

POTENCIJALI DRUŠTVENO-GOSPODARSKOG
RAZVITKA ZADARSKE ŽUPANIJE

Nakladnik
Sveučilište u Zadru

Za nakladnika
Ante Uglešić

Suizdavači
Sveučilište u Zadru
Zadarska županija
Grad Zadar
Hrvatska gospodarska komora –
Županijska komora Zadar

Povjerenstvo za izdavačku djelatnost Sveučilišta u Zadru
Nada Bulić, Jadranka Čačić-Kumpes, Vera Ćubela Adorić, Serdo
Dokoza, Ivo Fabijanić, Josip Faričić, Vesna Grahovac-Pražić, Vera
Graovac Matassi, Katarina Ivon, Stjepan Jagić, Vesna Kalajžić,
Mario Katić, Patrick Levačić, Damir Magaš, Dražen Maršić, Marijana
Matek Sarić, Zdenka Matek Šmit, Željka Matulina, Bosiljka Mustać,
Anita Peša, Vani Roščić, Valter Tomas, Nives Tomašević, Pavuša
Vežić, Dijana Vican, Nikola Vuletić, Slaven Zjalić, Joško Žanić

Urednik
Josip Faričić

Recenzenti
Aleksandra Krajnović
Zoran Stiperski
Željka Šiljković

Lektorica
Nives Opačić

Prijevod sažetka na engleski jezik
Marko Lukić

Likovno oblikovanje
Ljubica Marčetić Marinović

Prijelom
Grafikart d.o.o.

Tisak
Denona d.o.o.

Naklada
500

ISBN 978-953-331-048-0

CIP-Katalogizacija u publikaciji
Znanstvena knjižnica Zadar

UDK 908(497.5-35 Zadar)
338(497.5-35 Zadar)

POTENCIJALI društveno-gospodarskog razvitka Zadarske županije / urednik Josip Faričić ; <prijevod sažetka na engleski jezik Marko Lukić>. - Zadar : Sveučilište : Zadarska županija : Grad Zadar : Hrvatska gospodarska komora - Županijska komora Zadar, 2014. - 199 str. : ilustr. u bojama ; 29 cm

Bibliografija uz svako poglavlje. - Summary.

ISBN 978-953-331-048-0 (Sveučilište)

1. Faričić, Josip

140811062

SVEUČILIŠTE U ZADRU
ZADARSKA ŽUPANIJA
GRAD ZADAR
HRVATSKA GOSPODARSKA KOMORA
- ŽUPANIJSKA KOMORA ZADAR

POTENCIJALI
DRUŠTVENO-
GOSPODARSKOG
RAZVITKA
ZADARSKE
ŽUPANIJE

Urednik **Josip Faričić**

6	JOSIP FARIČIĆ UVOD
12	DAMIR MAGAŠ OSNOVNE ODREDNICE PROMETNO-GEOGRAFSKOGA I GEOSTRATEŠKOGA ZNAČENJA ZADARSKE REGIJE
32	STIPE ZRILIĆ I ANTE BRALIĆ POLOŽAJ ZADARSKE ŽUPANIJE U UPRAVNO-TERITORIJALNOM USTROJU HRVATSKE
44	JOSIP FARIČIĆ I TOME MARELIĆ PRIRODNO-GEOGRAFSKE OSNOVE RAZVITKA ZADARSKE ŽUPANIJE
62	VERA GRAOVAC MATASSI I DUBRAVKO BACALJA DEMOGRAFSKI RESURSI I PROCESI U ZADARSKOJ ŽUPANIJI
84	ANA PEJDO I DENIS IKIĆ RAZVOJ PROMETNE INFRASTRUKTURE ZADARSKE ŽUPANIJE U OKVIRIMA HRVATSKOGA I EUROPSKOGA PROMETNOG SUSTAVA
96	PAVE IVIĆ MOGUĆNOSTI KOMPLEMENTARNOGA GOSPODARSKOG RAZVITKA ZADARSKE ŽUPANIJE
106	VEDRANA KEVRIĆ STRATEŠKO PLANIRANJE U ZADARSKOJ ŽUPANIJI I PAMETNA REGIONALNA SPECIJALIZACIJA
116	MARINA DUJMOVIĆ VUKOVIĆ REGIONALNA POLITIKA I PAMETAN, ODRŽIV I UKLJUČIV RAST GOSPODARSTVA NA PRIMJERU ZADARSKE ŽUPANIJE

- 124** LEONARDO MARUŠIĆ
TRANSFER ZNANJA I TEHNOLOGIJA KAO JEDNA OD TEMELJNIH ZADAĆA MODERNOGA SVEUČILIŠTA – PRIMJER SVEUČILIŠTA U ZADRU
- 130** SVEN MARCELIĆ
ASPEKTI RAZVOJNOGA POTENCIJALA SVEUČILIŠTA U ZADRU
- 138** ŽELJKO GOJA
ZNAČENJE REGIONALNOGA INOVACIJSKOG RAZVOJA I UVOĐENJA NOVIH TEHNOLOGIJA ZA RAZVOJ ZADARSKE ŽUPANIJE – PRIMJER TVRTKE HSTEC d.d.
- 144** RADOMIR JURIĆ
DRUŠTVENO I GOSPODARSKO VREDNOVANJE MATERIJALNE KULTURNE BAŠTINE
- 162** ROBERT BACALJA
DRUŠTVENO I GOSPODARSKO VREDNOVANJE PISANE KULTURNE BAŠTINE
- 172** DAVOR LONIĆ, SANJA PERIČIĆ I MARTINA MATEŠIĆ
ZADARSKA ŽUPANIJA U KONTEKSTU MEĐUNARODNE SURADNJE S POSEBNIM OSVRTOM NA PERSPEKTIVE UNUTAR JADRANSKO-JONSKE MAKROREGIJE
- 180** NIVES KOZULIĆ I DOLORES BARIĆ
PROSTORNO PLANIRANJE KAO PLATFORMA URAVNOTEŽENOGA AREALNOG NASPRAM POLARIZIRANOM RAZVITKU ZADARSKE REGIJE
- 188** **SUMMARY**
(translated by Marko Lukić)

Josip Faričić

Odjel za geografiju, Sveučilište u Zadru

SLIKA 1. i 2.

Povijesni model razvitka hrvatskih obalnih regija

Strateško planiranje i odgovorno upravljanje regionalnim razvojem države obveza je svih odgovornih političkih, društvenih i gospodarskih čimbenika. Optimalan regionalni razvoj pridonosi skladnom i policentričnom razvitku i skrbi o svakom građaninu jedne države. Regionalni razvoj trebao bi biti konstanta, neovisna o prolaznim, svakidašnjim, promjenjivim varijablama. Dakle, strateška je osnova cjelokupnoga razvitka neke države ta koja dokazuje učinkovitost državne, regionalne i lokalne (samo) uprave, a odražava znanje o činjenicama i procesima, mudrost, odmjerenoost i dalekovidnost svih onih koji donose relevantne odluke. Podrazumijeva se da se pritom razmišlja, govori i djeluje kroz prizmu općega dobra i da se tako usmjerava temeljna misija svih mjerodavnih institucija i drugih društveno-gospodarskih čimbenika.

Polazeći od toga, sa znanstvenog je aspekta na primjeru Zadarske županije posve opravdan koncept županijskog ustroja na području Jadranske Hrvatske. Naime, županijski ustroj pružio je u primorskom dijelu Hrvatske bolji upravni i teritorijalni okvir za društveno-gospodarski razvoj i u osnovnim crtama kvalitetno nadomjestio anakroni višedesetljetni shematizam Hrvatske od četiri makroregije.

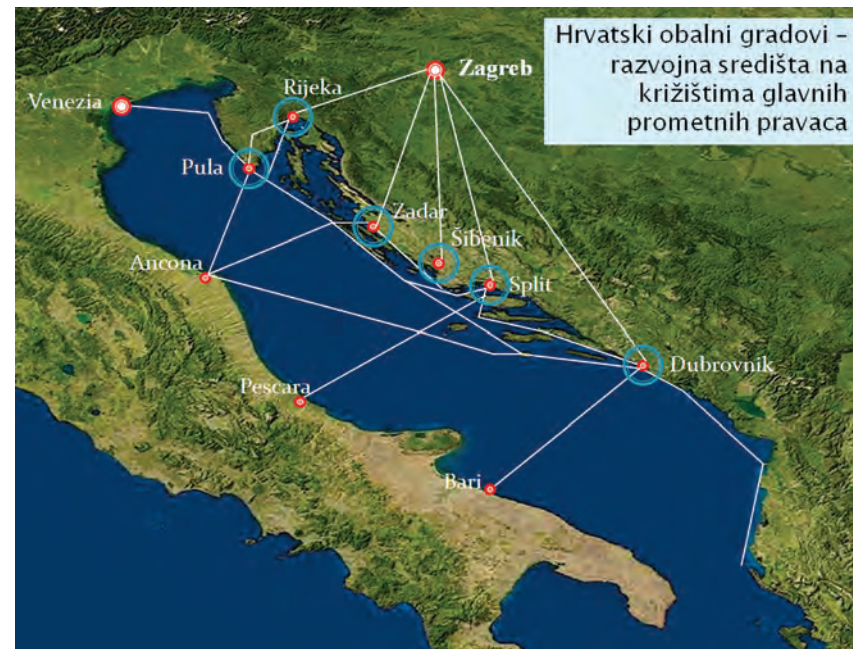
Upravno-teritorijalnim ustrojem Republike Hrvatske 1992. utemeljena je najprije Zadarsko-kninska županija, a izmjenama upravno-teritorijalnog ustroja iz 1997. godine osnovana je Zadarska županija. Time je poštovano višestoljetno značenje Zadra kao istaknutoga upravnog, gospodarskog, demografskog, kulturnog, znanstvenog i vjerskog središta koje okuplja velik dio sjeverne Dalmacije i južni dio ličko-krbavskoga prostora.

S površinom od 3641,91 km² Zadarska županija čini 6,5% teritorija Hrvatske. K tome, županiji pripada i 3845,00 km² akvatorija, što čini 12,4% morske površine nad kojim Hrvatska ima puni suverenitet. S obzirom na

170 017 stanovnika utvrđenih zadnjim popisom stanovništva (2011.), stanovništvo Zadarske županije čini 4% demografskoga kontingenta Hrvatske. Istaknutim geografskim položajem i dosadašnjim dostignućima u društveno-gospodarskom razvitku Zadarska županija umnogome nadilazi te kvantitativne udjele u nacionalnim okvirima.

Prema administrativnoj organizaciji, na tlu Zadarske županije ustrojene su 34 jedinice lokalne samouprave, 6 sa statusom grada te 28 sa statusom općine. Zadarska županija graniči s Primorsko-goranskom, Ličko-senjskom i Šibensko-kninskom županijom u okviru Hrvatske te s Bosnom i Hercegovinom. U susjednim dijelovima spomenutih županija Zadar ima odgovarajući gravitacijski utjecaj, koji se očituje u raznim sferama društvenoga i gospodarskoga života. S teritorijalnim obuhvatom Zadarske županije dobrim se dijelom podudara prostor Zadarske nadbiskupije, s tim da nadbiskupiji pripadaju Kornati i prostor Ervenika u susjednoj Šibensko-kninskoj županiji, dok su izvan granica nadbiskupije Stankovci, koji pripadaju Šibenskoj biskupiji, te ličko-krbavski prostor, koji pripada Gospićko-senjskoj biskupiji. Zapravo, današnji obuhvat Zadarske nadbiskupije rezultat je povijesno-geografskih mijena na području drevne Zadarske, Ninske i Biogradske biskupije. Geografski aspekt vjerskoga života treba razmatrati u kontekstu izrazitoga kulturno-povijesnoga, ali i suvremenoga značenja Katoličke crkve u svakidašnjici najvećega dijela stanovništva županije te u oblikovanju vjerskog, kulturnog i umjetničkoga identiteta toga prostora.

Ustroj Zadarske županije bio je presudan i dugoročno nemjerljivo važan događaj. Zadarska je regija do tada, u sklopu velikih državnih zajednica, bila dio većih regionalnih sustava koji nisu stvoreni unutar postupnoga i stabilnoga razvoja u hrvatskoj državi. Sve do osamostaljenja Hrvatske davao se primat granicama koje su na hrvatskom tlu stvori-

li i održavali bivši osvajački imperiji (Austrija, Osmanlijsko Carstvo, Mletačka Republika i dr.), pa tako i pokrajinskim dalmatinskim granicama. Međutim, danas treba voditi računa o činjenici da tradicionalni dalmatinski prostor ne funkcionira kao jedinstven regionalni sustav, nego je u nodalno-funkcionalnom smislu raščlanjen na prostore koji su organizirani oko najvećih primorskih gradova. Za razliku od višestoljetnog razdoblja u kojemu se gospodarsko-društveni sustav oblikovao duž istočnojadranske pomorske osi, u suvremenim okolnostima hrvatska priobalna regionalna središta razvijaju se oko sjecišta te osi s poprečnim pravcima (Pula, Rijeka, Zadar, Šibenik, Split, Dubrovnik) koji obalu povezuju s kontinentalnom unutrašnjosti, poglavito sa Zagrebom kao glavnim gradom (Sl. 1-4).

Hrvatska država razvila se na dodiru različitih geografskih prostornih jedinica, od jadranskoga preko dinaridskoga do panonsko-peripanonskoga prostora, pa su njezin današnji oblik, geografski položaj kao i unutrašnji prostorni ustroj posljedica povijesno-geografskoga razvitka relevantnih političkih, ekonomskih i društvenih (demografskih, kulturnih, vjerskih i dr.) čimbenika. U tom kontekstu valja razmatrati i položaj te ulogu Zadra kao tisućljetnoga urbanog središta, središnje položenoga u Jadranskoj Hrvatskoj.

Tijekom prošlosti domet gravitacijskog utjecaja grada Zadra pulsirao je u skladu s političko-geografskim mijenama, okolnostima sruza europskih velesila, kulturnim prožimanjima i, osobito, stupnjem integriranosti geografskog profila otoci – priobalje – zaobalje. Grad je prosperirao uvijek kada je funkcionalno bio čvrsto povezan sa širim prostorom, u okvirima jedne političke zajednice, a stagnirao je u prilikama kada je od neposrednoga okolnog prostora bio odijeljen političkim prekrajanjem hrvatskoga nacionalnog i političkog prostora (npr. nakon Prvoga

svjetskog rata). Isto tako, stagnirao je i prostor koji je do tada gravitirao Zadru, jer je bio odijeljen od svojega geografskog i stoljećima afirmiranog upravnog, gospodarskog i kulturnog središta.

U suvremenim okolnostima, kada se Zadar razvija u samostalnoj hrvatskoj državi, punopravnoj članici Europske unije, prepoznato je njegovo značenje kao važnoga regionalnog središta, petoga po veličini hrvatskoga grada, pa su pri županijskom teritorijalnom ustroju uglavnom poštovani potencijali Zadra kao središta koje okuplja veći dio sjeverne Dalmacije te južne dijelove Like (Sl. 5).

U pojedinim aspektima društveno-gospodarskoga razvoja Zadar nadilazi upravno-teritorijalne granice Zadarske županije. Primjerice, oko dvije trećine studenata Sveučilišta u Zadru nije podrijetlom iz Zadarske županije, a i jedan sveučilišni odjel nalazi se u Gospiću (sporazumno izdvojen iz sastava Sveučilišta u Rijeci); broderska tvrtka Tankerska plovidba (unatoč trenutačnim poteškoćama uzrokovanim stanjem na svjetskom broderskom tržištu) posjeduje gotovo polovinu hrvatske trgovačke flote; na zadarskom području ostvaruju se dvije trećine ukupne hrvatske marikulture proizvodnje; u Državnom arhivu u Zadru čuva se bogata građa koja obuhvaća dokumente iz velikoga dijela hrvatskih obalnih regija, ali i dijelova susjednih država (npr. Boke kotorske) i sl. To je i logično s obzirom na dinamiku gospodarskog, demografskog, kulturnog i znanstvenog razvitka Zadra te činjenicu da se u uvjetima istaknutoga globalnog procesa litoralizacije (okupljanja društvenih i gospodarskih aktivnosti uz obalu) Zadru približava i otvara lički gorski prostor, i to suvremenim prometnim sustavom, koji je, ponajprije autocestom koja povezuje hrvatske kontinentalne i jadranske regije, geografski prostor komprimirao i u mnogim aspektima funkcionalno približio. To je od vitalnog interesa za cijelu

SLIKA 3. i 4.

Suvremeni model razvitka hrvatskih obalnih regija

Tumač

- ◆ glavni grad
- županijska središta
- ostali veći gradovi
- Zadarska županija
- županije Republike Hrvatske
- morski prostor Zadarske županije
- morski prostor Republike Hrvatske

SLIKA 5.
**Središnji
geografski položaj
Zadarske županije
u Jadranskoj
Hrvatskoj**

državu, jer se često u prošlosti ponavljala njezina podijeljenost i geostrateška slabost kad god je osjetljiva kopča u poriječju Zrmanje bila društveno i gospodarski oslabljena i slabo integrirana intraregionalnim poveznicama. Važno je istaknuti i sljedeće: udaljenosti mjerene na geografskim kartama sada zamjenjuju udaljenosti izražavane u vremenskim jedinicama utrošenim za prijevoz raznim prometnim sredstvima. Primjerice, nakon izgradnje autoceste većina ličkoga prostora više nije Zadru udaljeno područje „iza Velebita“, nego prostor do kojega se udobno i sigurno stiže za najviše jedan sat!

Upravo se u kontekstu globalizacije i litoralizacije na poseban način očituju potencijali društveno-gospodarskog razvitka Zadarske županije. Naime, globalan i lokalni razvoj na mnoge su načine isprepleteni zahvaljujući suvremenim sredstvima komunikacije, koja utječe na tržišne mijene ponude i potražnje te, općenito, pridonosi sveobuhvatnoj i sve intenzivnijoj razmjeni roba, ideja i tehnologija. Globalizacija na pojedine društvene i gospodarske aktivnosti u Zadarskoj županiji utječe izravno (osobito na brodarstvo, industriju visokih tehnologija, marikulturu i turizam), a posredno na razne načine zahvaća svakidašnjicu svih stanovnika županije (na području informiranja, kulture, zabave, sporta, mode i dr.).

Poseban globalni proces koji prožima većinu obale svjetskoga mora, pa tako i Zadarsku županiju, jest litoralizacija (Sl. 6). Naravno, sve države ne sudjeluju jednako

u društveno-gospodarskom vrednovanju obalnoga pojasa. Obala je dodirni prostor u kojem se prožimaju utjecaji različitih prirodno-geografskih elemenata te područje intenzivne interakcije čovjeka i prirode. U tom prostoru funkcionira dinamičan sustav stalnih mijena pod utjecajem prirodnih i antropogenih sila i procesa. Ona je važan prirodni resurs raznih gospodarskih aktivnosti te atraktivan prostor za stanovanje i odmor. Preko obale, morem, komuniciraju razne zemlje, gospodarski sustavi, ali i kulture, još od prapovijesti. Duž obale se, osobito zbog svoje prostorno-funkcionalne uloge, izdvajaju primorski gradovi-luke, koji čine komunikacijska žarišta u kojima se skupljaju gravitacijske silnice od kopna prema obali, a zatim se, poput oscilatora, u prostor radijalno emitiraju razvojne silnice.

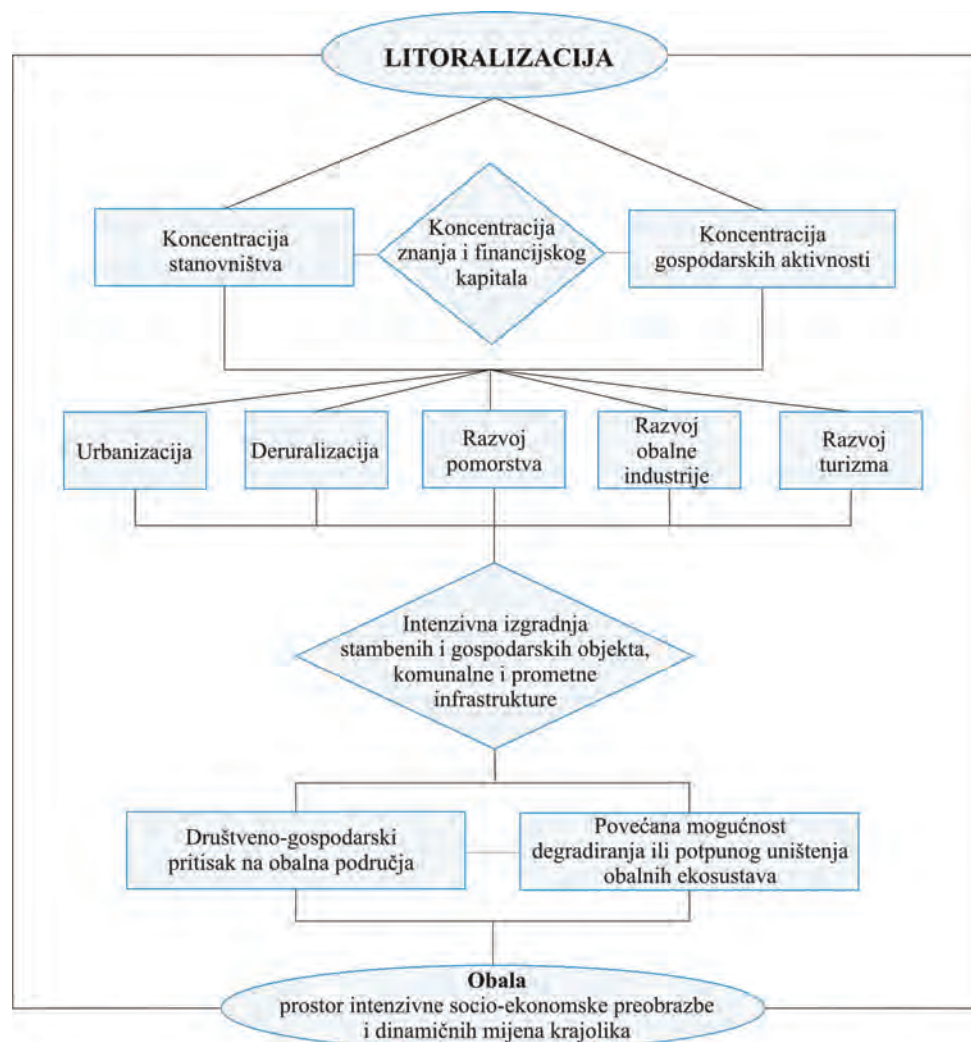
Polazeći od činjenice da se Zadar afirmirao kao snažno regionalno središte, ali i potrebe uravnoteženoga razvitka među susjednim županijama, važno je upozoriti na potrebu funkcionalnoga bližeg povezivanja sjevernodalmatinskoga i ličkoga prostora, uz poštivanje značenja i posebnosti drugih gradskih, ali i drugih manjih, središta te mogućnosti raspršivanja ili relokacije pojedinih funkcija da bi se prostor razvijao uravnoteženo i komplementarno. Takvo povezivanje trebalo bi, ako se zadrži postojeći županijski ustroj Hrvatske, temeljiti ponajprije na koordinaciji među županijama Srednjega hrvatskog Jadrana. Takvo povezivanje temelji se na logičnoj sinergiji postojećih prirodnih, gospodarskih i ljudskih resursa.

Geografski raznoliko područje Zadarske županije ima brojne prirodne i društvene resurse koji omogućuju komplementarni gospodarski razvitak. Temeljni cilj toga razvoja jest održivo upravljanje prostorom, čuvanje i primjereno društveno i ekonomsko vrednovanje bogate prirodne i kulturne baštine te stvaranje novih vrijednosti koje pridonose kvaliteti života svih stanovnika regije. Potencijale razvitka zadarske regije treba promatrati s obzirom na potrebe i mogućnosti razvoja cijele Hrvatske, ali i susjednoga europskog jadranskog, alpskog i podunavskog prostora, umnogome strateški definiranoga planskim dokumentima Europske unije (posebno strategijom *Europa 2020*), u kojima se potiče **pametan, održiv i uključiv** razvoj.

U hrvatskoj i europskoj konstelaciji Zadar i Zadarska županija imaju mogućnost, pravo i obvezu definirati svoju poziciju unutar složenoga prostornog sustava kojemu pripadaju. Zadarska županija zaslužuje obziran tretman u relevantnim državnim strukturama, bez posebnih povlastica, ali s prihvaćanjem dosadašnjih dostignuća, stvarnih potreba i očitih potencijala. Stoga je opravdano očekivanje da će mjerodavna državna tijela prepoznati i podržavati sva ona nastojanja koja se temelje na realnim resursima i izglednim mogućnostima razvoja središnje položene i strateški važne hrvatske primorske regije.

Imajući na umu potrebu optimalnoga upravljanja prostornim resursima, partnerske ustanove Sveučilište u Zadru, Zadarska županija, Grad Zadar i Hrvatska gospodarska komora – Županijska komora Zadar pristupile su pripremanju knjige u kojoj će se multidisciplinarno razmotriti potencijali na kojima se temelji društveno-gospodarski razvitak Zadarske županije. Poglavlja u knjizi temelje se na rezultatima znanstvenih istraživanja i na stručnim aktivnostima u okviru sustavnoga gospodarenja ljudskim, prirodnim i materijalnim resursima te planovima razvitka u kontekstu tzv. pametne specijalizacije i s njom povezanoga transfera znanja i tehnologija.

U pogledu sadržaja ova knjiga upotpunjuje do sada objavljene znanstveno-stručne monografije *Županija Zadarsko-kninska*, koju je napisao Damir Magaš (1996.), i *Zadarska županija* više suautora, koju je uredio Radoslav Vanjak (2001.), te fotomonografiju *Zadarska županija* više suautora, koju je uredio Zlatko Begonja (2011.). O pojedinim dijelovima županije napisane su znanstvene monografije i zbornici radova u kojima su multidisciplinarno razmotreni prirodoslovni, humanistički, društveni, biotehnički i tehnički aspekti prostornoga razvoja. Knjige o Zadru, biogradskom kraju, benkovačkom kraju, Ninu, Pagu, Dugom otoku, Ugljanu, Pašmanu, Ižu, Ravi, Istu i Škardi, Silbi, Olibu, Viru, Sestrungu, Vrgadi, Vi-

njecu, Privlaci, Pakošanima, Paklenici i dr. napisali su pojedinci i timovi znanstvenika, a objavili su ih Filozofski fakultet u Zadru (do 2002.), Sveučilište u Zadru (od 2003.), samostalno i u suradnji s istaknutim znanstvenim i kulturnim ustanovama (najviše Razred za povijesne znanosti HAZU u Zadru i Matica hrvatska – Zadar), kao i druge nakladničke kuće. Dragocjene znanstvene spoznaje o pojedinim dijelovima zadarske regije objavljene su i u znanstvenim časopisima i zbornicima radova čija tematika prostorno nije isključivo vezana uz Zadarsku županiju. Ova se knjiga oslanja i na strateške dokumente kojima su predstavljene osnove te elaborirani ciljevi društveno-gospodarskog razvoja Zadarske županije (Županijska razvojna strategija Zadarske županije, Zadarska županija i Razvojna agencija Zadarske županije ZADRA d.o.o., Zadar, 2011.) i Grada Zadra (*Strategija razvoja Grada Zadra 2013.-2020.*, Grad Zadar i Razvojna agencija Zadarske županije ZADRA d.o.o., Zadar, 2013.). Za detaljan uvid u relevantne statističke pokazatelje o gospodarstvu Zadarske županije, koji potkrepljuju tvrdnje objavljene u ovoj knjizi, čitatelji se upućuju na serijsku publikaciju *Gospodarska kretanja u Zadarskoj županiji*, koju svake godine redovito objavljuje Hrvatska gospodarska komora – Županijska komora Zadar.

SLIKA 6.

Litoralizacija – globalni proces koji utječe na razvoj Hrvatske i pojedinih hrvatskih regija u eri postindustrijskoga doba

OSNOVNE ODREDNICE PROMETNO- GEOGRAFSKOGA I GEOSTRATEŠKOGA ZNAČENJA ZADARSKE REGIJE

Snimio Aleksandar Bonačić

Damir Magaš

Odjel za geografiju i Centar za istraživanje
krša i priobalja, Sveučilište u Zadru

UVOD

U radu se razmatraju odrednice prometno-geografskoga i geostrateškoga značenja zadarske regije. One proizlaze iz: 1. potreba međunarodnoga, međuregionalnoga i unutarregionalnoga prometnog povezivanja u prošlosti i danas, 2. značenja Zadra kao jednog od demografski, funkcionalno, gravitacijski, gospodarski i prometno prvorazrednih regionalnih središta Hrvatske u prošlosti i danas, 3. geostrateških interesa zemlje za ujednačen, decentraliziran i sveobuhvatan razvoj u prostoru u svrhu opstanka i prosperiteta u budućnosti. Rezultat su povoljnoga zemljopisnog i geoprometnog položaja, osjetljivih i specifičnih geostrateških i geopolitičkih okolnosti u prostoru regije sve do danas, kao i razmjerno povoljnih obilježja prirodno-zemljopisne osnove. Ti su se čimbenici u vremenu i prostoru različito odražavali na dosadašnji razvoj, a određuju i perspektive razvoja u budućnosti. Uglavnom pogodni za gospodarski, a time i demografski opstanak i razvoj, te posebice postizanje odgovarajuće kulturološke razine i snage, oni u suvremenim okolnostima razvoja u Europi i svijetu čine važan okvir koji treba vrednovati, rabiti i aktualizirati, poglavito kada je riječ o geostrateškim (očuvanje integriteta nacionalnoga prostora u okvirima suvremenoga svjetskog poretka), geopolitičkim (upravni ustroj i regionalizacija), geoprometnim (strateški prometni pravci i punktovi) i gospodarskim aktivnostima (razvoj svih sektora djelatnosti uz očuvanje ekološke ravnoteže).

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA

Prometno-geografskim i geostrateškim značenjem zadarske regije bavio se manji broj istraživača geografa, povjesničara, vojnih, političkih, regionalnih i povijesnih geografa, inženjera prometa, geopolitičara, vojnih osoba itd. Pojedini istraživači drugih struka u većoj su ili manjoj mjeri dali svoj doprinos poznavanju prostorne, političke ili geostrateške problematike Zadra i njegove regije od 1945. do 1991. godine (De Schönfeld, 1938., Maštrović, 1946., Seissel, 1953., 1954., Petricioli, 1959., 1959.a, 1965., Kolb, H., 1964., Gamulin, 1967., Kulušić, 1971., Radulić, 1971., Foretić, 1972., Jurić, 1972., Kolacio, 1972., Zobundžija, 1972., Domijan, Radulić, 1976., Klaić, Petricioli, 1976., Suić, 1976., Jelić, 1978., Mohorovičić, 1986., Banjad, 1986., Deselbruner, 1986., Deselbruner i dr., 1986., Domazet-Lošo, 2003., Arbutina, 2007. i dr.).

Među geografima, u općim djelima, bavilo se širom zemljopisnom i prostornom problematikom hrvatskih gradova, obuhvativši i Zadar, nekoliko geografa (Bertić, 1973., Crkvenčić, 1976., Vresk, 1980., Magaš, 1999.),

regionalnom geografskom ili specifičnom geografskom problematikom (demogeografskom i sl.) Zadra također nekoliko njih (Kulušić, 1971., Magaš, 1996., 2000b, 2001., 2003., 2004., Faričić, 2006.), dok se uže geografskom problematikom Zadra i regije bavilo razmjerno malo autora (Rubić, 1964., Magaš, 1981., 1983., 1986., 1991., 1994., 1995., 1996., 1997., 2001., 2004., Magaš, Lončarić, 2006., Faričić, 2012.).

POJAM ZADARSKE REGIJE

U povijesno-zemljopisnom razvoju do danas oko Zadra je uvijek postojao prostorno, demografski i gospodarski prostor regionalnog okruženja. On je dosegom ovisio, pa i u suvremenim uvjetima ovisi, o više čimbenika: veličini i funkcionalnoj snazi, odnosno hijerarhijskoj razini Zadra, o političkim granicama – unutarnjima ili državnima, o odnosima gravitacijskih silnica susjednih većih središta, o prometnim vezama, o geostrateškim, sociološkim i raznim drugim. U dosadašnjem povijesno-geografskom razvoju, s obzirom na brojne mijene u prostoru, zadarski regionalni kompleks bio je izrazito, ponekad i preradikalno, izložen geopolitičkim krajnostima, nerijetko na štetu i grada i okolnoga šireg ili užeg prostora.

Osamostaljenjem Republike Hrvatske, posebice uvođenjem županijskog sustava, a ubrzo i izgradnjom autoceste, Zadar je, ako se izuzmu učinci velikosrpske agresije (na bojnem, gospodarskom, propagandno-psihološkom i obavještajnom planu), gospodarski i demografski ostvario znatan napredak. To je omogućilo i stvaranje novih gravitacijskih odnosa, poglavito slabljenjem demografske i gospodarske, a dijelom i funkcionalne snage Rijeke i Splita u uvjetima snažne koncentracije kapitala u Zagrebu. Gravitacijski sustav bitno je, osim Zadarske, prožeo najveći dio prostora Ličko-senjske i Šibensko-kninske županije. Gotovo polustoljetni kolaps zbog izdvajanja u otudenu talijansku enklavu, rušenja u Drugom svjetskom ratu, prespore obnove prvih 10-15 godina nakon njega i ukidanja kotara ublažen je potkraj 20. stoljeća. Razdoblje nakon strahovitih razaranja regije i grada u velikosrpskoj agresiji obilježeno je suvremenim razvojem Zadra i širega prostora u okruženju. Najnovija zbivanja od početka 2012. upućuju na ponovne težnje političkoga marginaliziranja i osujećivanja gravitacijskog utjecaja Zadra u korist Splita i Rijeke,¹ unatoč potrebama za postojanjem funkcija najvišeg ranga u ovom regionalnom kompleksu na središnjem dijelu Jadranske Hrvatske kao suvremene NUTS 2 europske regije.

Zadarska regija danas okuplja u prvom redu prostor Zadarske županije (170 000 stanovnika) i dijela susjednih županija (160 000 stanovnika), u središnjem dijelu suvremene Jadranske Hrvatske kao europske NUTS 2

1

Administrativne smjene vodećih ljudi u upravi i javnim poduzećima; promjene projekta Luke „Gaženica“, ukidanje trajekta za Anconu u najvećem dijelu godine, smanjenje nadležnosti carinske i drugih službi u Zadru, prijedlozi nove regionalizacije i uvođenja tzv. planskih regija Rijeke i Splita unutar Jadranske Hrvatske, bez Zadra kao prvorazrednoga središta itd.

SLIKA 1.
„Sjevnodalmatinsko-lička“ regija (Srednja Jadranska Hrvatska) kao prostor sve prisutnijega geografskog, infrastrukturnog, gospodarskog i zaštitarskog okupljanja oko središta u Zadru (Magaš, 2013.)

regije. Premda razmjerno niske gustoće naseljenosti, važan je prostorni i gospodarski te osobito prometni resurs zemlje, s jezgrom u gravitacijski najistaknutijem Zadru. Sa 71 471 stanovnikom (2011.) unutar grada i 125 000 stanovnika gradske regije Vir – Zadar – Drage, zadarski urbani kompleks ulazi danas u red najvažnijih središta regionalnog okupljanja u Hrvatskoj. To potvrđuje niz ustanova i funkcija regionalnog i nadregionalnog značaja u domeni obrazovanja, znanosti, zdravstva, kulture, uprave, pravosuđa, vjerskoga života, premda se utjecaj pojedinih od početka 2012. naprasno, ili pak zakulisno,

svakako nedovoljno demokratskim metodama, nastoji uredbama umanjiti ili dokinuti.

Osnivanje zasebne županije u samostalnoj Republici Hrvatskoj u pogledu oživljavanja središnjih funkcija Zadra bilo je od najvećeg značenja, a izgradnja autocesta, obnova cesta, pomorske flote, zračne luke i pomorske luke, kao i razvoj turizma i poljoprivrede, neposredni su poticaji ostvarenja snažne uloge regionalnog čvora u središnjem dijelu Jadranske Hrvatske. To otvara i nove izgleda sada oslabljenoj industriji i željezničkom povezivanju te daljnjem razvoju poljoprivrede, turizma, prometa i sl. u suradnji sa znanosti, obrazovanjem i svekolikom nad-

SLIKA 2.
**Sadašnje
 geografske regije
 u Hrvatskoj s
 gledišta aktualnih
 gravitacijskih
 (nodalno-
 funkcionalnih)
 odnosa**

(Magaš, 2011., 2013.)

gradnjom. Suvremeno prepoznavanje i optimalno vrednovanje Zadra i šire regije, već započeto od Svjetske banke projektom Županije Šibensko-kninska i Zadarska – Okvir za viziju regionalnog razvoja;² ulaganja u zadarsku luku na križanju jadransko-jonskog pravca s pravcem Baltik – panonski bazen – Zadar – Ancona – središnja Italija i dr. jedan je od strateških preduvjeta decentraliziranog i ravnomjernog razvoja Hrvatske kao i njezina optimalnog ustroja i raščlambe na 2. i 3. stupnju suvremene europske NUTS regionalizacije.

U suvremenim okolnostima razvoja u okvirima neovisne hrvatske države pokazalo se nespornim značenje Zadra kao važnoga regionalnog čvorišta, petoga po veličini hrvatskoga grada, istaknutoga gravitacijskog i geostrateškog središta. U prvom županijskom teritorijalnom ustroju u znatnoj su mjeri respektirani značenje i mogućnosti Zadra kao središta oko kojeg je okupljen najveći dio sjeverne Dalmacije, glavnina Like, Krbave i gornjega Pounja (Zadarsko-kninska županija; Magaš, 1996.). Naime, gravitacijski utjecaj Zadra izražen je i izvan upravno-teritorijalnih granica suvremene Zadarske županije. U ratnim prilikama jedino je Zadar mogao i u stvarnom i u formalnom (za okupirane dijelove) pogledu okupiti, za nacional-

ni teritorijalni integritet, strateški presudan prostor, što je rezultiralo definiranjem Zadarsko-kninske županije. To je bilo i logično s obzirom na dinamiku njegova gospodarskoga, demografskoga, kulturnoga i znanstvenoga razvitka. Snažan proces okupljanja društvenih i gospodarskih aktivnosti u Zadru približio je više nego ikada dosad ličko-krbavski zaobalni prostor, ne samo tradicionalnim pravcima (zadarski i ninski cestovni pravac, kninski cestovni i željeznički čvor) nego i suvremenim prometnim sustavom. Posebice je autocesta koja povezuje Kontinentalnu i Jadransku Hrvatsku, a ujedno je i dio jadransko-jonskog pravca, ličko-sjevernodalmatinski geografski prostor sažela i objedinila te s mnogih gledišta životno približila. To je od vitalnog interesa za cijelu državu, jer se često u prošlosti ponavljala njezina podijeljenost i geostrateška slabost kad god je osjetljiv prostor u porječju Zrmanje i Krke bio društveno-gospodarski oslabljen, periferan ili izoliran.

Polazeći od činjenice da se Zadar potvrdio ne samo kao županijsko središte nego da okuplja i pojedine funkcije za prostor susjednih županija, može se upozoriti na potrebu bližega povezivanja cijeloga tog prostora, imajući na umu stvarne mogućnosti i potrebe sjevernodalmatinskoga, ličkoga i krbavskoga prostora, uz respektiranje svih posebnosti Šibenika, Gospića, Knina i drugih manjih središta te, sukladno tome, mogućnosti raspršivanja ili relokacije pojedinih funkcija da bi se prostor razvijao uravnoteženo i komplementarno.

Suvremenim upravno-teritorijalnim ustrojem Republike Hrvatske 1992., odnosno 1997. godine, poštovani su neki geografski, prometno-geografski, geostrateški, demografski, povijesni i politički kriteriji, koji su, uz neka odstupanja (podjela Paga, vezivanje Senja na Gospić umjesto na Rijeku), uglavnom dobro ocrtali dosege užih regionalnih gravitacijskih silnica Zadra, Šibenika i Gospića. Pri tome je ponajprije istaknuto višestoljetno značenje Zadra kao važnoga upravnog, gospodarskog, demografskog, kulturnog i znanstvenog središta koje okuplja prostor srednjega dijela Jadranske Hrvatske, tj. sjevernu Dalmaciju i najveći dio ličko-krbavskoga prostora. Isto tako, vrednovano je značenje Šibenika kao istaknutoga sjevernodalmatinskog grada, koji se od 11. stoljeća potvrdio kao važno hrvatsko priobalno središte, a sredinom 20. st. razvio se u zapaženo lučko-industrijsko jadransko središte. U ličkom, površinom velikom prostoru, funkcionalno je oko Gospića, manjeg ali nacionalno važnoga gradskog središta, integriran prostor Like u užem smislu te Krbave (Udbina, Korenica), Gacke (Otočac) i Pounja (Donji Lapac), a u granicama županije i dijela Paga te Senja.

Prostor srednjega dijela Jadranske Hrvatske, odnosno sjevernodalmatinsko-lički prostor, snažno integrira nekoliko prirodno-geografskih poveznica, a među njima

2

The World Bank Project, Šibenik – Knin and Zadar Counties: Framework for a Regional Development Vision, 2001.; Post-Conflict Fund Grant for Croatia: Zadar and Knin-Šibenik Counties Refugee Return and Regional Development Project, Framework for a Regional Development Vision Component Summary Activity Report, January, 2001. <http://siteresources.worldbank.org/EXTGL-DEVLEARN/Resources/RDVprogram.pdf>

su istaknute tri koje se protežu u sve tri županije (Zadarska, Šibensko-kninska, Ličko-senjska):

- a) sjevernodalmatinski otoci od Paga i Silbe na SZ do šibenskih otoka na JI
- b) jedinstveni hidrogeografski sustav Zrmanje, Krke i južnoličkih voda (Otuča, Ričica i dr.) te drugih voda Like, Krbave, Gacke i Gornjega Pounja
- c) jedinstveni planinski sustav Velebita, Ličke Plješivice i Dinare.

Uz to, jedinstveni sjevernodalmatinski prostor, organiziran u Zadarsku i Šibensko-kninsku županiju, dodatno integrira zajedničko područje Ravnih kotara, Pozrmanja i Bukovice s kistanjsko-prominskom krškom zaravni, koji u prirodno-geografskom i povijesno-geografskom smislu čine središnji dio jadranskoga zaobalja koji je svojedobno funkcionirao kao dio jezgre stare hrvatske države. Ujedno, Velebit, s prostorima nacionalnih parkova i parkom prirode, velebitsko Podgorje i Pag, dijele Zadarska i Ličko-senjska županija. Vode Zrmanje, Krke te Otuče i Ričice čine hidrografske povezan, jedinstven i nedjeljiv sklop podzemne i nadzemne cirkulacije voda u kršu.

Dakle, uspostavom samostalne Hrvatske, sa Zadrom kao središtem Zadarsko-kninske županije (1992.-1997.), odnosno Zadarske županije od 1997. s izrazitim utjecajem na otoku Pagu i sve izraženijim utjecajima u susjednim županijama (Ličko-senjska i Šibensko-kninska), Zadar je potvrdio važnu ulogu regionalnoga središta, razvijajući u pojedinim funkcijama i značenje nadregionalnoga, odnosno supraregionalnoga, središta. Premda je obuhvat Županije smanjen 1997., Zadar je zadržao i ubrzano razvio funkciju najizrazitijega kulturnog, prosvjetnog, gospodarskog, prometnog, poslovnog, zdravstvenog, sudskog, sigurnosnog, informacijskog, vojnog i vjerskog središta za znatan dio Jadranske Hrvatske (zadarski i dio kvarnerskih otoka, Ravni kotari, Podgorje, velik dio Like, Krbava, Gornje Pounje, Bukovica) te dijelom i šibenske podregije s kninskom i drniškom Zagorom.

Razvojem upravnih i samoupravnih tijela za Zadarsku županiju, ali dijelom i susjedne županije, Šibensku i Ličko-senjsku, Zadar je u razmjerno kratkom vremenu i formalizirao navedenu regionalnu funkciju, štoviše uvrstio se među najsnažnija regionalna središta u Hrvatskoj, premda se u upravnom pogledu upravo u zadarskom zaobalju (Lika s Krbavom i Gornjim Pounjem) riječki gravitacijski utjecaj već dugotrajno politički favorizira.³ Već se ranije, u bivšem sustavu (kotari i zajednice općina Split i Rijeka), takav model kao i model zajedničkog razvoja preglomaznoga i izduženoga dalmatinskog prostora pokazao neučinkovitim, a na primjeru Zadra i podcjenjivačkim.

Naime, suvremeni gravitacijski (nodalno-funkcionalni) pristup, uzimajući u obzir svu složenost gravitacijskih odnosa na znatnom dijelu središnjega hrvatskog prioba-

lja i Like s Krbavom, s više motrišta upućuje na prirodnu usmjerenost prema Zadru. Znatna prostorna udaljenost od tri demografski najveća središta Hrvatske uvjetuje da Zadar u Hrvatskoj, upravo za prostor neposrednoga ličkog zaobalja, sve snažnije razvija regionalnu funkciju i u skladu s tim učestalo „iskače“ iz stereotipnih, zastarjelih, upravnih okvira još iz vremena SFRJ. Takav je razvoj i očekivan, jer je od Vira do Pakošтана oblikovana spomenuta zadarska urbana regija otprilike sa 125 000 stanovnika (2011.), koja u sustavu urbaniziranih prostora Hrvatske traži odgovarajuću potvrdu, a veličinom i značenjem približava se osječkoj. Naime, u Zadru djeluju mnoge ustanove koje imaju šire značenje, uvjetno rečeno nadregionalni gravitacijski domet. Među važnijima je Sveučilište u Zadru (5500 studenata), koje okuplja prostor sjevernodalmatinsko-ličke regije, odnosno srednjega dijela Jadranske Hrvatske, a gravitacijski domet mu je kod pojedinih studija i širi od nacionalnoga, što svakako treba imati na umu.

Nadregionalnim, pa i nacionalnim, značenjem ističu se i Državni arhiv u Zadru, Znanstvena knjižnica Zadar, Zrakoplovno visoko vojno učilište, Zavod za povijesne znanosti HAZU, Stalna izložba crkvene umjetnosti, Arheološki muzej i Muzej antičkog stakla, regionalna bolnica (uz dvije specijalne bolnice u Ugljanu i Biogradu). Tu su i važni gospodarski kapaciteti Tankerske plovidbe, lučko-industrijska zona I. reda (2. putnička i 4. teretna luka Hrvatske), međunarodna Zračna luka Zadar (Zemunik), trajektne i brzobrodne veze s Italijom, zadarskim i kvarnerskim otocima, Istrom, ostalim priobaljem Hrvatske, koji upotpunjuju snažno regionalno značenje današnjega Zadra.

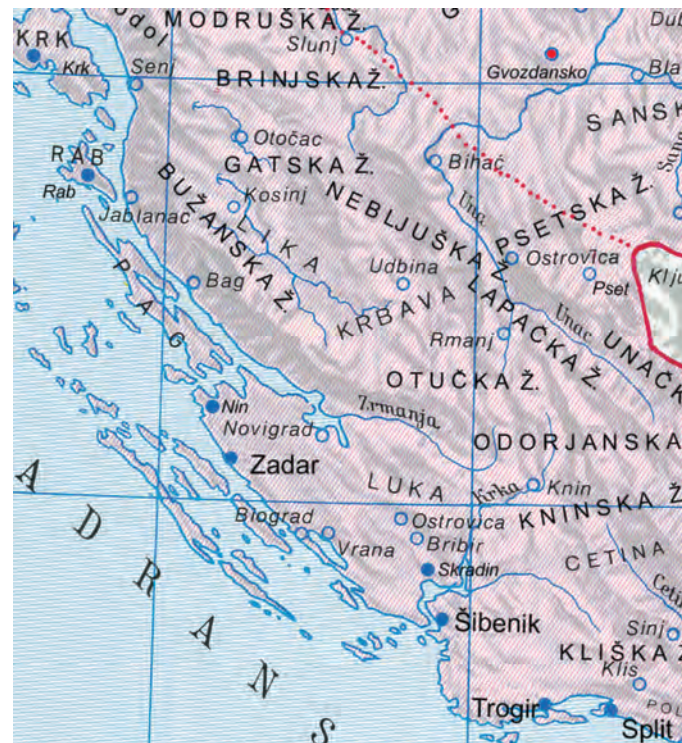
Od važnijih ustanova koje imaju regionalnu ili nadregionalnu funkciju istaknute su: Trgovački sud (s podružnicom u Šibeniku), Gospodarska komora (najstarija u Hrvatskoj, osnovana 1806.), podružnica FINA-e, veći broj srednjih škola otprilike sa 8000 učenika (4 gimnazije, pomorska, tehnička, medicinska, poljoprivredna, obrtnička, građevinska, glazbena, vojna i dr.), Hrvatsko narodno kazalište, muzeji regionalne razine (Arheološki, Narodni i dr.), Centar HRT-a, dvije regionalne televizije, bankovno središte (sustav OTP-banke s više od 15 drugih poslovnih banaka i filijala), podružnice više osiguravajućih društava, dnevne novine, četiri novinska tjednika, dvadesetak znanstvenih te više stručnih i popularnih publikacija, Regionalni zavod za zaštitu spomenika, elektrodistributivno poduzeće, mreža povezanih regionalnih vodovoda (Lika – Zadar – Šibenik) i dr., vanjskotrgovačke tvrtke, zastupstva inozemnih tvrtki za Hrvatsku itd. Zadar je i snažno vjersko središte. Od najstarijih vremena kršćanstva sjedište je biskupije, a od 12 st. i nadbiskupije (donedavno i metropolije), a ujedno i središte franjevačke provincije sv. Jeronima.

Valja naglasiti da u bilo kojoj budućoj, pa i najstrožoj, upravno-političkoj regionalizaciji Hrvatske, upravo pora-

di njezina optimalnog prostornog i gospodarskog razvoja, Zadar treba zadržati značenje prvorazrednoga središta, tj. onu razinu središta koju budu imali Split, Rijeka i Osijek, a takvo bi značenje trebala imati i druga funkcionalna i istaknutija središta s gradovima koji broje više od 50 000 stanovnika, odnosno urbanim regijama većima od 100 000 stanovnika – Slavonski Brod i Varaždin – čiji se gravitacijski utjecaj širi i izvan njihovih županija. U okolnostima zadržavanja sadašnjega ili nešto smanjenoga broja županija, očito ne bi bilo bitne promjene u odnosu na sadašnje stanje. Međutim, budući da se pojavljuju prijedlozi, koji su za hrvatski srednjojadranski prostor, odnosno zadarsku regiju, neprihvatljivi, za regionalizaciju Hrvatske na 5,⁴ 7,⁵ 8 regija ili sl., u kojima zadarska regija/nadregija ne bi funkcionirala kao samostalna nego u sklopu jedne regije ili više drugih regija, takve prijedloge treba znanstveno, stručno i politički utemeljeno pobiti i odbaciti. Oni, naime, negiraju postojeći stupanj dosegnutoga značenja, važnosti i veličine Zadra (kao i pojedinih drugih središta), ali i cjelokupno demografsko, geografsko, gospodarsko, administrativno, povijesno-kulturno, geostrateško, geoprometno, funkcionalno i drugo značenje Zadra u velikom i osjetljivom prostoru Hrvatske.

SLIKA 3.
**Zadar u
Hrvatskoj
u vrijeme
Zadarskoga mira
1358.**

(HPA, 2003.).

GEOSTRATEŠKO ZNAČENJE ZADRA I NJEGOVE REGIJE U HRVATSKOJ

Tijekom povijesno-zemljopisnog razvoja Zadra (Mohorovičić, 1986. Magaš, 2004.) njegov gravitacijski utjecaj, kao i geostrateško značenje, oscilirali su, ovisno o političko-geografskim mijenama, okolnostima geopolitičkih težnji europskih velesila, kulturnoga prožimanja i, osobito, stupnja prožetosti geografskoga profila otoci – priobalje – zaobalje. Što je ta integriranost dublje zadirala u unutrašnjost, to su i Zadar i regija, što se odražavalo pozitivno i na cio prostor Hrvatske, ostvarivali sigurniji, nesmetaniji i učinkovitiji razvoj. Grad i šira regija, a time i znatan dio Hrvatske, prosperirali su uvijek kada su funkcionalno bili primjereno povezani, u okvirima jedne političke zajednice, a stagnirali ili nazadovali u prilikama kada su bili odjeljeni političkim prekrajanjem hrvatskoga nacionalnog i političkog prostora (npr. nakon rekonkviste zapadne alijanse i povlačenja Osmanskoga Carstva na granice Bosne i Hercegovine, tj. stvaranjem tromeđe – *Triplex confinium* - ili nakon Prvoga svjetskog rata; u Drugom svjetskom ratu ili u vrijeme velikosrpske agresije od 1991. do 1995.), što se odnosi i na vanjske i na unutarnje granice.

U prošlosti se ne samo prometno-gospodarski nego i geostrateški kompleksu zadarske regije pristupalo različito, što je proizlazilo ne samo iz gospodarskih i prometno-geografskih okolnosti nego, vrlo često, iz složenosti i prožimanja geopolitičkih i geostrateških odnosa u širem

jadransko-podunavskom dijelu Europe. Kao glavno središte prapovijesne Liburnije, a u antici i kao najveći grad kolonija rimskih građana u provinciji Liburniji, očito je imao znatno geostrateško značenje i važnu regionalnu ulogu u širem prostoru Liburna i Japoda, od *Scardone* i *Promone do Arbe* i *Senie*, u unutrašnjosti zahvaćajući sav liburnski i velikim dijelom japodski prostor. Srednjovjekovna geostrateška, a time i regionalna, funkcija Zadra može se povezati s upravno-političkom ulogom glavnoga središta bizantskoga dalmatinskog temata. Doseljnjem Hrvata i oblikovanjem jezgre ranosrednjovjekovne hrvatske države, kneževstva i kraljevstva, stare gravitacijske silnice u okruženju – u priobalju, zaobalju i na otocima – samo su ojačale. Posebno je to bilo istaknuto u povijesno-zemljopisnim okolnostima kada je Hrvatsko Kraljevstvo (svakako treba naglasiti njegovo značenje u vrijeme vladavina kraljeva Tomislava i Krešimira IV.), upravljalo i prostorom koji je formalno bio bizantski. Slična geostrateška konstelacija obilježila je i vladavinu Ludovika I. Velikoga u 14. st., kada se Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo, objedinjeno s Poljskim, nakratko oslobodilo geostrateške prevage Mletačke Republike na Jadranu.

Prostorne okolnosti širenja uprave Mletačke Republike, i posebice osmanskih prodora i osnivanja sandžaka Osmanskoga Carstva na hrvatskoj zemlji u neposrednom zaobalju u 15. i 16. stoljeću, označile su potpuno nove geostrateške, političke i prometne okolnosti. Uloga Zadra kao središta bila je ograničena dugotrajnom crtom fronte i sukobima koji su ometali tradicionalno transhumantno stočarsko gospodarstvo, kao i ustaljene trgovačke i prometne tokove, ali po tome se nije bitno razlikovao od drugih istočnojadranskih gradova, osim Dubrovnika i istarskih gradova te Trsta.

SLIKA 4.
Zadar na središnjem dijelu jadranskoga pročelja u vrijeme vrhunca kraljevstva Ludovika I. Velikog

Geostrateški sporazum velikih sila oko hrvatskih prostora u zaoblju Zadra smirenjem ratnih sukoba na početku 18. stoljeća doveo je do neprirodnih i za hrvatske interese pogubnih državnih granica (*Triplex confinium*), što se odražavalo i na gravitacijsku snagu Zadra. Ipak, budući da je imao ulogu glavnoga grada mletačke, a kasnije i austrijske, pa i kratkotrajne francuske uprave u Dalmaciji, njegovo središnje značenje posebno je bilo istaknuto u prostoru tzv. Zadarskoga kotara, odnosno velikog okruga

koji je okupljao kotarske i općinske jedinice sjevernodalmatinskoga nizinskog priobalnoga prostora Ravnih kotara i njemu usmjerenih dijelova Bukovice, Podgorja, Pozrmanja i Pokrčja te sjevernodalmatinske zagore, kao i priobalja od Mandaline do Rogoznice s pripadajućim otocima, od Raba na SZ do šibenskih otoka. Dakle, gotovo tri tisućljeća, a napose od srednjeg vijeka do početka 20. stoljeća, taj prostor, sa žarištem u Zadru, u složenom prometno-geografskom i

SLIKA 5.
**Zadar u
Kraljevini
Italiji (1920.-
1943.) omeđen
državnom
granicom,
enklava na
hrvatskoj obali
Jadrana**

IZVOR: List Zadar ...,
TK 1:100.000, VGI,
1933.; umanjeno.

geostrateškom srazu, obnašao je važne upravne, kulturne i gospodarske funkcije u prostoru Jadranske Hrvatske.

Geopolitičke i prostorno-strateške prilike bitno su, do krajnosti, promijenjene i pogoršane prepuštanjem Zadra Kraljevini Italiji 1920. godine (Magaš, 1999.). U stiješnjih 57 km² postao je glavnim gradom jedne geografski, gospodarski i prometno neprirodne i neučinkovite provincije s Lastovom, prepušten stagnaciji, militarizaciji i krijumčarenju kroz *porto franco*. Istodobno je pripadajući gravitacijski prostor bio razbijen i prepušten nazadovanju.⁴ Teškim razaranjem u Drugom svjetskom ratu i presporom obnovom nakon njega, što je klasičan primjer kombinacije urbocida i memoricida, onemogućena je uspostava normalnih gravitacijskih odnosa u ovom prostoru te cementirana, sve do neovisnosti Hrvatske, stara „imperijalistička“ geostrateška shema uprave na hrvatskom jadranskom pročelju u uvjetima Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ), Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ). Premda je neko vrijeme bio kotarsko središte (do 1961.), u upravno-političkom pa i u teritorijalnom smislu uloga Zadra označena je istaknutom političkom minorizacijom u korist snažno poticanih, gospodarski i politički ojačalih Rijeke i Splita.

Ne samo u pitanjima obnove od ratnih razaranja, koja je isprva tekla vrlo sporo i svodila se na čišćenje grada i nužne sanacije,⁷ pitanjima prometa i gospodarstva, i u pogledu teritorijalnog integriteta regije ta je uloga, teritorijalnim prekrajanjem, izuzimanjem Paga, Kornata, kistanjskoga kraja i pojedinih naselja, ponovno doživljavala udarce političke arbitraže odozgo.⁸ To je bio rezultat predložka centraliziranog razvoja u komunističkoj Jugoslaviji, s naglašenom podjelom Hrvatske na utjecajna područja četiriju gradova (Zagreba, Splita, Rijeke i Osijeka), koji je posredno i neposredno poslužio, kao i nekad talijanskoj iredenti i drugima, konceptualizaciji kasnijega (neuspjelog) pokušaja rušenja Hrvatske u velikosrpskoj ratnoj agresiji. Marginalizacija je bila posebno istaknuta nakon ukidanja kotarske uprave 1961., premda je Zadar, parcijalno se obnavljajući, ostvarivao sve naglašeniji, spontano rastući gravitacijski utjecaj u sjeverozapadnom dijelu kotara, tj. kasnije Zajednice općina Split (bivše općine Zadar, Benkovac, Biograd i Obrovac s ograničenim utjecajima na dio Like i Pag). Ne samo to, postupno poboljšanje prometnih veza,⁹ učinkoviti gospodarski pomaci s praktički neusporedivo manjim ulaganjima u odnosu na ona u Splitu i Rijeci, Zadar je *via facti* gotovo sasvim neplanirano i nepredvidljivo s motrišta centara tadašnje moći ostvarivao razmjerno brz demografski i gospodarski oporavak, što je bitno utjecalo i na obnovu njegove stvarne gravitacijske uloge, premda je ona politički bila sputavana tadašnjim teritorijalnim ustrojem.¹⁰ Valja istaknuti da bi razvoj Zadra bio svakako još brži i kvalitetniji da nije bilo političko-upravnih ograničenja i potiskivanja. Lokalna politička vlast, iz objektivnih i subjektivnih razloga, nije se mogla suprotstaviti takvu položaju, a prvi i jedini pokušaj, s razmjerno uspješnim rezultatima, ostvaren je u vrijeme mandata predsjednika zadarske općine Kazimira Zankija (1967.-1972.).

Geografskim položajem na središnjem dijelu Jadranske Hrvatske, obuhvaćajući geografski profil od usitnjene i raspršenog otočnog pročelja preko priobalja do reljefno raščlanjenog zaobalja, sjevernodalmatinsko-lički prostor čini važnu geoprometnu i geostratešku poveznicu kontinentalnoga i jadranskoga dijela Hrvatske. Geostrateške analize pokazale bi nedvojbeno da nije slučajno što su procesi prometne i gospodarske izolacije, demografskog osipanja, jačanja vojnih garnizona te određivanja kotarskih i općinskih granica i sl. u vrijeme Kraljevine Jugoslavije i komunističke Jugoslavije dugotrajno bili naglašeni upravo u ovom prostoru. Tako se praktički nastavila i sporost u svestranoj i jačoj integraciji dalmatinskoga prostora s ostalim dijelovima Hrvatske iz vremena uprave Austro-Ugarske Monarhije. Iznimka su dovršenje ličke i izgradnja unske željezničke poveznice, koje su, međutim, zaobišle Zadar. Dakle, uloga Zadra kao potencijalne jezgre okupljanja u tom prostoru, poglavito ličkoga i sjevernodalmatinskoga prostora, sustavno je sputavana - od

4
Načrt ..., 2013;

5
Analitičke podloge ...,
2010., 247.

6
Pag i Rab pripali su Savskoj, a ostali dio Primorskoj Banovini. Istodobno, Zadarska nadbiskupija ograničena je prostorno na Zadar, Lastovo i dio kvarnerskih otoka (Cres, Lošinj s pripadajućim manjim otocima) pod Kraljevinom Italijom, a veći dio bio je ustrojen kao apostolska administratura kojom je upravljao šibenski biskup (Opći Šematizam ..., 1975., 306.).

prepuštanja Kraljevini Italiji do, kako je naglašeno, oduzimanja kotarske funkcije, ili danas (2013.) kroz pokušaje subordiniranja ustanova regionalnoga značenja. Pri tome treba naglasiti i rušenje zgrade nacionalnoga kazališta nakon Drugoga svjetskog rata, vrlo ograničenu izgradnju sportskih objekata, a 1974. u Zadru, u kojem je djelovao Filozofski fakultet, koji je, kako je kasnije objelodanjeno, imao tradiciju najstarijega sveučilišta na tlu Hrvatske, nije osnovano Sveučilište (učinjeno je to tek 2002. godine).

Suprotno tim negativnim procesima, suvremeni prometni sustav Hrvatske, koji je cijeli razmatrani prostor „komprimirao“ te vremenski približio tehnološkim rješenjima kroz tzv. „reljefne barijere“, pozitivno djeluje na povezivanje hrvatskoga državnog teritorija, anuliraju se mletačko-osmansko-austrijske granice te potiče suvremeno gospodarsko prožimanje. Županijska središta Šibenik i Gospić nalaze se unutar izokrone jednoga sata od Zadra. To omogućuje snažna dnevna kretanja zaposlenika, učenika, studenata te raznih kategorija građana poradi ispunjavanja potreba na polju uslužnih djelatnosti (posebno trgovine, financija i dr.), uprave, zdravstva, kulture i dr.

Uloga Zadra, u geografski vrlo izduženom prostoru Jadranske Hrvatske, s najistaknutijim značenjem upravo u središnjem, tj. sjevernodalmatinskom, dijelu priobalja s dijelom zaobalja (Lika), i danas je meta regionalističkih geopolitičkih koncepata i strategija koje nastoje podijeliti hrvatski prostor, ujedno stvarajući od golemih dijelova njezina teritorija periferiju. Nedvojbeno to ide na ruku, u nedavnoj prošlosti više puta iskazanom, geostrateškom djelovanju pojedinih vanjskih politika i pokreta (autonomaštvo, iredenta, jugoslavenstvo, velikosrpstvo i sl.). O administrativnom jedinstvu dijela Jadranske Hrvatske (tj. najvećega dijela mletačke ili austrijske Dalmacije, naravno bez Paga i Boke) vodi brigu centralistička politika, a praksa u prošlosti potvrđuje i primjenu širenja antagonizama među pojedinim gradovima, premda za njih nema osnove (antagonizam Rijeka – Split, Split – Zagreb, Zadar – Split, Zadar – Šibenik, Šibenik – Split, Novalja – Pag itd.), pa se onda, kada je trebalo provesti takav centralistički koncept, nastojalo zavadi lokalne čimbenike, posebice Zadar i Šibenik, Liku političkim utjecajem povezati na Rijeku i sl. Tako je, primjerice, strogim političkim mjerama onemogućeno izdvajanje kotara (1961.) ili Zajednice općina Zadar (1974.), jer je učinkovito bila onemogućena politička podrška čak i ondašnjih susjednih općina Benkovac i Obrovac.

Suvremene geostrateške okolnosti, s obzirom na potrebe ovoga velikog regionalnog kompleksa i funkcionalno značenje Zadra, bitno su drukčije i potrebno ih je optimalno i objektivno sagledati i poštovati. Iznenađujuće, i u suvremenim okolnostima promjene političkih stranaka na vlasti donose radikalna upravno-politička rješenja i u ovom pogledu. Ipak, pristupalo se iz ma kojih razloga pro-

mjenama upravno-teritorijalnog ustroja ili ustroja državnih tijela i funkcija u većoj mjeri, ili su se činili samo manji pomaci, Zadar kao peti grad po veličini u Hrvatskoj, središte snažnog kulturno-povijesnog identiteta i relevantne gospodarske snage i konkurentnosti nepobitno treba zadržati status prvorazrednoga regionalnog središta s obzirom na prirodni prostor utjecaja. Svako oduzimanje statusa najvišeg ranga porazno bi se odrazilo ne samo na Zadar i razvoj njegove uže županije i šireg regionalnog prostora nego i, zbog njihova strateškoga položaja, na razvoj cijele Hrvatske. U današnjim uvjetima razvoja Hrvatske nema osnove, ni u formalnom pogledu, prijedlozima umanjavanja regionalne, odnosno političko-upravne, uloge Zadra, tj. marginalizaciji kakva se zbivala od 1918. do 1991.

Kada je o Zadru riječ, ne samo spomenuto svojedobno odvajanje od domovine između Prvoga i Drugog svjetskog rata nego i kasnija arbitriranja oko granica njegova gravitacijskog područja (Pag, Kornati, dijelovi Bukovice, dijelovi Like i Krbave, Podgorja) s čestim promjenama tih granica (na samom rubu političkoga podcjenjivanja) upozoravaju na potrebu da se takve mogućnosti ubuduće spriječe. U Zadru i regiji treba osmišljavati zajedničku koncepciju svih potencijala (intelektualnih, političkih, gospodarskih i drugih) da bi se ubuduće izbjegla nesuvisla i štetna prekrajanja. Kalkuliranje oštrim ličko-dalmatinskim granicama ponovno bi otvorilo pitanje Paga, južne Like itd., tj. zanemarivanje i negiranje stvarnoga funkcionalnog i gravitacijskog značenja Zadra, što bi bila nedopustiva pogreška prema ostvarenju potencijalnog razvoja značajnog i strateški važnog dijela Hrvatske koji mu prirodno gravitira.

OSNOVNE ODREDNICE PROMETNO-GEOGRAFSKOGA ZNAČENJA

Opće odrednice

Osnovne odrednice prometno-geografskoga i geostrateškoga značenja Zadra i njegove regije povezane su, odnosno ovise o:

- potrebama međunarodnoga, međuregionalnoga i unutarregionalnoga prometnog povezivanja u prošlosti i danas – proizlaze iz prirodno-geografskih i društvenih preduvjeta
- značenju i prepoznavanju Zadra kao jednog od demografski, funkcionalno, gravitacijski, gospodarski i prometno prvorazrednih regionalnih središta Hrvatske
- (geo)strateškim interesima zemlje za ujednačenim, decentraliziranim i sveobuhvatnim razvojem u prostoru zbog opstanka i prosperiteta u budućnosti
- utjecajima drugih strana, međunarodnim okolnostima i težnjama strateški zainteresiranih čimbenika, što je na primjeru Zadra posebno istaknuto.

7

Magaš, 1983.; A. Mlikota (2013.) ističu da je Zadr u 11 godina „obnove“ uništena memorija, da je opljačkan, da su se nepotrebno rušile i čistile zgrade koje su trebale biti obnovljene (Kazalište / Teatro/ „Verdi“, Grand Hotel i dr.) te da je zapravo Zadar od 1944. do 1951. bio zaboravljen grad.

8

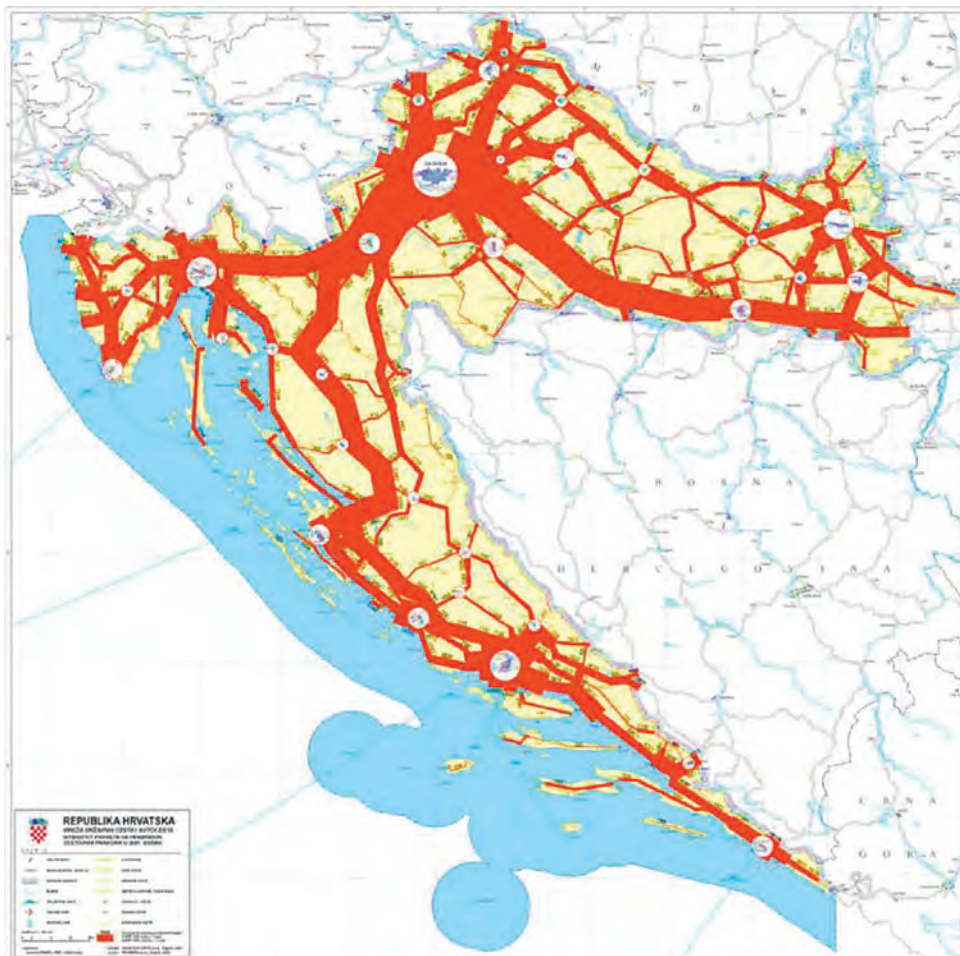
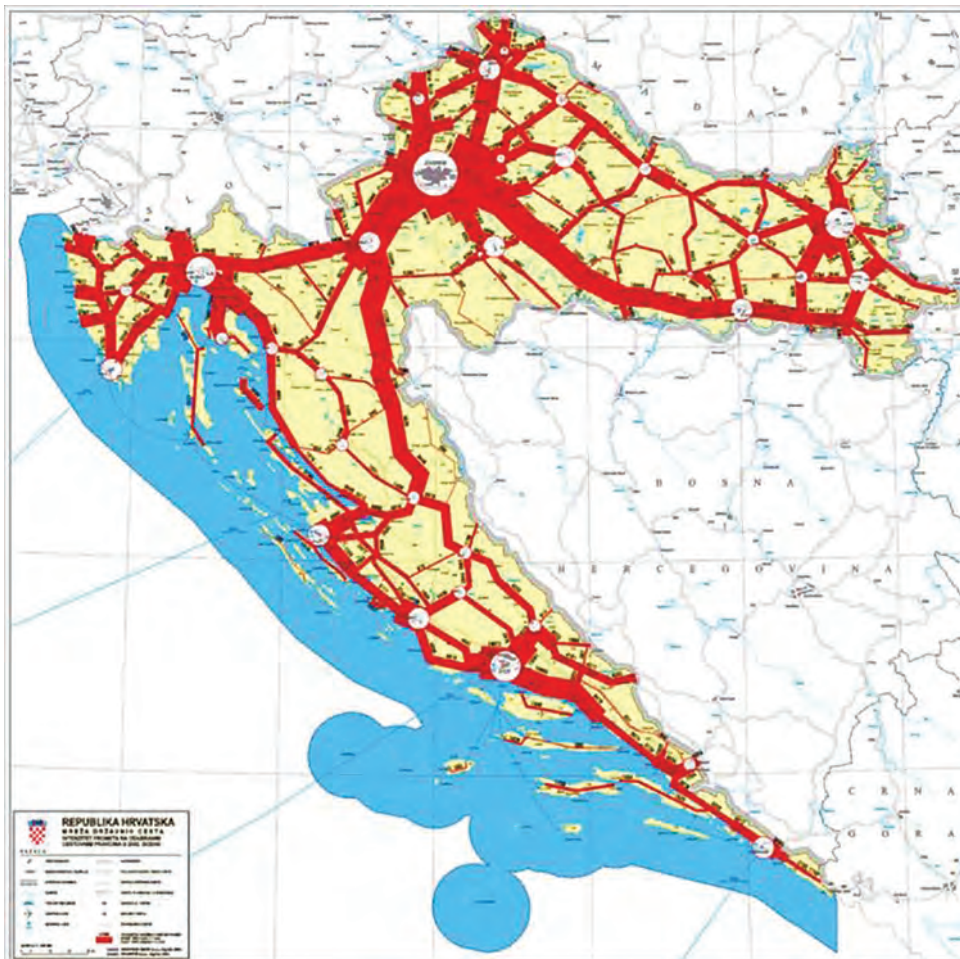
Najveći dio Kornata pripojen je kotaru Šibenik 1952. godine, Pag je 1961. pripao kotaru Rijeka, kistanjski kraj je iz nekadašnjega kotara Benkovac izdvojen i pripojen kotaru Šibenik 1953., došlo je do cijepanja k. o. naselja Banjevci u kotaru Benkovac, pa je naselje Kašić Banjevački izdvojeno u općinu Šibenik 1961.

9

Uz longitudinalne istočno-jadranske brodske (od kraja šezdesetih godina i trajektne) pruge: Jadranska turistička cesta s Masleničkim mostom 1961., Željeznički spoj za Knin 1967., most na Pag 1968., Trajektna veza za Anconu 1969., sezonska trajektna veza za Pulu i Veneciju 1969., međunarodna Zračna luka „Zadar“ u Zemunik Donjem 1969., cesta preko Prezida prema Gračacu, Udbini, Korenici i Plitvicama 1974., širenje industrijsko-lučke zone u Gaženici, poglavito nakon 1967. itd.

10

Nije uspio zadržati kotar 1961., nije uspio okupiti zajednicu općina 1974., gospodarsku (tada privrednu) komoru uspio je osnovati samo za dvije tadašnje općine, što je sve bila posljedica odnosa ratnih razaranja, ali i tadašnje službene politike prema obnovi Zadra, odnosno Dalmaciji (ali bez Paga i Raba i, naravno, Boke kotorske) kao nedjeljivoj ustrojbenoj jedinici u okviru SR Hrvatske i SFR Jugoslavije. Naime, važne funkcije Zadra, ni oih središta sjevernodalmatinskoga prostora, a još manje nekadašnjega glavnog grada, nisu obnovljane. Povezivanje s Likom i Pagom administrativno se granicama sputavalo, premda se *via facti* odvijalo.

Prepoznavanje istaknute prometne funkcije Zadra, županije i regije u suvremenoj Hrvatskoj zasniva se na potrebama i mogućnostima, ali i ostvarenim rezultatima kopnenoga, vodenoga i zračnoga prometa u svrhu razvoja i poticanja nacionalnog i regionalnog razvoja gospodarstva (turizam, poljoprivreda, industrija, promet itd., tj. svih sektora djelatnosti). Uzimanjem u obzir relevantnih pokazatelja prometa, Zadar danas svakako ulazi u red prvorazrednih prometnih središta Hrvatske (Izvješće ...2013., 94, 271).

Vezano uz međunarodno, međuregionalno i unutarregionalno prometno povezivanje u prošlosti i danas, koje proizlazi iz prirodno-geografskih i društvenih preduvjeta, valja istaknuti da se ovaj prostor nalazi na **jadransko(-jonsko)j longitudinalnoj okosnici** povezivanja duž istočnoga priobalja/zaobalja Jadrana te na jednom od važnijih transverzalnih pravaca povezivanja s kontinentalnom unutrašnjosti.

U prošlosti je **dužobalni pravac** bio vrednovan uglavnom kroz plovidbu (jedrenjaci, parni brodovi, suvremene dužobalne pruge) i imao je veliko značenje za cirkumjadransko, ali i za cirkumsredozemno povezivanje. Cestovna veza, ako se isključe antičke dužobalne ceste, tek je izgradnjom Jadranske turističke ceste 1961. dobila svoje pravo značenje, što je bitno poboljšano i izgradnjom dijela Jadransko-jonske autoceste (na potezu Žuta Lokva – Ploče), što treba dalje unaprijediti s trasama prema Rijeci, odnosno Dubrovniku, Albaniji i Grčkoj. Željeznička dosad nije ostvarena, ali je to svakako jedan od najvećih infrastrukturnih zahvata Europe u budućnosti, za koji se Hrvatska treba što hitnije izboriti.

Transverzalni pravac prema Zadru iz kopnene unutrašnjosti i obrnuto u prošlosti je uvijek bio vrednovan (stočarski putovi / karavanski putovi / ceste kroz Ravne kotare, Bukovicu i Pozrmanje preko čvorišta u Kninu ili izravno preko Velebita, odnosno prijevoja Malog Alana, Vučjaka, Prezida; više sporednih), ali se zbog geopolitičkih mijena mijenjao i njegov intenzitet. Razmjerno kasno asfaltirana cesta preko Prezida (1974.), a osobito izgradnja autoceste s tunelskim i mostovnim rješenjima u neposrednoj blizini Zadra (1996.-2006.), bitno su promijenili prometno-geografske okolnosti na dobrobit ove regije, ali i velikoga dijela Jadranske Hrvatske. To je dalekovidno dokumentirano u pojedinim prostornim planovima i studijama potkraj 1970-ih i u 1980-im godinama.¹¹ Gotovo je sasvim na dulje vrijeme

SLIKA 6.
Mreža državnih cesta i autocesta – Intenzitet prometa na odabranim cestovnim pravcima 2002.
(Hrvatske ceste d.o.o., 2003.)

SLIKA 7.
Mreža državnih cesta i autocesta – Intenzitet prometa na odabranim cestovnim pravcima 2007.
(Hrvatske ceste d.o.o., 2008.)

SLIKA 8.

Zadar na karti strateških prometnih pravaca s nadnacionalnim, nacionalnim i regionalnim središtima prometa u Hrvatskoj

(Izvješće...MGIPU, ZPP, 2013., 94).

me anulirana koncepcija izravnoga autocestovnog povezivanja Zagreba i Splita zaobilaznjem Zadra te je ostvaren najkraći pravac povezivanja Baltik – Panonski bazen – Zadar – Ancona – Srednja i Južna Italija. Ovaj je zacijelo već trebalo zatražiti kao poseban EU-prometni koridor ili kao varijantu jednog od postojećih.¹² Naime, pravac Baltik – Panonski bazen/Srednje Podunavlje – Zadar – Srednja Italija, premda nije posebno potican uz postojeći autocestovni sustav i trajekt Zadar – Ancona, potencijalno je vrlo privlačan i za važne tokove ne samo putnika nego još više kamionskoga teretnog prijevoza (već je 2009. na toj pruzi ostvareno 61 200 putnika i 18 500 vozila¹³ s učestalošću veze od samo 5 puta na tjedan u sezoni i 2 puta na tjedan izvan sezone).

Premda se u političkim i dijelu ekonomskih krugova, a to se odražavalo i na planove razvoja i ulaganja, u bivšoj Jugoslaviji sve do velikosrpske ratne agresije na Hrvatsku više poticao pravac Zagreb – Knin – Split dolinom Une preko Bihaća (Bosna i Hercegovina), taj je koncept iz više razloga napušten:

- prvi je razlog taj što lički pravac prema Ravnim kotarima na sebe vezuje povoljnije Liku, Zadar i Šibenik, tj. znatno više korisnika, gospodarstva i prostora s tek neznatno duljom trasom do Splita
- drugi je razlog taj što je to, uz riječki i senjski pravac, najkraći i strateški važan pravac povezivanja na hrvatski Jadran

11

OPP Zadar, 1979., PPZOS, 1982., Magaš, 1986., Pasarić, 1986., Banjad, 1986., Desselbruner i dr., 1986., Desselbruner, 1986.

12

Svakako su neprihvatljivi izostavljanje ovoga pravca iz vodećih strateških dokumenata zemlje i nepostojanje odgovarajuće promidžbe, a još više ukidanje trajektne veze Zadar – Ancona u većem dijelu godine (od 2011.), čime se polučuju tek osrednji rezultati na „konkurentskoj“ vezi Split – Ancona, skupljijoj i dužoj, pa je veći dio prometa skrenut prema Sloveniji kroz sjeverni dio Italije. S tim je u izravnoj vezi i ukidanje jednog od trajekata (Blue Line) i iz Splita 2013. Poticanje i promicanje pravca preko Zadra pozitivno bi se odrazilo i na veze iz Splita.

13

Maričić, 2010., 10.

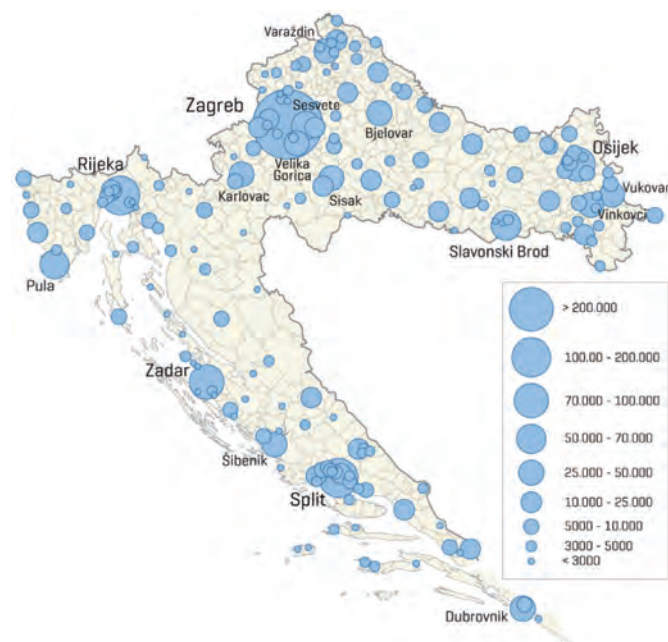

SLIKA 9.
Prometna veza Zadar – Ancona u konstelaciji europske prometne mreže

SLIKA 10.
Zadar u mreži gradskih naselja i ostalih naselja Hrvatske s više od 3000 stanovnika, 2011.

(Magaš 2013.)

- treći je razlog dugotrajna latentna politička nestabilnost, koja je u novije vrijeme vrhunac imala u vrijeme velikosrpske agresije na Hrvatsku, kada je baš u Kninu djelovalo lokalno središte širenja velikosrpskoga koncepta i „srpskoga“ teritorija (tzv. „Republika Srpska Krajina“) na hrvatskom prostoru s ekstenzijama u pravcu Gračac – Medak, Gračac – Krbava – Kordun – Banovina ili Pounjem prema sjeveru. Ujedno, raspadom Jugoslavije, dolina Une postala je granica dviju država i znatno je teže urediti promet njome, o čemu svjedoči i zapuštanje prometa unskom željezničkom prugom, premda tehnički povoljnijom od ličke, u novim političko-geografskim prilikama složenog razgraničenja s BiH
- četvrti je razlog primjena suvremenih tehničkih dostignuća u izgradnji autocesta, čime se u velikoj mjeri anuliraju postojeće prirodne zapreke i poteškoće (reľef, klimatski utjecaji i sl.).

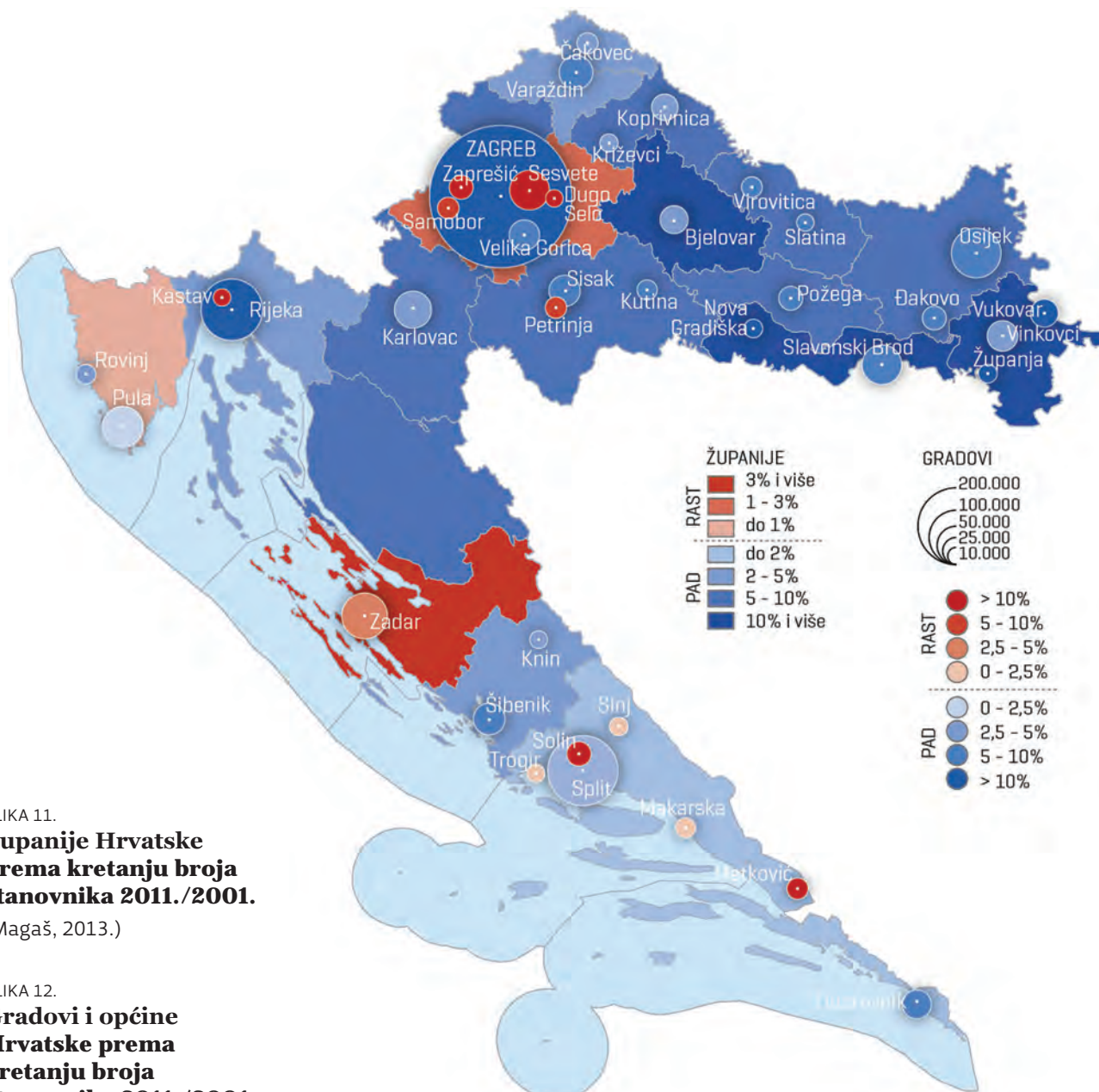

Za razliku od cestovnoga, promet željeznicom je stagnantan i oslabljen, a željeznički pravac nije osuvremenjen, pa se rabi za Zadar manje povoljna trasa preko Knina. Tek bi uređenjem longitudinalne brze željeznice Trst – Rijeka – Zadar – Split – Dubrovnik – te dalje za Crnu Goru, Albaniju i Grčku došlo u obzir i rješavanje novoga transverzalnog pravca za unutrašnjost, što je naznačeno u novijoj prostorno-planskoj dokumentaciji i na razini zemlje i na razini županija.

Vezano za pomorski promet, zadarska teretna luka ulazi u red luka najviše razine u Hrvatskoj, s varijabilnim prometom 0,5-0,9 milijuna t/god. tereta u zadnjim godinama, pa zauzima 4. ili 5. mjesto, a sa 2,3 mil. putnika u godini zauzima uglavnom 2. ili, rjeđe, 3. mjesto u zemlji. Ujedno, Zadar je najjače brodarsko središte Hrvatske sa 1,4 mil. t nosivosti (pretežno tankeri), što čini 45% nosivosti hrvatske flote.

Poseban oblik prometa, zračni, na primjeru Zadra u suvremenim okolnostima pokazao je mogućnosti brzog razvoja u gravitacijskom području od Otočca do Knina i Šibenika. Međunarodna Zračna luka „Zadar“ u Zemunik Donjem postigla je više od 470 000 putnika, tj. gotovo pola milijuna putnika i 17 tisuća tona tereta zračnim prijevozom 2013.

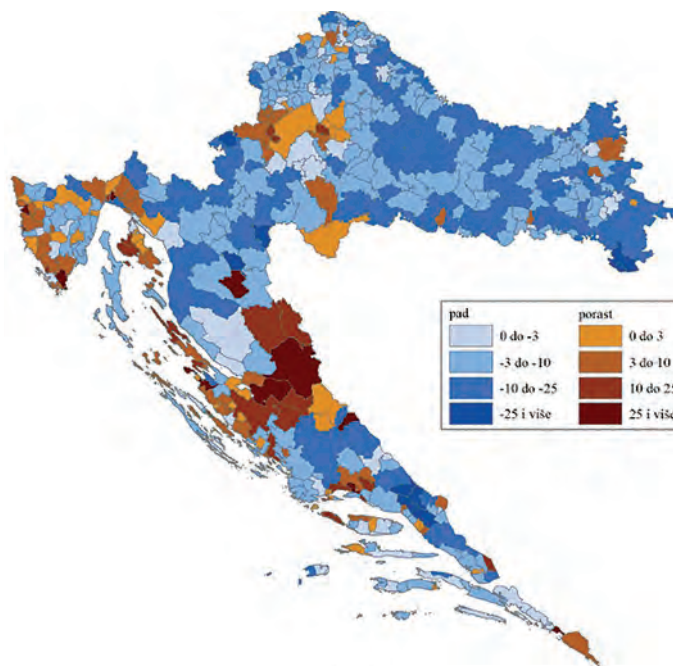
Smotrišta značenja i prepoznavanja Zadra kao jednoga od demografski, funkcionalno, tj. gravitacijski,¹⁴ gospodarski i prometno¹⁵ prvorazrednih regionalnih središta Hrvatske, već je uvođenje županijskog ustroja 1993. godine omogućilo bolji, učinkovitiji i prožiljeniji razvoj svih razina regionalnih središta, pa tako i Zadra. Još od 1981. godine Zadar je brojem stanovnika ponovno među pet najvećih gradova u Hrvatskoj. Godine 2011. imao je 71 471 stanovnika, urbana aglomeracija (Petrčane – Sukošan) oko 81 000, a njegova urbana regija (Vir – Drage) oko 125 000 stanovnika.

SLIKA 11.
**Županije Hrvatske
prema kretanju broja
stanovnika 2011./2001.**
(Magaš, 2013.)

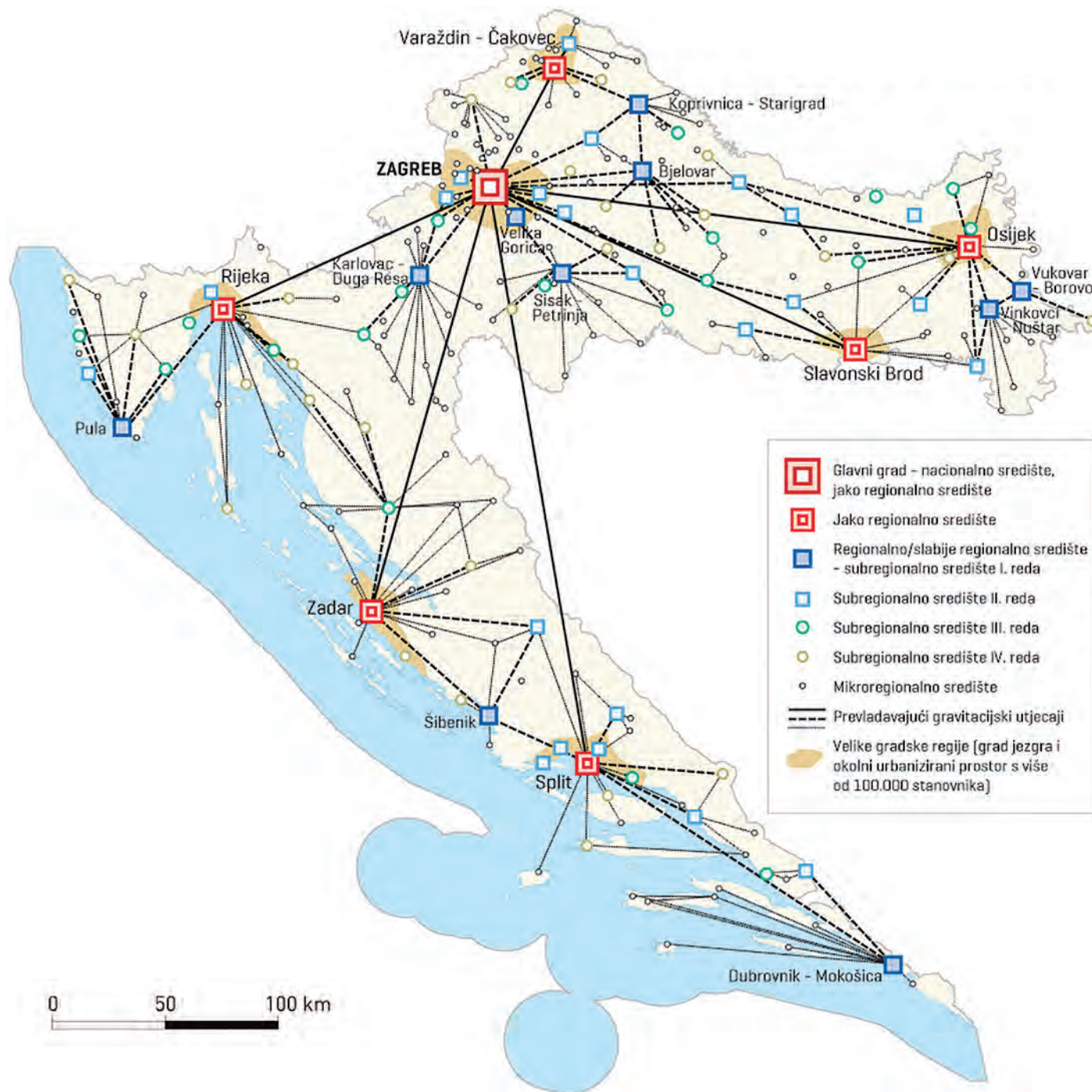
SLIKA 12.
**Gradovi i općine
Hrvatske prema
kretanju broja
stanovnika 2011./2001.**
(Magaš, 2013.)

Županijski ustroj omogućio je decentralizaciju mnogih funkcija državne uprave i samouprave na razinu županija, pri čemu je prepoznavanje Zadra kao važnoga regionalnog i nacionalnog središta doseglo višu razinu od one u razdoblju komunističke uprave. Naime, stari koncept od samo četiri regionalna središta, potican u SR Hrvatskoj kao dio modela regionalizacije SFR Jugoslavije, bio je odraz centralizirane komunističke uprave, u kojoj su ostala središta imala znatno slabije mogućnosti razvoja. Razvoj Zagreba, Splita i Rijeke poticao se u svakom pogledu, a Osijek s obzirom na potrebe istočnoga dijela Hrvatske. Relativno gledajući, ipak nešto brži razvoj Zadra od 1961. do 1991. tek je u ograničenom smislu bio nadoknada izgubljenog od 1918.

14
Zadar je, gravitacijski, odnosno nodalno-funkcionalno gledajući, važno (nad)regionalno središte. U upravnom pogledu u prošlosti je imao ulogu: središta Liburne, provincije Liburnije, arhontije Dalmacije, krunidbenoga hrvatskoga grada, sjedišta hrvatskoga bana, glavnoga grada Mletačke Dalmacije i Albanije, glavnoga grada austrijske Dalmacije (osim u razdobljima teških razaranja: 1202.; 1943./1944.; zbog prepuštanja Kraljevini Italiji 1920.-1943./47., ili ukidanja kotara 1961. kao posljedica upravno-političke marginalizacije i geostrateških odnosa na hrvatskom priobalju nekad i danas). Obrazovno-znanstveno, zdravstveno, bankarski, trgovačko-turističko-ugostiteljski, prometno, sudski, vojno, crkveno itd., Zadar je središte među prvih pet gradova i urbanih regija u Hrvatskoj.

15
Zadar je najvažnije brodarsko središte u Hrvatskoj, važno prometno i snažno turističko središte. Njegova je županija najjači ribarski i marikulturni resurs Hrvatske, središte sitnoga stočarstva, poljoprivredni sredozemni potencijal, važno industrijsko i poduzetničko područje. Zadarska županija jedna je od rijetkih u Hrvatskoj koja ima pozitivnu vanjskotrgovinsku bilancu, tj. veći izvoz od uvoza itd.

SLIKA 13.
**Zadar u mreži
suvremenih
gravitacijskih
središta
Hrvatske
(Magaš, 2013.)**

do tada, a više odraz prednosti njegova prirodno-geografskoga položaja, demografskih pokazatelja (razmjerno visoka rodnost, smanjena smrtnost) nerazvijenoga prostora u čijem je žarištu bio te, što je vrlo važno, poboljšanja u prometnom povezivanju. Ulaganja u Zadar bila su višestruko isplativija, premda su bila osjetno manja u odnosu na vodeća središta. Tako je Zadar postao jedan od najpropulzivnijih gradova SR Hrvatske potkraj sedamdesetih i na početku osamdesetih godina 20. st., što mu je omogućilo, premda iznimno, osnivanje vlastite privredne komore (1981.), tj. izvan sjedišta zajednice općina, Splita.

Prometno povezivanje i razvoj gospodarstva (industrija, promet, turizam, poljoprivredni kompleks i dr.) i

tzv. društvene nadgradnje, a time i demografski rast, bili su u uzročno-posljedičnoj vezi s prometnim povezivanjem. Postignut je maksimum u pomorskom povezivanju (longitudinalne pruge, trajektno povezivanje s Italijom, veza s Istrom i lokalne veze), kao i u željezničkom prometu putnika i roba. Razvijale su se i prometne tvrtke, tankersko brodarstvo (dosegnuto drugo mjesto u zemlji po tonaži) i snažno autotransportno poduzeće (putnički i teretni promet). Zračni promet, uglavnom domaći, imao je međutim obilježja stalna kolebanja i slaba rasta. Prvi puta nakon 1918. Zadar se u jačoj mjeri pojavio u nadmetanju s Rijekom i Splitom (brodarstvo; promet putnika), premda su njegove mogućnosti tada uvelike ovisile o smjernicama

partijskih lobija na političkoj razini, u čemu je u odnosu na ta dva grada stajao zamjetno lošije i strateški nije imao podršku za veće poteze (npr. sveučilište, kazalište, balet, filharmoniju, međunarodnu veću sportsku ili kulturnu investiciju ili zbivanje poput Mediteranskih igara u Splitu i sl.).

U neovisnoj Republici Hrvatskoj mnoge su okolnosti drukčije. Postizanje regionalnih funkcija za potrebe svoje i susjednih županija, tipa trgovačkoga suda, porezne uprave, ureda državne uprave, carine, otvaranje sveučilišta, kazališta itd., uz neke starije nacionalne i regionalne ustanove, arhiv, SICU, Zavod za povijesne znanosti HAZU itd., **posredno je i neposredno potpomognuto autocestovnim povezivanjem**, pa je Zadar u tom pogledu počeo zauzimati **peto mjesto ne samo po broju stanovnika nego i po snazi i značenju svojih regionalnih funkcija**.

Posebno je geoprometni položaj posljedica (geo)strateških interesa zemlje za ujednačenim, decentraliziranim i sveobuhvatnim razvojem u prostoru u svrhu opstanka i prosperiteta. Dugotrajna izolacija, granice i geopolitička zbivanja u širem prostoru oko Zadra dovele su do snažne depopulacije širega ličkog prostora, prostora sjevernodalmatinskoga brdskog zaobalja i malih otoka. Istodobno, s obzirom na snagu velikosrpskih interesa u ovom prostoru i njihov oslonac na srpsku nacionalnu manjinu u Lici i sjevernoj Dalmaciji, razmjerno je dugo tinjao koncept prekrajanja hrvatskoga teritorija upravo na ovom prostoru. Već su između dva svjetska rata prepuštanje Zadra Italiji, osnivanje općina većeg obuhvata s većinskim srpskim stanovništvom u Ravnim kotarima i Bukovici, osnivanje jakih vojnih garnizona s pretežno srpskim časničkim kadrom, pokrenuli proces **izmjene nacionalnoga sastava u pojedinim središtima neposrednog zaobalja** (Knin, Gračac, Obrovac, Benkovac) na štetu udjela Hrvata, dok su tijekom Drugoga svjetskog rata prostori pojedinih općina u Lici praktički „očišćeni“ od Hrvata (Udbina, Donji Lapac – naselje Boričevac itd.), što nije ispravljeno u komunističkoj Jugoslaviji, nego je antagonizam prema Hrvatskoj, s poticanjem granica dalmatinskoga prostora kao velikoga kotara (1961.-1967.) ili zajednici općina (1974.-1990.) latentno trebao značiti **možebitno redefiniranje njezina shvaćanja u nekoj budućoj, drukčijoj, Jugoslaviji ili, radikalnije, čak „Velikoj Srbiji“**. Tome su **zaustavljanje izgradnje autoceste od Zagreba prema srednjem dijelu Jadranske Hrvatske (1971.)**, kao i politička marginalizacija Zadra, s razvojnom hipertrofijom Splita, samo pridonosile. Srbijanska agresija 1991.-1995. potvrdila je takve nakane tadašnje velikosrpske politike, međutim se one, s obzirom na jak nacionalni osjećaj Hrvata jadranskoga priobalja i Hercegovine te njihov snažan otpor velikosrpskoj politici i agresiji, poglavito baš i u Splitu, nisu ostvarile. Poraz te politike, kojoj je upravo u zadarskom zaobalju prometno razdvajanje hrvatskoga prostora bilo presudno, bio je, suprotno, praćen novim prometnim dostignućima,

izgradnjom tunela Sveti Rok (1993.-2003./2009.), autoceste (dionice Karlovac – Zadar 2004., Zadar – Split 2005. i dalje do Ploča predviđeno 2014.), novoga Masleničkog mosta (1997.), obnovom staroga Masleničkog mosta (2005.), autocestovnim mostom preko Krke itd., što je u **suvremenim uvjetima upravo u zadarskoj regiji glavna okosnica prometnoga povezivanja, opstanka i budućega prosperiteta srednjega i južnoga dijela Jadranske Hrvatske s ostalim dijelovima zemlje**. Vojni poraz nacionalističke velikosrpske ideje 1995., upravo u sjevernoj Dalmaciji i Lici, tj. u širem regionalnom kompleksu oko Zadra, omogućio je povezanost, opstanak i budući prosperitet Hrvatske, tj. ostvarenje njezinih (geo)strateških interesa za ujednačenim, decentraliziranim i sveobuhvatnim razvojem u prostoru.

S tim u vezi najnoviji potezi političke vlasti da se pojedine državne funkcije ponovno vrata samo u okvire Zagreba, Rijeke, Splita, Osijeka¹⁶ uključivši i znatno manji Varaždin, (očito kao rezultat ponovno ojačalog regionalizma s podcjenjivanjem hrvatskoga tradicionalnog županijskog ustroja te odnosa snaga na dnevno-političkoj strateškoj sceni), ignoriraju i postojeće povoljne prometne okolnosti uz smanjenje funkcionalne snage i značenja Zadra, Slavenskoga Broda, Pule i pojedinih drugih vodećih središta. Na **primjeru Zadra to se vidi u izmjeni planova izgradnje Luke „Gaženica“**, smjenama vodstava teretne luke i zračne luke, problemima u financiranju županijskoga poduzeća za ceste, ukidanjem trajekta Zadar – Ancona u većem dijelu godine, odnosu prema željezničkom spoju na Knin itd. To se može **sagledavati kao strateški povratak politike regionalnog razvoja na stari, centralizirani, sustav upravljanja zemljom i njezinim razvojem**. U svakom slučaju, već 2012. i 2013. ima, a može imati i dalekosežnije negativne posljedice za razvoj mnogih krajeva Hrvatske koji bi se primjenom takva modela našli na periferijama utjecaja (ponovno) povlaštena vodeća četiri središta Hrvatske.

GEOSTRATEŠKI INTERESI ZEMLJE I ZADARSKA REGIJA

Suvremeni (u smislu deklarirani) geostrateški interesi zemlje za ujednačenim, decentraliziranim i sveobuhvatnim razvojem u prostoru radi opstanka i prosperiteta proizlaze iz prožimanja, odnosno sučeljavanja, interesa: odgovarajućega / optimalnoga položaja Hrvatske unutar novoga svjetskog poretka, UN, EU, NATO, WTO itd. i snaga strateški protiv takvih interesa, odnosno ciljeva.

Mjesto Zadra i njegove regije u suvremenoj Hrvatskoj strateški je unutar optimalnoga decentraliziranog, ravnomjernog, prožiljenog razvoja u sklopu jedinstvene učinkovite europske mreže regija (NUTS 1, 2, 3), odnosno unutar njega teritorijalnog ustroja na županije, gradove i općine.

16

Ova četiri grada zamišljena su kao „gradske aglomeracije“ Hrvatske i uz Varaždin bi bili središta predviđenih „planskih regija“ Hrvatske (Naert... 2013.). Europa ne poznaje planske regije nego NUTS-regije (tri razine), pa bi u okolnostima kad Hrvatska ima dvije definirane NUTS regije 2. reda bilo najkorisnije definirati sustav EU NUTS regija 3. reda u Hrvatskoj tako da optimalno zadovoljavaju europske kriterije veličine (150 000 – 800 000 stanovnika).

Grad	Broj stanovnika po službenim popisima			Sveučilište		Središnje funkcije
	1910.	2011.		> 5000 studenata	< 5000 studenata	
		naselje	urbana regija			
Zagreb	100 275	688 163	1 100 000	1	1	N+R
Split	21 407	167 121	280 000	1		R
Rijeka	67 875	128 384	230 000	1		R
Osijek	34 014	84 104	130 000	1		R
Zadar	19 426	71 471	125 000	1		R
Varaždin	13 844	38 839	100 000			R
Slavonski Brod	13 659	53 531	100 000			R
Karlovac	16 667	46 833	70 000			Ž
Sisak	8530	33 322	70 000			Ž
Pula	59 610	57 460	70 000		1	Ž
Vinkovci-Vukovar	10 455	32 029	70 000			Ž
Bjelovar	9266	27 024	50 000			Ž
Šibenik	14 195	34 302	50 000			Ž
Dubrovnik	11 824	28 434	50 000		2	Ž
Velika Gorica	3278	31 553	50 000			Ž

TABLICA 1.

Vodeća središta Hrvatske prema broju stanovnika grada (1910. i 2011.), gradske regije (2011.), sveučilištima i prosječnom značenju drugih centralno-mjesnih funkcija

IZVOR: dopunjeno po Magaš, 2011., 230.

N – nacionalno značenje,
R – pretežno regionalno značenje,
Ž – pretežno županijsko značenje

Županijski ustrojbeni sustav i njegova prilagodba europskoj regionalizaciji nužnost je ravnomjernoga i učinkovitog razvoja Hrvatske, kao i aktualni odgovor donedavnim (i eventualnim prikrivenim aktualnim) posezanjima u hrvatski prostor.

U prošlosti geostrateški odnosi često nisu išli u korist jedinstva hrvatskoga prostora (avarski, ugarski, mletački, osmanski, austrijski, talijanski, /veliko/srpski, jugoslavenski unitaristički, autonomaški, pa i njemački, ruski, britanski, francuski i sl. interesi i geostrateški ciljevi), i kada su bili usmjereni protiv integriteta hrvatskoga prostora, tada su se u pravilu negativno odražavali i na razvoj Zadra i njegove regije (razgraničenja unutar regije, razaranja Zadra, Zadar u Italiji, odvajanje od regije, ukidanje kotara, cijepanje regije, ustrajavanje na granicama „mletačke“ ili „austrijske“ Dalmacije i „austrijske“ ili „ugarsko-hrvatske“ Like itd.).

Zadnji geopolitički pokušaj prekrajanja granica u zadarskoj regiji rezultat je geostrateških, političkih i napokon vojnostrateških zbivanja 1991.-1995. U sklopu korjenitih geopolitičkih promjena u svjetskim okvirima (raspad socijalističkoga sustava, odnosno Varšavskog bloka, Sovjetskoga Saveza, prestanak tzv. Hladnog rata, slabljenje Pokreta nesvrstanih i dr.), pa i SFRJ vođenom kolektivnim predsjedništvom, prvi višestranački slobodni izbori 1990. godine omogućili su sudbinski proces demokratizacije Hrvatske. Naime, nakon agresivnih političkih udara radikalnih nacionalističkih snaga provedenih u Srbiji (smjena u komunističkom vrhu s uvođenjem „an-

tibiokratske revolucije“ i režima čvrste ruke dolaskom S. Miloševića na vlast 1987.), Vojvodini (tzv. „mitinzi istine“ i „jogurt revolucija“, 1988.), Crnoj Gori (1988.) i već ranije na Kosovu (od 1981.), raspada političke partije na vlasti, Saveza komunista Jugoslavije, i pokušaja rušenja vlasti u Sloveniji i Hrvatskoj („Marš na Ljubljanu“ 1989., „balvan revolucija“ sa zaprečivanjem prometnica i oružanim prepadima po Hrvatskoj 1990.-1991.), u Hrvatskoj je uvedeno višestranačje i provedeni su slobodni izbori. Terorističke aktivnosti ekstremista srpske manjine, uz surove barbarske napade (Uskrs na Plitvicama i dr.) nerazmjerno premoćne Jugoslavenske armije na demokratiziranu Hrvatsku 1991., bez mogućnosti ravnopravne obrane, potaknuli su **presudni proces osamostaljenja Republike Hrvatske** uz mučno rađanje slobode i suvereniteta.

Prostor zadarske regije, sjevernodalmatinski i lički, našao se, s obzirom na tamošnji radikalni dio srpske manjine, u žarištu ovih zbivanja. Prometnice kroz dijelove naseljene Srbima bile su vrlo nesigurne, opasne za život, i na njima se zbilo više ekscesa, nekoliko i sa smrtnim ishodom. Knin je postao političko središte organiziranja tzv. SAO Krajine, odnosno tzv. „Republike Srpske Krajine“.

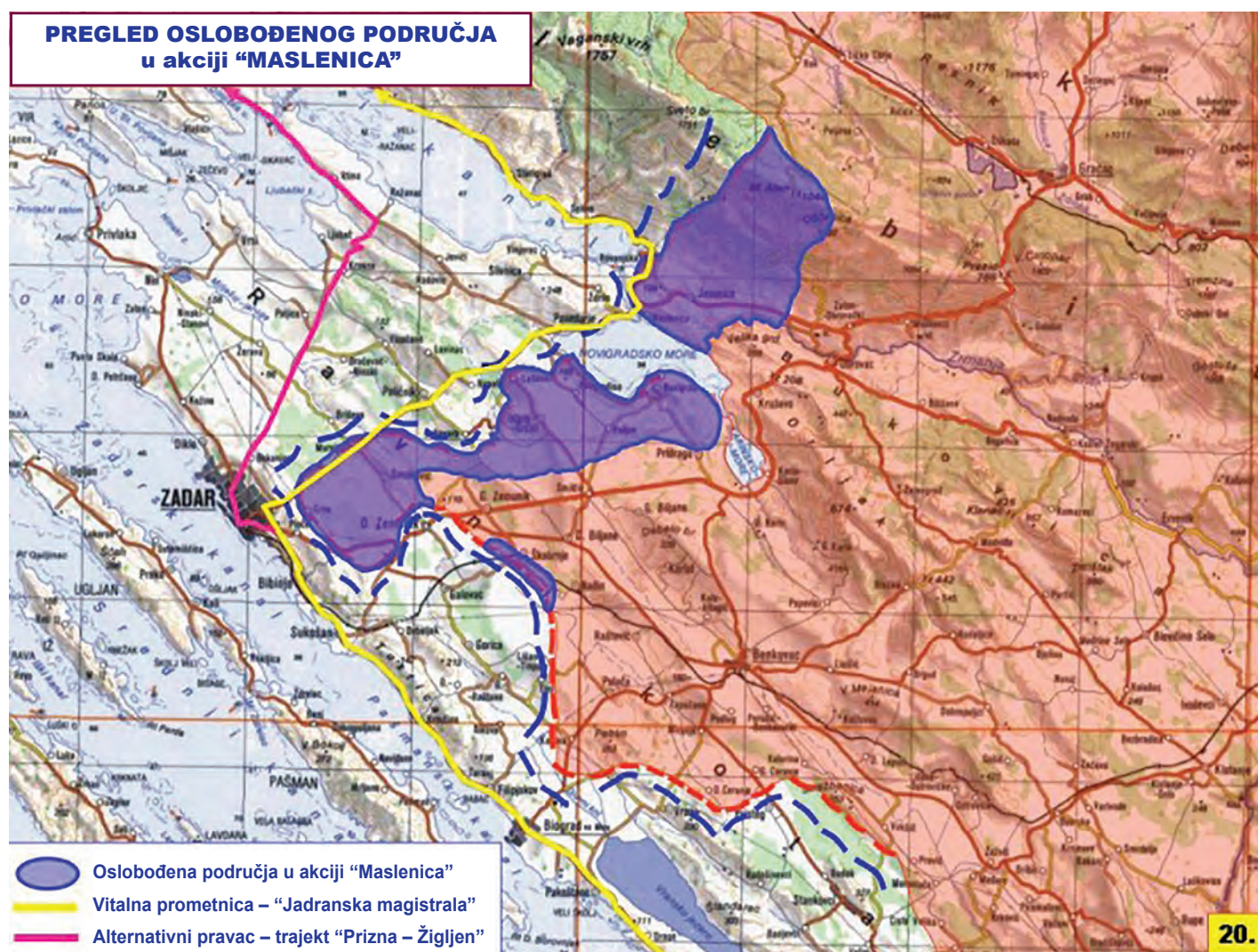
Navedene ekstremno izražene velikosrpske težnje i akcije (Kosovo, Vojvodina, Crna Gora) s prijetnjama Sloveniji i Hrvatskoj te ratna agresija na Hrvatsku 1991. doveli su do raspada SFR Jugoslavije na samostalne države Sloveniju, Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Makedoniju te Srbiju s Crnom Gorom (kasnije, 2006., Crna Gora se tako-

der osamostalila, kao i Kosovo, 2008.). Raspadom SFRJ, pošto su srpske snage svim sredstvima nastojale od bivše Jugoslavije stvoriti u pravom smislu veliku Srbiju, koja bi samo donekle zadržavala jugoslavensko ime, ostvarile su se vjekovne težnje hrvatskoga naroda da ponovno ima vlastitu državu. U neravnopravnoj borbi izvojevana samostalnost i međunarodno priznanje označili su prije svega neovisno, za nacionalni interes prioritarno, odlučivanje o najpovoljnijim putovima razvoja.

U prostoru širega zadarskoga zaobalja, privremeno zaposjednuti teritorij do početka 1992. proširio se na polovicu Like, cijelu Krbavu i gornje Pounje, Bukovicu i Pozrmanje, najveći dio južnog Velebita, velik dio Ravnih kotara te kninsku, veći dio drniške i dio šibenske zagore. Crta vojnih djelovanja došla je do predgrađa Zadra (Muspapstan, zračna luka s Babin Dubom), Otočca, Gospića i u neposrednu blizinu Šibenika. Knin, Gračac, Udbina, Korenica, Donji Lapac, Drniš, Obrovac i Benkovac našli su se unutar zaposjednutoga područja. Nekoliko stotina osoba, vojnika i civila, izgubilo je živote, a ranjeno je više osoba. Građevinski fond i infrastruktura doživjeli su teška razaranja. JTC i željeznica nisu bili u funkciji, promet se

odvijao preko otoka Paga, ili brodskim vezama, a vodoopskrba i elektroopskrba odvijala se uz velike prekide i nestatišice. Gospodarstvo je trpjelo znatna razaranja i štete zbog prekida u radu, a promet se odvijao vrlo otežano. Obrana Zadra za Hrvatsku je bila od izvanredne strateške važnosti, jer je grad jamčio jedinu kopnenu prometnu vezu dijelova Hrvatske južno od Zadra i BiH sa svijetom, premda se ona vrlo otežano održavala preko otoka Paga trajektnim prijevozom. Pad Zadra označio bi zacijelo bitno drukčiju vojnostratešku situaciju u pogledu opstanka hrvatske države.

Agresija na Bosnu i Hercegovinu 1992. te zajednička obrana Hrvata i Muslimana uvelike su odredili razdoblje najnovijih promjena. Geografska i povijesna povezanost, a još više suvremeno određena potreba međusobnoga gospodarskog povezivanja Bosne i Hercegovine i Hrvatske, potaknuli su nove odnose u složenoj geopolitičkoj konstelaciji između dviju susjednih država, nakon potpisivanja Daytonskog ugovora 1995. godine. Ipak, ti su odnosi opterećeni nizom problema, koji odražavaju geostrateške namjere održavanja nestabilna stanja, poglavito unutar BiH.

SLIKA 14.
Odnos slobodnoga i zaposjednutoga prostora Republike Hrvatske u neposrednoj blizini Zadra prije i poslije oslobodilačke vojno-redarstvene akcije Maslenica, veljača 1993.

(<http://www.udruga2gbr-gromovi.hr/novosti/maslenica-dokumentarni-film-hrt-a>)

ZAKLJUČAK

Može se zaključiti da je srednjojadranski hrvatski prostor, unutar Jadranske Hrvatske, u današnjim granicama Zadarske, Šibensko-kninske i Ličko-senjske županije, prometno-geografski i geostrateški izrazito važan dio nacionalnoga prostora i društveno-gospodarskoga sustava, čije značenje umnogome nadilazi kvantitativni udio u površini i stanovništvu države.

Respektirajući dosadašnja ostvarenja, budući regionalni razvitak toga prostora svakako bi se trebao temeljiti na nacionalnom konceptu ravnomjerna prostornog razvitka svih regija Hrvatske, pa tako i sjevernodalmatinsko-ličkoga prostora, koji se u najvećoj mjeri vezuje za Zadar kao središnje položeno i funkcionalno najistaknutije središte. U suvremenoj gravitacijskoj strukturi hrvatskih središta, Zadar ima prvorazredno značenje, što proizlazi iz njegova prometno-geografskoga i strateškoga značenja. Naime, mnoge suvremene inovacije, osobito u pogledu izgradnje županijskog ustroja, prometne i vodoopskrbne infrastrukture, obnove od ratnih stradanja, poticanja razvoja poslovnih zona i sl., dobra su osnova i poticaj za daljnje konkretne korake koji bi mogli barem ublažiti opterećujuće opće trendove ruralnog egzodusa i gospodarske recesije (od 2008.). U tom cilju trebalo bi moguće regionalne funkcije pažljivo rasprišiti u prostoru Hrvatske, držeći Zadar kao jedno od prvorazrednih hrvatskih središta, ali i Šibenik i Gospić kao važna županijska središta te ostale gradove kao istaknutija općinska središta. Time bi se u okvirima optimalno ustrojene regionalizacije spriječila nepotrebna i kontraproduktivna polarizacija i centralizacija Hrvatske te omogućio skladan i ravnopravan razvitak zemlje na načelima komplementarnosti i sinergije, čime bi se dugoročno, nakon više stoljeća, učinkovito zacijelio i geostrateški procjep, nastao upravo u prostoru Like i sjeverne Dalmacije, u širem zadarskom regionalnom okruženju, kao jamstvo budućega optimalnog i jedinstvenog razvoja Republike Hrvatske.

LITERATURA

- Arbutina, D. (2007.): *Glavna obilježja urbanističkog razvoja Zadra 1918.-1944.*, Narodni muzej Zadar, Zadar.
- Bertić, I. (1973.): *Gradsko stanovništvo SR Hrvatske*, Geografski glasnik, 35, 183-194.
- Banjad, I. (1986.): *Svladavanje velebitskog masiva cestovnim arterijama*, u: *Zbornik radova JAZU sa savjetovanja u Zadru 1985., Prometno povezivanje Jadrana s posebnim osvrtom na Zadar i sjevernu Dalmaciju*, ur. B. Vukas, Znanstveni savjet za pomorstvo, Zagreb, 279-294.
- Crkvenčić, I. (1976.): *Veći gradovi SR Hrvatske prema stupnju relativne razvijenosti tercijarnih djelatnosti*, u: *Centralna naselja i gradovi SR Hrvatske*, ŠK, Zagreb, 109-116.

- De Schönfeld, E. (1938.): *Movimento della popolazione nella provincia di Zara*, Casa Ed. de Schönfeld, Zadar.
- Desselbruner, D. (1986.): *Željezničko povezivanje sjeverne Dalmacije s kontinentalnom Hrvatskom*, u: *Zbornik radova JAZU sa savjetovanja u Zadru 1985., Prometno povezivanje Jadrana s posebnim osvrtom na Zadar i sjevernu Dalmaciju*, ur. B. Vukas, Znanstveni savjet za pomorstvo, Zagreb, 273-278.
- Desselbruner, D., Pollak, B., Babić, Z., Bleiweiss, R. (1986.): *Cestovna i željeznička transverzala na linijini Zagreb – Lika Zadar*, u: *Zbornik radova JAZU sa savjetovanja u Zadru 1985., Prometno povezivanje Jadrana s posebnim osvrtom na Zadar i sjevernu Dalmaciju*, ur. B. Vukas, Znanstveni savjet za pomorstvo, Zagreb, 263-272.
- Domazet-Lošo, D. (2002.): *Hrvatska i veliko ratište*, Udruga Sv. Jurja, Zagreb.
- Faričić, J. (2006.): *Geografski aspekti razvitka zadarske luke*, u: *Luke istočnog Jadrana*, ur. M. Kozličić, Zaklada Cvito Fisković i Pomorski muzej Orebić, Orebić, 67-96.
- Faričić, J. (2012.): *Geografija sjevernodalmatinskih otoka*, Školska knjiga i Sveučilište u Zadru, Zagreb.
- Foretić, D. (1972.): *O etničkom sastavu stanovništva Dalmacije u XIX st. s posebnim osvrtom na stanovništvo Talijanske narodnosti (Ethnical Structure of the Population of Dalmatia in XIX Century, Specially According to the Italian Nationality Population)*, Dalmacija 1870, Zadar, 63-86.
- Jelić, R. (1978.): *Zdravstvo u Zadru i njegovu području*, Narodni list, Zadar.
- Jurić, B. (1972.): *Razvoj industrije u Zadru od pojave prvih manufaktura do suvremene industrijske ekspanzije*, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 19, 499-524.
- Klaić, N., Petricioli, I. (1976.): *Prošlost Zadra II: Zadar u srednjem vijeku*, Filozofski fakultet u Zadru, Zadar.
- Kolb, H. (1964.): *Željeznička veza Zadra sa zaledem*, u: *Zadar: geografija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura*, ur. J. Ravlić, Matica hrvatska, Zagreb, 71-86.
- Kulušić, S. (1971.): *Stanovništvo Zadra i zadarske regije*, *Zbornik za narodni život i običaje*, 45, 451-469.
- Magaš, D. (1981.): *Prostorno određivanje urbano-ruralnog pojasa na primjeru Zadra i okolice*, *Zadarska revija*, 30 (1), 66-80.
- Magaš, D. (1983.): *Prostorni razvoj Zadra poslije Drugog svjetskog rata*, Magistarski rad u arhivi Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zadar.
- Magaš, D. (1986.): *Regionalna funkcija Zadra u prostoru*, u: *Zbornik radova JAZU sa savjetovanja u Zadru 1985., Prometno povezivanje Jadrana s posebnim osvrtom na Zadar i sjevernu Dalmaciju*, ur. B. Vukas, Znanstveni savjet za pomorstvo, Zagreb, 25-36.
- Magaš, D. (1991.): *Neke promjene u gradskim naseljima zadarske regije u razdoblju 1857.-1971. godine*, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 33, 239-258.
- Magaš, D. (1994.): *Urbano-geografska preobrazba Zadra, etape razvoja i demografske promjene nakon II. svjetskog rata do 1991. g.*, *Radovi Filozofskog Fakulteta u Zadru*, 33 (20), 215-240.
- Magaš, D. (1995.): *Urbano-geografska preobrazba Zadra – elementi prometnog sustava 1945.-1991.*, *Radovi Filozofskog Fakulteta u Zadru*, 34 (21), 247-258.
- Magaš, D. (1996.): *Značenje Zadarsko-kninske županije u suvremenom razvoju Hrvatske*, u: *Prvi hrvatski geografski*

- kongres: Geografija u funkciji razvoja Hrvatske*, ur. Z. Peponik, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 359-372.
- Magaš, D. (1997.): Zadar – geografska obilježja, *Geografski horizont*, 43 (2), 47-61.
- Magaš, D., (1997.): The Development of Geographical and Geopolitical Position of Croatia, *Geoadria*, 2, 5-36.
- Magaš, D., (1998.): Croatia – a Revived Geographic Fact on the Adriatic, *Geoadria* 3, 21-28.
- Magaš, D. (1999.): Zadar on the Crossroad of Nationalisms in the 20th Century, *GeoJournal*, 48 (2), 123-131.
- Magaš, D. (2000.): Suvremeni problemi prostornog razvoja Hrvatske, u: *Drugi hrvatski geografski kongres*, ur. D. Pejnović, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 305-316.
- Magaš, D. (2001.): Osnovna geografska obilježja, u: *Zadarska županija*, ur. R. Vanjak, ZADIZ, Zadar, 20-49.
- Magaš, D., (2002.): Les Conditions Géographiques et Géopolitiques de l'Intégration de la Croatie et de la Bosnie dans l'Union Européenne, *Mosella*, 27 (3-4), 308-313.
- Magaš, D. (2003.): NATO and the Recent Geopolitical Situation in the Adriatic Sea Area, „After You Voted“ How Would You Play Nato?, u: *Proceedings of the 2nd International NATO Conference*, ur. I. Tarrósy, University of Pécs, Pécs, 74-83.
- Magaš, D. (2003.): Contemporary Aspects of the Geographical Regionalization and Administrative Territorial Organization of Croatia, *Geoadria* 8 (1), 127-147.
- Magaš, D. (2004.): Zadar – starodrevna metropola i južnohrvatsko županijsko središte, *Rundschau*, 4 (7-8), 31-40.
- Magaš, D. (2005): Croatia: Towards the Concept of Euroregions, u: *Globalizirana Evropa/Globalized Europe*, ur. A. Gosar, Annales, Univerza na Primorskem, Koper, 247-258.
- Magaš, D. (2009.): Prostorni razvoj Zadra 1945.-1991., u: *Zadar i okolica od Drugoga svjetskog rata do Domovinskog rata*, ur. T. Oršolić, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru i Sveučilište u Zadru, Zagreb i Zadar, 274-347.
- Magaš, D. (2011.): Koncept teritorijalnog ustroja Jadranske Hrvatske / The Concept of Territorial Organisation of Adriatic Croatia, *Geoadria* 16 (2), 211-236.
- Magaš, D. (2013.): *Geografija Hrvatske*, Manualia Universitatis Studiorum Iadertinae, ur. D. Feletar, Biblioteka Geographica Croatica, Meridijani i Sveučilište u Zadru, Odjel za geografiju, Samobor i Zadar.
- Magaš, D., Lončarić, R. (2006.): Litoralizacija i prostorno planске vizije hrvatskih priobalnih središta, Akademik Josip Roglić i njegovo djelo, Zbornik radova, Međunarodni znanstveni skup Makarska, ur. M. Matas, 19.-22. travnja 2006., Split, Zadar, Zagreb, 245-268.
- Maričić, D. (2010.): Potiho gušenje jedine zadarske međunarodne trajektne linije, *Zadarski list*, 25. veljače 2010., 10.
- Maštrović, V. (1946.): *Spomendani grada Zadra, vlastita naklada*, Zadar.
- Mlikota, A. (2013.): *Obnova i izgradnja povijesne jezgre Zadra nakon razaranja u Drugom svjetskom ratu*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2013.
- Mohorovičić, A. (1986.): Povijesno nasljeđe zadarske regije, u: *Zbornik radova JAZU sa savjetovanja u Zadru 1985., Prometno povezivanje Jadrana s posebnim osvrtom na Zadar i sjevernu Dalmaciju*, ur. B. Vukas, Znanstveni savjet za pomorstvo, Zagreb, 13-18.
- Pasarić, B. (1986.) Gospodarske i demografske odrednice Zadra u prostoru sjeverne Dalmacije, u: *Zbornik radova JAZU sa savjetovanja u Zadru 1985., Prometno povezivanje Jadrana s posebnim osvrtom na Zadar i sjevernu Dalmaciju*, ur. B. Vukas, Znanstveni savjet za pomorstvo, Zagreb, 15-23.
- Petricioli, I. (1959.): Dva tisućljeća zadarskog urbanizma, *Urbs*, 2, 65-71.
- Petricioli, I. (1959.a): Marginalije uz obnovu Zadra, *Urbs*, 2, 91-97.
- Petricioli, I. (1965.): Lik Zadra u srednjem vijeku, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 11-12, 143-186.
- Radulić, K. (1971.): Zadar budućnosti: nekoliko temeljnih napomena u povodu izgradnje novog poslovnog središta grada, *Život umjetnosti*, 15-16, 143-146.
- Rubić, I. (1964.): Neki problemi geografije Zadra i njegove regije, u: *Zadar: geografija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura*, ur. J. Ravlić, Matica hrvatska, Zagreb, 1964., 9-22.
- Seissel, J. (1953.): *Što traži Zadar*, Arhitektura, 7 (1), Zagreb, 56.
- Seissel, J. (1954.): Urbanistički lik i problemi rekonstrukcije grada Zadra, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 1, 17-35.
- Suić, M. (1976.): *Antički grad na istočnom Jadranu*, Studije iz historije urbanizma, Institut za arheologiju Sveučilišta u Zagrebu, knj. 1, Zagreb.
- Šimičić, V. (1986.): Osnove određenja optimalnog cestovnog povezivanja Zadra, u: *Zbornik radova JAZU sa savjetovanja u Zadru 1985., Prometno povezivanje Jadrana s posebnim osvrtom na Zadar i sjevernu Dalmaciju*, ur. B. Vukas, Znanstveni savjet za pomorstvo, Zagreb, 347-351.
- Vresk, M. (1977.): *Osnove urbane geografije, Manualia Universitatis studiorum Zagradiensis*, 2. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 170.
- Vresk, M. (1980.): Gradovi SR Hrvatske i njihove okolice, Problem definiranja gradova i gradskih regija, *Geografski glasnik*, 41-42, 61-70.
- Zobundžija, L. (1972.): *Optimalno povezivanje Zadra i njegovoga užeg gravitacionog područja s kontinentalnim zaledem*, Institut za saobraćaj, pomorstvo i veze, Zagreb.
- Analitičke podloge za učinkovitu decentralizaciju u Hrvatskoj (Analitičke...)*, Projektna studija, Voditeljica projekta: dr. sc. Dubravka Jurlina Alibegović, Ekonomski institute Hrvatske, Zagreb, 2010.
- Hrvatski povijesni atlas* (HPA), LZ „Miroslav Krleža“, Zagreb, 2003.
- Izješće o stanju u prostoru Republike Hrvatske, 2008. – 2012.*, Ministarstvo graditeljstva i prostornog uređenja (MGIPU), Zavod za prostorno planiranje, ZPP, Zagreb, 2013.
- Topografska karta M=1:100.000*, List Zadar, VGI Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1933.
- Nacrt prijedloga Zakona o regionalnom razvoju* (Nacr...), Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske unije Republike Hrvatske, Zagreb, 2013.
- (<http://www.mrrfeu.hr/default.aspx?id=1674>)
- Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji, Crkve v Jugoslaviji*, Biskupska konferencija Jugoslavije, Zagreb, 1975.
- Prostorni plan općine Zadar* (OPP Zadar), Skupština općine Zadar, Zavod za urbanizam Zadar, Zadar, 1979.
- Prostorni plan Zajednice općina Split* (PPZOS), Urbanistički zavod Dalmacije i sur., Split, 1982.

POLOŽAJ ZADARSKE ŽUPANIJE U UPRAVNO-TERITORIJALNOM USTROJU REPUBLIKE HRVATSKE

Snimio Aleksandar Bonačić

Stipe Zrilić

Zadarska županija

Ante Bralić

Odjel za povijest, Sveučilište u Zadru

UVOD

U radu se obrađuje položaj županija Republici Hrvatskoj, kao jedinica područne (regionalne) samouprave. Republika Hrvatska ima dvadeset županija i Grad Zagreb, a jedna od dvadeset županija je i Zadarska županija, koja je tema ovog rada.

Lokalna samouprava (u najširem smislu) dio je političkoga sustava neke države, jer svaka država zbog potrebe organiziranja prostora i obavljanja javnih funkcija u prostoru ima neki oblik samouprave, a centralna tijela nikada ne obavljaju sve poslove. Funkcije i ustroj lokalne samouprave u svakoj državi dio su njezina sveukupnoga upravnog sustava. Za razumijevanje i proučavanje položaja lokalne samouprave u ukupnom sustavu valja poznavati i odnose s centralnim tijelima. U tom smislu može se reći je li država više ili manje centralizirana ili decentralizirana, koje je poslove prenijela na svoja područna tijela, a koje na tijela samouprave. Stoga se uvijek dolazi do strukture lokalne samouprave i teritorijalne podjele, odnosno upravnoga položaja jedinica samouprave u ukupnom političkom sustavu.

Pojam samouprave ovdje se rabi u najširem smislu riječi, a taj pojam nema isto značenje u svim državama. Što se tiče strukture lokalne samouprave, te razlike ovise o tome koliko je stupnjeva u određenom sustavu (jedan, dva ili više), kao i tome je li riječ o monotipskom ili politipskom sustavu lokalne samouprave s obzirom na funkcije koje određena samouprava obavlja. Osim upravnoga položaja jedinica samouprave (funkcionalna organiziranost), što je jedan segment ovoga rada, drugi važan segment jest optimalna veličina područja jedinica lokalne samouprave, odnosno broj stanovnika pojedine jedinice (teritorijalna organiziranost), što je obično kompleksno pitanje. Što se tiče Zadarska županije, ona ima ukupnu površinu od 7276,23 km², od čega 3643,33 km² čini kopneni, a 3632,9 km² morski dio. Zauzima 8,30% ukupne površine Hrvatske, odnosno 6,4% kopnenoga i 11,6% morskoga dijela Republike Hrvatske. Po popisu stanovništva iz 2011. godine, ima 170 017 stanovnika. Važno je iznijeti i usporedbu sa sadašnjim stanjem u nekim drugim državama da bi se vidjela razna rješenja i iz toga izveli zaključci. Važno je istaknuti da uprava nije nastala tek u suvremeno doba, nego ima svoju povijest koju treba poštovati kao iskustvo. Naravno, danas se mora ponajprije voditi računa o učinkovitosti uprave.

Republika Hrvatska postala je punopravna članica Europske unije, koja ima regionalnu politiku - gospodarsku i socijalnu strategiju za smanjenje razlika među regijama i s tim u svezi redistribucijsku politiku. Prema EU-ROSTAT-u, postoji Nomenklatura prostornih jedinica za statistiku (NUTS), hijerarhijski sustav za identifikaciju i

klasifikaciju prostornih jedinica za potrebe službene statistike u zemljama članicama EU-a. Svaka europska zemlja podijeljena je na statističke jedinice, koje su strukturirane na tri razine po zemlji, a to je prihvatio i Državni zavod za statistiku RH:

- 1) NUTS 1 – prostorna jedinica za statistiku **razine 1** ima od 3 do 7 milijuna stanovnika; cijela Republika Hrvatska jedna je NUTS 1 regija.
- 2) NUTS 2 – prostorna jedinica za statistiku **razine 2** koja ima od 800 000 do 3 000 000 stanovnika; u Hrvatskoj postoje dvije neadministrativne prostorne jedinice nastale grupiranjem županija, i to: Jadranska Hrvatska i Kontinentalna Hrvatska.
- 3) NUTS 3 – prostorna jedinica za statistiku **razine 3** koja ima od 150 000 do 800 000 stanovnika; u Hrvatskoj to je 21 administrativna jedinica (20 županija i Grad Zagreb).

ZADAR KAO REGIONALNO SREDIŠTE – POVIJESNI PREGLED

Razvoj lokalne samouprave imao je višestoljetni povijesni razvitak. Iskustva povijesnih regionalizacija svakako treba uzeti u obzir ako se želi postići optimalna reforma lokalne samouprave. Na hrvatski regionalni razvitak snažno su utjecale vanjske sile, pa su povijesne pokrajine, kao što su Istra, Dalmacija, Slavonija itd., u načelu proizvod ratova koje su države u kojima su se hrvatske zemlje nalazile vodile sa susjedima, a ne produkt autohtonoga hrvatskog razvoja. Međutim, treba postaviti jasnu distinkciju između pojma povijesne pokrajine i pojma lokalne samouprave srednje razine (županije, kotara ili okruga). Da bi se to razjasnilo, može se uzeti primjer povijesne pokrajine Slavonije. Ona od sredine 16. stoljeća nema nikakvo jedinstveno upravno područje. U teritorijalnom smislu ona se sastoji, u habsburško vrijeme, od tri županije.

Što se tiče teritorijalnog razgraničenja, hrvatske povijesne pokrajine ne podudaraju se u cijelosti s granicama Republike Hrvatske. Sjeverna Hrvatska ili Banska Hrvatska obuhvaćala je i područje istočnoga Srijema (danas u sastavu Republike Srbije), dok nije obuhvaćala područje Baranje i Međimurja. Vlasti Banske Hrvatske nisu kontrolirali, *de facto*, ni područje riječkoga kotara tzv. *corpus separatum*. Kraljevina Dalmacija obuhvaćala je područje Boke kotorske sve do Spiča u blizini Bara (danas u sastavu Republike Crne Gore), ali je, s druge strane, obuhvaćala i otok Rab, danas u sastavu hrvatske Primorsko-goranske županije. Austrijska Istra protezala se na tri današnje europske države – najveći je dio Istre u Republici Hrvatskoj, dok je Slovensko primorje u Republici Sloveniji, a općine

Milje (Muglia) i Dolina nalaze se u Republici Italiji. Austrijska je Istra u svojem sastavu imala i kvarnerske otoke.¹

Ako se krene sa sjevera, područje Banske Hrvatske bilo je 1860. podijeljeno na 7 županija: Riječka, Zagrebačka, Varaždinska, Križevačka, Požeška, Virovitička (sjedište Osijek) i Srijemska (sjedište Vukovar). Sukcesivnim priključenjem dijelova Vojne krajine sjeverna je Hrvatska raspad Austro-Ugarske dočekala sa 8 županija: Modruško-riječka (sjedište Ogulin), Ličko-krbavska (sjedište Gospić), Zagrebačka, Varaždinska, Bjelovarsko-križevačka (sjedište Bjelovar), Virovitička, Požeška i Srijemska (Vranješ-Soljan, 1991.).

Istra je bila jedinstveno upravno područje. Naime, u Pazinu je 1825. osnovano okružje za Istru, koje je postojalo sve do propasti Monarhije 1918. godine (Brajković, 1992.).

Kraljevina Dalmacija bila je do 1868. podijeljena na 4 okružja: Zadarsko (obuhvaćalo je i šibensko područje), Splitsko, Dubrovačko i Kotorsko. Nakon 1868. ukidaju se okružja i uvode se kotari. U trenutku sloma Austro-Ugarske, Dalmacija je bila podijeljena na 14 kotara: Zadarski, Benkovački, Kninski, Sinjski, Imotski, Šibenski, Splitski, Supetarski, Hvarski, Makarski, Metkovski, Dubrovački, Korčulanski i Kotorski. I nakon ukidanja okružja, neke funkcije ostale su na toj razini, kao što su organizacija trgovačko-obrtničkih komora i odvjetničkih komora (Ivković, 1992., Bralić i Kraljev, 2011.).

Hrvatska u upravnom smislu nikad, barem u moderno doba, nije bila podijeljena na samo 4 ili 5 regionalna jedinica, nego je, za austrijskog razdoblja, bila podijeljena na najmanje **12 regionalnih jedinica** – 8 sjevernohrvatskih županija, istarsko okružje i tri dalmatinska okružja. Ta je podjela obuhvaćala hrvatski prostor bez kotara Rijeke, Baranje i Međimurja, ali s istočnim Srijemom.

Jugoslavensko razdoblje obilježava stalna mijena teritorijalnog ustrojstva i smanjivanje broja jedinica lokalne vlasti na srednjoj razini (Žuljić, 2001.). Prva promjena bila je uspostava oblasti 1922. godine, kada je područje današnje Republike Hrvatske bilo podijeljeno na ove oblasti: Zagrebačka, Osječka, Primorsko-krajiška, Srijemska i Dubrovačka. Već sedam godina kasnije, 1929. godine, nakon uvođenja šestosiječanjske diktature, današnji prostor Republike Hrvatske bio je u najvećoj mjeri podijeljen na Savsku i Primorsku banovinu, s tim da su dijelovi teritorija kao što je Srijem i dubrovačko područje bili u drugim banovinama. Treća teritorijalna promjena glede hrvatskih teritorija bila je uspostava Banovine Hrvatske 1939. godine, kada su u sastav Banovine ponovo ušli područje Dubrovnika i zapadnoga Srijema, uključujući i Šid. Banovina je imala *ad hoc* organizirane „uprave posredovanja rada“ s osam centara (na području današnje Hrvatske), i to u Zagrebu, Osijeku, Slavonskom Brodu, Karlovcu, Sušaku, Šibeniku, Splitu

i Dubrovniku. Istra, Rijeka i Zadar nisu bili dio Banovine Hrvatske jer su bili u sastavu Kraljevine Italije.

O lokalnoj samoupravi tijekom Drugoga svjetskog rata izlišno je govoriti, jer zbog rata tijela državnih, područnih i lokalnih vlasti u dobroj mjeri nisu funkcionirala.

Komunistička Jugoslavija prvi je kodificirani preustroj lokalne uprave donijela 1947. godine, a područje NR Hrvatske bilo je tada podijeljeno na 81 kotar. Već dvije godine kasnije, 1949., novom velikom reformom uvedeno je 6 oblasti, uz poseban položaj Zagreba: Zagreb, Bjelovar, Osijek, Karlovac, Rijeka i Split. Ponovo su za dvije godine ukinute oblasti, a na početku 1952. teritorij NR Hrvatske podijeljen je na kotare. Zakonom iz 1955. definirana su 27 kotara sa 299 općina. Broj općina stalno se smanjuje, pa njihov broj 1963. godine pada na 111. Četvrta promjena nastupila je 1962. godine, kada je došlo do ukidanja niza kotara, tj. do njihova okrupnjavanja na 9 kotara: Split, Rijeka, Pula, Karlovac, Zagreb, Varaždin, Sisak, Bjelovar i Osijek. Četiri godine kasnije kotar Pula pripojen je kotaru Rijeka. Peta velika promjena u socijalističkoj Hrvatskoj bila je nakon donošenja Ustava iz 1974., kada su formirane zajednice općina. Prema tom ustroju bilo 10 zajednica općina: Split, Rijeka, Gospić, Karlovac, Grad Zagreb, Zagreb, Varaždin, Sisak, Bjelovar i Osijek.

Kako se vidi, za 70 godina trajanja Jugoslavije (Kraljevine i FNR/SFR) bilo je osam velikih i temeljitih promjena teritorijalnog ustrojstva, bez onih koje su obavljene tijekom Drugoga svjetskog rata. Sama ta činjenica pokazuje da nije bilo ozbiljna promišljanja regionalne ili lokalne politike, nego se, počesto, ona temeljila na voluntarističkom metodološki i stručno nepripremljenom pristupu. Stoga bi se svaki ustroj Republike Hrvatske koji bi se temeljio na jugoslavenskom modelu trebao uzeti s velikom mjerom opreza.

Što se tiče položaja Zadra u upravno-teritorijalnim ustrojima, on od svojeg osnutka ima važnu ulogu na sjeveroistočnoj obali Jadrana. To se osobito vidjelo otprilike od 800. do 1918. godine. U nekim razdobljima imao je središnju ulogu na širem području, kao za anžuvinske uprave (1359.-1409.), kada je funkcionalno imao položaj glavnoga hrvatskog grada. Kao najveće primorsko središte između Rijeke i Splita imao je i ima jako gravitacijsko središte prema području sjeverne Dalmacije, Like, Krbave te područjima u današnjoj Bosni i Hercegovini (općine Drvar, Glamoč, Bosansko Grahovo) i južno od Bihaća.

Važnost Zadra prvi put je istaknuta na početku 9. stoljeća, kada dolazi do reorganizacije Bizantskoga Carstva, dio kojeg je bila i priobalna Dalmacija. Zadar je tada postao središte teme² u kojoj je stolovao bizantski strateg. Upravo je zadarska gradska elita imala zapaženu ulogu u sklapanju Aachenskog mira iz 812. godine između franačkoga cara Karla i bizantske carice Irene. Zapažena uloga zadarske elite u posredovanju u tom miru rezultirala je

1

O hrvatskoj povijesti druge polovice 19. stoljeća, tj. razdoblja ustavnosti od 1860. do 1914., vidi: Valentić i Čoralić, 2005., Gross i Szabo, 1992., Šidak i dr., 1969.

2

„Tema“ je naziv za bizantski oblik pokrajinske uprave nastale kao posljedica jačanja vojnog elementa u upravi Carstva. Na čelu uprave teme bila je vojna osoba – strateg. U historiografiji postoje dvojbe kada je Zadar postao središte teme: ili oko 800. godine ili u drugoj polovici 9. stoljeća (Klajić i Petricioli, 1976., 19-20 i 62-67).

3

Zadar postaje ponovno dalmatinska metropola. S obzirom na to da je Zadar tada bio u rukama istog vladara kao i njegovo šire zaleđe, započeo je proces ubrzane integracije sa zaleđem. Utjecaj Zadra u tom trenutku daleko je nadmašio njegovu ulogu središta srednjovjekovne Dalmacije (Klaić, 1990., 367-368). Znakovito je da se zadarski nadbiskup Nikola u jednom spisu titulirao kao nadbiskup Zadra u Hrvatskoj: *Explicit Thesaurus pontificum Nicolai divina miseratio-ne Archiepiscopi Jadrensis in Sclavonia* (Klaić i Petricioli, 1976., 343).

4

Tijekom srednjeg vijeka mletačka je uprava ostvarila kontrolu nad nizom albanskih gradova, kao što su Drač (Durrës), Lješ (Lezhë) i Skadar (Shkodër). Međutim, zbog osmanskih osvajanja tih mletačkih posjeda, pojam „Albanije“ s vremenom se ustalio za područje Boke kotorske, s tim da se u kasnijem razdoblju mletačke uprave i prostor Boke kotorske smatrao Dalmacijom (Pederin, 1990.), pa se tako, primjerice, na karti Boke kotorske koju je izradio službeni mletački kartograf Vincenzo Maria Coronelli 1688. izrijekom navodi da je Boka dio Dalmacije.

gradnjom današnje crkve sv. Donata i dobivanjem relikvija sv. Stošije od Carigrada (Klaić i Petricioli, 1976., 69-72). Centralna pozicija grada na sjeveroistočnoj strani Jadrana vidjela se i u Kolomanovu osvajanju Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije (zvonik sv. Marije), kao i stalnim pokušajima Mlečana da zagospodare hrvatskom jadranskom obalom. Jačanje ugarsko-hrvatske države pod Ludovikom Velikim dovelo je do toga da je on u dva rata pokušao preoteti Zadar Mlečanima, prvi put neuspješno 1344., a drugi put uspješno 1358. godine, kada je došlo do sklapanja Zadarskog mira u sakristiji crkve sv. Frane. Vrijeme između 1358. i 1409. bilo je zlatno razdoblje zadarskoga, ali i cijeloga priobalnoga hrvatskog, srednjovjekovlja. Zadar u tom razdoblju, slobodno se može reći, figurira kao glavni grad Hrvatske. U njemu je sjedište bana i zapovjednika ugarsko-hrvatske mornarice, što se sve ogledalo i u bogatstvu života grada.³ Grad postaje središte mnogo širega prostora srednjovjekovnoga Hrvatskog Kraljevstva, koje se proteže sve do peripanonskoga područja. Upravo se u gradu Zadru Ladislav Napuljski okrunio za ugarsko-hrvatskog kralja. O važnosti grada govori i činjenica da je Ladislav Napuljski prodao 1409. Mlečanima pravo na Dalmaciju, iako je u tom trenutku kontrolirao samo grad Zadar, te utvrde Vranu i Novigrad. Logičnom figurom *pars pro toto*, u svijesti tadašnje političke javnosti bilo je dovoljno da su Mlečani kupili Zadar, jer su time dobili pravo na cijelu Dalmaciju.

U mletačkom razdoblju (1409.-1797.) grad Zadar zadržao je svoj središnji položaj na sjeveroistočnoj jadranskoj obali. U Zadru je sjedište najvišega predstavnika mletačke uprave – generalnog providura Dalmacije i Albanije.⁴ U drugim dijelovima Dalmacije povremeno ili stalno (Kotor) stolovali su mletački providuri koji su bili podvrgnuti vlasti generalnoga providura u Zadru. Generalni providur redovito je bio predstavnik visokoga mletačkog plemstva. Upravo se za mletačke uprave formirao današnji pojam Dalmacije. Naime, propašću srednjovjekovnoga Hrvatskog Kraljevstva, kojemu je središte bilo u trokutu Nin-Knin-Solin, Mlečani su oslobođanjem srednjovjekovnih hrvatskih teritorija od Osmanlija širili dalmatinsko regionalno ime.

Mirom u Campoformiju 1797. godine prestaje mletačka vlast na hrvatskoj strani Jadrana, a Habsburška Monarhija uspostavlja svoju vlast, koja je u historiografiji poznata kao Prva austrijska uprava (1797.-1805./1806.).⁵ U gradu je i dalje sjedište austrijske uprave za Dalmaciju – guvernera.

Uspostava francuske vlasti u Dalmaciji (1806.-1813./1815.)⁶ značila je kvalitativni napredak u državnoj upravi u hrvatskim zemljama. Zadar je bio središte kantona i jednog od četiriju dalmatinskih distrikta.⁷ Također, u Zadru je stolovao civilni (Vincenzo Dandolo) i vojni upravitelj Dalmacije (August Marmont). U gradu je bilo

sjedište francuske mornarice i zemaljskih snaga za Dalmaciju (*Forza teritoriale*). Nakon formiranja Ilirskih pokrajina (1809.) Zadar je ostao pokrajinsko središte kojim je upravljao pokrajinski intendat (Rougier de La Bergerie). U osobi intendanta bile su objedinjene vojne i civilne funkcije. Od 1808. u Zadru je bilo i sjedište pravoslavne eparhije za čitavu Dalmaciju i Istru (Ružić, 1893-1895., Milaš, 1901., 1908.).

I za Druge austrijske uprave (1813./1815.-1918.) grad Zadar zadržao je svoj centralni položaj u Dalmaciji. U gradu je sjedište guvernera Dalmacije, koji je ujedno i vojni zapovjednik. Takva se praksa zadržala sve do 1902. godine, kada je namjesnik zadržao vrhovnu civilnu upravu u Dalmaciji, a vojne ovlasti nad Dalmacijom privremeno je preuzeo vojni zapovjednik u Dubrovniku, a od 1908., kada se formira jedinstveno vojno-zapovjedno područje od Bosne, Hercegovine i Dalmacije, zapovijedajući general u Sarajevu (Ivković, 1992: 31-51).

Od 1861. u Zadru je sjedište autonomnih tijela vlasti, kao što su Zemaljski sabor Kraljevine Dalmacije i Zemaljski odbor Kraljevine Dalmacije kao izvršno tijelo Sabora (Perić, 1978.).

Na nižim razinama vlasti do ustavnog razdoblja Zadar je bio sjedište okružja, a nakon toga sjedište jednog od 14 dalmatinskih kotara. Na čelu kotarske uprave bio je kotarski poglavar. Kotarsko poglavarstvo čini najnižu razinu na kojoj djeluju središnje vlasti. Institucije su bile Kotarsko poglavarstvo i Kotarsko školsko vijeće.

Papinskom bulom *Locum beati Petri* iz 1828. godine došlo je preustroja crkvene teritorijalne organizacije u austrijskom dijelu Monarhije. U prvom redu došlo je do ukidanja niza manjih biskupija u Monarhiji, pa tako i u Dalmaciji. Dubrovačka i Splitska nadbiskupija izgubile su nadbiskupijski i metropolitanski status te su svedene na razinu biskupije. Zadar je uzdignut na razinu sjedišta dalmatinske metropolije (Čosić, 2010., 51-66.).

Slomom Austro-Ugarske 1918. godine talijanska vojska ušla je u Zadar i uzela sve važnije poluge moći u svoje ruke. Nastupilo je dvogodišnje razdoblje (studeni 1918. – studeni 1920.) posvemašnje pravne nesigurnosti. Naime, u Zadru su formalno djelovale stare austrijske institucije (namjesništvo, pokrajinsko školsko vijeće, kotarsko poglavarstvo, kotarsko školsko vijeće) pod talijanskom dominacijom, a istodobno su se uspostavljala talijanska tijela vlasti, kao što je Vlada za Dalmaciju i korčulanske otoke, kojom je zapovijedao visoki talijanski časnik. Međutim, sve do Rapallskog ugovora u Zadru je djelovao i Zemaljski odbor, izvršno tijelo bivšega Dalmatinskog sabora na hrvatskom jeziku. Crkvena vlast usprotivila se, privremeno, s uspjehom talijanskim nametanjima.

Rapallskim mirovnim ugovorom iz studenog 1920. godine Zadar s naseljima Bokanjac, Dračevac, Crno, Plo-

če, Arbanasi i manjim dijelom Dikla pripao je Kraljevini Italiji, dok je ostatak Dalmacije pripao Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Od talijanskoga dijela zadarskoga kraja formirana je posebna provincija *Provincia di Zara*, koja je obuhvaćala, uz zadarsko područje, otoke Lastovo, Cres i Lošinj. Sveta Stolica je 1922. godine preustrojila područje Zadarske nadbiskupije. Područje talijanske Provincije Zadar ustrojeno je kao novo područje Zadarske nadbiskupije. Od ostaloga dijela „bivše“ Zadarske nadbiskupije formirana je apostolska administratura, kojom je upravljao šibenski biskup (Bralić, 2009., 245-252).

Na jugoslavenskom dijelu zadarskoga teritorija vlast je pokušala, u priličnoj mjeri neuspješno, supstituirati grad Zadar te je tako osnivala nove institucije u Biogradu i Preku (kotarske vlasti, sudske vlasti). U Biogradu je izgrađena i nova bolnica. Nakon formiranja banovina 1929. zadarsko područje ušlo je u Primorsku banovinu, a 1939. to je područje ušlo u Banovinu Hrvatsku.

Objavom rata Kraljevine Italije Kraljevini Jugoslaviji 10. travnja 1941. otpočela su četverogodišnja turbulentna zbivanja na zadarskom području. U daljem zaleđu Zadra formirana je nova državna tvorba Nezavisna Država Hrvatska, koja je Rimskim sporazumima iz svibnja 1941. Kraljevini Italiji prepustila veći dio sjeverne Dalmacije. Talijanska uprava protegnula se na novopriopjena područja te je djelovala u smjeru talijanizacije. Slomom fašističke Italije 8. rujna 1943. godine vlada NDH proglasila je ništavnim Rimske ugovore te je područje Zadra željela pripojiti svojem teritoriju. Njemačke snage, koje su efektivno kontrolirale to područje, državno su razgraničenje uredili po principu *status ante bellum*, tj. dopustile su da se uspostavi vlast NDH na bivšem jugoslavenskom području te je tako u Zemuniku formirana najbliža općinska, administrativna i vojna vlast NDH prema Zadru. Na „rapallskom“ području, njemačke su snage protjerale predstavnike NDH te su uspostavile talijansku civilnu vlast koja je priznavala Mussolinijevu vlast na sjeveru Italije (kao dio tzv. *Repubblica di Salò*). U isto vrijeme nove su partizanske snage na zasjedanjima ZAVNOH-a i AVNOJ-a (Jajce, 29. studeni 1943.) priključile zadarsko područje Federalnoj Državi Hrvatskoj, a preko nje Jugoslaviji (Bečgonja, 2007.).

Zadar je formalno, u skladu s međunarodnim pravom, priključen Narodnoj Republici Hrvatskoj, a preko nje Federalnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji, Pariškim mirovnim ugovorom iz veljače 1947. godine (Batović, 2009., 40-55).

Što se tiče Zadarske nadbiskupije, njoj je 1948. vraćen stari teritorijalni opseg, ali jedina među hrvatskim nadbiskupijama nema status metropolije, kojoj pripadaju sufraganske biskupije (Bralić, 2009., 24).

Teritorijalni ustroj za komunističke vlasti nije imao konstantu. U 45 godina trajanja te vlasti provedeno je pet temeljnih reformi sustava regionalnog i lokalnog ustroja, uz brojne manje intervencije (Žuljić, 2001., 3-28).

Prva velika rekonstrukcija bile su oblasti iz 1949. godine, kada je Zadar bio dio oblasti Dalmacije (posljednje upravno-teritorijalne jedinice koja je nosila ime Dalmacija). Oblasti su se dijelile na kotare i općine, a Zadar je bio središte jednoga takvog kotara i općine. One su ukinute već 1951. godine, Hrvatska je podijeljena na 27 kotara, a Zadar je postao središte jednoga od njih. Već 1962. provedena je nova teritorijalna rekonstrukcija kada je došlo do okrupnjavanja kotara. Zadar je tada izgubio funkciju kotarskoga sjedišta, a dotadašnji zadarski kotar postao je dio kotara Split. I po novom teritorijalnom ustrojstvu iz 1966. Zadar je ostao u sastavu kotara Split. Zadnja velika rekonstrukcija teritorijalnog ustroja nastala je Ustavom iz 1974., kada je općinama naloženo da se organiziraju u zajednice općina. Zadarska općina postala je dio Zajednice općina Split. Treba naglasiti da je Zadar ipak zadržao neke odlike regionalnoga središta i u prosvjetnom i upravnom smislu, jer se npr. sustav srednjeg obrazovanja koncipirao prema modelu gdje je Zadar bio središte za općine Biograd, Obrovac i Benkovac. Također, Zadar je zadržao regionalno središte za sudske i policijske (milicijske) poslove.

Zaključno se može konstatirati da je Zadar u skoro cijeloj svojoj povijesti imao značaj regionalnoga središta prvog reda. Raspadom Austro-Ugarske, pozicija Zadra temeljito se promijenila. Grad je pripao Kraljevini Italiji i otrgnut je od prirodnoga zaleđa, a Split je preuzeo ulogu dalmatinskoga središta. Nakon stvaranja socijalističke Jugoslavije, takav neprimjereni položaj i politika prema Zadru nastavili su se. Zadar je jedino od 1955. do 1962. imao ravnopravni status s ostalim regionalnim središtima u Hrvatskoj. Međutim, u to vrijeme otok Pag izdvojen je iz zadarskoga upravnog područja.

POLOŽAJ ŽUPANIJA U SAMOSTALNOJ REPUBLICI HRVATSKOJ

Sadašnji sustav lokalne i područne samouprave počeo se uspostavljati nakon prvih demokratskih izbora 1990. godine, Ustavom koji je donesen iste godine (Narodne novine, br. 56/90). Novi Ustav u članku 128. jamči pravo na lokalnu samoupravu, a člankom 131. određeno je da je županija jedinica lokalne uprave i samouprave. Od 1990. do 1993. zadržan je prijašnji sustav samouprave, a jedinice samouprave bile su općine. Ustroj i djelokrug županijskih tijela uređuje se zakonom, pa je 1992. donijet *Zakon o lokalnoj samoupravi i upravi* (Narodne novine, br. 90/92). Teritorijalni ustroj uređen je *Zakonom o područjima županija,*

5

Austrija je formalno izgubila Dalmaciju i Istru Požunskim (Bratislava) mirom od 26. prosinca 1805. Međutim, u stvarnosti je francuska vlast uspostavljena tek 19. veljače 1806. godine, što se jasno vidi iz proglašavanja zadnjeg austrijskog guvernera Thomasa de Bradyja od 18. veljače 1806. godine u kojem ističe da od sutra (19. veljače) počinje francuska uprava nad gradom i Dalmacijom (Bralić, 2011., 351-372).

6

Prestanak francuske vlasti u Dalmaciji nema jedinstvenu godinu. Naime, na najvećem dijelu dalmatinske obale francuska vlast je prestala krajem 1813. godine dok je u Dubrovniku prestala početkom 1814. godine. Formalno, francuska vlast prestaje Bečkim kongresom 1815. godine, kada je složena nova politička konfiguracija u Europi.

7

Ostali distrikti bili su šibenski, splitski i makarski. Bilo je ukupno 17 kantona i 25 općina.

gradova i općina u RH (Narodne novine, br. 90/92), a kao jedna od županija ustrojena je i Zadarsko-kninska županija sa sjedištem u Zadru. U 1993. godini (7. veljače) održani su prvi lokalni izbori po novom županijskom ustroju, a na temelju *Zakona o izboru predstavničkih tijela jedinica lokalne samouprave i jedinica lokalne uprave i samouprave*. Pravo na lokalnu samoupravu ostvarivalo se izborima za predstavnička tijela, županijske skupštine koja je birala izvršna tijela – župana i županijsko poglavarstvo. Župana je trebao potvrditi i Predsjednik Republike Hrvatske, jer je osim obavljanja izvršnih poslova županijske samouprave župan bio i čelnik državne uprave za područje županije. Osim *Zakonom o lokalnoj upravi i samoupravi*, poslovi županije bili su propisani i *Zakonom o određivanju poslova iz samoupravnog djelokruga lokalne samouprave i uprave* (Narodne novine, br. 75/93), a poslovi prenesene državne uprave raznim drugim zakonima.

Bilo je više izmjena zakona kojima se mijenjao položaj i područja te način izbora tijela lokalne i područne samouprave. *Zakonom o područjima županija, gradova i općina u RH* (Narodne novine, br. 10/97) iz 1997. godine ustrojava se Zadarska županija umjesto Zadarsko-kninske županije, područje koje je do danas ostalo nepromijenjeno.

Promjenom Ustava Republike Hrvatske 2000. godine građanima se jamči pravo na lokalnu i područnu (regionalnu) samoupravu, a županije se ustrojavaju kao jedinice područne (regionalne) samouprave, tako da od tada Hrvatska ima dva stupnja samouprave: lokalnu (općina i grad) i regionalnu (županije). Ustav određuje da županije kao jedinice područne (regionalne) samouprave obavljaju poslove od područnoga (regionalnog) značenja, a osobito poslove koji se odnose na školstvo, zdravstvo, prostorno i urbanističko planiranje, gospodarski razvoj, promet i prometnu infrastrukturu te planiranje i razvoj mreže obrazovnih, zdravstvenih, socijalnih i kulturnih ustanova. Poslovi lokalnoga i područnoga (regionalnog) djelokruga uređuju se zakonom. Prilikom dodjeljivanja tih poslova prednost će imati ona tijela koja su najbliža građanima. Ovdje je navedeno načelo supsidijarnosti, kao i u *Europskoj povelji o lokalnoj samoupravi*, što je vrlo važno kod određivanja odnosa između centralne vlasti i nižih upravnno-teritorijalnih jedinica.

Nakon toga donesen je i novi *Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi* (Narodne novine, br. 33/01), a potom i određene izmjene toga zakona koje se odnose na sadašnje nadležnosti županije. Zakon određuje da je županija jedinica područne (regionalne) samouprave čije područje predstavlja prirodnu, povijesnu, prometnu, gospodarsku, društvenu i samoupravnu cjelinu, a ustrojava se radi obavljanja poslova od područnoga (regionalnog) interesa. Na temelju tih kriterija, područja županija uređuju se posebnim zakonom.

Županija u svojem samoupravnom djelokrugu obavlja poslove od područnoga (regionalnog) značaja, a osobito poslove koji se odnose na:

- obrazovanje
- zdravstvo
- prostorno i urbanističko planiranje
- gospodarski razvoj
- promet i prometnu infrastrukturu
- održavanje javnih cesta
- planiranje i razvoj mreže obrazovnih, zdravstvenih, socijalnih i kulturnih ustanova
- izdavanje građevinskih i lokacijskih dozvola, drugih akata vezanih uz gradnju te provedbu dokumenata prostornog uređenja za područje županije izvan područja velikoga grada
- ostale poslove u skladu s posebnim zakonima.

Posebnim zakonima uređuju se pojedine djelatnosti iz nadležnosti županije, određuju se poslovi obavljanje kojih je županija dužna organizirati te poslovi koje može obavljati. To su poslovi županija koji ulaze u njezine nadležnosti kao decentralizirani poslovi. Županije od tada više nisu jedinice uprave nego samo samouprave, a županijska skupština birala je župana kao izvršnoga čelnika i županijsko poglavarstvo. Bez obzira na izuzimanje poslova državne uprave iz nadležstva županija i time znatnoga smanjenja nadležnosti županija, prenaplaćava se navodna decentralizacija koja se 2001. godine dogodila zbog prenošenja određenih poslova na županije, prije svega iz nadležnosti školstva i zdravstva. Treba naglasiti da je sustav državne uprave uređen posebnim zakonom, odnosno zakonima, pa valja razlikovati decentralizirane ovlasti i prenesene poslove središnje uprave.

Zakonskim izmjenama u 2008. godini obavljene su pripreme za neposredan izbor župana, koji preuzima ulogu izvršnoga tijela, čime se ukidaju županijska poglavarstva. Prvi neposredni izbori održani su 2009. godine. Takvo stanje zadržano je i danas, pa se stalno postavlja pitanje odnosa između predstavničkoga tijela (skupštine) i izvršnoga tijela (župana), jer su ta dva tijela neposredno izabrali građani na izborima.

Mnogi zakoni kod određivanja nadležnosti ne drže se logike uloge predstavničkoga i izvršnoga tijela, nego nastoje uspostaviti ravnotežu snaga među njima. Ponekad se ne uzimaju u obzir praktična rješenja i zanemaruje se sustav odgovornosti, a u nekim slučajevima ni rješenja koja su uređena posebnim zakonima, tako da dolazi do neusklađenosti propisa. Jasnoća razgraničenja problem je i između prenesenih poslova državne uprave na niže razine i izvornih poslova lokalne samouprave. Zakon o lokalnoj i područnoj samoupravi određuje da se poslovi državne uprave mogu prenijeti na tijela županija, za što je država dužna osigurati sredstva. Treba primijetiti da se na župa-

nije prenose određeni poslovi klasične državne uprave, a da se za to ne osiguravaju sredstva, što županijama stvara poteškoće. Primjer za to jesu poslovi izdavanje građevinskih i lokacijskih dozvola, drugih akata vezanih uz gradnju te provedbu dokumenata prostornog uređenja.

Nadzor koji obavlja država nad poslovima iz samoupravnih ovlasti i nad prenesenim poslovima državne uprave različit je. U članku 8. *Europske povelje o lokalnoj samoupravi* određeno je da upravni nadzor akata lokalnih jedinica u pravilu ima svrhu samo osigurati poštovanje načela zakonitosti i ustavnosti. Upravni nadzor, koji obavljaju vlasti višega stupnja, može, ipak, kad je riječ o obavljanju ovlasti koje su prenesene, obuhvatiti i nadzor nad svrsishodnosti.

Dakle, ako bi se govorilo o položaju i sadašnjim nadležnostima županije, moglo bi se reći da je on načelno uređen *Zakonom o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi*, koji uređuje samoupravne ovlasti županija. Ovdje valja, opet, napomenuti da je među tim nadležnostima navedena i jedna klasična stvar državne uprave koja je prenesena na regionalnu samoupravu, a to su poslovi vezani uz dokumente za gradnju. Posebni zakoni razrađuju te nadležnosti, dok neki zakoni daju i druge ovlasti regionalnoj samoupravi. U pogledu prenošenja ovlasti za obavljanje poslova državne uprave nema jasnih kriterija, a ponekad se manifestira i nedovoljno poznavanja te materije.

Kao jedinica regionalne samouprave, županija je, dakle, upravna struktura koja obavlja poslove iz opisanoga djelokruga, pa time ima dvije svrhe: političku i gospodarsku. Županija je pravni subjekt na koji su prenesene ovlasti i odgovornosti, pa se kao subjekt pojavljuje pred državnim strukturama i pred međunarodnim subjektima, ali i pred ostalim subjektima. Osim toga, na lokalnoj razini provode se izbori, županija ima određenu financijsku samostalnost i prava regulirati odnose iz svojega djelokruga. Isto tako, dobila je gospodarsku ulogu i priliku uspostaviti učinkovit sustav pružanja javnih usluga iz svoje nadležnosti. Budući da je danas najaktualnija tema pitanje investicija, onda treba svakako naglasiti važnost županije u planiranju razvoja i privlačenju investitora, a time rasta i zapošljavanja.

Županija je, u skladu sa *Zakonom o regionalnom razvoju* (Narodne novine, br. 21/09), kao jedinica regionalne samouprave nositelj razvoja na regionalnoj razini, a u planiranju razvoja surađuje s jedinicama lokalne samouprave sa svojega područja. Istu ulogu županije naglašava i *Strategija regionalnog razvoja Republike Hrvatske*.

Zadarska županija dio je Jadranske regije (statističke ili planske jedinice), u čemu ima svoju ulogu, a očekuje se i jačanje određenih mehanizama koordinacije razvoja na razini te statističke regije. Politika regionalnog razvoja temelji se na potrebi stvaranja životnih uvjeta u kojima će svatko imati jednake mogućnosti za razvoj vlastitih poten-

cijala, bez obzira na mjesto stanovanja i druge s tim povezane karakteristike.

Hrvatska je potvrdila *Europsku povelju o lokalnoj samoupravi* koja definira sadržaj pojma lokalne samouprave. Pod lokalnom samoupravom razumijeva se pravo i mogućnost lokalnih jedinica da u okvirima određenim zakonom uređuju i upravljaju, uz vlastitu odgovornost i u interesu stanovništva, bitnim dijelom javnih poslova. Također je određeno da lokalne jedinice imaju, u okviru gospodarske politike, pravo na odgovarajuće prihode kojima će slobodno raspolagati u obavljanju svojih ovlasti.

Financiranje županija uređivalo se posebnim zakonima. Budući da je sustav fiskalnih ovlaštenja za samostalno određivanje izvora financiranja bio stalno ograničen, županije su stalno imale problema sa sredstvima za redovito funkcioniranje. Uz to, često se događaju decentralizacije određenih funkcija na županije, a da se sredstva za to, kao što je već spomenuto, ne osiguravaju.

Treba naglasiti da se za područja županija, u pravilu, osnivaju područni uredi državne uprave te ostalih državnih službi i sudstva, tako da je činjenica postojanja županije kao jedinice regionalne uprave važna i za te poslove. Od samoga početka novog ustroja u Hrvatskoj stalno se postavlja pitanje racionalnosti sustava i njegova učinkovitost u ispunjavanju uloge koja je dana jedinici lokalne ili regionalne samouprave. U tom smislu navode se i pitanja broja jedinica lokalne i područne samouprave, odnosno njihove površine i broja stanovnika. S tim u vezi stalno je otvoreno pitanje promjene upravno-teritorijalnog ustroja RH. S obzirom na to da lokalna samouprava treba biti u funkciji lokalnoga stanovništva i što bliže građanima, treba odgovoriti na pitanje koje su prednosti sadašnjega županijskog ustroja s aspekta planiranja i ostvarenja razvoja, odnosno stvaranja boljih uvjeta življenja za stanovništvo Zadarske županije. To je osobito važno ako se ima na umu i ulazak RH u EU i priliku koja je Hrvatskoj time pružena.

Od najranijih oblika društvenog organiziranja traže se najbolji oblici društvenog organiziranja, odnosno najbolji oblici odnosa između cjeline i njezinih dijelova. Valja uspostaviti učinkovit i demokratski sustav i u funkcionalnom i u teritorijalnom smislu koji će biti pravedan i održiv. Ako se vratimo definiciji lokalne samouprave koji je određen *Europskom poveljom o lokalnoj samoupravi*, onda vidimo da je naglasak na interesu lokalnoga pučanstva, što je sasvim razumljivo. Isto tako, jedno od načela jest i da se kod dodjele obavljanja javnih ovlasti preferira razina koja je najbliža građanima (spomenuto načelo supsidijarnosti). Kod promjene područja treba tražiti mišljenje lokalne jedinice. Te odredbe daju demokraciju sustavu određene države te vode računa o kvaliteti življenja stanovnika. Ovi kriteriji naglašavaju važnost aktivnoga pristupa ljudskim potencijalima kao određenom kapitalu koji se mora motivi-

rati i preuzeti ulogu u vlastitim razvoju. Stoga su svi prijedlozi koji predlažu promjenu regionalnog ustroja te ukidanje Zadarske županije ili njezino podređivanje regionalnom okviru koji se interpolira između županijske i državne razine, a da pritom isključuju Zadar, protivni interesima stanovnika Zadarske županije, što nije teško obrazložiti. Uz činjenicu da bi se obavljanje javnih dužnosti odmaknulo od građana u neke udaljenije centre, smanjila bi se identifikacija s takvom zajednicom, smanjila bi se i mogućnost utjecaja na vlastiti razvoj, a to bi podrazumijevalo i zaostajanje u razvoju. Pogledaju li se kriteriji iz *Zakona o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi*, vidi se da nema povijesnih razloga koji bi opravdali ukidanje županija ili uvođenje nekoga novog upravno-teritorijalnog ustroja. Prirodna obilježja, kao i stanje prometne povezanosti, dodatan su važan argument da zadarsko područje ima svoju regionalnu zajednicu. Razvojni iskorak koji je ostvaren u vrijeme postojanja županije također je dokumentiran mnogim činjenicama. Treba istaknuti da su u Zadarskoj županiji primjetna osjetna ulaganja javnoga sektora.

USPOREDNI PODACI O STANJU LOKALNE SAMOUPRAVE I TERITORIJALNOM USTROJU ZA NEKE DRŽAVE

Veličina jedinica lokalne samouprave prilično je složeno pitanje, a idealno rješenje ne može se odrediti ni po kojim kriterijima, dok su rješenja u raznim državama različita. Stoga će se dati vrlo kratak prikaz o stanju samouprave u nekim državama kako bi ih se moglo usporediti sa stanjem u Hrvatskoj.

Republika Hrvatska: ukupna površina je 87 661 km² (kopno 56 594 km² i more 31 067 km²), a broj stanovnika 4 284 889. Hrvatska je podijeljena na regionalnu samoupravnu razinu i ima 20 županija i Grad Zagreb te lokalnu samoupravnu razinu, i to 127 grada i 429 općina. Za obavljanje državnih poslova postoje uredi središnje države, a poslovi državne uprave iznimno se prenose na samoupravne jedinice.

Republika Slovenija: ukupna površina je 20 273 km², u državi živi 2 053 014 stanovnika. Ima 192 općine, od čega 11 gradskih općina. Slovenija ima jedan stupanj samouprave, a unutar njega dva tipa općina (obične i gradske).

Republika Austrija: ukupna površina je 83 857 km², a država ima 8 072 182 stanovnika. Prostorno se dijele na devet saveznih država koje se sastoje od 2353 općine. Petnaest naselja ima status grada. Posebna organizacijska jedinica je kotar, ali kao jedinica centrale uprave, a ne samouprave.

Republika Italija: ukupna površina je 301 263 km², ima 59 464 644 stanovnika. Podijeljena je na 20 regija.

Unutar regija su provincije, kojih ima 95 sa 8099 općina. Općine koje imaju više od 100 000 stanovnika dijele se na kotare. Decentralizirani poslovi države obavljaju se na razini provincija.

Republika Češka: ima ukupno 78 832 km² i 10 248 621 stanovnika. Češka je podijeljena na 14 oblasti kao samoupravnih jedinica višega stupnja te ima 6251 općinu kao osnovnu samoupravnu jedinicu. Petnaest općina ima status grada. Ima i 77 kotara, ali kao struktura koja nije samoupravna nego obavlja poslove državne uprave.

Republika Latvija: ukupna površina je 64 635 km² i ima 2 375 000 stanovnika. Područje države podijeljeno je na 26 kotara (iz kojih je izdvojeno sedam velikih gradova), a kotari su podijeljeni na 72 grada, uključivo i sedam velikih gradova te 473 općine. Kotari su samoupravne jedinice regionalne razine.

Kraljevina Švedska: ukupna površina je 410 934 km² i ima 8 882 792 stanovnika. Područje države podijeljeno je na 21 regionalnu samoupravnu jedinicu te 289 općina. Regionalne jedinice ujedno su i jedinice državne uprave.

S obzirom na navedeno stanje u odabranim, ali i drugim, državama, vidi se da nema općeprihvaćenih načela, odnosno kriterija, kod podjele države na manje teritorijalne jedinice kao ni kod određivanja političke decentralizacije, odnosno prenošenja ovlasti središnje države na niže jedinice.

KRITERIJI ZA FORMIRANJE LOKALNIH JEDINICA

Pitanje veličine lokalne jedinice može se riješiti na dva načina: stupnjevanjem i povezivanjem. U Hrvatskoj su dva stupnja samouprave: lokalna (općine i gradovi) te regionalna (županije i Grad Zagreb), dok primjera formalnoga povezivanja jedinica nema.

Zakonom utvrđeni kriteriji za formiranje županija jesu: područje koje predstavlja prirodnu, povijesnu, prometnu, gospodarsku, društvenu i samoupravnu cjelinu, a ustrojava se radi obavljanja poslova od područnoga (regionalnog) interesa.

S gledišta pravne teorije dobro je istaknuti mišljenje Roberta Blaževića (2004.), koji navodi četiri kriterija za određivanje obuhvata županija: homogenost, gravitacija, komplementarnost i ekonomsko-financijski kapacitet. Ako bi se usporedili zakonski kriteriji i ovi upravno-pravni, uočljivo je da se dio njih preklapa potpuno ili djelomično. Naime, *homogenost* može biti prirodna (zemljopisna) i društvena (gospodarska, kulturna i dr.), a te kriterije spominje i zakon. *Gravitacija* kao kriterij podrazumijeva zemljopisne, ali i prometne, odnosno društvene, elemente, što se također spominje u zakonu. *Komplementarnost* proizlazi iz postojanja raznih prirodnih i društvenih čim-

benika koji se dopunjuju, a s gospodarskoga stanovišta u što boljem zadovoljavanju potreba stanovnika neke zajednice. To se također djelomično spominje i u Zakonu. *Ekonomsko-financijski aspekt* uzima u obzir ekonomsku bazu koja je dostatna za financiranje poslova iz nadležnosti pojedine jedinice. Taj se kriterij ne spominje izravno u zakonu, ali ga treba uzeti kao pretpostavku koju ne treba dodatno obrazlagati.

Može se reći da se kriteriji iz zakona i stajališta pravnih teoretičara u svim pogledima ne podudaraju, ali većinom ipak se podudaraju te se međusobno ne isključuju. Isto tako iz tih kriterija ne mogu se izvući nedvosmisleni zaključci o veličini jedinice lokalne samouprave. Imajući na umu i različita rješenja u svijetu, može se zaključiti da područje jedinica lokalne i područne samouprave ovisi o političkoj volji vladajuće političke garniture, to više što i kriteriji iz zakona istom tom voljom mogu biti promijenjeni. Zakonodavac bi trebao shvatiti koliko je to od koristi državi kao cjelini i pojedinoj hijerarhijski nižoj teritorijalnoj jedinici.

ZAKLJUČAK

Lokalna samouprava kao dio sustava sveukupne uprave omogućuje pravo građanima da sudjeluju u upravljanju javnim poslovima na lokalnoj razini. Time se jača demokracija i politička kultura građana, a lokalni političari osposobljavaju se za dužnosti na državnoj razini. Ujedno se ograničava koncentracija političke moći države.

U okviru upravno-teritorijalne podjele, stanovništvo zadarske regije dobilo je priliku, kao i sve ostale županije u RH, da upravlja vlastitim razvojem, planira razvoj i vodi aktivnosti i projekte kojima se ostvaruje taj razvoj u izravnoj komunikaciji sa središnjim tijelima državne vlasti kao i s ostalim sudionicima ukupnog razvoja.

Vezano uz novine u pravnom sustavu koje su nastale osamostaljenjem RH, a koje se odnose na ovu tematiku, najvažnije je naglasiti sljedeće:

- 1) prvi put u povijesti hrvatska uprava potpuno je uređena propisima Hrvatskoga sabora
- 2) nakon dugog razdoblja „vladavine“ općina u Republici Hrvatskoj, uspostavljen je županijski sustav (20 županija i Grad Zagreb) koji ima svoje korijene u povijesnom nasljeđu
- 3) na zadarskom području uspostavljena je regionalna teritorijalna jedinica – županija, koja za sjedište ima grad Zadar i koja objedinjava šire područje u jednu cjelinu (otoci, obala, zaleđe i dio Like).

Stvaranjem samostalne hrvatske države, Zadar je dobio ravnopravni status s ostalim hrvatskim regionalnim središtima, što je rezultiralo i time da je, uz ratna razaranja,

velikosrpsku okupaciju i goleme demografske fluktuacije, postao jedan od najpropulzivnijih hrvatskih središta. Pozicioniranjem Zadra kao ravnopravnoga regionalnog središta Hrvatska je dobila novu, uspješnu, okupljališnu točku za područje sjeverne Dalmacije te dijela Like i Krbove.

Nema čvrstih kriterija kako napraviti optimalno rješenje upravno-teritorijalnog ustroja Republike Hrvatske. Ako se zaobiđe pravo na jednake prilike svakomu i svima, onda će se sigurno pogriješiti. Slijedom navedenoga, a imajući na umu i povijesna iskustva, postojeće stanje, stupanj identifikacije stanovništva sa županijama, prirodnu i društvenu homogenost, prometnu povezanost, ostvareni razvojni iskorak te postojeće vizije razvoja, može se zaključiti da je Zadarska županija regionalna samoupravna jedinica koja je opravdala svoje postojanje. Isto tako, nedvojbeno je da bi teritorijalna promjena na štetu Zadarske županije bila suprotna načelima samouprave, načelima jednakosti, načelima pravednosti, udaljila bi donošenje odluka od stanovništva, smanjila zainteresiranost za donošenje odluka i time bila protiv interesa, odnosno na štetu stanovništva Zadarske županije.

LITERATURA

- Antić, T. (2002.): Komparativni prikaz sustava lokalne samouprave u nekim europskim državama, *Politička misao*, 39 (4), 44-86.
- Batović, A. (2009.): Zadar na Pariškoj mirovnoj konferenciji 1946. godine, u: *Zadar i okolica od Drugog svjetskog rata do Domovinskog rata*, ur. T. Oršolić, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru i Sveučilište u Zadru, Zadar, 40-55.
- Begonja, Z. (2007.): *Političke prilike i sudski procesi u Zadru od 1944. do 1948.*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, Zadar.
- Blažević, R. (2004.): *Upravna znanost*, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka.
- Brajković, A. (1992.): Institucije državne vlasti u Istri (1848-1991), *Arhivski vjesnik*, 34-35, 65-88.
- Bralić, A. (2009.): Odnos državnih vlasti prema Katoličkoj crkvi u Zadru od 1944. do 1948. godine, u: *Zadar i okolica od Drugog svjetskog rata do Domovinskog rata*, ur. T. Oršolić, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru i Sveučilište u Zadru, Zadar, 14-26.
- Bralić, A., Kraljev, K. (2011.): Proračuni dalmatinskih općina na početku XX. stoljeća (1900.-1908.), *Časopis za suvremenu povijest*, 43 (1), 265-291.
- Bralić, A. (2009.): Vinko Pulišić, nadbiskup zadarski i metropolita dalmatinski (1853.-1936.), u: *Olib, otok, selo i ljudi*, ur. L. Ivin, Družba Braća Hrvatskoga Zmaja, Zagreb, 245-252.
- Bralić, A. (2011.): Zadar kao administrativno i političko središte Dalmacije za francuske uprave, u: *Dalmacija za francuske uprave (1806.-1813.) – La Dalmatie sous l'administration française (1806-1813)*, ur. M. Trogrlić i J. Vrandečić, Književni krug, Split, 351-372.
- Gross, M., Szabo, A. (1992.): *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji*

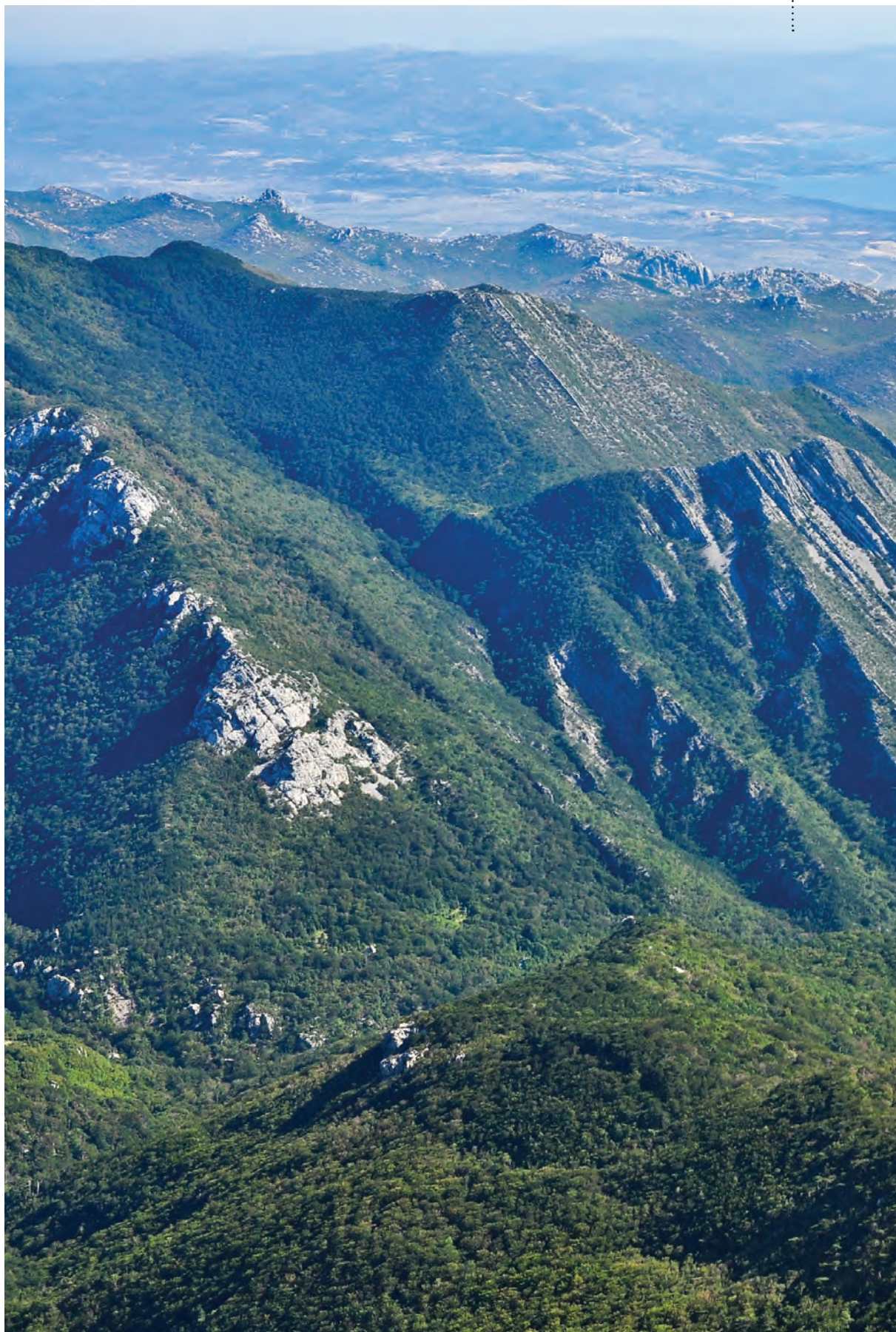
- šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća, Globus, Zagreb, 1992.
- Ravlić, J. ur. (1969.): *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Ivković, F. (1992.): Organizacija uprave u Dalmaciji za vrijeme Druge austrijske uprave 1814. 1918., *Arhivski vjesnik*, 34-35, 31-51.
- Klaić, N., Petricioli, I. (1976.): *Zadar u srednjem vijeku*, Filozofski fakultet u Zadru, Zadar.
- Koprić, I. (2012.): *Dvadeset godina lokalne i područne (regionalne) samouprave u Hrvatskoj: razvoj, stanje i perspektive*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- (http://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/Kopric-Dvadeset_godina_LRSMP_-_predavanja_2012.pdf, pristupljeno: 28. veljače 2013.)
- Lauc, Z. (2010.): Odnos države i samouprave promatran kroz načelo supsidijarnosti, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, 26, 23-34.
- Milaš, N. (1901.): *Pravoslavna Dalmacija, Istorijski pregled*, Izdavačka knjižarnica A. Pajevića, Novi Sad.
- Milaš, N. (1908.): Stogodišnjica Dalmatinske eparhije (1808.-1909.), *Glasnik pravoslavne dalmatinske crkve*, 9, 129-136.
- Pavić, Ž. (2002.): Tipovi jedinica lokalne samouprave, *Hrvatska javna uprava*, 4 (1), 21-45.
- Pederin, I. (1990.): *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409-1797)*, Biblioteka D – znanost, Časopis Dubrovnik, Dubrovnik.
- Perić, I. (1978.): *Dalmatinski sabor 1861-1912. (1918.) god.*, Centar JAZU u Zadru, Zadar.
- Valentić, M. i Čoralić, L. ur. (2005.): *Povijest Hrvata*, knjiga 2: *Od kraja 15. st. do kraja Prvog svjetskog rata*, Školska knjiga, Zagreb.
- Ružić, N. (1893.-1895.): Srpska crkva u Dalmaciji, u: *Istorija srpske crkve*, tom I-II, Zagreb i Beograd.
- Šidak, J., Gross, M., Karaman, I., Šepić, D. (1968.): *Povijest hrvatskog naroda 1860.-1914.*, Školska knjiga, Zagreb.
- Vranješ-Šoljan, B. (1991.): *Stanovništvo gradova Banske Hrvatske na prijelazu stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb.
- Žuljić, S. (2001.): Regionalno i teritorijalno ustrojstvo Hrvatske u razdoblju između godina 1945.-2000., *Ekonomski pregleđ*, 52 (1-2), 3-28.

Štimio Aleksandar Bonačić

PRIRODNO-GEOGRAFSKE OSNOVE RAZVITKA ZADARSKE ŽUPANIJE

Snimio Aleksandar Bonačić

Josip Faričić

Odjel za geografiju, Sveučilište u Zadru

Tome Marelić

Geografskim položajem na dodiru Južne Hrvatske i Gorske Hrvatske, obuhvaćajući geografski profil od otoka preko priobalja do reljefno raščlanjenoga zaobalja, Zadarska županija čini važnu geoprometnu i geostratešku poveznicu kontinentalnoga i primorskoga dijela Hrvatske koja je vrednovana još od prapovijesti, a posebno se artikulira u suvremenim okolnostima izgradnje hrvatske prometne mreže u okvirima europskoga prometnoga sustava.

Prostor Zadarske županije raščlanjen je na nekoliko geografskih cjelina, i to *Ravni kotari s ninsko-zadarsko-biogradskim priobaljem, zadarski otoci, Bukovica, jugoistočni dio Velebita te istočni dio ličko-krbavskoga prostora s Pounjem* (Magaš, 2001.). U prirodno-geografskom pogledu te se cjeline navezuju na susjedni kvarnerski otočni i središnji velebitski planinski prostor na sjeverozapadu, središnji lički i krbavski prostor na sjeveru, planinu Plješivicu i Pounje na sjeveroistoku, središnji i istočni dio sjevernodalmatinske zaravni na istoku te šibensko primorje s otocima na jugoistoku.

Osnovna prirodno-geografska obilježja i procesi umnogome utječu na oblikovanje krajolika te na prostornu organizaciju i svakidašnje društveno-gospodarske aktivnosti Zadarske županije. To se ponajprije odnosi na značenje geološkoga sastava, reljefnih oblika i procesa, klimatskih obilježja, hidrogeografskih obilježja (osobito oceanografskih obilježja) te pedoloških i biogeografskih obilježja. Prirodni su resursi osnova razvoja poljodjelstva, stočarstva, šumarstva, pomorskih aktivnosti (brodarstva, brodogradnje, ribarstva, marikulture i dr.), energetike (ponajprije s obzirom na obnovljive izvore energije), industrije, turizma, ugostiteljstva, prometa, trgovine, ali i drugih djelatnosti. Istodobno, sastavnice raznolike prirodne baštine na dodiru mora i krša pod utjecajem sredozemnoga, polusredozemnoga i planinskoga podneblja (a) oblikuju privlačan ambijent za stanovanje, odmor i rekreaciju, (b) čine važan zalog održivoga gospodarskog razvitka te (c) bivaju objekt znanstvenoga istraživanja i (d) motiv nadahnuća za stvaranje vrhunskih umjetničkih djela.

S obzirom na intenzivan rast u uskom obalnom pojasu koji se zbiva u kontekstu litoralizacije cijeloga Sredozemlja (Faričić, 2006a), osobitu pozornost treba posvetiti zaštiti prirode. Permanentnom zaštitom i pažljivim gospodarenjem potrebno je, uz zaštićene dijelove prirode gdje se to čini intenzivno, u odgovarajućoj mjeri obuhvatiti cijeli prostor županije. Priroda, naime, nije samo geografska kulisa društvenih i gospodarskih procesa, nerijetko obilježenih površnim kratkovidnim iskorištavanjem u interesu malobrojnih, nego je dragocjen čimbenik cijeloga županijskog sustava.

Zadarska županija je višestruko umrežena u hrvatski društveno-gospodarski sustav, čineći njegov važan dio čije značenje uvelike nadilazi kvantitativni udio u površini i stanovništvu države. Poštujući dosadašnja ostvarenja, budući regionalni razvitak svakako bi se trebao temeljiti na poticanju ravnomjernijega prostornog razvitka svih dijelova županije te na izvrsnosti ekološki prihvatljivih gospodarskih aktivnosti. Na tom je planu u zadnje vrijeme učinjeno mnogo, osobito u pogledu izgradnje prometne i vodoopskrbne infrastrukture, obnove ratom stradalih sela, poticanja razvoja poslovnih zona i sl., što je dobra osnova za daljnje konkretne korake koje bi mogli barem ublažiti nezaustavljive opće trendove ruralnog egzodusa i demografskog rasta gradova, što pridonosi izrazitoj polarizaciji razvoja Zadarske županije (Graovac, 2009.).

Cilj je ovoga teksta razmotriti značenje prirodno-geografske osnove za razvitak Zadarske županije, upozoriti na dosadašnje oblike njezinoga vrednovanja, ali i dati osnovne smjernice za buduće gospodarenje prirodnim resursima. Ovaj pregled metodološki se temelji na usporednoj analizi dosadašnjih rezultata znanstvenih istraživanja pojedinih prirodno-geografskih elemenata i procesa te na višekratnim terenskim istraživanjima. Dobiveni podaci korelirani su s činjenicama o dosadašnjem društveno-gospodarskom razvoju Zadarske županije, koji se, uz ostalo, temelji na raznim oblicima valorizacije prirodno-geografskoga kompleksa.

PRIRODNE CJELINE ZADARSKE ŽUPANIJE

Jezgru županije čine *Ravni kotari s ninsko-zadarsko-biogradskim priobaljem*, unutar kojega se nalazi zadarska urbana regija. U tom dijelu županije nalazi se tisućljetni grad Zadar, koji ima ulogu urbanoga, upravnoga, gospodarskoga, demografskoga, obrazovnoga, sveučilišnoga, kulturnoga, znanstvenoga, zdravstvenoga i sportskog središta, središnje položenoga u hrvatskom primorskom prostoru. Zadar je prvotno bio smješten na poluotoku koji zatvara jednu od najvećih prirodnih luka na sjeveroistočnoj obali Jadrana. To je omogućilo stvaranje urbane jezgre koja se mogla štititi od napada s kopna, osobito nakon prokopavanja prvoga, a zatim i drugoga, obrambenog kanala (Petricioli, 1962., 1999.). Isto tako, povoljna lokacija zaštićene luke (osobito od juga i bure kao onih vjetrova koji pomorcima mogu prouzročiti najviše poteškoća) te istaknuti geografski položaj na središnjem dijelu sjeveroistočnojadranske plovidbene rute potaknuli su intenzivan razvitak pomorstva (Faričić, 2006b). Sukladno društveno-gospodarskom razvitku, Zadar se postupno širio u zaravnjeni te blago valoviti obalni prostor sa sjeveroistočne, istočne,

jugoistočne strane obale, nasuprot poluotoku, koji je pak zadržao funkciju gradske jezgre i do danas ostao prepoznatljiv pod znakovitim imenom Grada.

Suvremeno gospodarstvo Zadra temelji se na industriji (Maraska, Sojara, Tvornica kruha, Bagat, Sas, Sas vektor, HSTec i dr.), turizmu (mnogi hoteli i drugi smještajni kapaciteti te ugostiteljski objekti), trgovini, banкарstvu te, osobito, pomorstvu, koje ima višestoljetnu tradiciju. Pri tome se ističe djelovanje Tankerske plovidbe, najvećega hrvatskog brodarara, lučke aktivnosti u staroj gradskoj luci (prema putničkom prometu trećoj u Hrvatskoj iza Splita i Dubrovnika) i industrijsko-lučke zone u Gaženici te nautičkoga turizma (Magaš, 2009., Jurić st., 2009., Jurić ml., 2009.). K tome, Zadar je drevno obrazovno i sveučilišno-znanstveno središte. Tradicija visokoga školstva traje od 1396., kada je u Zadru osnovano prvo hrvatsko sveučilište (Krašić, 1996.). Današnji sveučilišni život postupno se sve više vezuje uz znanstvene, obrazovne, kulturne, tehnološke i gospodarske potrebe županije, ali i šire. Gospodarski prosperitet i permanentna nastojanja raznih ustanova (muzeja, arhiva, knjižnica, instituta, brojnih kulturnih udruga, Crkve i dr.) rezultirala su bogatim kulturno-umjetničkim životom. On se zasniva na znamenitoj kulturnoj baštini (od antičkoga foruma i Sv. Donata preko katedrale sv. Stošije i Stalne izložbe crkvene umjetnosti te drugih brojnih sakralnih i profanih graditeljskih djela; Petricioli, 2001., Vežić, 2001.) te na mnogim suvremenim kvalitetnim ostvarenjima, među kojima su i oni međunarodnoga značaja, primjerice u sklopu Glazbenih večeri u Sv. Donatu te Zadarskoga kazališnog ljeta, i na aktivnostima Hrvatskoga narodnog kazališta i Kazališta lutaka, pa brojnim izložbama u Narodnom i Arheološkom muzeju te jedinstvenom Muzeju antičkog stakla, konačno i na modernim rješenjima estetskog i funkcionalnog oblikovanja javnoga prostora (Morske orgulje, Pozdrav Suncu, Poljana Ivana Pavla II. i dr.). Sve to čini Zadar prepoznatljivim i izvan granica Hrvatske. Valja napomenuti da je intenzivnim razvitkom Zadra razina polarizacije u županiji dostigla svoj vrhunac, pa je smisljenim prostornim planiranjem te relokacijom pojedinih gospodarskih subjekata i tijela uprave potrebno poticati razvoj drugih županijskih središta da bi se postigao skladan razvitak cijele regije.

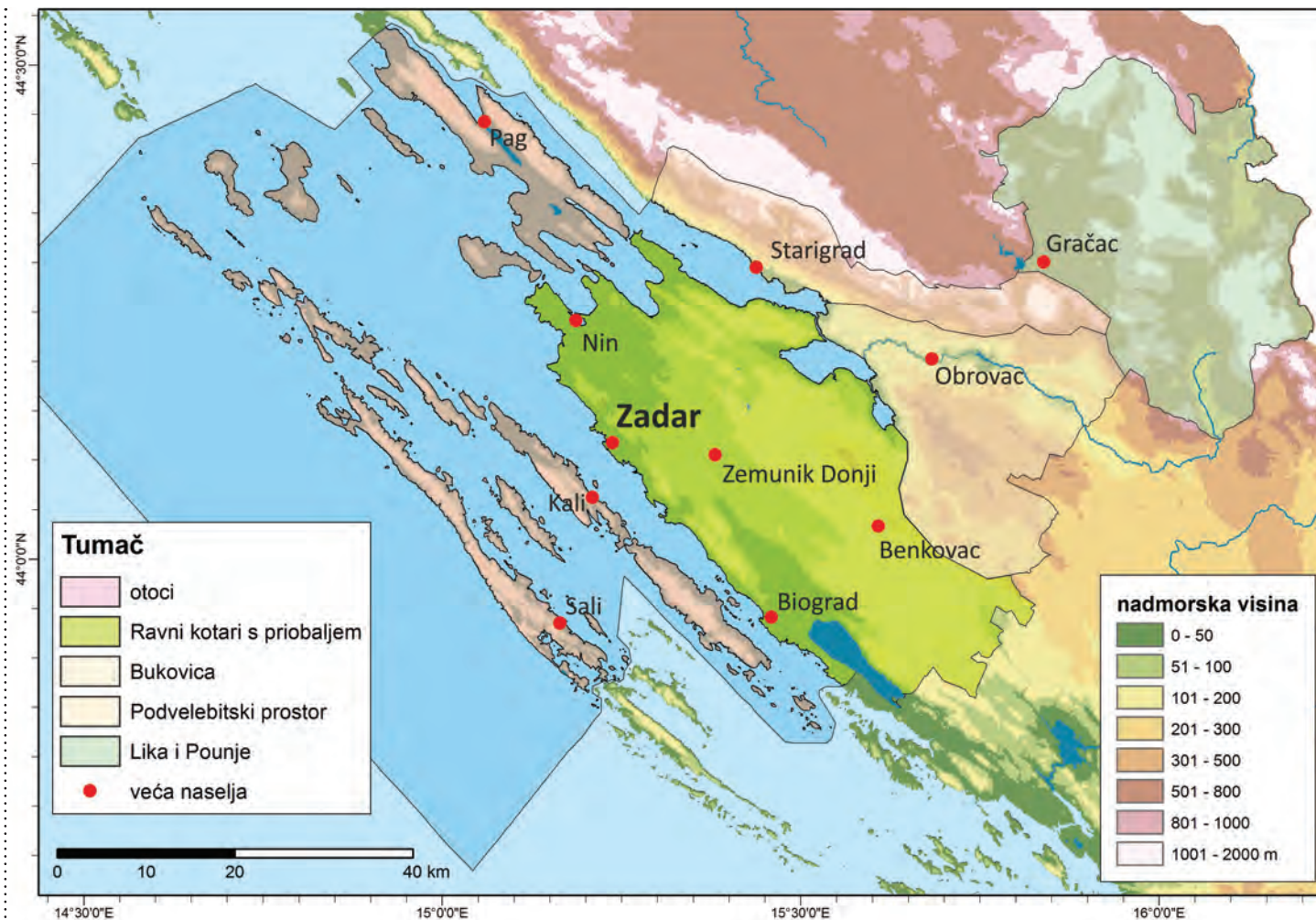
Uz Zadar, u priobalnom dijelu Zadarske županije razvilo se više primorskih mjesta, a među njima Nin, stari grad i srednjovjekovna hrvatska prijestolnica (Magaš, 1995.), Biograd, drevni hrvatski grad i važno turističko odredište (Magaš, 1990.) te obalna naselja Novigrad, Posedarje, Vinjerac, Ražanac, Ljubač, Vrsi, Privlaka, Zaton, Petrcane, Kožino, Bibinje, Sukošan, Sv. Petar na Moru, Turanj, Sv. Filip i Jakov, Pakoštane i Drage. U priobalnom dijelu županije, u skladu s općim procesom litoralizacije,

okupljen je najveći dio njezina stanovništva i gospodarskih subjekata, među kojima se posebno ističe uslužni sektor djelatnosti (hotelijerstvo, ugostiteljstvo i dr.). U Ravnim kotarima, tradicionalno poljodjelskom kraju, ističu se ruralna naselja Poličnik, Zemunik, Škabrnja, Polaća, Stankovci, Galovac, Radovin, Poljica, Slivnica, Briševo, Murvica, Pridraga, Smilčić, Nadin, Raštane, Debeljak, Vrana (drevno samostansko i diplomatsko sjedište), Vukšić te mnoga druga. Uz prevladavajuću poljoprivredu, u pojedinim poslovnim zonama razvijaju se i propulzivne industrijske aktivnosti, pri čemu valja istaknuti djelovanje Aluflexpacka u Murvici te Ostree u Stankovcima. Benkovac i Lišane Ostrovičke čine prijelaz prema Bukovici. Benkovac je gradić koji tvori sponu Ravnih kotara i Bukovice, a funkcionira kao manje gospodarsko i kulturno središte dijela zadarskoga zaobalja. U njemu su smješteni pojedini dinamični industrijski pogoni, poput izvozno orijentiranoga LTH – Metalnog lijeva, Badelove Vinarije te kamenarske radionice (Kamen Benkovac i dr.).

Bukovica čini krški prostor između padina Velebita, Ravnih kotara i sjevernodalmatinske zaravni. U reljefu Bukovice ističe se Orljak s drugim manjim pobrđima (Kunovac, Zmištak i dr.) te kompozitna dolina Zrmanje. Agrarno najvredniji dijelovi toga siromašnog prostora čine Žegarsko, Bogatičko, Bilišansko i Krupsko polje. U tom se području značenjem izdvaja Obrovac, stari gradić na donjem toku rijeke Zrmanje, te Kruševo, Karin, Žegar, Medvida, Bruška, Rodaljice, Zelengrad i Bilišane.

Jugoistočni dio Velebita je reljefno, klimatski i biogeografski najrašćanjeniji dio županije. Taj prostor obuhvaća geografski profil od podvelebitskoga primorja, u kojem se ističu doline Velike i Male Paklenice (Perica i dr., 1995.), preko intramontanih udolina Velikog i Malog Rujna do grebena koji povezuje istaknute vrhove (Vaganski vrh, Malovan, Babin vrh, Sveto brdo, Veliki Crnopac i dr.) i padina koje se spuštaju prema ličko-krbavskom području. Podno Velebita razvilo se više naselja, među kojima su najvažniji Starigrad (Perica, Živić, 1995.), važno turističko odredište i sjedište Nacionalnoga parka *Paklenica*, te Jasenice. Valja spomenuti i Rovanjsku, Seline te Tribanj, koji uključuje i Mandalenu, najzapadniju točku Zadarske županije u podvelebitskom prostoru.

Ličko-krbavski prostor oko Gračaca te manji dio *Pounja* na granici s Bosnom i Hercegovinom čini gorski dio Zadarske županije. U tom prostoru prevladavaju južni dijelovi Plješivice, Poštak i druge uzvisine koje omeđuju nekoliko manjih polja i drugih udolina (Gračačko polje, Bare, Velikopopinsko polje i dr.) te izvorišno područje Une. Uz Gračac kao razmjerno slabo upravno, gospodarsko i obrazovno središte toga dijela županije, u rijetko naseljenom prostoru sa dvadesetak malih naselja donekle se ističe samo Donji Srb.

SLIKA 1.
**Prirodne cjeline
Zadarske županije**

Zadarske otoke čini oko 250 otočnih jedinica (otoka, otočića, grebena i hridi) od Grujice i Premude na sjeverozapadu do Vrgade i Murvenjaka na jugoistoku. To je, s iznimkom velikog otoka Paga (koji najvećim dijelom pripada Zadarskoj županiji, a manjim sjeverozapadnim dijelom pripada Ličko-senjskoj županiji), geografski izrazito usitnjen i raspršen prostor (Faričić, 2012.). Može se podijeliti po nekoliko kriterija, a s obzirom na sličnosti i veze među pojedinih otocima, razlikuju se: paška otočna skupina (Pag, Maun i Škrda), Vir, silbanska otočna skupina (Premuda, Silba i Olib), molatska otočna skupina (Škarda, Ist, Molat i Tun Veli), sestrunjska otočna skupina (Sestrunj i Rivanj), ugljansko-pašmanska otočna skupina (Ugljan s naseljenim otočićima Ošljakom i Galevcem, Pašman s naseljenim otočićem Bapcem i Vrgada), iško-ravska otočna skupina (Iž i Rava) te dugootočka otočna skupina (Dugi otok, Zverinac, Lavdara i Katina). Dugootočka otočna skupina prirodno se nastavlja na Kornate, koji su sve do 50-ih godina 20. st. u upravnom smislu činili dio zadarskog arhipelaga. Zadarski otoci čine vrlo važan dio Zadarske županije koji se ističe bogatom prirodnom i kulturnom baštinom. Ona se vrednuje u poljoprivredi, pomorstvu i turizmu (posebno na Pagu, Ugljanu, Dugom otoku, Silbi i dr.). Pokazatelj je višestoljetnoga odnosa čovjeka i prirode, koji se razvijao u skladu s

prevladavajućim poljoprivrednim i pomorskim aktivnostima kojima su se nastojale zadovoljiti elementarne potrebe otočnoga stanovništva (Faričić, 2012). Egzistencijalne potrebe otočnoga i preostalog seoskog stanovništva Zadarske županije nisu sputavale razvoj osobite kulture, koja se očituje u mnogim običajima, tradicijskoj nošnji, glazbenim i koreografskom izričajima i dr. (Lulić-Štorić, 2001.), ali i bogatoj jezičnoj baštini u kojoj se zrcale prirodna obilježja i s njima povezane ekonomske aktivnosti (Skračić, 1987., Skračić, Jurić, 2004., Faričić, 2011.). Pojedini su elementi nematerijalne kulturne baštine svjetskoga značaja, poput čipkarstva na otoku Pagu, koje je uvršteno na UNESCO-ovu listu zaštićenih kulturnih dobara, a pripremaju se prijedlozi i za takvo vrednovanje glagoljskoga pjevanja na otocima, tradicijske drvene brodogradnje i dr.

DRUŠTVENO-GOSPODARSKO VREDNOVANJE PRIRODNO-GEOGRAFSKIH RESURSA

U suvremenim uvjetima, na početku 21. st., prirodno-geografska obilježja imaju važno, ali u mnogim aspektima više ne i odlučujuće, značenje za društveno-gospodarski razvitak hrvatskoga prostora u okvirima današnje Za-

darske županije. Elementi složene prirodno-geografske strukture županije nisu statični, pa je odnos između prirodne osnove te društvenoga i gospodarskog razvoja dinamičan i kompleksan. On ovisi o temeljnim obilježjima prirodno-geografskih procesa, ali i o društveno-gospodarskim mijenama u prošlosti. Čovjekova ovisnost o prirodi u ranijim povijesnim razdobljima ponajprije je proizlazila iz činjenice da su na području današnje Zadarske županije prevladavali jednostavni oblici vrednovanja prostora, ponajprije u okviru poljoprivrednih aktivnosti (poljodjelstvo, stočarstvo i dr.) te ribarstva i šumarstva. U okvirima autarkičnoga sustava ekonomske proizvodnje prostorni resursi pojedinih dijelova županije nisu mogli zadovoljiti ni potrebe lokalnoga stanovništva, pa je ono bilo upućeno na suradnju sa stanovnicima drugih cjelina unutar regije, ali i sa stanovnicima susjednih hrvatskih regija. Komplementaran razvitak dopunjavao je pojedinačno nedostatne resurse, pa se rano, najkasnije u vrijeme Liburna, razvila čvrsta integracija između otoka, Ravnih kotara, Bukovice, velebitskoga prostora i južne Like (Batović, 2004., Kuričić, 2008.). U skladu s postupnim intenziviranjem poljodjelstva, u manjoj mjeri i stočarstva, a zatim i sve izrazitije orijentacije na razne oblike vrednovanja obalnoga i morskog prostora, dinamizirao se cjelokupan život ove županije. Uvođenjem složenijih i naprednijih agrotehnika, naprava namijenjenih poljodjelstvu, ribolovu, eksploataciji građevinskoga materijala, izgradnjom vodosprega (cisterna, gusterna) i složenijih sustava vodoopskrbe (zahvatima u poriječju Zrmanje, pojedinih drugim izvorima vode poput Golubinke, Bokanjačkog blata i dr.) i sl. te sve snažnijim interakcijama sa stanovnicima širega prostora labavi posvemašnja ovisnost stanovništva o nekim ograničenjima prirodne osnove geoprostora, posebno u pogledu kultiviranja razmjerno oskudnih obradivih površina u otočnom i zaobalnom dijelu regije ili pak navodnjavanja poljoprivrednoga zemljišta u Ravnim kotarima.

Sukladno urbanizaciji te industrijalizaciji i razvitku uslužnih djelatnosti dolazi do deagrarizacije i depopulacije seoskoga prostora, pa se i postojeći prirodni resursi, u pogledu razvitka poljoprivrede, ne vrednuju u mjeri koja je moguća i potrebna. Tome je pridonijela i velikosrpska agresija na Hrvatsku, koja se posebno razmahala na tlu Zadarske županije (mnoge ljudske žrtve, materijalna šteta i pokušaji teritorijalne dezintegracije), pa je dodatno intenzivirala zapuštanje ruralnoga zaobalnog dijela županije. Suvremenim nastojanjima tijela državne i županijske uprave te privatnim inicijativama mjestimično dolazi do revitalizacije poljoprivrede, koja se temelji na maslinarstvu, voćarstvu, vinogradarstvu te povrtlarstvu, posebno u Ravnim kotarima (poljoprivredna dobra Vrana, Bokanjac, Nova Zora, Baštica i dr.). Raznovrsni reljefni oblici, klimatski kontrasti od blagoga sredozemnog podneblja na otocima i uskoj priobal-

noj zoni do snježno-šumske klime velebitskih vrhunaca te s tim u vezi velika bioraznolikost s tisućama različitih biljnih vrsta te bogat životinjski svijet izvrsna su privlačna osnova za nove oblike gospodarskog vrednovanja prirode. Među njima na osobit se način ističe turizam, ali i druge aktivnosti odmora, sporta i rekreacije. Turizam se sve više afirmira kao jezgra ekonomskih aktivnosti na velikom dijelu zadarskih otoka, priobalja (od Nina i Zatona do Biograda i Pakošтана), pojedinih atraktivnih dijelova zaobalnoga dijela županije (Paklenica, drugi istaknuti geomorfološki, osobito speleološki objekti velebitskoga prostora, poput Cerovačkih pećina i dr.) koja pokreće i druge oblike gospodarstva. Međutim, treba voditi brigu da se ta djelatnost te prateća spontana i nekoordinarina izgradnja stanova za odmor i ostale infrastrukture ne intenzivira do mjere koja bi narušila ili unepovrat oštetila bogatu prirodnu baštinu kao temeljnu atrakcijsku osnovu, što se dogodilo u pojedinim dijelovima otočnoga i obalnoga dijela županije (Vir, Bošana na Pagu, dijelovi Privlake, Vrsi, Petrčane, Pakošтane i dr.).

UTJECAJ GEOLOŠKIH I GEMORFOLOŠKIH OBILJEŽJA NA RAZVOJ NASELJENOSTI I GOSPODARSTVO

U geološkom i geomorfološkom pogledu prostor Zadarske županije izrazito je raščlanjen. U skladu s tektonikom litosfernih ploča, čiji je intenzitet tijekom holocena općenito manje izražen, i danas se primjećuju manji tektonski pomaci u regiji. Osnovno modeliranje geoloških struktura odvijalo se u okviru alpske orogeneze, u laramijskoj orogenetskoj fazi potkraj krede i na početku tercijara te u pirenejskoj orogenetskoj fazi potkraj eocena i na početku oligocena (Herak, 1991., Surić, 2009.). U tim je razdobljima geološke prošlosti Zemlje dolazilo do vrlo intenzivne subdukcije (podvlačenja) Afričke litosferne ploče pod Euroazijsku. Afrička litosferna ploča na svojem putu prema sjeveru, odnosno prema sjeveroistoku, potiskuje pred sobom manju Jadransku mikroploču, podvlači pod Dinaride (Vlahović i dr., 2002.). Geološka dinamika pridonijela je stvaranju bora i rasjeda kao temeljnih struktura. Osnovni je pravac pružanja tih struktura sjeverozapad – jugoistok. On se naziva *dinaridski pravac pružanja* (Vlahović i dr., 2002., Vlahović i dr., 2005.). U skladu s tim geološkim procesima, istodobnim i kasnijim reljefnim modeliranjem te izdizanjem razine mora nakon zadnjega glacijala (würma) za oko 121 m (Fairbanks, 1989.) u osnovnim je crtama definiran reljef Zadarske županije. Uz ostalo, oblikovan je otočni prostor i razvedeni kopneni dio obale. Otoci i međuotočni kanali teku dinaridskim pravcem pružanja u više paralelnih nizova, usporednih s morfostrukturama u susjednim Ravnim kotarima. Ta pravilnost poznata je

u svjetskoj geomorfološkoj literaturi, pa se upravo otoč-
ni i priobalni dio Zadarske županije najčešće navodi kao
tipičan primjer tzv. *dalmatinskoga tipa obale*. Emerzija
karbonatnih platformi te njihova sekundarna raspucanost
izazvana tektonikom rezultirala je jedinstvenim skupom
geoloških, geomorfoloških, hidrogeoloških i hidroloških
pojava objedinjenih nazivom krš. Krš je zapravo temeljna
prirodno-geografska pojava Zadarske županije.

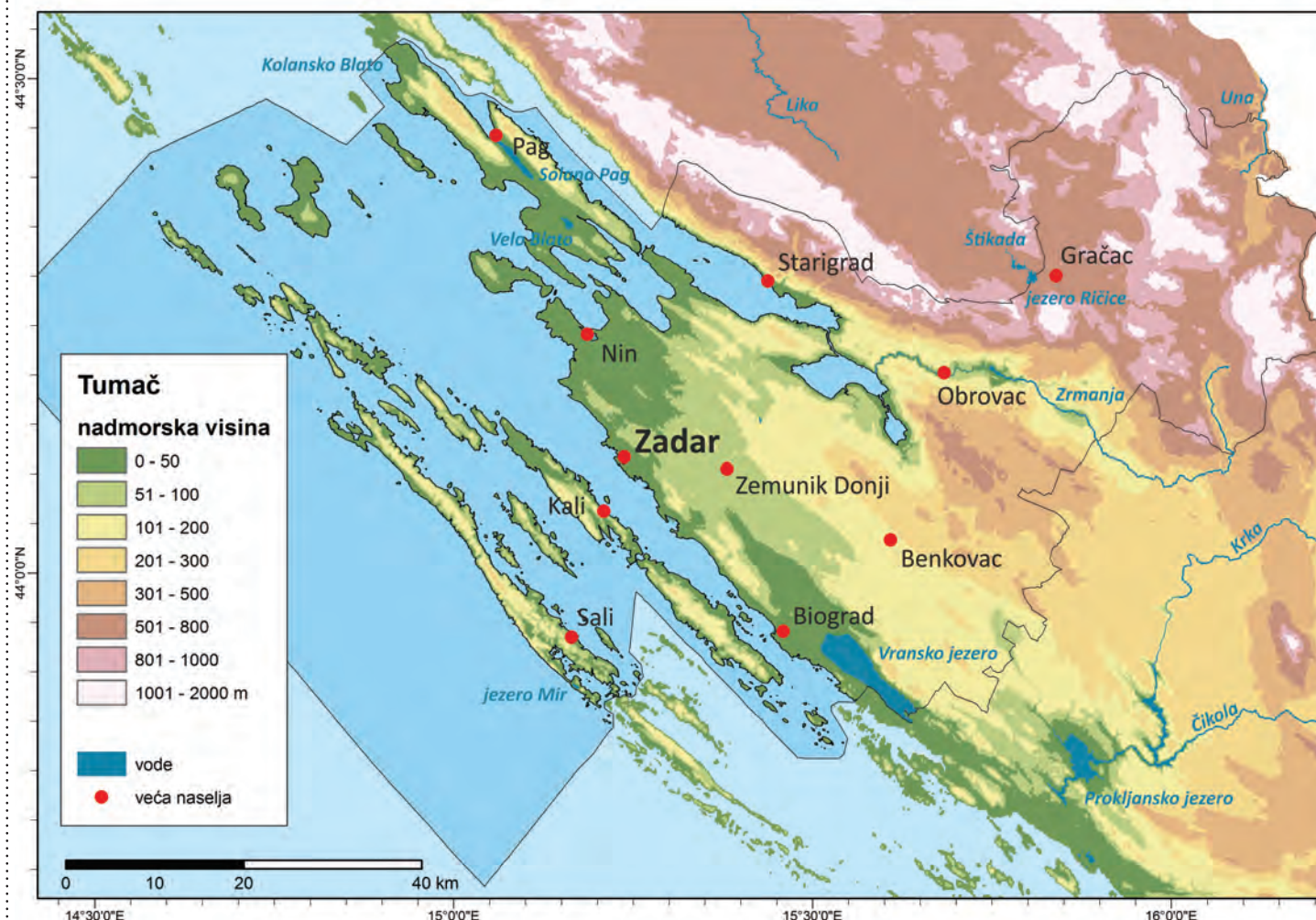
U Zadarskoj županiji prevladavaju mezozojske i paleo-
genske karbonatne stijene (vapnenci i dolomiti), među koji-
ma su najstariji kompleksi stijena iz razdoblja trijasa i jure u
području južne Like te viših dijelova jugoistočnoga Velebita
(Geološka karta Republike Hrvatske 1:300.000; Velić, Vla-
hović, 2009.). Kredni vapnenci važni su tvorbeni elementi
većine zadarskih otoka, pojedinih, najčešće viših, predjela u
Ravnim kotarima te sjeveroistočnoga dijela Bukovice i nižih
padina Velebita. Vapnenci su se u prošlosti rabili kao građev-
inski kamen te kao osnova za proizvodnju vapna (koji se
dobivao u vapnicama). Osobito kvalitetan kamen vađen je
na Sestrinju (Magaš, Filipi, 1983.), pokraj Savra na Dugom
otoku (Magaš, 1997., Marković, 2002.), na Lavdari (Filipi,
2001.) i na Pagu (Suić, 1953.; Marković, 2002.)

Agrarno su vrlo vrijedne kredne dolomitne naslage,
na kojima se oblikuju smeđa tla pogodna za uzgoj voća i
povrća, pa stoga čine osnovu na kojoj su se razvila broj-
na zadarska otočna naselja (na Pašmanu, Ugljanu, Ravi,
pojedinih dijelovima Dugog otoka i sl.). Unutar krednih
naslaga u dolini Zrmanje nalaze se naslage boksita, koji
se eksploatirao te neko vrijeme prerađivao u domaćim
tvornicama (neuspješni projekt Glinice pokraj Obrovca),
a velikim se dijelom izvezio (u Ukrajinu).

Velik dio Bukovice te sjeverozapadnoga dijela Ravnih
kotara i pojedine uske zone Paga grade paleogenske nasla-
ge, i to vapnenci i flišne naslage. Eocenski tanko uslojeni
vapnenci benkovačkoga kraja nadaleko su poznati ukrasni
građevinski kamen, dok su mlađe naslage u središnjem di-
jelu otoka Paga s odgovarajućim zalihama ugljena eksplo-
atirane u 19. st. Flišne su naslage u Ravnim kotarima oso-
bito važne jer se u njima akumuliraju oborinske vode, a na
njima se razvija rastresiti pokrov koji je kvalitetna osnova
razvitka poljoprivrede. U tom su smislu važni i nevezani
pleistocenski te holocenski sedimenti u zapadnom dijelu
Ravnih kotara, sjeverozapadno od Vranskog jezera, oko
Nadina, Smilčića, Bokanjačkoga blata, u manjim dijelovi-
ma Paga i dr. Među njima posebno se ističu eolske i fluvijal-
ne pješčane naslage (npr. u području Nina, Privlake i dijela
Vira), koje su služile kao građevinski materijal (u podmorju
Privlake i Vira), a u novije vrijeme čine osobito važnu tu-
rističku atrakcijsku osnovu u ninskom priobalju (Ninska
laguna i dr.) jer tvore niske pjeskovite plaže. Rijetke zone
glinovitih naslaga (pokraj Nina, Privlake, na Ižu) vrednova-
ne su u proizvodnji opeka (Nin) i zemljanoga posuđa (Iž).

Geomorfološkim procesima (fluviokrškim, abrazij-
skim, padinskim, akumulacijskim i dr.) formirani su ra-
znovrsni oblici koji čine temelj krajolika, poput planinsko-
ga prostora Velebita i Plješivice, brdsko-dolinskoga pro-
stora Bukovice, blago valovitoga područja Ravnih kotara
i brdovito-brežuljkastog otočnog prostora. Najveću verti-
kalnu raščlanjenost imaju planinski te istaknutiji brdski
kontinentalni i otočni dijelovi županije, koje tvore hrptovi
i samotne uzvisine (glavice, zaglavi). Pri tome se svojim
značenjem ističe visoki hrbat Velebita kao prirodna, po-
najprije klimatska, razdjelnica primorskoga i kontinental-
noga dijela županije (Penzar, Penzar, 1995., Perica, Orešić,
1999.). Međutim, ta planina više ne predstavlja nikakvu
zapreku u prometnom povezivanju Hrvatske. Ranija rje-
šenja prometnoga povezivanja preko pojedinih prijevoja
danas su zamijenjena gotovo 6 km dugim tunelom Sv.
Rok na trasi autoceste koja povezuje hrvatski Sjever i Jug.
Time je funkcionalno komprimiran i višestruko zbližen
prostor s obje strane Velebita. I drugim prometno-gradit-
eljskim zahvatima, prilagođenim konfiguraciji terena i,
gdje je bilo moguće i potrebno, izgradnjom mostova (pri-
mjerice, dva maslenička mosta, paški i virski most i dr.),
tunela i vijadukata, izgrađen je prometni sustav županije
koji omogućuje kvalitetno povezivanje županijskih nase-
lja, ali i povezivanje županije s preostalim dijelom Hrvat-
ske i sa svijetom. Pri tome, uz autocestu, treba istaknuti
i Jadransku turističku cestu (tzv. Jadransku magistralu),
sagrađenu u neposrednoj blizini obale, zadarsku putničku
luku na razvedenoj obali i zadarsku zračnu luku u Zemu-
niku, smještenu u prostranoj zaravnjenoj zoni gdje su se
mogle izgraditi dvije poletno-sletne staze i gdje je vrlo jed-
nostavan pristup jer nema reljefnih zapreka. Nažalost, že-
ljeznički promet, unatoč povoljnoj geomorfološkoj osnovi
za izgradnju željezničke infrastrukture, nije razvijen. Že-
ljeznička veza Zadra s ostatkom Hrvatske je neprimjerena
i trebalo bi je u svakom pogledu modernizirati.

Na uzvisinama se zbivaju denudacijski procesi, koji
pridonose usijecanju dolina i jaruga, najčešće poprečnih na
pravac pružanja osnovnih reljefnih oblika te na mjestima
gdje postoje rasjedne pukotine u kompleksima stijena. Nad
tim oblicima visinom dominiraju istaknuti vrhovi, poput
Vaganskoga vrha (1757 m) i Svetoga brda (1751 m) na Ve-
lebitu te Kremena (1591 m) na Plješivici, Kučine kose (1446
m) na Poštaku i dr. u ličko-krbavskom prostoru. Hipsome-
trijski su istaknuti i pojedini dijelovi Bukovice, osobito Juri-
šinka na Orljaku (visina 674 m). Na većim otocima također
se ističu pojedini hrptovi i osamljene uzvisine, a među nji-
ma najviši su Sv. Vid (349 m) i Veli brig (263 m) na Pagu,
Vela straža (337 m) i Veli vrh (328 m) na Dugom otoku,
Šćah (286 m) na Ugljanu i Veli Bokolj (272 m) na Pašma-
nu. Ti i mnogi drugi istaknuti vrhovi imali su ulogu orijen-
tira, straža, privremnih zakloništa, a na onima među njima

SLIKA 2.
**Hipsometrijska
karta Zadarske
županije**

koji su bili u blizini većih obradivih i pašnjačkih površina te izvora vode izgrađene su (još u prapovijesti) gradine, kasnije i mnoge utvrde (npr. Lergova gradina kraj Slivnice, Sv. Mihovil na Ugljanu, gradine pokraj Podgradine, Nadina, Zemunika, na brojnim otocima i dr.). U suvremeno doba na istaknutim vrhovima instalirani su objekti civilne i vojne telekomunikacijske infrastrukture (Čelavac na Velebitu, Sv. Mihovil na Ugljanu, Vela straža na Dugom otoku i dr.), a najviši i u krajoliku najistaknutiji vrhovi omiljeno su odredište planinara (primjerice, Sveto brdo).

Velik dio nakošenih i izduženih udubina iskorišten je za trasiranje prometnica kojima su kapilarno promreženi planinski i brdski predjeli radi povezivanja naselja s obradivim površinama, pašnjacima, izvorištima vode i sl. Veće i složenije doline, poput one koju je oblikovala Zrmanja, kao i pojedini prijevoji (Prezid na 766 m, Sv. Alan na 1044 m i dr.), imaju osobito značenje u prometnom povezivanju središnjeg dijela s gorskim dijelom županije, a time i u povezivanju primorskoga i kontinentalnoga dijela Hrvatske.

Destruktivnim procesima pojedini su stijenski kompleksi pretvoreni u istaknute strmcce, samotne stijene raznoraznih oblika (npr. Tulove grede na Velebitu) i ostjenjake (često u obliku hridi uz obalu), a okršavanje je rezul-

tiralo i oblikovanjem manjih reljefnih formi, poput škrapa i kamenica (usp. Perica i dr., 1999., Perica i dr., 2004.). Na položitim padinama i zaravnjenim zonama dolina i jaruga te na dnima ponikvi i uvala akumuliraju se nevezani sedimenti koji se agrarno vrednuju, dok su oni sedimenti koji su dospjeli do mora naknadnim djelovanjem morskih valova pretvoreni u šljunčane plaže (žala).

U udubinama i zaravnjenim dijelovima Zadarske županije, ponajprije u blago valovitoj zoni Ravnih kotara, prevladavajući su geomorfološki procesi akumulacije. Na mjestima gdje je reljef konforman uzvisine se podudaraju s antiklinalama građenima od karbonatnih stijena, a udubine sa sinklinalama građenima od nevezanih i poluvezanih sedimenata (fliš, pijesci, crvenica i dr.). Međutim, zbog geološke dinamike te diferencirane erozije i korozije mjestimično su nekadašnje zone taloženja nevezanih sedimenata izdignute, a karbonatne jezgre antiklinala zaravnjene ili udubljene. Stoga se u poprečnom profilu Ravnih kotara mogu uočiti elementi tzv. inverznog reljefa s blagim i niskim flišnim uzvisinama te plitkim vapnenačkim i dolomitnim udubinama. Bez obzira na to o kakvoj se poziciji nevezanih sedimenata radilo, na njima su se oblikovala tla koja su omogućila razvitak poljoprivrede, a naselja razvi-

jena na karbonatnoj podlozi, po mogućnosti na prisojnim padinama ili predjelima koji su omogućavali lakšu obranu, kvalitetnije prometno povezivanje, vodoopskrbu, zaštitu od prevladavajućih vjetrova i sl. Tako je oblikovan specifičan ravnokotarski ruralni krajolik koji je pokazivao pažljivo gospodarjenje vitalnim prirodnim resursima. Taj se drevni model prostorne organizacije, koji je od izgradnje čuvao obradivo tlo, u suvremeno doba deagrarijacije postupno napušta. Naselja su se „razlila“ po zaravnjenim i plodnim površinama, a nerijetko se okućnice, donedavna zasađene povrćem, voćem i cvijećem, betoniraju i asfaltiraju ne bi li se dobila što veća parkirališta, suhi vezovi za jahte i dr. Nasuprot tome, ima i primjera dobre prakse s obzirom na razvoj seoskih agroturističkih gospodarstava u kojima se oživljava tradicionalna arhitektura, etnološka baština, autohtona gastronomska ponuda i dr.

Obalni je prostor zacijelo najzanimljiviji prostor cijele županije. To je kontaktni prostor kopna (i otoka) s morem. Bogat je raznovrsnim reljefnim oblicima, biljnim i životinjskim zajednicama te tisućljećima pročelje koje je, u obliku pomorskih aktivnosti, integriralo središnji dio sjeveroistočne obale Jadrana s preostalim dijelom Jadrana, a time i sa sredozemnim civilizacijskim krugom. S obzirom na velik interes raznih korisnika za atraktivno obalno područje, treba pažljivo planirati integralno upravljanje tim dragocjenim resursom Zadarske županije, pri čemu su optimalna rješenja ona koja su ekološki prihvatljiva, društveno odgovorna i ekonomski dugoročno održiva (Škunca i dr., 2003.).

Obale su Zadarske županije uglavnom niske i stjenovite, dok su područja strmih stjenovitih i položitih pjeskovitih i šljunčanih obala rjeđa. Među strmim obalama ističu se strukturni (rasjedni) strmci s jugozapadne strane Dugog otoka, koji mjestimično dosežu nadmorsku visinu i do 150 m (Grpašćak) i koje najčešće prate velike dubine mora, te abrazijski strmci koje prate niske abrazijske terase i plitko podmorje u pojedinim dijelovima Paga (Povljana), Nina, Vira, Pašmana (Tkon), Sv. Filipa i Jakova te Vrgade.

Nakon gornjopleistocensko-holocenskog izdizanja razine mora, koje je započelo potkraj zadnjega ledenog doba, ušća dolina, jaruga i draga, ali i druge udubine u primorskom i otočnom dijelu županije, pretvoreni su u zaljeve, uvale i bokove koji su vrlo rano, u skladu s razvojem pomorstva, poprimili funkciju luka ili barem privremenih zakloništa, ribarskih pozicija (npr. dugootčki, išćunski i molatski akvatorij, Novigradsko more i dr.), a danas i rado posjećeni turističkih odredišta. Među tim oblicima osobito se ističu potopljeni dijelovi ušća Zrmanje i Karišnice koji čine Novigradsko i Karinsko more te brojni zaljevi i uvale na kopnu i na otocima, poput Ninskoga zaljeva, Ljubačkoga zaljeva, Paškoga zaljeva i velikih paških uvala Dinjiške, Vlašića, Stare Povljane, Povljane, Stare Novalje i dr., zatim Telašćice, Velarske vale i Solišćice na

Dugom otoku, Brguljskoga zaljeva na Molatu, Sutomiške vale, Vele i Male Lamjane na Ugljanu, uvala Soline, Žinčena i Landin na Pašmanu i brojnih drugih uvala. Na obalnoj crti osobito se ističu poluotoci (npr. Rtina i Privlaka) i rtovi, koji, slično kao i osamljeni otoci, imaju važnu ulogu orijentira u terestričkoj navigaciji. Najistaknutije su točke obalne crte otoka i kopna markirane svjetionicima (npr. Grujica, Veli Rat na Dugom otoku, rtovi Lun, Krištofor i Fortica na Pagu, Vela Sestrica, Puntamika u Zadru i dr.), oznakama drevnih pomorskih putova kojima je zadarski akvatorij umrežen u jadranski prometni sustav.

Speleološki objekti (špilje, jame i kaverne) čine osobit dio geološko-geomorfološkoga kompleksa Zadarske županije. To su endogeni oblici razvijeni u kršu koji su u prošlosti imali funkciju zakloništa, izvorišta pitke vode, a neki među njima, nažalost, i odlagališta otpada, masovnih grobnica i dr. U Zadarskoj županiji ima mnogo špilja s bogatim špiljskim ukrasima (stalaktiti, stalagmiti, stalagmati i dr.) i složenim sustavima kanala i velikih podzemnih prostorija koji privlače pozornost znanstvene javnosti, a imaju i velik potencijal vrednovanja u obrazovanju, turizmu i dr. Među speleološkim objektima svakako valja istaknuti razvedeni sustav Cerovačkih (Turkaljevih) pećina pokraj Gračaca (Bočić, 2009.), zatim Manitu peć u Velikoj Paklenici (Božičević, 1995., Posarić, 1995.), špilju Modrič između Selina i Rovanske (Kuhta i dr., 1999.) te Strašnu peć na Dugom otoku (Magaš, Surić, 2005.). Neke su špilje i jame potopljene nakon spomenutog izdizanja razine mora. Ti se sustavi ističu posebnosću živoga svijeta te osobitom igrom svjetla koje dopire kroz morsku vodu. Među njima valja izdvojiti Katedralu pokraj Premude te podmorsku špilju s oknom pokraj uvale Brbišćice na Dugom otoku.

HIDROGEOGRAFSKA OBILJEŽJA KAO TEMELJ RAZVITKA ZADARSKE ŽUPANIJE

Hidrogeografska obilježja Zadarske županije imaju osobito značenje kao važan prostorni element, višestruko povezan s drugim prirodnim procesima i strukturama te presudan u raznim aspektima društveno-gospodarskog razvitka. Vodno bogatstvo temelji se na dvije sastavnice: moru te nadzemnim i podzemnim pojavama voda kopna i otoka.

Osnovna oceanološka svojstva zadarskoga akvatorija ne razlikuje se bitno od preostalog dijela hrvatskoga Jadrana. Temperatura morske vode zimi je oko 11 °C, a ljeti oko 26 °C (temperatura je jednaka i viša od 18 °C od svibnja do listopada, što je osobito važno za turističku valorizaciju; Kraljev i dr., 1995., Hodžić, 2005.). Prosječni je salinitet 38‰, s tim da je koncentracija soli uz ušća rijeka (npr. Zrmanje) i u zonama vrućja podno Velebita manja (Bičanić i dr., 1998.), a u plitkim i duboko uvučenim uva-

la veća, i to zbog viših temperatura morske vode i intenzivnijeg ispravanja. Na mnogim se mjestima u prošlosti prikupljala, a zatim i sustavno proizvodila, sol. Solarstvo je bilo osobito razvijeno na otoku Pagu, stoljećima vodećem jadranskom području proizvodnje soli s osebujnim krajolikom solana, pristupnih kanala i magazinima soli (Peričić, 2001.). I u današnje vrijeme sol se proizvodi u kristalizacijskim bazenima uvale Soline pokraj grada Paga te u najdublje uvučenom dijelu Ninske lagune.

Morska voda je prozirna, a kakvoća mora je visoka. Sustavnim mjerenjem na mnogim lokacijama u ninsko-zadarsko-biogradskom priobalju te na otocima već više godina zaredom utvrđena je najviša kategorija kakvoće mora. To je vrlo važno s ekološkog, ali i gospodarskog aspekta, jer je, uz klimu, more u suvremenim okolnostima razvitka hrvatskoga turizma najvažniji čimbenik koji u Zadarsku županiju privlači turiste iz cijeloga svijeta. Jedini veći izvor onečišćenja morske vode jest Zadar, koji ispušta otpadne vode iz industrije i kućanstava, a onečišćenju pridodaje i intenzivan pomorski promet u zadarskoj luci. Međutim, razmjeri onečišćenja nisu veliki, jer je izgrađen kvalitetan sustav pročišćavanja otpadnih voda, a i neke su tvornice, koje su godinama bile veliki onečišćivači, prestale raditi.

Gibanja mora pridonose razmjeni energije i hranjive tvari. Morske struje u akvatoriju Zadarske županije čine dio sustava jadranskih morskih struja u kojima je prevladavajući smjer gibanja morske vode od jugoistoka prema sjeverozapadu (Zore-Armanda, 1986.). U međuotočnim kanalima i u Velebitskom kanalu veliko značenje imaju struje morskih mijena. Premda je prosječna amplituda morskih mijena oko 30 cm (Cushman-Roisin i dr., 2001.), struje plime i oseke u uskim morskim prolazima postižu velike brzine, i do nekoliko čvorova (Ljubačka vrata, Novsko ždrilo, Privlački gaz, Veli i Mali Ždrelac, Rivanjski kanal, Velo i Malo Žaplo, Prolaz Zapuntel i dr.).

Najviše valove u zadarskom akvatoriju podiže jugo, a opasno je i tzv. živo more dok puše bura, premda taj vjetar ne podiže valove velike visine zbog kratka privjetrišta. Na pučinskim stranama zadarskih otoka, ali i u međuotočnim kanalima, jugo može podići valove visoke i nekoliko metara koji imaju razornu snagu oblikujući obalni reljef, a ponekad se zbog njih potpuno prekida pomorski promet.

More je za cijeli zadarski kraj vrlo važan izvor života i medij komunikacije. Oblici su vrednovanja mora raznovrsni. Kao izvor života more je stožerni resurs razvoja ribarstva (Basioli, 1974.), marikulture i solarstva, a povijesno je bio i osnova razvitka koraljarstva (Basioli, 1968.) i spužvarstva (Basioli, 1965.). Ti se oblici iskorištavanja mora temelje na velikoj bioraznolikosti zadarskog akvatorija s više stotina vrsta riba, glavonožaca, rakova, školjkaša, puževa, koralja, spužvi, ali i drugih morskih organizama, poput algi, žarnjaka, člankonožaca i dr. Ribolov je osobito

razvijen u Kalima na Ugljanu, Salima na Dugom otoku, ali i u mnogim drugim otočnim i primorskim mjestima (Novigrad, Ist, Iž, Rava, Kukljica, Tkon i dr.). Uz njega je vezana i industrija preradbe ribe (Adria u Zadru i Mardešić u Salima te Ostrea u Stankovcima).

Ribarstvo se u zadnjim desetljećima dopunjuje marikulturom, koja se temelji na razvoju vrhunske biotehnologije te iskustvima ribara iz zadarskoga kraja koji su radili na ribaricama i u marikulturi širom svijeta. Zadarski kraj u tome je pionirsko i vodeće područje na hrvatskoj obali. Pri tome treba izdvojiti aktivnosti Cromarisa, u koji je integriran renomirani zadarski Cenmar s mrijestilištem u Ninu i brojnim uzgajalištima kvalitetne bijele ribe (posebno brancina i podlanica, a u novije vrijeme i zubaca) širom zadarskog akvatorija te Kali tunu i Jadran tunu koje se bave dohranom ulovljenih tuna, namijenjenih uglavnom japanskom tržištu.

Kao medij komunikacije more je ponajprije vrednovano u raznim oblicima pomorstva, osobito brodarstva i pomorske trgovine te brodogradnje. Upravo su te djelatnosti osnova gospodarskog razvitka Zadra i mnogih drugih primorskih i otočnih naselja. Gustoća pomorskoga prometa sve je veća, osobito ljeti, kada se domaćim pomorcima i ribarima pridružuje mnoštvo nautičara. To zahtijeva veću brigu o sigurnosnim mjerama zaštite sudionika u pomorskom prometu te morskoga i obalnog okoliša. Nautički turizam zacijelo jest profitabilna djelatnost i u Zadarskoj županiji ima izvrsne prirodne preduvjete razvitka (Kovačić, Favro, 2012.), ali taj razvitak treba biti ekološki prihvatljiv, a financijska dobit, barem posredno, pravednije raspoređena među onima koji nastanjuju otočni i kopneni obalni prostor u kojem nautičari borave.

Najveća akumulacija slatke vode u Zadarskoj županiji jest Vransko jezero. Sve do probijanja Prosike 1770. godine (Peričić, 1971.) to je bila prostrana jezersko-močvarna površina koja je znala poplavljavati velik dio vranskoga bazena, nanoseći štetu tamošnjim nasadima i otežavajući komunikaciju među obližnjim selima (Pakoštane, Vrana, Kakma). Jezero ima površinu oko 30 km², po čemu je najveće prirodno jezero u Hrvatskoj. Budući da je razina jezerske vode iznad, a dno jezera ispod razine mora, riječ je o kriptodepresiji (Katalinić i dr., 2007.). Dubina jezera nije velika (samo nekoliko metara), ali u njemu se nalazi dragocjena akumulacija slatke vode koju nastanjuju brojne riblje vrste i uz koju je razvijena hidrofilna vegetacija koja čini trajno ili sezonsko stanište mnogih ptičjih vrsta. Uz to, Vransko jezero, kao i tekućice koje odvodnjavajući ravnokotarski prostor utječu u njega, omogućuju navodnjavanje plodnih površina te intenziviranje agrarne proizvodnje.

Uz Vransko jezero, veće jezersko-močvarne površine jesu Bokanjačko blato pokraj Bokanjca te Velo, Malo i Kolansko blato na otoku Pagu, a povremeno se ujezeruju

Velo i Malo jezero pokraj Žmana na Dugom otoku. Te su hidrogeografske pojave bogata staništa biljnih i životinjskih vrsta, a rabe se i u vodoopskrbi okolnoga prostora. Radi dobivanja plodnih površina pojedina su močvarna područja u Ravnim kotarima isušena hidromelioracijskim zahvatima. Tako je, primjerice, potpuno iščezlo Nadinsko blato, a smanjena je i površina Bokanjačkoga blata. Jezerima i močvarama slične su, ali površinom znatno manje, lokve. To su se akumulacije oborinskih voda, koje su zbog nedostatka većih pojava površinskih voda na zadarskim otocima i u pojedinim dijelovima Ravnih kotara i Bukovice bile vrlo važne, upotrebljavale za napajanje stoke i za zalijevanje poljodjelskih kultura. Uz prirodne akumulacije oborinskih voda, u Zadarskoj županiji ima i nekoliko većih umjetnih akumulacija. Štikada pokraj Gračaca umjetno je jezero koje se iskorištava u reverzibilnom sustavu hidroelektrane *Velebit* na Zrmanji, dok su Vlačine i Grabovac akumulacije koje služe za navodnjavanje voćnjaka i vinograda u predjelu Baštice, Suhovara i Islama.

Osobito važan dio vodnoga sustava Zadarske županije čine tekućice. Među njima najvažnija je rijeka Zrmanja. Ta je krška tekućica probila složenu dolinu s mnogim suženjima i proširenjima podno velebitskoga hrpta. Njezin je donji tok potopljen, pa danas čini prostrani zaljev koji se naziva Novigradskim morem. Hidrološki mehanizam ušća odgovara estuariju u kojem se miješa riječna voda s morskom, što osobito pogoduje pojedinim ribljim vrstama (ciplima, listovima, brancinima). Mnogostruki su oblici vrednovanja Zrmanje. Ponajprije ona stoljećima ima ulogu prometnoga koridora koji povezuje primorski dio s gorskim dijelom područja današnje Zadarske županije. U blizini riječnoga toka, u Muškovcima, voda je kaptirana za potrebe zadarskoga regionalnog vodoopskrbnog sustava. Zahvaljujući odgovarajućem hidropotencijalu, bez obzira na znatnu varijabilnost protoka vode (Bonacci, 1999.), na rijeci je sagrađena i reverzibilna hidroelektrana koja uvelike dopunjuje elektroenergetski sustav Zadarske županije. U novije vrijeme na srednjem toku Zrmanje i u području njezina pritoka Krupe odvijaju se razne športsko-rekreativne aktivnosti. Uz Zrmanju i Krupu, u Zadarskoj županiji ima još nekoliko važnih vodotokova. Među njima je posebno važna Una, s time da se u županiji nalazi samo njezin izvorišni dio. U ličko-krbavskom prostoru još nekoliko tekućica imaju obilježja ponornica (Otuća, Ričica, Žižinka, Bašinica i dr.).

U Ravnim kotarima ističu se tokovi Miljašić jaruge, koja izvire pokraj Poličnika, a u more utječe pokraj Nina, te Kotarke, koja teče od Zemunika prema Vranskom jezeru. Valja spomenuti i Bašticu, koja ima ušće pokraj Posedarja, zatim Ričinu, koja ima ušće u zadarskoj Gaženici, i Potok, koji u more utječe u Sukošanu. Ti tokovi, međutim, često znaju presušiti. U hrbat Velebita usjekli su se tokovi Velike

i Male Paklenice, koji utječu u more u predjelu Starigrada i Selina, tvoreći pri tome strme kanjone izvanredne geomorfološke razvedenosti (Perica i dr., 1995.). Ona plijeni pozornost umjetnika već stoljećima (tako Petra Zoranića, koji ih spominje u svojim *Planinama*; Faričić, 2009.), a u novije vrijeme mnogih znanstvenika, ali i mnoštva onih koji taj prostor rado posjećuju zbog odmora i razonode.

Osim navedenih stalnih i povremenih tekućica, u preostalom dijelu Zadarske županije, osobito u njezinu otočnom dijelu, važnijih tokova nema, a oni koji postoje uglavnom su vrlo kratki i javljaju se samo u vrijeme obilnije količine oborina. Razlog male gustoće mreže tekućica u Zadarskoj županiji nije nedovoljna količina oborina nego prevladavajuća karbonatna geološka podloga kroz koju se velik dio oborinskih voda procjeđuje, a na mjestima većih pukotina i ponire. Stoga se u krškom podzemlju javlja specifična cirkulacija podzemnih voda koje uglavnom otječu prema moru, s tim da se na mnogim mjestima u neposrednoj blizini obale, ponajprije u dolomitnim i flišnim slojevima koji su vododrživi, akumuliraju leće slatke vode. Te se pojave često kaptiraju u obliku zdenaca za vodoopskrbu kućanstava. Salinitet (a time u uporabna vrijednost) te vode ovisi o meteorološkim prilikama (količini oborina), morskim mijenama i, posebno, o intenzitetu crpljenja. U zoni vapnenaca vode iz krškoga podzemlja najčešće završavaju u moru u obliku vrulja. Vrulja ima najviše podno Velebita (najveće su Modrić između Selina i Rovanske, Zečica pokraj Starigrada, Kod plantaže sjeverno od Starigrada i dr.), ali manjih vrulja ima i uz obale Ravnih kotara i brojnih otoka.

UTJECAJ KLIMATSKIH I S NJIMA POVEZANIH FITOGEOGRAFSKIH OBILJEŽJA NA ORGANIZACIJU DRUŠTVENO- GOSPODARSKIH AKTIVNOSTI

U Zadarskoj županiji može se izdvojiti nekoliko klimatskih tipova. Oni se međusobno razlikuju ponajprije po vrijednostima glavnih varijabli – godišnjem hodu te prosječnim i ekstremnim vrijednostima temperature zraka i oborina. Naravno, klimu definiraju i drugi meteorološki elementi (Sunčevo zračenje, tlak zraka, vjetar, vlaga zraka, magla i dr.), odnosno njihova prosječna stanja, te maksimalni i minimalni ekstremi. S obzirom na to da klimatski elementi uvelike ovisi o klimatsko-geografskim modifikatorima, među kojima se na području Zadarske županije posebno ističu raščlanjeni reljef i Jadransko more, složena geomorfologija te maritimni kontinentalni utjecaji rezultiraju raznovršnošću klime. Po Köppenovoj klasifikaciji klima, otočni i uski priobalni dio Zadarske županije ima obilježja Csa klime (sredozmna klima sa suhim i vrućim ljetom

ili klima masline), najveći dio Ravnih kotara, središnji i sjeveroistočni dio Paga, Bukovica i podvelebitski prostor imaju Cfa klimu (umjerno topla vlažna klima s vrućim ljetom), najviši predjeli Velebita Df klimu (vlažna borealna ili vlažna snježno-šumska klima), a ličko-krbavsko-pounski prostor Cfb klimu (umjerno topla vlažna klima s toplim ljetom ili klima bukve) (Šegota, Filipčić, 1996., Kraljev, 2001., Faričić, Dominiković, 2010.).

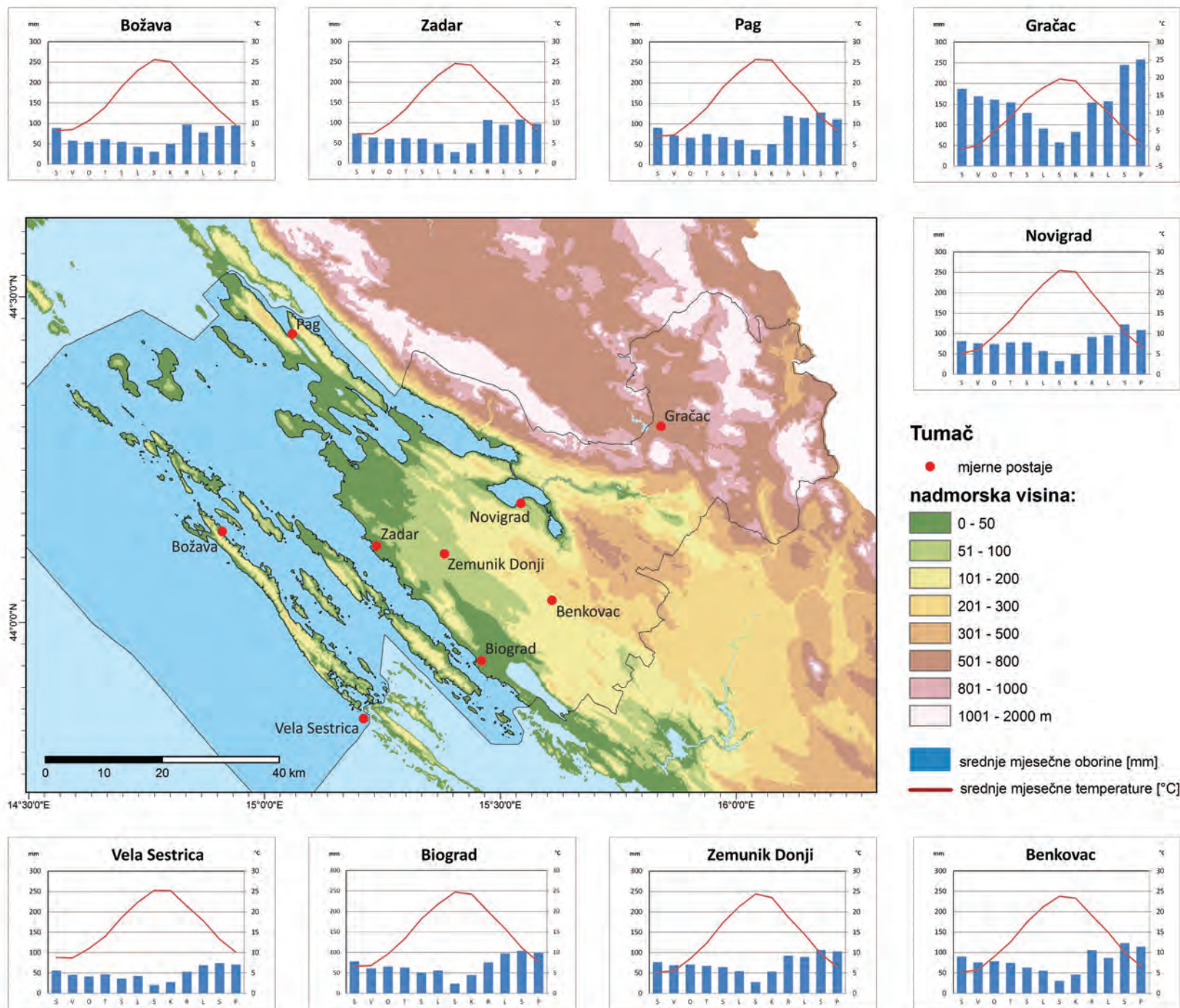
Klimatskim značajkama prilagodio se biljni i životinski svijet, a godišnjem i dnevnom hodu pojedinih klimatskih elemenata stoljećima se prilagođavao ritam društvenih i gospodarskih aktivnosti stanovništva. K tome, **povoljna okolnost da se na razmjerno malom prostoru izrazito razlikuju pojedina klimatska obilježja omogućila je naizmjenično kombiniranje ispaše u pojedinim dijelovima godine (transhumantno stočarstvo).** Danas se, primjerice, ta okolnost može dobro koristiti u turizmu, pri čemu se saturirani dijelovi obale za ljetnih vrućina mogu rasterećivati osmišljavanjem sadržaja u tada ugodnijem velebitskom te ličko-krbavskom prostoru.

U ruralnom prostoru i danas je godišnji kalendar aktivnosti vezan uz poljodjelstvo, koje prati prirodni ritam **biljnoga svijeta neposredno ovisnog o klimi (osim stakleničke proizvodnje, koja o klimi ovisi manje ili uopće ne ovisi).** Također, tijekom dana život se prilagođuje intenzitetu Sunčeva zračenja i temperature zraka. U selima Zadarske županije ljeti se glavnina aktivnosti u poljoprivredi, ribarstvu, graditeljstvu i drugim radovima na otvorenom provodi u ranim jutarnjim i, eventualno, u kasnim večernjim satima. Od 11 do 16 sati na ulicama se ne može zateći gotovo nitko, jer se tada poslovi obavljaju u hladovini, a uobičajen je i poslijepodnevni odmor. Klimi je uvelike prilagođena i tradicionalna arhitektura (npr. sa škurama na prozorima kamenih kuća debelih zidova), način odijevanja, pa i godišnji raspored pobožnosti (Faričić, 2007., 2012.). U skladu s općom modernizacijom, ugradnjom izolacijskih materijala i klimauređaja te, posebno, napuštanjem primarnih gospodarskih aktivnosti, ovisnost stanovništva o klimi slabi, a klima se u većoj mjeri doživljava samo onda kada se valja prilagoditi odgovarajućim ekstremnim pojavama (suše, previsoke ili preniske temperature, snažnu vjetru, duljoj pojavi debljega snježnog pokrivača, nevere s tučom i sl.). Valja istaknuti da se pojedini klimatski elementi kao obnovljivi izvori iskorištavaju za proizvodnju energije (primjerice, vjetroelektrane na Pagu i u Bruškoj, sve brojniji solarni paneli za proizvodnju električne struje i sl.).

Uz temperaturu zraka i količinu oborina kao osnovnim klimatskim elementima na temelju kojih se utvrđuju tipovi klima, na društveno-gospodarski razvitak Zadarske županije velik utjecaj imaju vjetrovi. Značenje vjetrova očituje se u različitim gospodarskim djelatnostima u Za-

darskoj županiji, ponajprije u poljoprivredi i prometu. Vjetar može imati pozitivan i negativan utjecaj na biljke. Primjerice, vjetar omogućuje razmnožavanje biljaka jer prenosi pelud, utječe na evapotranspiraciju (koja se pojačava s povećanjem brzine vjetra), a može nanijeti i štete biljkama mehaničkim udarima i posolicom. Značenje vjetra u prometu je također dvojako. Stoljećima je vjetar bio glavno pogonsko sredstvo jedrenjaka. Danas se ta uloga vjetra koriste turisti nautičari i sportaši koji se bave jedričarstvom. Razvitku nautičkog turizma posebno pogoduje maestral, najčešći vjetar u ljetnim mjesecima, koji k tome pridonosi ublažavanju biometeoroloških prilika u vrijeme visokih temperatura zraka. Vjetrovi velike brzine i snage negativno utječu na promet. U ekstremnim situacijama, najčešće zimi, jako jugo posve onemogućuje pomorski promet između Zadra i zadarskih otoka, a bura ponekad utječe na prekid cestovnog prometa, posebno na dionici autoceste između tunela Sv. Rok i čvora Maslenica te na posebno osjetljivim točkama na kojima se nalaze maslenički mostovi i Paški most.

Zona sredozemne klime u Zadarskoj županiji podudara se s eumediteranskim zimzelenim pojasom, unutar kojega se mogu izdvojiti šume hrasta crnike te razni degradacijski oblici šuma, npr. makije s raznim vrstama drvenastih kritosjemenjača (planikom, tršljom, borovicom, lemprikom, zelenikom, mirtom, ružmarinom i dr.), gariga (s bušinima, kaduljom te drugim nižim vrstama drvenastih i brojnim zeljastim kritosjemenjačama) i kamenjara (Jelić, 2001.). To je ujedno tradicionalni prostor uzgoja maslina i vinove loze, a u manjoj mjeri i drugih sredozemnih kultura (rogača, smokvi, badema i dr.). Proizvodnja tih kultura postupno se modernizira, a dijelom i širi na susjedno područje umjereno tople vlažne klime s vrućim ljetom koje se poklapa sa submediteranskim fitogeografskim pojasom u kojem prevladaju termofilne listopadne šume hrasta medunca s bijelim i crnim grabom kao i čestim borovicama (smrikama). Uz tradiciju vinogradarstva i nove nasade maslinika, u Ravnim kotarima posebno treba istaknuti uzgoj jedinstvene višnje maraske (Vrsaljko, 2010.). Zadarska županija najvažnije je područje uzgoja te voćke u Hrvatskoj (Faričić, Dominiković, 2010.), a na tome se temelji proizvodnja vrhunskih alkoholnih (maraskino) i bezalkoholnih (amarena i dr.) pića u zadarskoj Maraski (ranije u obiteljskim tvronicama Drioli, Luxardo, Vlahov i dr.), koja se već tri stoljeća plasiraju na tržišta diljem svijeta (Peričić, 2010., Oršolić, 2010., Bralić, 2010.). Manje zone vlažne snježno-šumske klime bogate su biljkama travnjačkih zajednica te grmolikim vrstama i stablašicama (bukva, klekovina bora, crni bor i dr.). Prijelazno područje vlažne snježno-šumske klime i umjereno tople vlažne klime s toplim ljetom u planinskom prostoru Velebita stanište je za više od 2700 biljnih vrsta (posebno drvenastih

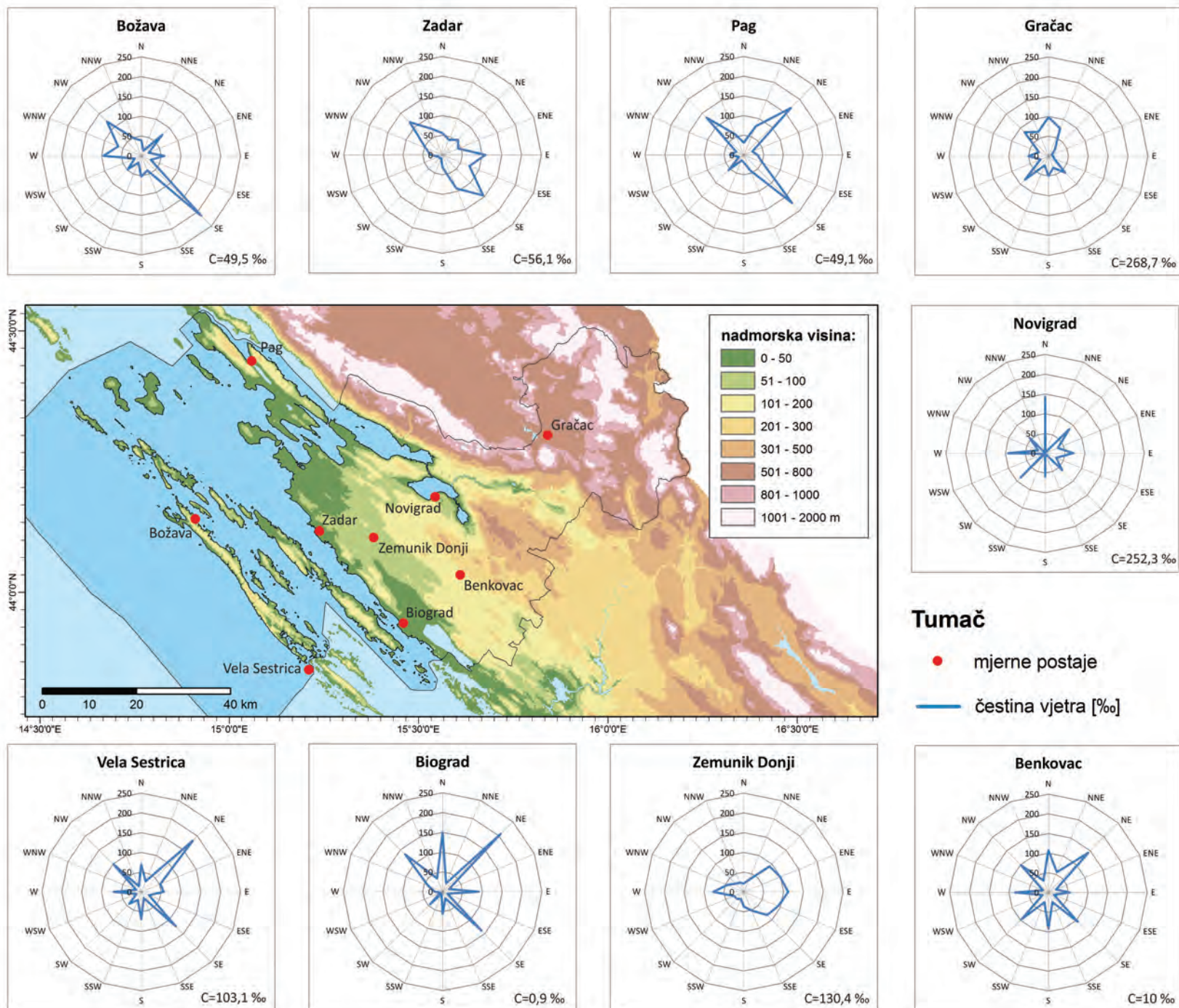
SLIKA 3.
Klimadijagrami za odabrane meteorološke postaje u Zadarskoj županiji (od 1981. do 2011.)

IZVOR: Državni hidrometeorološki zavod, Zagreb, 2013.

i zeljastih kritosjemenjača), po čemu se taj prostor ističe i u europskim razmjerima (Jelić, 2001.). Prostor umjerno tople vlažne klime s toplim ljetom obilježavaju šume bukve te česte pojave smreke, jele, bazge, jasena i dr. U ličko-krbavskom prostoru s tom klimom uzgaja se šljiva, a u manjoj mjeri i druge kulture.

Izvorni je biljni pokrov na području današnje Zadarske županije stoljećima rabljen, ali i uništavan, na razne načine (sječom drva za ogrjev, za graditeljski materijal i za loženje vapnenica, krčenjem za širenje obradivih površina i pašnjaka, sječom manjih stablašica za dobivanje svjetla pri noćnom ribolovu na plavu ribu, branjem plodova za prehranu

i pripremu namaza i napitaka, branjem aromatičnoga i ljekovitoga bilja i sl.). To je mjestimično, uz neke nepovoljne prirodne uvjete (npr. razorni mehanički udari bure praćeni posolicom), pridonijelo potpunom ogoljavanju terena (padine Velebita, Bukovica, Pag i dr.). Zbog deagrarizacije i modernizacije života (elektrifikacija i plinifikacija kućanstava), pritisak čovjeka na biljni pokrov oslabio je, pa dolazi do sukcesije vegetacije, tj. do obnavljanja biljnoga pokrova. Iznimku čine rijetka područja intenzivnog uzgoja sitne stoke, poput Paga. Na paškim pašnjacima i danas se napasa oko 30 000 ovaca, od kojih se dobivaju vrhunski mesni i, posebno, mliječni proizvodi, pri čemu se ističe paški sir koji

Tumač

● mjerne postaje

— čestina vjetrova [%]

se proizvodi u Paškoj sirani u Pagu, sirani Gligora u Kolanu te u pojedinim drugim istaknutijim obiteljskim siranama.

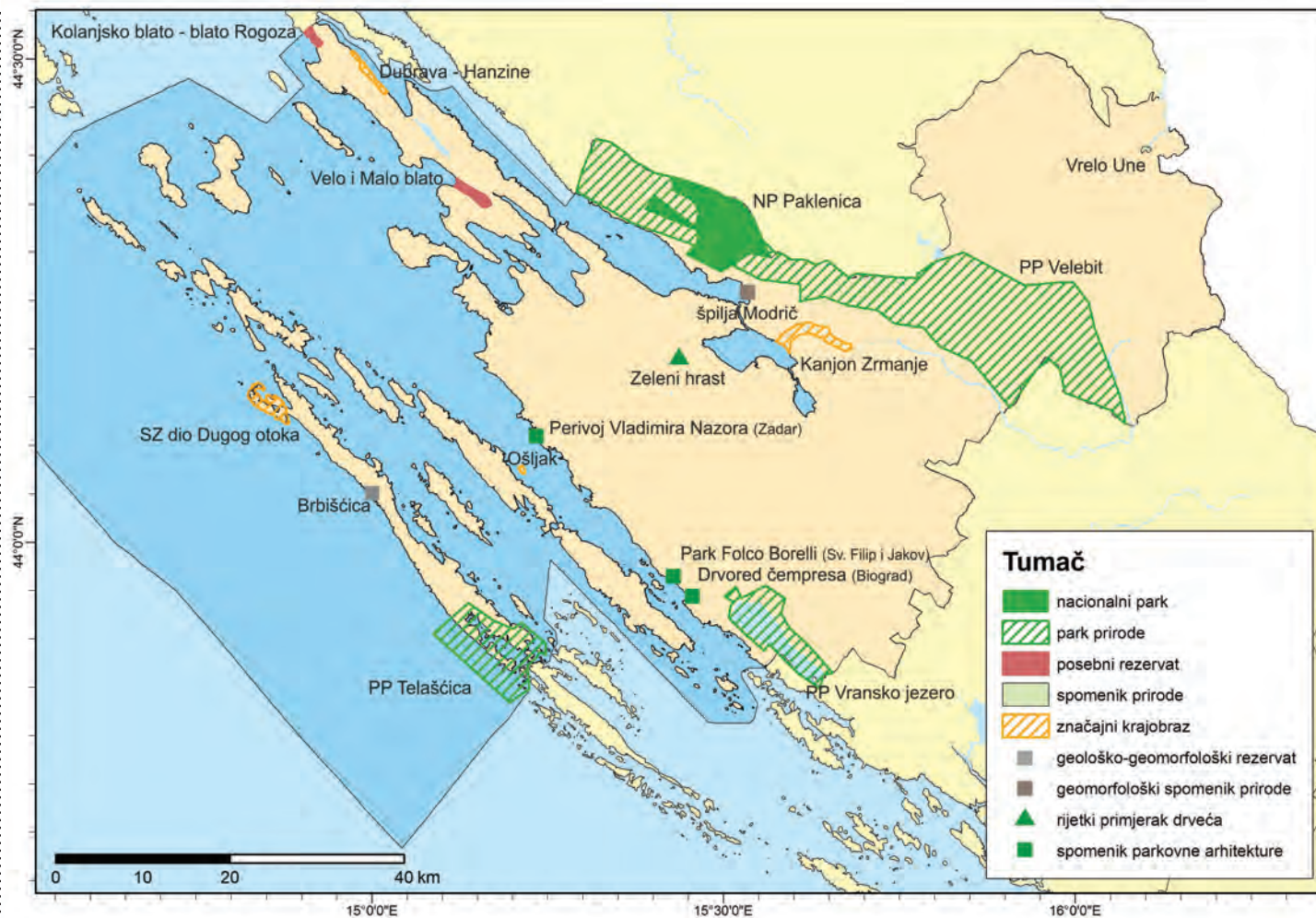
Spontanom širenju pojedinih autohtonih vrsta pridruženo je širenje umjetno podignutih kultura alepskoga bora i nekih drugih biljnih vrsta, koje su se, zatim, i same počele nekontrolirano širiti. Premda u estetskom i ekološkom smislu dolazi do revitalizacije donedavno golih kamenjarskih površina, pa se povećava vrijednost tih površina te otvaraju mogućnosti razvoja lovstva i drugih aktivnosti odmora i rekreacije, na mjestima gdje je širenje autohtonih i alohtonih elemenata (osobito alepskoga bora i drugih vrsta borova) posve nekontrolirano dolazi do pre-

krivanja pojedinih sastavnica kulturnoga krajolika. Postupno iščezavaju krajobrazni uzorci terasiranih vinograda i maslinika te čitavih sustava suhozida, a ujedno zarastaju i poljski putovi. To otežava prohodnost i dostupnost pojedinim važnim geografskim objektima (preostalim obradivim česticama, arheološkim ostacima, speleološkim objektima i dr.), a problem se javlja i pri širenju požara, jer je širenje vatrene linije vrlo brzo, a opožarene površine često se mogu gasiti jedino iz zraka. Sve to pruža izazov za bolje gospodarenje šumskim bogatstvom, za što, uz primjene suvremenih znanja i tehnika, uostalom, dobro mogu poslužiti drevni primjeri uzgoja crnike na Olibu.

SLIKA 4.

Čestine vjetrova (u %) za odabrane meteorološke postaje u Zadarskoj županiji (od 1981. do 2011.)

IZVOR: Državni hidrometeorološki zavod, Zagreb, 2013.

SLIKA 5.
**Zaštićeni objekti
prirode u
Zadarskoj
županiji**

ZAŠTIĆENI OBJEKTI PRIRODE

S prirodno-geografskog aspekta, mnogi dijelovi Zadarske županije čine vrlo atraktivno područje, a zahvaljujući činjenici da ih je zaobišao intenzivniji gospodarski rast i da je zadnjih desetljeća znatno popustio permanentni demografski pritisak, mnogi su elementi ekosustava velikim dijelom sačuvali svoja izvorna obilježja. Fizičko-geografski procesi na kontaktu krškoga geološko-geomorfološkog kompleksa, sredozemnoga podneblja, mora i oskudne kopnene hidrografije rezultirali su oblikovanjem specifičnoga prirodnog krajolika s izrazito velikom razvedenošću obalne crte, vertikalnom raščlanjenošću, raznolikom florom i vegetacijom.

Svojim vrijednostima te prirodne sastavnice prostora županije privlače pozornost domaćih stanovnika, ali u velikom broju i onih koji županiju posjećuju kao omiljeno odredište za odmor i rekreaciju. Posve je logično da su upravo najatraktivniji prostori najviše izloženi pritisku raznih, nerijetko međusobno suprotstavljenih, korisnika. To potencijalno može rezultirati nepovratnim uništavanjem, a time i cjelokupnim obezvređivanjem bogate prirodne baštine. Da bi se najvredniji dijelovi Zadarske županije zaštitili od eventualnoga degradiranja ili trajnog uništavanja

te da bi se afirmirali kao osobito vrijedna područja, a u znanstvenom i edukativnom smislu važni dijelovi okoliša, proglašeni su stupnjevi njihove zaštite. Tako se stavljaju pod osobitu permanentnu skrb cijele države, ali i županije te pojedinih lokalnih zajednica.

U Zadarskoj županiji nalaze se vrijedni prirodni spomenici koji svojom važnošću daleko nadilaze prostorne okvire regije, a s obzirom na sve veći interes inozemnih znanstvenika te velik broj turista iz Europe i cijeloga svijeta, može se bez predrasuda reći da neke među njima i svjetska javnost percipira kao najvrednije dijelove svjetske prirodne baštine. Dovoljno je navesti primjer Nacionalnoga parka *Paklenica* te triju parkova prirode, i to *Telašćice*, *Velebita* i *Vranskoga jezera*, preko kojih se u europskoj i svjetskoj javnosti često stvara gotovo idealizirana slika hrvatske obale i otoka, ali i cijeloga sredozemnog proćelja Hrvatske. *Paklenica* je proglašena nacionalnim parkom 1949. godine zbog izvanrednih vrijednosti geomorfološkoga kompleksa, bogatoga biljnog pokrova s prevladavajućom zajednicom crnoga bora i raznovrsnoga životinjskog svijeta (Šikić, 1995.). *Telašćica* je 1980. godine bila obuhvaćena granicama tada osnovanoga Nacionalnoga parka *Kornati*, a zatim je 1988. izdvojena kao zaseban park prirode zahvaljujući vrlo vrijednom biljnom i životinjskom

svijetu, geološkim i geomorfološkim fenomenima (dugootočki strmci, jezero Mir i dr.), vrijednim zajednicama morskoga dna te bogatom arheološkom naslijeđu (Magaš, 1998.). *Vransko jezero proglašeno je parkom prirode* 1999. godine ponajprije zbog zaštite staništa mnogih vrsta ptica vodarica (koje su posebno zaštićene i ornitološkim rezervatom), ali i zbog specifičnoga hidrološkog fenomena u neposrednoj blizini mora. *Velebit je parkom prirode proglašen* 1981. godine, s tim da je zbog velikog značenja za očuvanje biološke raznolikosti UNESCO tu hrvatsku planinu još 1978. godine uvrstio u međunarodnu mrežu rezervata biosfere u okviru programa *Čovjek i biosfera*.

Uz te najvažnije i površinom najveće zaštićene dijelove prirode, u Zadarskoj županiji nalaze se i specijalni rezervati (npr. specijalni ornitološki rezervati Velo, Malo i Kolansko blato na Pagu), krajobrazzi (Saljsko polje i Veli Rat na Dugom otoku, otočić Ošljak i dr.), spomenici prirode (npr. geomorfološki spomenik prirode Cerovačke pećine) i spomenik parkovne arhitekture (Zeleni hrast).

Nacionalnim parkom i parkovima prirode upravljaju posebne javne ustanove, dok o ostalim zaštićenim dijelovima prirode u Zadarskoj županiji upravlja Javna ustanova Natura Jadera. Te ustanove te znanstveni timovi hrvatskih sveučilišta, uz ostalo i oni sa Sveučilišta u Zadru, sudjeluju u istraživanju te izradbi stručnih studija i planova upravljanja, kojima je cilj zaštita, predstavljanje i održivo gospodarenje bogatom prirodnom baštinom Zadarske županije.

ZAKLJUČAK

Prirodno-geografska osnova vrlo je važan resurs razvoja Zadarske županije. Ona je uvelike utjecala na tijek dosadašnjega društvenog i gospodarskog razvoja, utječući na odabir te kvantitativna i kvalitativna obilježja osnovnih ekonomskih aktivnosti, izgradnju prometne i stambene infrastrukture, ali i na način svakidašnjega života prilagođenog dnevnom i godišnjem prirodnom ritmu (promjenama godišnjih doba, vegetacijskih ciklusa, migracija kopnenih i morskih životinja i dr.).

Suvremeni održiv, pametan i uključiv razvitak u mnogo manjoj mjeri ovisi o pojedinim prirodnim ograničenjima, osim ekstrema poput dugotrajnih suša, vjetrova velike snage, rijetkih velikih anomalija temperature zraka. Štoviše, često se događa da se pojedinci, rjeđe i neke zajednice, postavljaju superiorno prema prirodi, nastojeći u kratko vrijeme iskoristiti prirodne resurse (more, biljni svijet, građevinski kamen i dr.), bez ikakvih obzira prema ekosustavu, ali i prema svojem bližnjem. Primjerice, betonizacijom uskoga obalnog pojasa trajno se estetski devastira i biološki osiromašuje dodirni prostor na sjecištu litosfere, hidrosfere, atmosfere i biosfere. Stoga je obvezno

kvalitetno planiranje uređenja Zadarske županije te taktičan odnos prema prirodi, a time i prema budućim naraštajima, svih onih koji upravljaju društveno-gospodarskim razvojem – od predstavnika vlasti i velikih investitora do svakoga pojedinca.

LITERATURA

- Basioli, J. (1965.): Naše spužvarstvo na Jadranu, *Pomorski zbornik*, 3, 373-404.
- Basioli, J. (1968.): Korljari na našim obalama Jadrana, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 15, 141-170.
- Basioli, J. (1974.): Ribarstvo na zadarskom otočju u prošlosti, *Zadarsko otočje – Zbornik radova*, ur. V. Uranija, Narodni muzej Zadar, Zadar, 485-521.
- Batović, Š. (2004.): Liburnska grupa, u: *U osvjet povijesti (od starijega kamenog doba do Liburna)*, II, Matica hrvatska Zadar, Arheološki muzej Zadar, Zadar, 589-674.
- Bičanić, Z., Hell, Z., Jašić, D. (1998.): Termohalinska svojstva morske vode u Paškom zaljevu i Velebitskom kanalu, *Geodria*, 3, 5-20.
- Bočić, N. (2009.): Cerovačke caves and other karst phenomena of the Crnopac massif, u: *Natural and cultural attractions of Dinaric karst of Lika and Velebit*, ur. A. Lukić i N. Bočić, Centar za krš, Gospić, 12-18.
- Bonacci, O. (1999.): Water circulation in karst and determination of catchment areas: example of the River Zrmanja, *Hydrological Sciences Journal*, 44 (3), 373-386.
- Božičević, S. (1995.): Značenje speleoloških pojava na području paklenici u Velebitu, u: *Paklenički zbornik*, 1, ur. N. Tvrtković, Nacionalni park Paklenica, Starigrad – Paklenica, 307-311.
- Bralić, A. (2010.): Proizvodnja maraskina u Zadru između dva svjetska rata, u: *Višnja maraska – Bogatstvo Zadra i zadarske regije*, ur. A. Bralić i J. Faričić, Sveučilište u Zadru, Maraska d. d., Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru, Zadar, 171-183.
- Cushman-Roisin, B., Gačić, M., Poulain, P.-M., Artegiani, A. (2001.): *Physical oceanography of the Adriatic Sea*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/ Boston/ London.
- Fairbanks, R. G. (1989.): A 17000-year glacio-eustatic sea level record: influence of glacial melting rates on the Younger Dryas event and deep-ocean circulation, *Nature*, 342, 637-642.
- Faričić, J. (2006.a): Obala – prostor kontakta i konflikta, u: *Akademik Josip Roglić i njegovo djelo – Zbornik radova*, ur. M. Matas, Hrvatsko geografsko društvo, Split, Zadar, Zagreb, 269-298.
- Faričić, J. (2006.b): Geografski aspekti razvitka zadarske luke, u: *Jadranske studije – Luke istočnog Jadrana*, 1, ur. M. Kozličić, Zaklada Cvito Fisković, Orebić, 67-96.
- Faričić, J. (2007.): Sastavnice kulturne baštine hrvatskoga otočnog prostora i mogućnosti njihovoga društveno-gospodarskog vrednovanja, u: *IV. hrvatski geografski kongres: Geografsko vrednovanje prostornih resursa*, ur. A. Filipčić, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 73-94.
- Faričić, J. (2009.): Geografsko-kartografski okvir Zoranićevih Planina, u: *Zadarski filološki dani II – Zbornik radova*, ur. D. Mrdeža Antonina, Sveučilište u Zadru, Zadar, 103-123.

- Faričić, J. (2011.): Neki geografski aspekti proučavanja toponima, u: *Geografska imena – Zbornik radova s Prvoga nacionalnog znanstvenog savjetovanja o geografskim imenima*, ur. V. Skračić i J. Faričić, Sveučilište u Zadru i Hrvatsko geografsko društvo, Zadar, 51-66.
- Faričić, J. (2012.): *Geografija sjevernodalmatinskih otoka*, Školska knjiga i Sveučilište u Zadru, Zagreb.
- Faričić, J., Dominiković, I. (2010.): Klimatološko-geografski uvjeti uzgoja višnje maraske u zadarskoj regiji, u: *Višnja maraska – Bogatstvo Zadra i zadarske regije*, ur. A. Bralić i J. Faričić, Sveučilište u Zadru, Maraska d. d., Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru, Zadar, 81-106.
- Filipi, A. R. (2001.): Otok Lavdara – Prilog povijesno-geografskim istraživanjima zadarskih otoka, *Geoadria*, 6, 113-152.
- Graovac, V. (2009.): *Demogeografske osnove razvoja zadarske regije*, Doktorska disertacija, Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Herak, M. (1991.): Dinaridi – mobilistički osvrt na genezu i strukturu, *Acta Geologica*, 21 (2), Prirodna istraživanja, 63, 1-83.
- Hodžić, M. (2005.): Temperature mora i njihove promjene na Jadranu, *Jadranska meteorologija*, 50, 21-27.
- Jelić, I. (2001.): Biljni svijet, u: *Zadarska županija*, ur. R. Vanjak, ZADIZ, Zadar, 62-65.
- Jurić, B. ml. (2009.): Razvoj industrije u gradu Zadru i zadarskoj regiji od sredine 60-ih godina 20. stoljeća do početka Domovinskog rata, u: *Zadar i okolica od Drugoga svjetskog rata do Domovinskog rata – Zbornik radova*, ur. T. Oršolić, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru i Sveučilište u Zadru, Zadar, 510-533.
- Jurić, B. st. (2009.): Razvoj industrije u gradu Zadru i zadarskoj regiji od svršetka Drugoga svjetskog rata do sredine 60-ih godina 20. stoljeća, u: *Zadar i okolica od Drugoga svjetskog rata do Domovinskog rata – Zbornik radova*, ur. T. Oršolić, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru i Sveučilište u Zadru, Zadar, 486-509.
- Katalinić, A., Rubinić, G., Buselić, J. (2007.): Hydrology of two coastal karst cryptodepressions in Croatia: Vrana lake vs Vrana lake, u: *Proceedings of Taal 2007: The 12th World Lake Conference*, ur. M. Sengupta i R. Dalwani, Ministry of Environment & Forests, Government of India, Jaipur 732-743.
- Kovačić, M., Favro, S. (2012.): Development Possibilities of Nautical Tourism within the Zadar County, *Pomorstvo: Scientific Journal of Maritime Research*, 26 (1), 151-164.
- Kraljev, D. (2001.): Klimatska obilježja, u: *Zadarska županija*, ur. R. Vanjak, ZADIZ, Zadar, 50-61.
- Kraljev, D., Gajić-Čapka, M., Zaninović, K. (1995.): *U okrilju sunca i mora – Klimatska monografija Zadra*, Biblioteka Grad, Zadiz, Zadar.
- Krasić, S. (1996.): *Generalno učilište Dominikanskog reda ili Universitas Jadertina*, Filozofski fakultet, Zadar.
- Kuhta, M., Božičević, S., Kapelj, S., Miko, S. (1999.): *Studija zaštite i korištenja vrijednih prirodnih cjelina Modrič špilje i njene okoline*, Institut za geološka istraživanja, Zagreb.
- Kurilić, A. (2008.): *Ususret Liburnima*, Sveučilište u Zadru, Zadar.
- Lulić-Štorić, J. (2001.): Etnološka obilježja, u: *Zadarska županija*, ur. R. Vanjak, ZADIZ, Zadar, 80-95.
- Magaš, D. (1990.): Osnovna geografska obilježja biogradske mikroregije, u: *Biogradski zbornik*, 1, ur. Š. Batović, Filozofski fakultet u Zadru i Općina Biograd – SIZ kulture, Zadar, 39-84.
- Magaš, D. (1995.): *Povijesno-zemljopisne osnove razvoja Nina i problemi njegove suvremene valorizacije*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru, Djela, knj. 8., Zadar.
- Magaš, D. (1997.): Zemljopisno-povijesna obilježja Dugog otoka, u: *Dugi otok – Zbornik radova*, ur. Š. Batović, Matica hrvatska Zadar, Zadar, 11-44.
- Magaš, D. (1998.): Nature Park „Telašćica“ on Dugi otok (Croatia) – some aspects of environmental planning, *Geoadria*, 3, 81-92.
- Magaš, D. (2001.): Osnovna geografska obilježja, u: *Zadarska županija*, ur. R. Vanjak, ZADIZ, Zadar, 20-49.
- Magaš, D. (2009.): Prostorni razvoj Zadra 1945. – 1991., u: *Zadar i okolica od Drugoga svjetskog rata do Domovinskog rata – Zbornik radova*, ur. T. Oršolić, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru i Sveučilište u Zadru, Zadar, 274-347.
- Magaš, D., Filipi, A. R. (1983.): Otok Sestrunj u zadarskom arhipelagu, vlastita naklada, Zadar.
- Magaš, D., Surić, M. (2005.): Contribution to the Knowledge about Speleological Features of the Dugi otok Island, *Speleologia Croatica*, 6, 9-15.
- Marković, S. (2002.): *Hrvatske mineralne sirovine*, Institut za geološka istraživanja – Zavod za geologiju, Zagreb.
- Oršolić, T. (2010.): Zadarska industrija likera od sredine XIX. stoljeća do Prvoga svjetskog rata, u: *Višnja maraska – Bogatstvo Zadra i zadarske regije*, ur. A. Bralić i J. Faričić, Sveučilište u Zadru, Maraska d. d., Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru, Zadar, 155-169.
- Penzar, B., Penzar, I. (1995.): Velebit – klimatska prekretnica, u: *Paklenički zbornik*, 1, ur. N. Tvrtković, Nacionalni park Paklenica, Starigrad – Paklenica, 11-15.
- Perica, D. i Orešić, D. (1999.): Klimatska obilježja Velebita i njihov utjecaj na oblikovanje reljefa, *Senjski zbornik*, 26, 1-50.
- Perica, D., Kukić, B. i Trajbar, S. (1995.): Egzokrške osobine Nacionalnog parka „Paklenica“, u: *Paklenički zbornik*, 1, ur. N. Tvrtković, Nacionalni park Paklenica, Starigrad – Paklenica, 65-69.
- Perica, D., Marjanac, T. i Mrak I. (1999.): Vrste grižina i njihov nastanak na području Velebita, *Acta Geographica Croatica*, 34, 31-58.
- Perica, D., Marjanac, T., Aničić, B., Mrak, I., Juračić, M. (2004.): Small Karst Features (Karren) of Dugi Otok Island and Kornati Archipelago Coastal Karst (Croatia), *Acta Carstologica*, 33 (1), 117-130.
- Perica, D., Živić, D. (1995.): Stanovništvo Južnog Velebita s posebnim osvrtom na općinu Starigrad, u: *Paklenički zbornik*, 1, ur. N. Tvrtković, Nacionalni park Paklenica, Starigrad – Paklenica, 361-367.
- Peričić, Š. (1971.): Vranski feud i obitelj Borelli, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 18, 389-412.
- Peričić, Š. (2001.): Proizvodnja i prodaja paške soli u prošlosti, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 43, 45-83.
- Peričić, Š. (2010.): Proizvodnja likera u Zadru od mletačkog razdoblja do sredine XIX. stoljeća, u: *Višnja maraska – Bogatstvo Zadra i zadarske regije*, ur. A. Bralić i J. Faričić, Sveučilište u Zadru, Maraska d. d., Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru, Zadar, 119-131.
- Petricioli, I. (1962.): Urbanistički razvoj zadarske luke, *Pomorški zbornik*, II, 1453-1466.
- Petricioli, I. (1999.): *Stari Zadar u slici i riječi*, Narodni muzej, Zadar.

- Petricioli, I. (2001.): Umjetnička baština, u: *Zadarska županija*, ur. R. Vanjak, ZADIZ, Zadar, 96-111.
- Posarić, J. (1995.): Špilja Manita peć – turističko uređenje i zaštitne mjere, u: *Paklenički zbornik*, 1, ur. N. Tvrtković, Nacionalni park Paklenica, Starigrad – Paklenica, 313-319.
- Skračić, V. (1987.): Odras ljudskog rada u obalnoj toponimiji sjevernodalmatinskih otoka, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 26, *Razdio filoloških znanosti*, 16, 93-111.
- Skračić, V., Jurić, A. (2004.): Krški leksik zadarske regije, *Geoadria*, 9 (2), 159-172.
- Suić, M. (1953.): *Pag*, Općina Pag, Zadar.
- Surić, M. (2009.): Geološke i hidrogeološke značajke šireg područja lokaliteta, u: *Crno vrilo*, ur. B. Marijanović, Sveučilište u Zadru, Zadar, 27-33.
- Šegota, T., Filipčić, A. (1996.): *Klimatologija za geografe*, Školska knjiga, Zagreb.
- Šikić, I. (1995.): Nacionalni park „Paklenica“ u povodu 45. obljetnice proglašenja, u: *Paklenički zbornik*, 1, ur. N. Tvrtković, Nacionalni park Paklenica, Starigrad – Paklenica, 5-7.
- Škunca, O., Bunja, Đ., Bavčević, L., Franičević, V., Vodopija, T., Bačić, S., Major, Z., Kozulić, N., Bukovec, D., Antonić, O., Petricioli, D. (2003.): *Studija korištenja i zaštite mora i podmorja na području Zadarske županije: Pokretanje procesa integralnog upravljanja obalnim područjem Zadarske županije*, Zavod za javno zdravstvo Zadarske županije, Zadar.
- Velić, I., Vlahović, I. (2009.): *Tumač za Geološku kartu Republike Hrvatske 1:300.000*, Hrvatski geološki institut, Zagreb.
- Vežić, P. (2001.): Graditeljsko nasljeđe, u: *Zadarska županija*, ur. R. Vanjak, ZADIZ, Zadar, 112-137.
- Vlahović, I., Tišljar, J., Velić, I., Matičec, D. (2002.): The Karst Dinarides are Composed of Relics of a Single Mesozoic Platform: Facts and Consequences, *Geologia Croatica*, 55 (2), 171-183.
- Vlahović, I., Tišljar, J., Velić, I., Matičec, D. (2005.): Evolution of the Adriatic Carbonate Platform: Palaeogeography, main events and depositional dynamics, *Palaeogeography, palaeoclimatology, palaeoecology*, 220 (3-4), 333-360.
- Vrsaljko, A. (2010.): Botaničko-pomoekološka obilježja višnje maraske i Ekologija uzgoja višnje maraske, u: *Višnja maraska – Bogatstvo Zadra i zadarske regije*, ur. A. Bralić i J. Faričić, Sveučilište u Zadru, Maraska d. d., Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru, Zadar, 11-57.
- Zore-Armanda, M. (1986.): Karakteristike strujanja istočno-jadranskog priobalja, *Pomorski zbornik*, 24, 387-406.

DEMOGRAFSKI PROCESI I REŠURSI U ZADARSKOJ ŽUPANIJI

Snimio Aleksandar Bonačić

Vera Graovac Matassi

Odjel za geografiju, Sveučilište u Zadru

Dubravko Bacalja

Hrvatski zavod za zapošljavanje,
Područni ured Zadar

UVOD

Poznavanje demografskih resursa i temeljnih procesa i trendova na određenom području vrlo je važno za planiranje društvenoga i gospodarskog razvoja. Temeljni demografski procesi u Republici Hrvatskoj u zadnjih dvadesetak godina jesu depopulacija i starenje stanovništva, stoga Hrvatska bilježi konstantno smanjenje broja stanovnika te smanjenje mladoga i povećanje staroga kontingenta stanovništva. Međutim, navedeni procesi ne teku jednakim intenzitetom u svim dijelovima zemlje. Od prvoga sveobuhvatnog službenog popisa stanovnika 1857. godine pa do 1980-ih godina Zadarske županija bilježila je konstantan porast broja stanovnika, nakon čega je došlo do znatnoga smanjenja broja stanovnika. Problematika demografskog razvoja i demografskih resursa Zadarske županije relativno je složena te zahtijeva opsežnu analizu koja bi se temeljila na usporedbi priobalnoga, otočnoga i zaobalnoga dijela županije. Cilj ovoga rada jest dati uvid u temeljne demografske trendove u Zadarskoj županiji u zadnja četiri desetljeća i demografske resurse kojima ovaj prostor raspolaže te postaviti temelje za detaljniju analizu, koja nije bila moguća za ovu vrstu rada.

U prvom dijelu rada analiziran je suvremeni demografski razvoj Zadarske županije, odnosno kretanje broja stanovnika, prirodno i mehaničko kretanje te dobna struktura stanovništva. U drugom dijelu rada razmatrane su implikacije demografskih trendova unutar socijalno-gospodarskoga konteksta u županiji s posebnim naglaskom na regionalno tržište rada. Naime, identificirane su strukturne i razvojne odrednice ekonomski aktivnoga stanovništva i njihov utjecaj na oblikovanje regionalne ponude rada i zaposlenosti, kao i utjecaj na potražnju za radom slijedom pomaka u strukturi agregirane potražnje. Analizirana je i

struktura zaposlenoga i nezaposlenoga stanovništva po obilježjima djelatnosti, spolu, razini obrazovanja te položaju u zanimanju. Rezultati ovog istraživanja trebali bi biti relevantan izvor podataka prilikom izradbe regionalnih strateških razvojnih dokumenata u segmentu ljudskih potencijala.

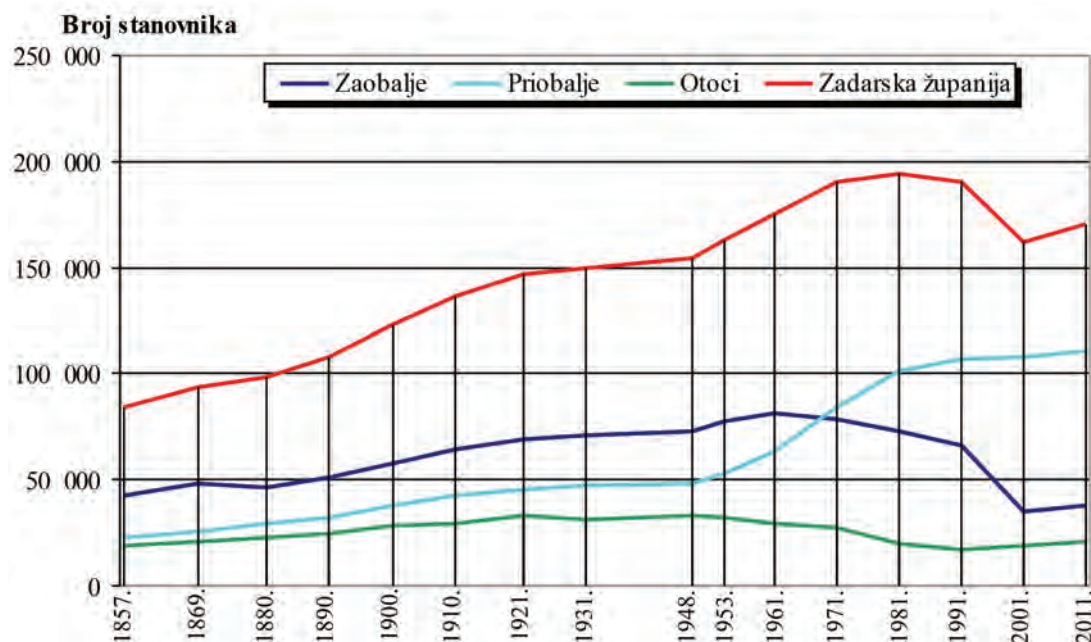
Problematika demografskog razvoja i demografskih resursa u Zadarskoj županiji do sada nije bila sveobuhvatno istražena u hrvatskoj znanstvenoj literaturi. Najdetaljniji pregled demografskih promjena i trendova na području zadarske regije dala je V. Graovac (2009.) u svojoj doktorskoj disertaciji. Druga respektabilna analiza napravljena je u *Strategiji razvoja ljudskih potencijala Zadarske županije od 2011. do 2013.*

OPĆE KRETANJE STANOVNIŠTVA ZADARSKE ŽUPANIJE

Opće kretanje stanovništva rezultat je konačne migracije i prirodnoga kretanja stanovništva. Promjene u broju i sastavu stanovništva također su pod utjecajem vanjskih čimbenika, poput ratova, prirodnih katastrofa, epidemija i sl. (Nejašmić, 2005.). Opće kretanje stanovništva utvrđuje se popisima stanovništva, koji se uglavnom provode svakih deset godina.

KRETANJE BROJA STANOVNIKA

Od prvoga sveobuhvatnog službenog popisa stanovništva provedenog 1857. godine do 1981. godine Zadarska županija bilježila je konstantan porast broja stanovnika, a potom je u dva iduća međupopisna razdoblja došlo do smanjenja, poglavito od 1991. do 2001. godine zbog emigracije stanov-

SLIKA 1.

Kretanje broja stanovnika Zadarske županije po regijama od 1857. do 2011. godine

IZVOR: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001., CD ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005.; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, www.dzs.hr

TABLICA 1.

**Udio stanovnika
zaobalja, priobalja
i otoka u ukupnom
broju stanovnika
Zadarske županije
od 1857. do 2011.**

IZVOR: Izračunano prema: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001., CD ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005.; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, www.dzs.hr

Dio županije	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Zaobalje	50,6	51,6	47,3	47,0	46,8	46,9	46,9	47,4	47,2	47,7	46,7	41,4	37,6	34,7	21,8	22,3
Priobalje	27,1	26,7	29,9	30,2	30,5	31,4	30,7	31,5	31,4	32,5	36,4	44,1	52,1	56,3	66,3	65,3
Otoci	22,3	21,7	22,8	22,8	22,7	21,6	22,3	21,1	21,5	19,9	16,9	14,5	10,3	9,0	11,9	12,3

ništva uzrokovane Domovinskim ratom. Najveće povećanje broja stanovnika u Zadarskoj županiji zabilježeno je od 1953. do 1971. godine (za 27 674 stanovnika, odnosno 17%) zahvaljujući intenzivnom gospodarskom razvoju, odnosno industrijalizaciji, koja je otvaranjem mnogih radnih mjesta potaknula doseljavanje stanovništva (Slika 1.).

Istodobno, povećanju broja stanovnika pridonosio je i visok prirodni prirast. Međutim, porast broja stanovnika nije bio zabilježen u svim dijelovima županije. Naime, porast broja stanovnika u županiji bio je uzrokovan prije svega porastom broja stanovnika u priobalju, odnosno u Zadru kao najvažnijem gospodarskom središtu – broj stanovnika u priobalju povećao se za 59%, a u Zadru za čak 148,5%. S druge strane, zaobalje je zabilježilo blagi porast (1,7%), a otoci smanjenje od 14,9%. U navedenom razdoblju došlo je do premještanja težišta naseljenosti iz zaobalja u priobalje. Godine 1953. u zaobalju je živjelo 47,7% stanovništva županije, a u priobalju 32,5%, dok je 1971. godine u zaobalju živjelo 41,4%, a u priobalju 44,1% (Tablica 1.).

U idućim međupopisnim razdobljima nastavili su se trendovi započeti sredinom 20. st. Priobalje je gospodarski osjetno napredovalo zahvaljujući razvoju industrije i turizma, dok je u zaobalju i na otocima došlo do smanjenja poljoprivredne aktivnosti i zapošljavanja stanovništva u nepoljoprivrednim djelatnostima, u prvom redu u uslužnom sektoru. Budući da je najveći broj radnih mjesta bio koncentriran u urbanim područjima, poglavito u Zadru, došlo je do zamjetne emigracije stanovništva iz ruralnih, slabije razvijenih područja.

Znatnije promjene zabilježene su 1990-ih godina, kada je zbog velikosrpske agresije na Hrvatsku došlo do osjetne migracije stanovništva, pa je županija 2001. godine zabilježila smanjenje broja stanovnika od 14,5% u usporedbi s brojem stanovnika 1991. godine. Osim brojčanoga smanjenja, došlo je i do znatnih promjena u prostornom rasporedu stanovništva u županiji. U čitavoj županiji u navedenom desetljeću došlo je do intenzivne migracije, posebice u zaobalju, koje je najvećim dijelom bilo zahvaćeno ratom. Zaobalje je u analiziranom razdoblju izgubilo gotovo 47% stanovništva te je na tom području 2001. godine živjelo manje od 22% stanovništva županije. Znatno dio stanovnika zaobalja preselio se tijekom Domovinskog rata i nakon njega u priobalna naselja, najviše u Zadar, što je pridonijelo daljnjoj demografskoj polarizaciji.

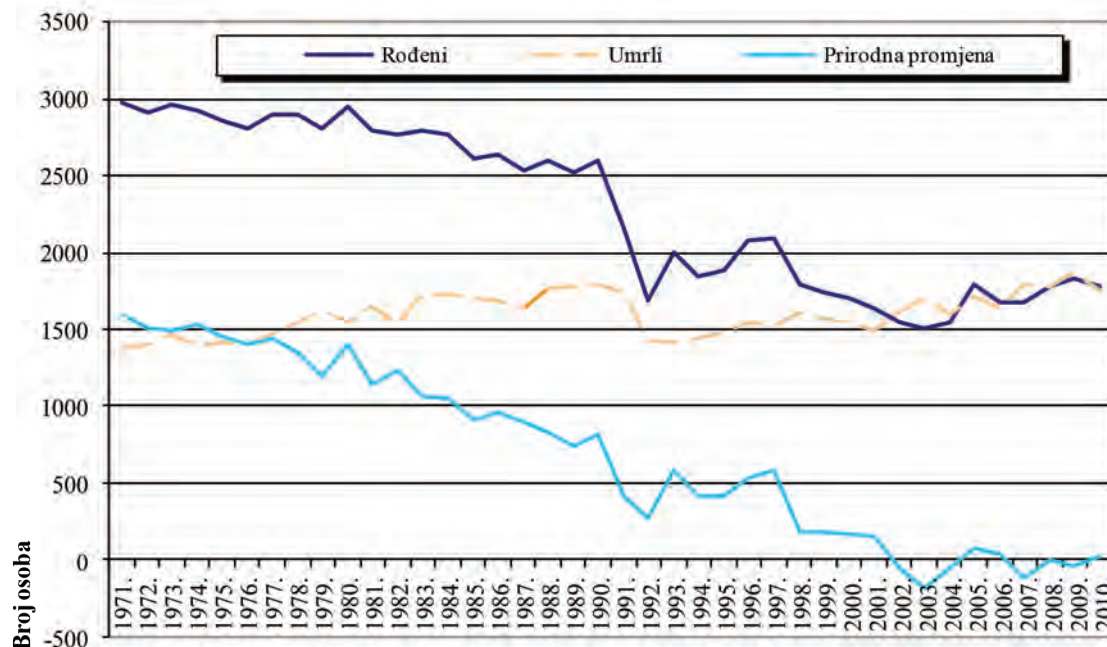
U zadnjem međupopisnom razdoblju (2001.-2011.) došlo je do povećanja broja stanovnika u županiji za gotovo 2,8%, i to prije svega zahvaljujući pozitivnom migracijskom saldu. Prostorni raspored stanovništva po regijama nije se 2011. godine znatnije promijenio u odnosu na 2001. godinu, pa je tako u priobalju živjelo 65,3% stanovništva, u zaobalju 22,3%, a na otocima tek 12,3%. Iz navedenih podataka jasno je da je došlo do izrazite polarizacije te da je 2011. godine čak 42% stanovništva županije živjelo u Zadru (za usporedbu, 1953. godine taj udio iznosio je tek 11%). Također, od 1953. do 2011. godine broj stanovnika Zadra gotovo se učeterostručio. Promjene u prostornom rasporedu stanovništva nisu se odrazile samo na broj stanovnika nego i na demografske strukture i potencijale pojedinih dijelova županije.

PRIRODNO KRETANJE STANOVNIŠTVA

Osnovne sastavnice prirodnoga kretanja stanovništva jesu rodnost i smrtnost, a njihova rezultanta je prirodna promjena. Već više od dva desetljeća Republike Hrvatska ima negativnu prirodnu promjenu – veći broj umrlih od broja rođenih. Takav negativan trend istodobno je imala većina hrvatskih županija, međutim Zadarska je županija do početka 2000-ih ipak imala pozitivno prirodno kretanje (Slika 2.).

Analiza broja rođenih u Zadarskoj županiji po međupopisnim razdobljima od 1971. do 2011. godine pokazala je da je prosječan broj rođene djece u godini u konstantnom i znatnom opadanju – 1970-ih iznosio je 2900 djece u godini, a u prvom desetljeću 21. st. 1677 rođene djece u godini. Smanjenje broja rađanja rezultat je zamjetnih promjena u reprodukciji stanovništva, odnosno smanjenja fertiliteta (broja djece po ženi), ali i promjena u dobnom sastavu stanovništva (starenje stanovništva i fertilnoga kontingenta).

S druge strane, zamjetan je trend povećanja broja umrlih osoba, što je posljedica starenja stanovništva (povećanja udjela staroga stanovništva u ukupnom stanovništvu). Tijekom 1970-ih prosječan godišnji broj umrlih osoba iznosio je 1463, a od 2001. do 2011. godine taj se prosjek povećao na 1694 umrle osobe na godinu. U zadnjem međupopisnom razdoblju prosječan godišnji broj rođenih bio je manji od prosječnoga broja umrlih osoba i u samo četiri godine unutar navedenoga desetljeća broj rođenih nadmašivao je broj umrlih.

SLIKA 2.

Prirodno kretanje stanovništva Zadarske županije od 1971. do 2010. godine

IZVOR: Tablogrami rođeni i umrli, Državni zavod za statistiku, Zagreb, CD ROM.

Analiza prirodne promjene po međupopisnim razdobljima od 1971. do 2011. godine pokazala je da je Zadarska županija tek u zadnjem međupopisnom razdoblju zabilježila negativnu prirodnu promjenu. Od 1971. do 1981. godine broj rođenih u Zadarskoj županiji nadmašivao je broj umrlih za čak 14 374 osobe. U iduća dva desetljeća razlika između broja rođenih i umrlih stalno se smanjivala, u prvom redu zbog znatnoga smanjenja broja rođenih, a manjim dijelom zbog povećanja smrtnosti stanovništva. Posebno je nepovoljna situacija u otočnom dijelu županije, u kojem već desetljećima na godišnjoj razini više ljudi umire nego što ih se rađa. Slično je i u pojedinim dijelovima zaobalja.

Iz navedenoga može se zaključiti da su negativni trendovi u prirodnom kretanju stanovništva na početku 21. stoljeća zahvatili i Zadarsku županiju. Ako se negativni trendovi prirodnoga kretanja stanovništva nastave i u idućim godinama, sasvim je sigurno da će doći do daljnega smanjenja mladoga stanovništva, uz istodobno starenje ukupnoga stanovništva i radnoga kontingenta. Takva situacija negativno će se odraziti na demografske potencijale županije i na gospodarski razvoj.

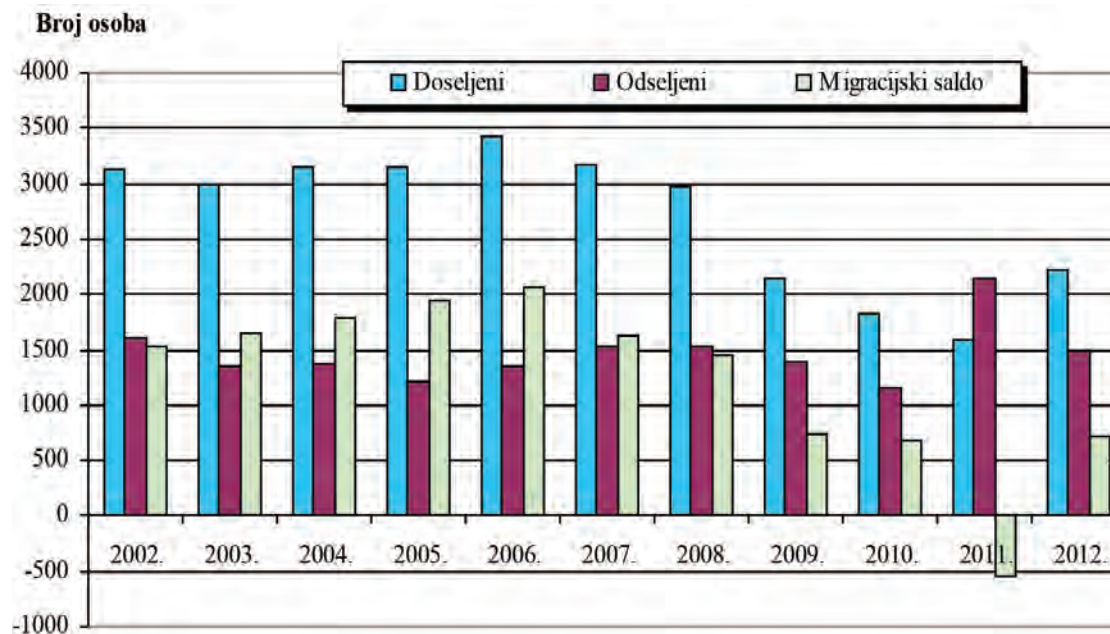
MIGRACIJA STANOVNIŠTVA

Migracija stanovništva, tj. promjena mjesta stalnoga boravka, znatno utječe na veličinu ukupnoga stanovništva i njegov prostorni razmještaj, na rodnost (fertilitet) i mortalitet te na strukture stanovništva (Wertheimer-Baletić, 1999.). Nažalost, proučavanje migracije u Hrvatskoj otežano je zbog nepostojanja registra migracija. Stoga se migracija najčešće proučava posrednim metodama, odnosno usporedbom međupopisnoga kretanja broja stanovnika i prirodne promjene (vitalno-statistička metoda) (Ne-

jašmić, 2005.). Na taj način može se izračunati migracijski saldo (razlika između broja doseljenih i odseljenih osoba). Dodatni izvor informacija o migraciji stanovništva jest *Statistički ljetopis*, što ga svake godine objavljuje Državni zavod za statistiku. Međutim, podaci o doseljavanju i iseljavanju koji se objavljuju u *Statističkom ljetopisu* temelje se na podacima koje prikuplja Odjel za upravne poslove Ministarstva unutarnjih poslova i nisu potpuni.

Analiza kretanja broja stanovnika i prirodne promjene po međupopisnim razdobljima od 1971. do 2011. godine pokazala je da je Zadarska županija imala negativan migracijski saldo sve do 2001. godine. U svakom od prva dva razdoblja (1971.-1981. i 1981.-1991.) Zadarska je županija iseljavanjem izgubila gotovo 11 000 stanovnika. Najveći negativni migracijski saldo županija je, očekivano, imala između 1991. i 2001. godine zbog znatne migracije stanovništva uzrokovane ratnim zbivanjima od 1991. do 1995. (-31 765 osoba). Tek u zadnjem međupopisnom razdoblju Zadarska županija zabilježila je pozitivan migracijski saldo od 4 813 osoba. Međutim, iz navedenih podataka, zbog same prirode primijenjene metode, ne može se izdvojiti koliko je u navedenom razdoblju bilo doseljenih, a koliko odseljenih. Zato je uputno analizirati podatke objavljene u *Statističkom ljetopisu*. Međutim, podaci o migracijskom saldu iz *Statističkoga ljetopisa* znatno se razlikuju od podataka dobivenih primjenom vitalno-statističke metode. Prema podacima iz *Statističkoga ljetopisa*, Zadarska je županija od 2002. do 2012. godine imala pozitivan migracijski saldo od 13 262 osobe (29 794 doseljene i 16 168 odseljenih osoba). U navedenom razdoblju samo je 2011. godine bio zabilježen negativan migracijski saldo (Slika 3.).

Iz istih podataka vidi se da dominantnu ulogu ima unutarnja, međuregionalna, migracija. Naime, najveći broj

SLIKA 3.

Migracija u Zadarskoj županiji od 2002. do 2012. godine

IZVOR: Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2003., Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr; Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2004., Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr; Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2005., Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr; Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2006., Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr; Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2007., Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr; Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2008., Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr; Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2009., Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr; Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2010., Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr; Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2011., Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr; Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2012., Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr; Priopćenja, Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2012., Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr

	1971.	1991.	2001.	2011.
Mlado stanovništvo (u %)	27,7	21,1	18,3	15,8
Zrelo stanovništvo (u %)	63,9	67,8	65,9	65,7
Staro stanovništvo (u %)	8,4	11,1	15,8	18,5
Indeks starosti*	30,4	52,7	86,2	117,5
Prosječna životna dob	31,2	36,1	38,9	41,9

TABLICA 2.

Dobni sastav stanovništva Zadarske županije od 1971. do 2011. godine

IZVOR: Izračunano prema podacima iz: Popis stanovništva i stanova 1971., Tabele po naseljima, Savezni zavod za statistiku, Beograd; Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava, 31. ožujak 1991., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, Dokumentacija 882, Zagreb 1994.; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001., Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, www.dzs.hr; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, www.dzs.hr

* Broj starih stanovnika (65 i više godina) na 100 mladih stanovnika (0-14 godina)

doseljenih u Zadarsku županiju došao je iz drugih hrvatskih županija (61,2%), a manji dio iz inozemstva. Iseljavanje je također najvećim dijelom usmjereno prema drugim dijelovima Hrvatske (72,5%). Otoci i velik dio zaobalja uglavnom su prostori iz kojih se stanovništvo iseljava, dok je za doseljenike najprivlačniji priobalni dio županije, posebice Zadar i njegova šira regija. Iz navedene analize može se zaključiti da je nakon završetka Domovinskog rata i stabilizacije društveno-gospodarskih prilika na širem području došlo do intenzivnijega doseljavanja, pa Zadarska županija već više od desetljeća ima pozitivan migracijski saldo. Smanjeni intenzitet doseljavanja zamijećen je od 2009. do 2011. godine, što je jamačno posljedica gospodarske krize.

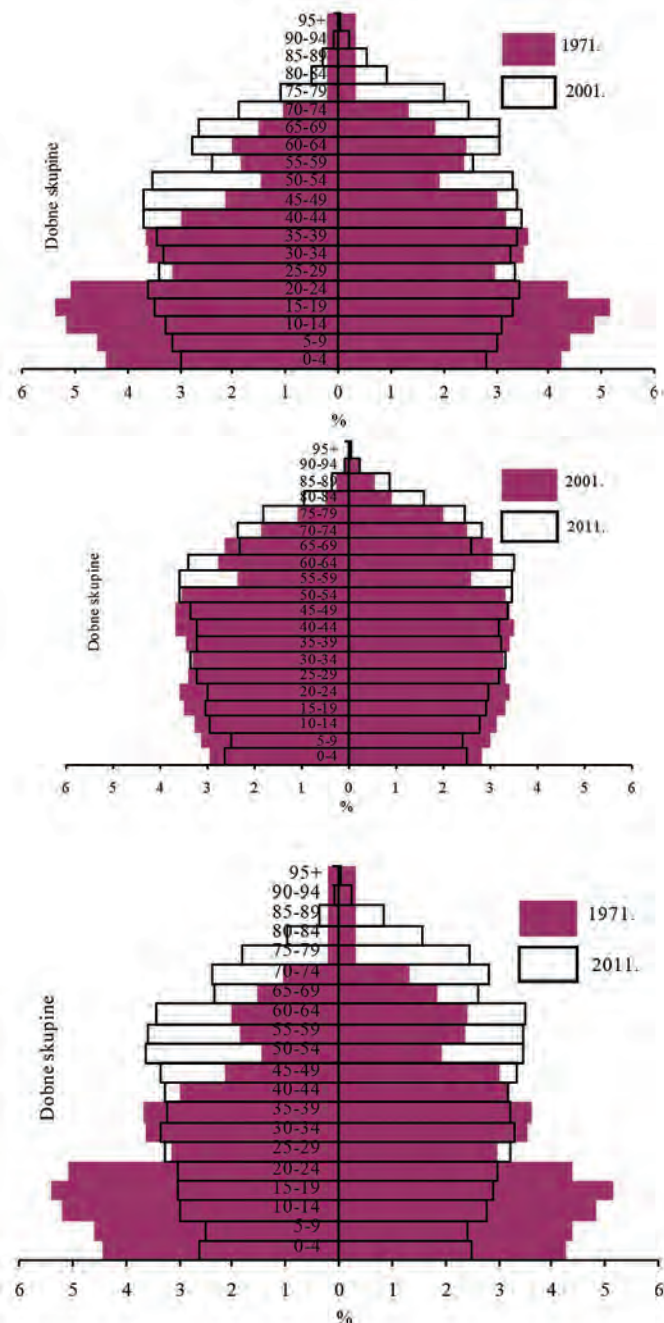
SASTAV STANOVNIŠTVA

Sastav stanovništva Zadarske županije vrlo je složen. Za gospodarski razvoj posebno su važni dobni i ekonomski sastav pa su stoga oni u daljnjem tekstu iscrpno obrađeni. Također, važan je i obrazovni sastav stanovništva s tim da je on razmotren u korelaciji s ekonomskim sastavom jer je s gospodarskog motrišta s njim u neposrednoj vezi.

SASTAV STANOVNIŠTVA PREMA DOBI

Starenje stanovništva jedan je od temeljnih demografskih procesa u Hrvatskoj, a obilježava ga povećanje udjela staroga stanovništva u ukupnom stanovništvu. Nažalost, stanje je slično i u Zadarskoj županiji. Od 1971. do 2011. godine udio staroga stanovništva u županiji povećao se sa 8,4% na čak 18,5%, a istodobno je zabilježeno smanjenje udjela mladoga stanovništva sa 27,7% na 15,8% (Tablica 2.). Dakle, starenje stanovništva zamjetno je i u Zadarskoj županiji te je, kao i na nacionalnoj razini, zadnjim popisom stanovništva utvrđeno više staroga nego mladoga stanovništva. Na 100 mladih stanovnika bilo je 117,5 starih. S obzirom na udio staroga stanovništva i prosječnu dob, Zadarsku županiju demografski obilježava kategorija izrazito staroga stanovništva. Sve do 2011. godine prosječna dob stanovništva Zadarske županije bila je nešto niža od državnoga prosjeka, a danas je neznatno viša.

Navedeni podaci upozoravaju na činjenicu da u proteklom desetljeću, unatoč zamjetnom doseljavanju stanovništva, nije došlo do poboljšanja dobnoga sastava stanovništva, što navodi na zaključak da su doseljenici velikim dijelom

SLIKA 4.
**Usporedba
dobno-spolnoga
sastava
stanovništva
Zadarske
županije 1971.,
2001. i 2011.
godine**

bili zrele dobi te da je u iseljavanju uglavnom sudjelovalo stanovništvo mlađih skupina zreloga stanovništva.

Razmjeri starenja stanovništva Zadarske županije najbolje se očituju na tzv. dobno-spolnoj piramidi (Slika 4.). Od 1971. do 2011. godine došlo je do očitoga smanjenja udjela mladoga stanovništva te mlađih skupina zreloga stanovništva zbog dugotrajnoga smanjenja rodnosti. Sužavanje baze piramide, tj. udjela mlađih dobnih skupina, ima izravan negativan utjecaj na priljev stanovništva u radnoaktivnu dob te smanjuje ljudske potencijale za daljnji gospodarski razvoj. Istodobno, došlo je do zamjetnoga povećanja udjela starijih skupina zreloga stanovništva (od 45 do 64 godine) te staroga stanovništva.

Narušavanje dobnoga sastava zabilježeno je i u zadnjem međupopisnom razdoblju (od 2001. do 2011.). U samo deset godina, unatoč pozitivnom migracijskom

saldu, došlo je do smanjenja udjela gotovo svih dobnih skupina do 49 godina starosti kao posljedica niskih stopa rodnosti i iseljavanja stanovništva u fertilnoj i mlađoj radnoaktivnoj dobi.

Zbog višedesetljetne depopulacije, najnepovoljniji dobnii sastav stanovništva ima otočni dio županije. Intenzivno iseljavanje stanovništva tijekom i nakon Domovinskog rata rezultiralo je time da i mnogi ruralni dijelovi zaobalja Zadarske županije imaju vrlo nepovoljan dobnii sastav stanovništva koji obilježava izrazita starost. Kao posljedica navedenoga, demografski potencijali na otocima i velikom dijelu zaobalja vrlo su slabi i ne omogućuju daljnji gospodarski i društveni napredak.

EKONOMSKI SASTAV STANOVNIŠTVA I NJEGOVE IMPLIKACIJE NA DRUŠTVENO-GOSPODARSKI RAZVOJ ZADARSKOJ ŽUPANIJI

Prethodno elaborirani demografski procesi, koji su u zadnja dva desetljeća zahvatili Zadarsku županiju, imaju i svoju društveno-gospodarsku implikaciju. Uznapredovali proces starenja stanovništva Zadarske županije ima najraznovrsnije manifestacije i djeluje na sve sastavnice ukupnoga kretanja i mijenjanje strukturnih odrednica njezina stanovništva: od usporavanja stope rasta stanovništva i negativnoga prirodnog kretanja preko tendencija u promjenama dobno-spolne strukture prema asimetričnoj prevazi ženskoga stanovništva i u ukupnom stanovništvu i u drugim funkcionalnim dobnim grupama te na kraju do sniženja stope ekonomski aktivnoga stanovništva i smanjenja veličine ukupnih radnih resursa.

Suvremena obilježja aktivnoga stanovništva Zadarske županije i demografsku projekciju može se razmotriti s obzirom na trendove koji su oblikovali sadašnje demografsko stanje. Pri tome valja utvrditi determinante toga stanja: one koje su pretežno demografskoga karaktera i one koje oblikuju aktivno stanovništvo te se nastavljaju u gospodarsko-društvenoj sferi. U razmatranju demografskih resursa Zadarske županije relevantni su dinamika, struktura i distribucija ekonomski aktivnoga stanovništva (zapravo, radne snage). Promjene u radnom kontingentu kao temeljnom demografskom okviru aktivnoga stanovništva izravno su povezane s ljudskim potencijalima društveno-gospodarskog razvitka.

Demografski okvir formiranja radne snage i demografska odrednica njezine dinamike leže u odlikama reprodukcije radnoga kontingenta – stanovništva između 15. i 64. godine koja se naziva radnom ili radno sposobnom dobi. Promjene opsega, strukture i kretanja radnoga kontingenta oblikuju demografski potencijalnu ponudu

	Zadarska županija					Republika Hrvatska				
	2001		2011		Međupopisna razlika	2001		2011		Međupopisna razlika
Ukupan broj stanovnika	162.045		170.017		4,92%	4.437.460		4.284.889		-3,44%
Muškarci	79.641	49,15%	83.504	49,12%	4,85%	2.135.900	48,13%	2.066.335	48,22	-3,26%
Žene	82.404	50,85%	86.513	50,88%	4,99%	2.301.560	51,87%	2.218.554	51,78	-3,61%
Radni kontingent (15-64)	101.242		111.652		10,28%	2.828.632		2.873.828		1,60%
Muškarci (15-64)	53.676	53,02%	56.272	50,40%	4,84%	1.475.850	52,18%	1.435.402	49,95%	-2,74%
Žene (15-59)	47.566	46,98%	55.380	49,60%	16,43%	1.352.772	47,82%	1.438.426	50,05%	6,33%
Udjel radnog kontingenta u populaciji	62,48%		65,67%		3,19	63,74%		67,07%		3,33
Udjel muškog radnog kontingenta u muškoj populaciji	67,40%		67,39%		-0,01	69,10%		69,47%		0,37
Udjel ženskog radnog kontingenta u ženskoj populaciji	57,72%		64,01%		6,29	58,78%		64,84%		6,06
Aktivno stanovništvo (radna snaga)	65.154		64.548		-0,93%	1.952.619		1.796.179		-8,01%
Muškarci	38.343	58,85%	35.075	54,34%	-8,52%	1.085.137	55,57%	968.736	53,93%	-10,7%
Žene	26.811	41,15%	29.473	45,66%	9,93%	867.482	44,43%	827.413	46,07%	-4,62%
Opća stopa aktivnosti radnog kontingenta ili stopa iskorištenosti radnog kontingenta	64,35%		57,81%		-6,54	69,03%		62,50%		-6,53
Opća stopa aktivnosti (stopa iskorištenosti) muškog radnog kontingenta	71,43%		62,33%		-9,1	73,53%		67,49%		-6,04
Opća stopa aktivnosti (stopa iskorištenosti) ženskog radnog kontingenta	56,37%		53,22%		-3,15	64,13%		57,52%		-6,61
Zaposleni (obavlja zanimanje)	47.132		52.753		11,93%	1.553.643		1.503.867		-3,20%
Muškarci	28.439	60,34%	28.766	54,53%	1,15%	871.054	56,07%	811.563	53,97%	-6,83%
Žene	18.693	39,66%	23.987	45,47%	28,32%	682.589	43,93%	692.304	46,03%	1,42%
Stopa zaposlenosti (udjel zaposlenih u radnom kontingentu)	46,55%		47,25%		0,7	54,93%		52,33%		-2,6
Stopa zaposlenosti muškaraca	52,98%		51,12%		-1,86	59,02%		56,54%		-2,48
Stopa zaposlenosti žena	34,83%		42,63%		7,8	46,25%		48,23%		1,98

TABLICA 3.

Dinamika porasta ukupnog stanovništva, radnog kontingenta i aktivnog stanovništva (radne snage) u Zadarskoj županiji i Republici Hrvatskoj u popisima 2001. i 2011. godine

IZVOR: Izračunano prema podacima iz: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001., Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, www.dzs.hr ; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, www.dzs.hr

	2001.		2011.	
	Zadarska županija	Republika Hrvatska	Zadarska županija	Republika Hrvatska
Koeficijent ulaska*	10,14	9,45	8,74	8,19
Koeficijent izlaska**	9,25	9,26	10,58	9,49
Koeficijent zamjene***	109,69	102,51	82,62	86,31

TABLICA 4.

Dinamika stanovništva u radno-sposobnoj dobi (radnom kontingentu) u Zadarskoj županiji i Republici Hrvatskoj u popisima 2001. i 2011. godine

IZVOR: Izračunano prema podacima iz: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001., Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, www.dzs.hr; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, www.dzs.hr

* Broj osoba starih 10-14 godina na 100 osoba u radnoj dobi.

** Broj osoba starih 60-64 godina na 100 osoba u radnoj dobi.

*** Odnos između apsolutne veličine priljeva i odljeva.

radne snage i na njih u dugoročnom smislu djeluju čimbenici koji su presudni za ukupnu dobnu strukturu (natalitet, mortalitet, migracija, obilježja dobno-spolne strukture itd.), dok su odrednice radnoga kontingenta koje ga kratkoročno i srednjoročno oblikuju ponajprije veličina ulaska ili priljeva stanovništva u radnu dob i veličina izlaska ili odljeva iz radne dobi.

Prva značajka stanja radnoga kontingenta Zadarske županije tiče se dinamike priljeva i odljeva u radni kontingent. Dinamika priljeva i odljeva u radni kontingent definirana je priljevom u radnu dob i odljevom iz radne dobi te je funkcija postojeće dobne strukture formirane pod utjecajem ranijih trendova nataliteta, mortaliteta i migracija.

Ono što danas bitno određuje opseg radnoga kontingenta, a pogotovo će ga određivati u neposrednoj budućnosti, jest visok natalitet između 1946. i 1954. te s tim u vezi i visok priljev novih naraštaja u specifične funkcionalne dobne skupine, pa i u radni kontingent. Hrvatska je ušla u razdoblje kad će se postupno smanjivati priljev u radni kontingent kao specifičnu funkcionalnu dobnu grupu, uz paralelno znatno povećanje priljeva stanovništva u staračku dob. Visok porast opsega radnoga kontingenta od 10,28% (RH – 1,60%), koji je zabilježen u popisu stanovništva iz 2011. godine u odnosu na veličinu radnoga kontingenta Zadarske županije iz popisa 2001. godine (Tablica 3.), doživjet će uskoro i kvalitativnu i kvantitativnu promjenu smjera.

Iz vrijednosti koeficijenta ulaska i izlaska stanovništva u radnu dob, koji su indikatori približne veličine priljeva ili odljeva novih naraštaja u radnu dob u sljedećem petogodištu u odnosu na veličinu radnoga kontingenta, vidi se da će u Zadarskoj županiji (i u Hrvatskoj kao cjelini) nastupiti stanje opadajuće reprodukcije radnoga kontingenta, stanje u kojem opseg odljeva nadvisuje opseg priljeva. Koeficijent zamjene upućuje na to da će u petogodištu koje je već nastupilo (od 2011. do 2016.) na 100 osoba koje izlaze iz radno sposobne dobi dolaziti 82,62 prinova u radnu dob (Tablica 4.). Za petogodište od 2016. do 2021. predvidivo je da će biti samo 69,36 prinova u radnu dob. Dakle, dosadašnji rast radnoga kontingenta bio je prije svega posljedica kontinuiteta niskih stopa nataliteta i, s tim u vezi, procesa promjene dobne strukture, tj. ulaženja u radnu dob novih naraštaja uz kontinuirano smanjenje opsega mladoga stanovništva između 0 i 14 godina. Povećanje koeficijenta izlaska iz radnoga kontingenta i smanje-

nje koeficijenta zamjene ubuduće će svakako djelovati na smanjenje radnoga kontingenta Zadarske županije. Paralelno s dosadašnjim rastom opsega radnoga kontingenta u Zadarskoj županiji povećavao se i njegov udjel u populaciji sa 62,48% 2001. godine na 65,67% 2011. godine. Budući da izlazak iz radnoga kontingenta u skoroj budućnosti očekuje najveće pojedinačne petogodišnje skupine u populaciji županije i njihovo prelijevanje u starački kontingent, uz istodobni ulazak u radni kontingent sve manje mladih dobni skupina, može se očekivati da bi popis 2021. godine mogao pokazati smanjenje udjela radnoga kontingenta u ukupnoj populaciji Zadarske županije na vrijednost tek neznatno veću od 62%. Opisani scenarij također će još više pojačati sam proces starenja radnoga kontingenta, jer već međupopisni podaci pokazuju da se mlađi dio radnoga kontingenta (15-39 godina) smanjio za 2,1%, dok je stariji (40-59 godina) narastao za 10,03%.

Drugo obilježje radnoga kontingenta Zadarske županije koje u sebi reflektira kontinuitet niskih natalitetnih stopa i starenja stanovništva odnosi se na promjenu u spolnoj strukturi radnoga kontingenta. Izjednačuje se spolna zastupljenost u radnom kontingentu kao posljedica golemog rasta stope žena od 16,43%, čime je ženska populacija dobila 49,60% udjela u radnom kontingentu, dok je istodobno muško stanovništvo u radnom kontingentu imalo gotovo 3,5 puta manji rast i smanjenje udjela sa 53,02% na 50,40%. Istodobno, popisni podaci pokazuju da se udio muškoga radnog kontingenta u muškoj populaciji zadržao na istoj razini (~67%), dok se udio ženskoga radnog kontingenta u ženskoj populaciji povisio sa 57,72% na 64,39%. (Tablica 3.). Paralelna promjena vrijednosti koeficijenta feminiteta radnoga kontingenta Zadarske županije sa 978 na 984 žene na tisuću muškaraca pokazuje da je unatoč povećanju udjela ženskoga stanovništva u radnom kontingentu minimalna prevaga još uvijek na strani muške populacije. To, međutim, nije tako kad je riječ o cjelokupnom stanovništvu, u kojem koeficijent feminiteta iznosi 1036. Asimetričnost je posebno izražena kod staračke populacije, kod koje na tisuću muškaraca dolazi 1336 žena.

Stanje, odlike i procesi radnoga kontingenta dominantno su pod utjecajem demografskih čimbenika koji na duži rok uspostavljaju okvire aktivnoga stanovništva i definiraju ukupnost potencijalne ponude rada. Međutim, na aktivnost stanovništva, uz demografske čimbenike, utječe

	2001.		2011.	
	Broj	%	Broj	%
(1) Radni kontingent	101.242	100,0	111.652	100,0
(2) Neaktivni u radnom kontingentu	36.088	35,65	47.104	42,19
(3) Aktivni (radna snaga) u radnom kontingentu	65.154	64,35	64.548	57,81
(4) Aktivni izvan radnog kontingenta u ukupnom aktivnom stanovništvu (65 i više godina)	378	0,37	376	0,34

i društveno-gospodarski čimbenici, poput institucionalnog okruženja i njime određenih aktivnih društvenih regulatornih politika – politike zapošljavanja, zakonske regulative rada, sustava socijalne zaštite, uvjeta privređivanja, ali i društveni čimbenici u najširem smislu – kulturni, prosvjetni, etnički, politički, religijski, tradicionalni itd. Društveni i gospodarski čimbenici, u odnosu na demografske, podložni su po čestoći, intenzitetu i smjeru znatno dinamičnijim kolebanjima i u osnovi djeluju smanjujuće na aktivnost stanovništva. Kontingent tako oblikovanoga aktivnog stanovništva unutar radnoga kontingenta čini ekonomski aktivno stanovništvo ili radna snaga.

Kriterij po kojem je neka osoba ekonomski aktivna i svrstava se u aktivno stanovništvo, odnosno radnu snagu, jest obavljanje nekoga zanimanja radi stjecanja sredstava za život ili sudjelovanje u ukupnom procesu rada. Po toj osnovi razlikuje se *ekonomski aktivno stanovništvo*, koje čine sve zaposlene osobe u radnom odnosu, osobe koje aktivno obavljaju neko zanimanje, ali nisu u radnom odnosu, i nezaposlene osobe, od *ekonomski neaktivnoga stanovništva*, koje čine osobe sa samostalnim prihodom i ekonomski ovisne (uzdržavane) osobe koje niti sudjeluju u procesu rada niti imaju ikakvih prihoda.

Tablica 5. pokazuje osnovne značajke formiranja aktivnoga kontingenta radne snage u Zadarskoj županiji

i promjene koje su nastale između 2001. i 2011. godine. Uočljive su tri tendencije: (1) udio aktivnih osoba izvan radno-dobnih skupina u ukupnom aktivnom stanovništvu županije zanemariv je i konstantan te upućuje na to da se radna snaga gotovo potpuno formira iz radno sposobne dobi; (2) znatno se povećao udio neaktivnih u radnom kontingentu i (3) došlo je do osjetnoga smanjenja udjela aktivnih u radnom kontingentu. Posebno zabrinjava treća tendencija, jer je riječ o padu opće stope aktivnosti radnoga kontingenta, odnosno, došlo je do zamjetnoga sniženja iskorištenosti radnoga kontingenta. Kad se gledaju specifične stope iskorištenosti radnoga kontingenta po spolu, i to poglavito promjena u opsegu muške radne snage o kojem standardno ovisi ukupan broj aktivnih stanovnika (radne snage) na nekom području, vidi se njezin osjetni pad – sa 71,43% na 62,33%, kojem u pozadini stoji i apsolutni pad broja muškaraca u radnoj snazi za 8,52%. Kod žena je pad manji – sa 56,37% na 53,22%, što je svakako dijelom posljedica porasta apsolutnoga broja ženskoga stanovništva i u radnom kontingentu za 16,43% i u radnoj snazi za 9,93%. Kad je posrijedi međusobni odnos ekonomske iskorištenosti radnoga kontingenta po spolu, brojke potvrđuju činjenicu da je on znatno veći kod muškoga stanovništva nego kod ženskoga.

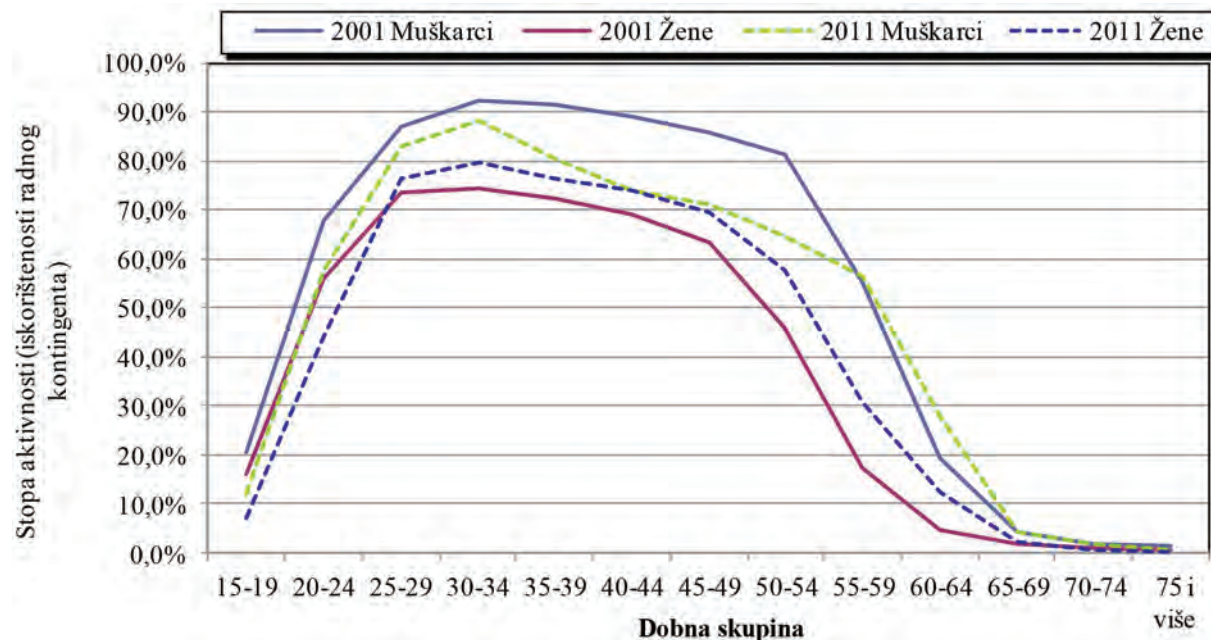
TABLICA 5.
Struktura formiranja ekonomski aktivnoga i neaktivnoga stanovništva u radnom kontingentu Zadarske županije u popisima iz 2001. i 2011. godine

IZVOR: Izračunano prema podacima iz: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001., Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, www.dzs.hr ; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, www.dzs.hr

SLIKA 5.

Specifične stope aktivnosti muškaraca i žena po dobi u Zadarskoj županiji za 2001. i 2011.

IZVOR: Izračunano prema podacima iz: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001., Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, www.dzs.hr ; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, www.dzs.hr

	31. 12. 2008.		31. 12. 2009.		31. 12. 2010.		31. 12. 2011.		31. 12. 2012.	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Nezaposleni ¹	9846	16,2%	11196	18,6%	11497	19,5%	11118	19,0%	12353	21,0%
Zaposleni ²	50858	83,8%	49119	81,4%	47506	80,5%	47436	81,0%	46401	79,0%
Radna snaga	60704	100,0%	60315	100,0%	59003	100,0%	58554	100,0%	58754	100,0%

TABLICA 6.
**Registrirana
radna snaga
u Zadarskoj
županiji od
2008. do 2012.
godine**

IZVOR: Hrvatski zavod za zapošljavanje – Područni ured Zadar; Hrvatski zavod za mirovinsko osiguranje – Područni ured Zadar

¹ Podaci o registriranim nezaposlenim osobama Hrvatskog zavoda za zapošljavanje – Područni ured Zadar

² Podaci o aktivnim osiguranicima Hrvatskog zavoda za mirovinsko osiguranje – Područni ured Zadar

Registrirana tendencija znatnoga porasta neaktivnih u radnom kontingentu od 2001. do 2011. otvara problem porasta demografske rezerve radne snage u Zadarskoj županiji i njezine strukture. Demografske rezerve radne snage ili veličina ekonomske neiskorištenosti radne snage posebno je važna za zemlje s niskim natalitetom, jer u situacijama povećane potražnje za radnom snagom predstavlja važan radni resurs. Porast neaktivnoga dijela radnoga kontingenta u međupopisnom razdoblju u Zadarskoj županiji sa 35,71% na 42,19% i njegovu eventualnu ekonomsku upotrebljivost vezanu uz moguću gospodarsku konjunkturu treba gledati kroz njegovu strukturu. Naime, 31,91% neaktivnih u radnoj dobi, od kojih su 53,83% muškarci, zapravo otpada na umirovljenike u radnoj dobi čija je motivacija za povratak u radnu snagu u velikoj mjeri smanjena. Daljnjih 28,75% čine učenici i studenti čija odgoda aktivacije ulaska u radnu snagu i izlaz na tržište rada, ako nije stvar egzistencijalne nužde, ima racionalni razlog. Ostaje 39,34% realnoga radnog potencijala među neaktivnima unutar radnoga kontingenta. Od toga stvarnog potencijala unutar demografske rezerve radne snage glavninu potencijalnih rezervi (63,90%) čini ženska radna snaga, koja niti je zaposlena (izvan kućanstva) niti traži zaposlenje. Realni efektivni potencijal nešto je i veći, jer u njega ulazi i dio kontingenta radne snage koji je u statusu nezaposlenosti, gdje opet, kad je riječ o Zadarskoj županiji, prevladava ženska radna snaga, na što ćemo se osvrnuti u analizi nezaposlenosti.

Strukturu stanovništva Zadarske županije prema ekonomskoj aktivnosti, osim temeljnog razlikovanja ekonomski aktivnih (radna snaga) i ekonomski neaktivnih, treba dalje razraditi prema djelatnostima, zanimanjima i kvalifikacijskoj razini da bismo dobili reprezentativne pokazatelje razine županijskoga gospodarskog i društvenog razvoja. Te dimenzije ekonomske aktivnosti stanovništva županije mogu se pratiti analizom dviju sastavnica kontingenata aktivnoga stanovništva koji su glavni elementi radne snage i na koje, osim demografskih, posebno jako utječu društveno-gospodarski uvjeti. To su: *kontingent zaposlenih* (obavljaju zanimanje) i *kontingent nezaposlenih* osoba.

Iz administrativnih podataka o zaposlenosti vidi se kontinuirano smanjenje opsega *kontingenta zaposlenih* u Zadarskoj županiji od 2008., kao zadnje godine prije početka gospodarske krize, do kraja 2012. po prosječnoj godišnjoj stopi od -2,2% (Tablica 6.). Prema podacima po-

pisa stanovništva iz 2011., u Zadarskoj županiji udio zaposlenih u radnom kontingentu (15-64) iznosio je izrazito niskih 47,25% (RH – 52,33%), što znači da je tek svaka druga radno sposobna osoba u Županiji zaposlena.

Strukturu zaposlenih po djelatnostima u Zadarskoj županiji na početku 2013. godine (Tablica 7.) obilježava dominacija sektora usluga (73,24%), unutar kojeg pojedinačno najveći udio imaju trgovina na veliko i na malo, popravak motornih vozila i motocikala te predmeta za osobnu upotrebu i kućanstvo (13,58%), ali i visok udio javnoga sektora (28%) s negativnom tendencijom kontinuiranoga povećanja udjela javne uprave i obrane (10,09%), uz također znatno iznad hrvatskoga prosjeka velik udio zaposlenih u obrazovanju (10,56%; RH 7,78%) i zdravstvenoj zaštiti (7,76%; RH 6,78%). Takva zamjetna zastupljenost klasičnoga javnog sektora u uslugama, s jedne strane, i trgovinom kao dominantnom pojedinačnom djelatnošću, s druge strane, upućuje na to da sektor usluga ima velike i raznolike neiskorištene potencijale za razvoj poduzetništva i stvaranje novih radnih mjesta.

S druge strane, sektor proizvodnje dobara obuhvaća 26,06% zaposlenih unutar županijskoga gospodarstva, od čega najveći dio (9,82%) otpada na prerađivačku industriju, potom slijede građevinarstvo (6,42%) i poljoprivreda s ostalim djelatnostima primarne proizvodnje (5,46%).

Struktura zaposlenih po djelatnostima u odnosu na cijelu Hrvatsku pokazuje iznadprosječnu zaposlenost u djelatnosti javne uprave, obrane i obveznog osiguranja, obrazovanja i zdravstva, u djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanje hrane (7,15% u odnosu na 4,91% u RH), financijskim djelatnostima i djelatnosti osiguranja (4,53 u odnosu na 3,51% u RH) te u ribarstvu (3,0% u odnosu na 0,32% u RH). Ispodprosječno je, međutim, zastupljena zaposlenost u prerađivačkoj industriji (9,82% u odnosu na 16,89% u RH), ali i u dominantnoj djelatnosti – trgovini na veliko i na malo, popravku motornih vozila i motocikala te predmeta za osobnu upotrebu i kućanstvo (13,58% u odnosu na 16,13% u RH). Ostale djelatnosti zastupljene su na razini prosjeka.

Kad se gospodarstvo Zadarske županije gleda kroz strukturu zaposlenosti po djelatnostima s obzirom na njihovu apsorpcijsku moć zapošljavanja, vidi se da je ono okrenuto radno intenzivnim djelatnostima uslužnoga i sezonskoga tipa, poput turizma i ugostiteljstva, trgovine, prehrambene prerađivačke industrije, ribarstva, poljoprivrede s ostalim

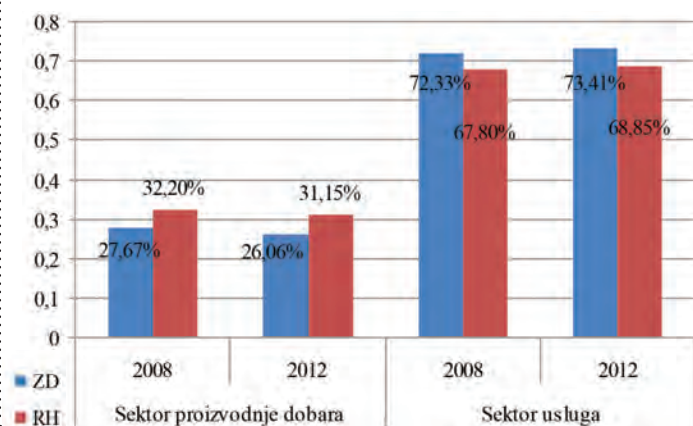
Djelatnost		Zadarska županija		Republika Hrvatska	
		n	%	n	%
A	Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	2303	5,46%	62807	4,46%
B	Rudarstvo i vađenje	303	0,72%	5102	0,36%
C	Prerađivačka industrija	4138	9,82%	237966	16,89%
D	Opskrba električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija	458	1,09%	15851	1,12%
E	Opskrba vodom; uklanjanje otp. voda, gospod. otpadom te djelat. sanacije okoliša	1081	2,56%	18555	1,32%
F	Građevinarstvo	2705	6,42%	98734	7,01%
G	Trgovina na veliko i na malo; popravak motornih vozila i motocikala	5727	13,58%	227288	16,13%
H	Prijevoz i skladištenje	1964	4,66%	71005	5,04%
I	Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane	3013	7,15%	69209	4,91%
J	Informacije i komunikacije	202	0,48%	33802	2,40%
K	Financijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja	1911	4,53%	49424	3,51%
L	Poslovanje nekretninama	246	0,58%	16214	1,15%
M	Stručne, znanstvene i tehničke djelatnosti	1716	4,07%	71674	5,09%
N	Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti	2060	4,89%	37519	2,66%
O	Javna uprava i obrana; obvezno socijalno osiguranje	4254	10,09%	124059	8,80%
P	Obrazovanje	4451	10,56%	109650	7,78%
Q	Djelatnosti zdravstvene zaštite i socijalne skrbi	3273	7,76%	95595	6,78%
R	Umjetnost, zabava i rekreacija	785	1,86%	24080	1,71%
S	Ostale uslužne djelatnosti	903	2,14%	30742	2,18%
T	Djelat. kuć. kao posl.; djelat. kuć. koja proizv. raz. robu i ob. razl. us. za vl. pot.	371	0,88%	3995	0,28%
U	Djelatnosti izvanteritorijalnih organizacija i tijela	0	0,00%	346	0,02%
	Nepoznata djelatnost	295	0,70%	5627	0,40%
UKUPNO		42159	100,00%	1409244	100,00%

TABLICA 7.
Struktura zaposlenosti u Zadarskoj županiji i Hrvatskoj po djelatnostima na dan 31. 1. 2013.

IZVOR: Podaci o aktivnim osiguranicima Hrvatskog zavoda za mirovinsko osiguranje

sektorima primarne proizvodnje, te građevinarstvu, koje je snažna kriza gotovo potpuno zaustavila. Ozbiljna ovisnost o turizmu upućuje na potrebu stalnoga jačanja ljudskih potencijala koji tendiraju prema ovim djelatnostima, jer oni čine osnovu regionalnoga gospodarstva (Slika 6.).

Sljedeći aspekt radne snage i stanovništva Zadarske županije prema ekonomskoj aktivnosti odnosi se na *strukturu prema obilježju zanimanja*. Na temelju tog obilježja određuje se pripadnost neaktivnoga stanovništva kategoriji ekonomski aktivnih osoba. Zanimanje shvaćeno kao vrsta posla koju pojedinac obavlja radi stjecanja sredstava za život stavlja u prvi plan indivi-

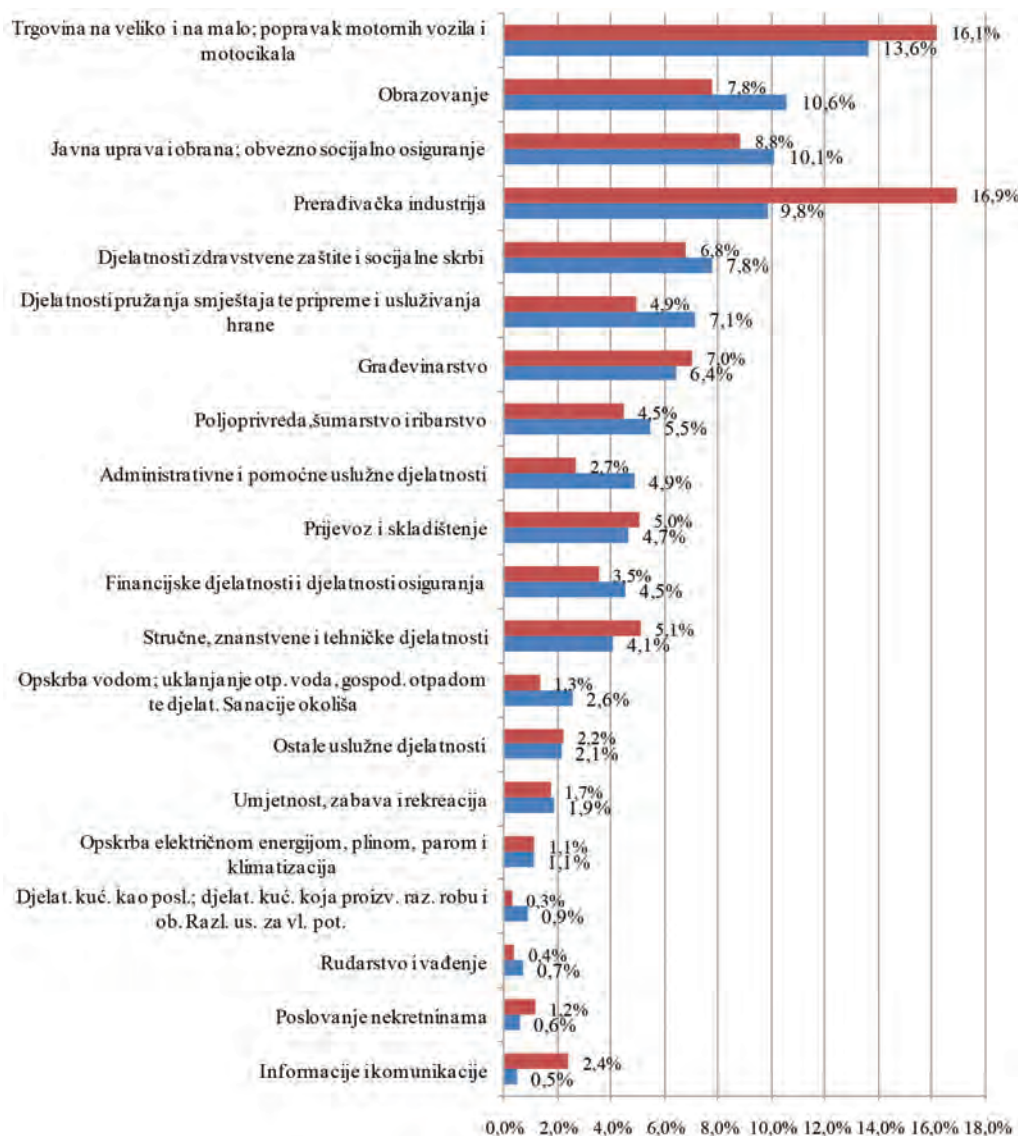

dualnost rada svake osobe i čini osnovu razlikovanja zanimanja od djelatnosti, koja je vezana za širi organizacijsko-funkcionalni kontekst unutar kojega poduzeće djeluje. Klasifikacijom i grupiranjem ekonomski aktivnoga stanovništva prema obilježju zanimanja dobiva se profesionalna struktura aktivnoga stanovništva i ujedno se sistematiziraju cjeline znanja i vještina koje postoje na određenom području, omogućujući pregovaračke procese na tržištu između onih koji znanja i vještine obuhvaćene zanimanjima nude i onih kojima ta znanja i vještine trebaju. U Hrvatskoj je u upotrebi klasifikacija zanimanja kojoj je osnovica razvijena u okviru Međunarodne organizacije rada, dok je hrvatska inačica njezine primjene i lokalizacije napravljena 1998. godine.¹ Klasifikacija razlikuje četiri razine razvrstavanja zanimanja: 10 rodova zanimanja, 28 vrsta zanimanja, 116 podvrsta zanimanja i 390 skupina zanimanja koje sadrže jedno zanimanje ili nekoliko desetaka zanimanja. U ovom tekstu podastire se profesionalna struktura aktivnoga stanovništva na razini rodova zanimanja koji predstavljaju vrlo velike grupe zanimanja, zbog čega će složenost diferencijacije strukture radne snage prema zanimanju biti manje uočljiva. Unatoč sintetičnosti, to u dovoljnoj mjeri omogućuje prikaz kapitala znanja i vještina koji

SLIKA 6.
Odnos zaposlenosti u sektoru usluga i proizvodnje dobara u Zadarskoj županiji i RH za 2008. i 2012.

IZVOR: Podaci o aktivnim osiguranicima Hrvatskog zavoda za mirovinsko osiguranje

¹ Nacionalna klasifikacija zanimanja, Narodne novine, br. 111 od 19. kolovoza 1998.

SLIKA 7.

**Zaposlenost po
djelatnostima u
Zadarskoj županiji i RH
(31. 1. 2013.)**

IZVOR: Podaci o aktivnim osiguranicima Hrvatskog zavoda za mirovinsko osiguranje

■ RH ■ ZD

SLIKA 8.

**Pregled zaposlenosti
po rodovima
zanimanja za
Zadarsku županiju
(31. 1. 2013.)**

IZVOR: Podaci o aktivnim osiguranicima Hrvatskog zavoda za mirovinsko osiguranje

je angažiran u gospodarskim djelatnostima Zadarske županije, za kakvim oblicima postoji potražnja i kakva ponuda stoji na raspolaganju.

Iz strukture zanimanja zaposlenoga stanovništva vidi se da ona slijedi promjene u strukturi radne snage prema djelatnostima, što u slučaju Zadarske županije znači dominaciju uslužnih djelatnosti: 60% zaposlenih iz roda

zanimanja jednostavna zanimanja zaposleno je u uslugama; 91% iz roda uslužna i trgovačka zanimanja otpada na usluge, od čega 63% na trgovinu i turizam; iz roda zanimanja inženjeri, tehničari i srodna zanimanja samo je 13% povezano s proizvodnjom dobara, dok je 87% povezano s uslugama; još manje ih je sa sektorom proizvodnje dobara povezano iz roda stručnjaka i znanstvenika – tek 5%;

Rodovi zanimanja	Broj nezaposlenih krajem IX. 2008.		Duljina čekanja na zaposlenje u mjesecima
(1) Čelnici, dužnosnici, direktori	4	0,0%	1,8
(2) Stručnjaci i znanstvenici	323	3,8%	5,2
(3) Inženjeri, tehničari i srodna zanimanja	816	9,6%	9,8
(4) Uredski i šalterski službenici	1060	12,5%	14,7
(5) Uslužna i trgovačka zanimanja	1995	23,6%	10,0
(6) Poljoprivrednici, lovno-uzgojni, šumarski radnici i ribari	130	1,5%	23,2
(7) Zanimanja u obrtu i pojedinačnoj proizvodnji	1072	12,7%	23,9
(8) Rukovatelji strojevima, vozilima	475	5,6%	19,8
(9) Jednostavna zanimanja	2590	30,6%	24,1

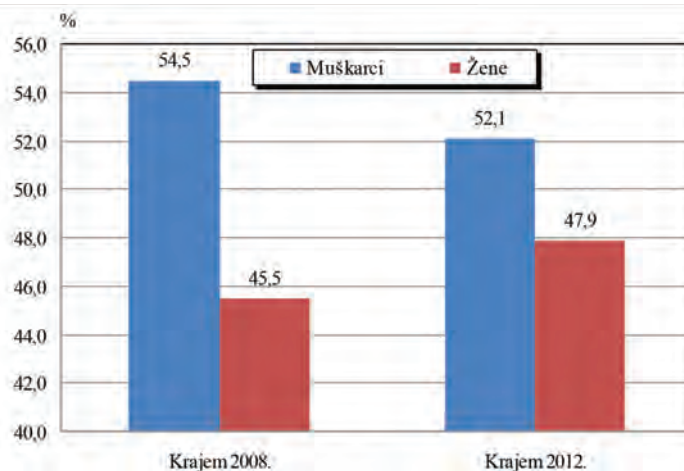
jedino ih je 62% iz roda zanimanja u obrtu i pojedinačnoj proizvodnji povezano s proizvodnjom dobara (Slika 8.).

Kad je riječ o strukturi zaposlenih po zanimanjima, činjenica je da je nešto manje od 80% radne snage kvalitativno i kvantitativno kompatibilno sa stvarnom potražnjom koja proizlazi iz strukture djelatnosti gospodarstva Zadarske županije. Međutim, Zadarska je županija prošla duboke promjene u granskoj strukturi gdje su u kratkom vremenu od 10 do 15 godina nestali cijeli sektori poput kemijskoga, tekstilnoga i metaloprerađivačkoga, što je imalo za posljedicu strukturnu nezaposlenost gdje određena znanja i vještine više ne nalaze potražnju i ona se odnosi na gotovo 60% nezaposlenih. Ostajući i dalje na razini rodova zanimanja preko indikatora duljine čekanja na zaposlenje, može se objektivizirati ozbiljno stanje strukturne nezaposlenosti u Zadarskoj županiji, uz onu koja je došla s gospodarskom krizom. Kao primjer uzeta je 2008. godina zbog toga što je to bila zadnja godina prije gospodarske krize i u dijelu godine kad je zaposlenost apsorbirala najviše raspoložive radne snage (Tablica 8.).

Veliki dijelovi rodova jednostavna zanimanja, uslužna i trgovačka zanimanja, zanimanja u obrtu i pojedinačnoj proizvodnji, uredskih i šalterskih radnika te inženjera, tehničara i srodnih zanimanja jesu oni s velikom duljinom čekanja na zaposlenje. To je pouzdan indikator da sadržaj njihovih znanja i vještina ili nema više potražnju zbog promjene strukture gospodarstva ili je postao neprimjeren tehničko-tehnološkim promjenama unutar procesa rada u pojedinim granama.

Struktura zaposlenosti po spolu u Zadarskoj županiji upućuje na asimetričnost kad je riječ o zastupljenosti ženske populacije. U ukupnoj zaposlenosti na kraju 2012. godine udio žena iznosio je 47,89% (Slika 9.), što uz dominantnost žena u nezaposlenosti (55,7%) čini jednu od težih negativnih strukturalnih značajki tržišta rada Zadarske županije. Ta se struktura ipak promijenila u odnosu na kraj 2008. godine, kada je udio žena u nezaposlenosti sa 63,0% bio još asimetričniji. Novija istraživanja

zapošljavanja u Zadarskoj županiji² upozoravaju na to da intenzitet zapošljavanja postupno prelazi na stranu žena u ukupnom broju novozaposlenih. Još 2009. godine prevaga je iznosila skromnih 1,5%, a 2011. godine već je bilo osjetnih 5,4% prevage na strani žena, označujući pozitivan pomak u smjeru izjednačivanja šansi na regionalnom tržištu rada. Žene u dijelu zaposlenih imaju prevagu samo u pet djelatnosti: djelatnosti kućanstva (98,8%), zdravstvenoj zaštiti i socijalnoj skrbi (79,5%), obrazovanju (77,9%), informacijama i komunikacijama (68,7%), trgovini na veliko i na malo, popravcima motornih vozila i motocikala te predmeta za osobnu uporabu i kućanstvo (58,6%). U svim ostalim djelatnostima prevladavaju muškarci. Međutim, ono što još uvijek pokazuje da se jaka negativna asimetričnost kad je riječ o tome da se zaposlenost žena u Zadarskoj županiji ne mijenja lako jest sagledavanje problema nezaposlenosti žena iz obzora strukture radne snage u obzoru udjela unutar radnoga kontingenta. Stopa zaposlenosti – udio zaposlenih u radnom kontingentu, u popisu stanovništva iz 2011. godine, iznosila je 42,63%, što znači da je višak ženske radne snage izvan njezine aktualne radne angažiranosti još uvijek vrlo visok. O pozitivnim učincima navedenih trendova koji idu u prilog izjednačivanju šansi žena na tržištu rada svjedoči i stopa zaposlenosti žena iz popisa 2001. godine, kada je ona iznosila samo 34,83%.

TABLICA 8.

Struktura nezaposlenosti i duljina čekanja na zaposlenje po rodovima zanimanja u Zadarskoj županiji u 2008. godini

IZVOR: Podaci Hrvatskog zavoda za zapošljavanje

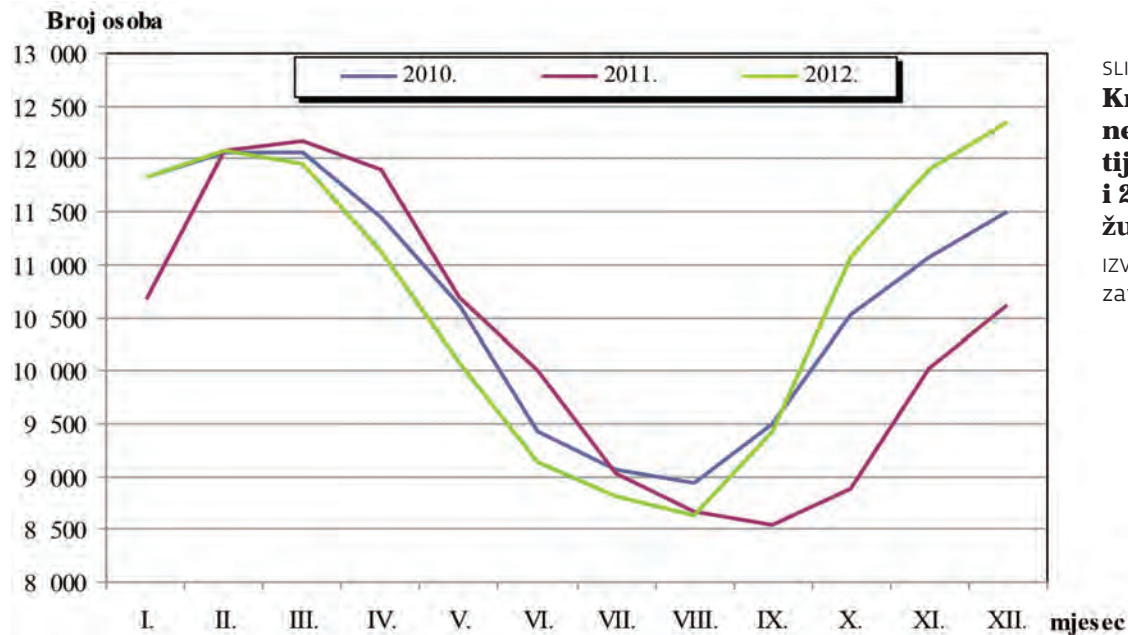
SLIKA 9.

Struktura zaposlenih po spolu u Zadarskoj županiji krajem 2008. i 2012.

IZVOR: Podaci o aktivnim osiguranicima Hrvatskog zavoda za mirovinsko osiguranje

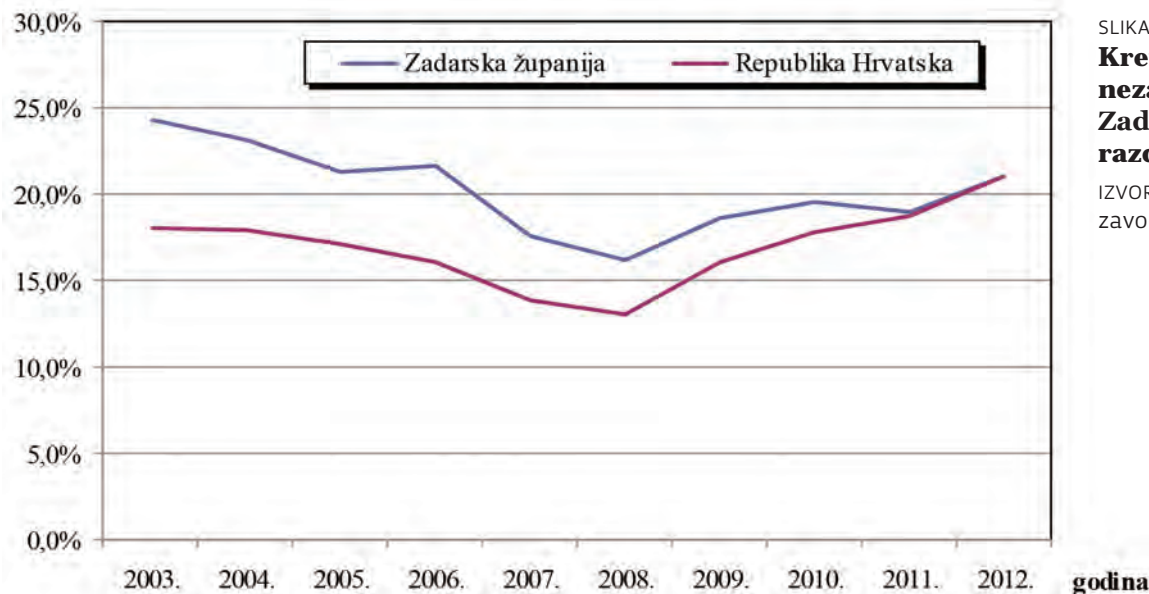
2

Anketa poslodavaca 2012, Zadarska županija, Rezultati i analiza, HZZ, Zadar, travanj 2012., str. 18.

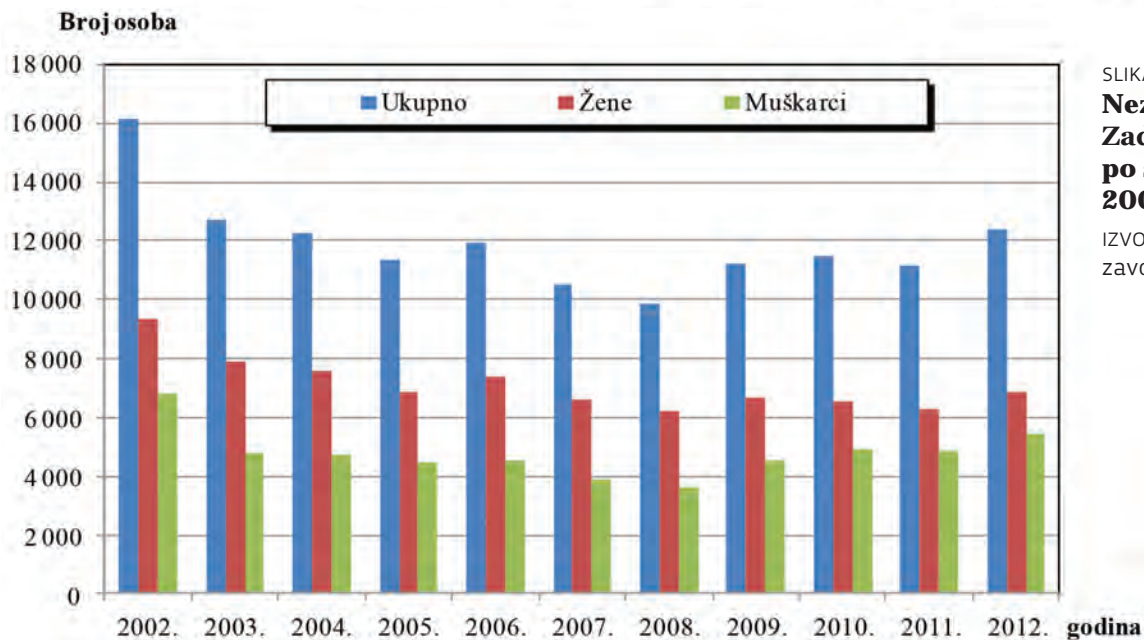
SLIKA 10.
Kretanje registrirane nezaposlenosti tijekom 2010., 2011. i 2012. u Zadarskoj županiji

IZVOR: Podaci Hrvatskog zavoda za zapošljavanje

SLIKA 11.
Kretanje stope nezaposlenosti u Zadarskoj županiji za razdoblje 2003.-2012.

IZVOR: Podaci Hrvatskog zavoda za zapošljavanje

SLIKA 12.
Nezaposlenost u Zadarskoj županiji po spolu za razdoblje 2002.-2012.

IZVOR: Podaci Hrvatskog zavoda za zapošljavanje

Zapošljavanje žena u 2012. godini prema završenom obrazovanju prati strukturu ukupnoga zapošljavanja, ali vrijedi istaknuti da 13,7% svih zaposlenih žena ima fakultetsko obrazovanje i da 65,5% od svih zaposlenih s fakultetom čine upravo žene.³

Struktura zapošljavanja po razini obrazovanja u Zadarskoj županiji potkraj 2012. godine⁴ izgledala je ovako: bez završene osnovne škole i završena osnovna škola 16,9%, završena srednja škola 62,9%, završena viša škola 7,7%, završen fakultet 12,4%. Struktura novozaposlenih po stupnju obrazovanja pokazuje da je dominantna razina ulaznja u zaposlenost u županiji završena srednja škola (62,9%), što je dobar i očekivan trend. Problem je još uvijek visoka zastupljenost (16,9%) onih bez škole i sa završenom osnovnom školom u odnosu spram ukupno 20% zaposlenih sa završenim fakultetom (12,4%) i višom školom (7,7%) kao ulaznicom u zaposlenost, jer indirektno govori o putu koje je gospodarstvo Zadarske županije prošlo ili ga tek ima prijeći u svojem samoodređenju kao na znanju utemeljena gospodarstva. Poznavanje razina obrazovanja kao točke ulaza u tvrtke (uz poznatu strukturu zaposlenih po zanimanjima) daje vrlo vrijedne informacije o „internom tržištu rada“, onom unutar tvrtke, što je važno i za sve sudionike u procesu zapošljavanja zato što i do 80% ispraznjenih ili novih radnih mjesta i poslova ne dolazi u javnost te samo uspostavljene veze i razumijevanje lokalnih tvrtki i njihovih potreba za radnom snagom određenih znanja i vještina, pa i preko istraživanja, znači zapravo uvid u važno „skriveno“ tržište rada. Ovo je bitno i za obrazovni sustav, jer su, u većini slučajeva, nositeljima određenih kvalifikacija i zanimanja dostupne upravo one pozicije koje služe kao točke ulaza u tvrtke i koje su povezane s ostalim pozicijama u tvrtkama do kojih se dolazi unutarnjim karijernim napredovanjem kroz dodatno obrazovanje i osposobljavanje. I jedno i drugo važno je i za javni obrazovni sustav i za tvrtke unutar edukativnoga poduzetništva.

Kad je riječ o *kontingentu nezaposlenih* u Zadarskoj županiji, svakako je najvažnija značajka tržišta rada u 2011. i 2012. godini bio je vrlo visok broj novoprijavljenih nezaposlenih osoba kao posljedica ekonomske krize i recesije, od kojih je najveći broj došao iz radnog odnosa u proizvodnim poduzećima, dok je određeni dio na evidenciju nezaposlenosti došao iz ekonomske neaktivnosti, motiviran bilo stvarnom potrebom za pomoći u aktivnom traženju zaposlenja bilo mogućnošću iskorištavanja socijalnih, materijalnih ili obrazovnih pogodnosti vezanih uz status nezaposlenosti (Slika 10.).

Broj registriranih nezaposlenih iznosio je potkraj 2008. godine 9846 nezaposlenih registriranih osoba, i od tada nezaposlenost stalno raste ~6% na godišnjoj razini, pa je na kraju 2012. broj nezaposlenih iznosio 12 353 osobe.

Najvažniji indikator kojim se prati nezaposlenost – stopa nezaposlenosti - u Zadarskoj županiji od 2002. do kraja 2008. godine karakterizira kontinuirani pad i brzina pada višestruko veća u odnosu na RH: sa 24,3%⁵ (RH 18,1%)⁶ u 2003. godini pala je na 16,2% (RH 13,0%) u 2008. Stopa nezaposlenosti od 2009. do 2012. godine doživjela je nagli uzlaz najprije na 18,6% 2009. godine te na 21,0% potkraj 2012. (Slika 11.).

Već je naglašeno da nezaposlenost po spolu u Zadarskoj županiji obilježava kontinuirano veća nezaposlenost žena – i u apsolutnim iznosima i relativno prema muškoj nezaposlenoj radnoj snazi. Razlika u udjelu stalno se pogoršava i ide od 14% u „korist“ nezaposlenih žena 2001. godine pa do najveće razlike zabilježene u 2008. godini, od 25,6%. Kraj 2008. donio je udio registriranih nezaposlenih žena od 63,3%, što je najveći udio unatrag cijeloga desetljeća. Nastupajuća kriza i recesija nije smanjila broj nezaposlenih žena, nego je došlo do smanjenja njihova udjela zbog zatvaranja radnih mjesta u proizvodnim djelatnostima u kojima je dominantno bila zaposlena muška radna snaga. Posljedica je porast udjela muške nezaposlene populacije sa 37,0% iz 2009. godine na 42,7% u 2012. godini (Slika 11.).

Među nezaposlenim mladima (15-24) razlike po spolu imaju obrnut smjer i nisu manje drastične: 46,45% djevojaka spram 53,55% mladića, štoviše udio mladića u muškoj nezaposlenosti iznosi 21,8% spram 15,0% udjela djevojaka u ukupnoj nezaposlenosti žena.

Nezaposlenost u Zadarskoj županiji padala je znatno intenzivnije nego u Hrvatskoj, ali je ženska nezaposlenost bila izrazito otporna na opadanje jer se održava sezonskim karakterom najvećega dijela poslova na kojima se zapošljava ženska radna snaga.

Struktura nezaposlenosti po dobi upućuje na dva razdoblja sa suprotstavljenim tendencijama – razdoblje gospodarske konjunktura do 2008. i doba recesije nakon toga. Trendovi nezaposlenosti do 2008., kada je riječ o dobnim skupinama, obilježava pozitivni kontinuitet kretanja prema smanjenju nezaposlenosti u dobnim skupinama do 25 godina (12,6%), ali i nastavak rasta povećanja nezaposlenosti u dobnim skupinama iznad 25 godina, a posebno u skupinama iznad 55 godina (16,48%) (Slika 14.). Posljedica je to prije svega strukture gospodarstva unutar kojeg se odvija zapošljavanje u Zadarskoj županiji – radno intenzivne djelatnosti hotela i restorana te trgovine, izrazito uslužnoga sektora, preferiraju zapošljavanje mlađih dobnih skupina. Gospodarstvo koje se temelji na većem udjelu složene tehnologije koja bi omogućavala veće zapošljavanje starijih osoba u Zadarskoj županiji velikim je dijelom smanjeno tijekom tranzicije, a i gospodarska kriza jače je pogodila takve, proizvodne, gospodarske subjekte. Recesija, koja je započela 2008. godine, pojačala je u ap-

3

Anketa poslodavaca 2013, Zadarska županija, Rezultati i analiza, HZZ, Zadar, svibanj 2013., str. 18.

4

Anketa poslodavaca 2013, Zadarska županija, Rezultati i analiza, HZZ, Zadar, svibanj 2013., str. 23.

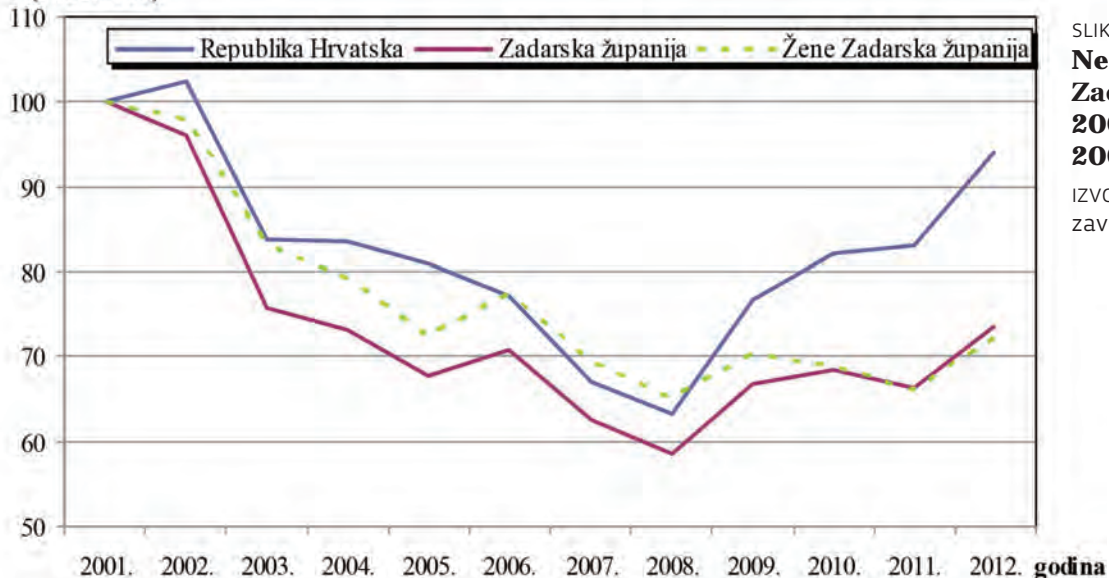
5

Stopa nezaposlenosti računala se kao odnos nezaposlenih prema ukupnom aktivnom stanovništvu (radnoj snazi) na osnovi ulaznih vrijednosti ukupnoga broja nezaposlenih osoba evidentiranih pri HZZ PS Zadar na dan 31. 12. i ukupnoga broja zaposlenih na temelju evidencije o aktivnim osigurancima HZ za zdravstveno osiguranje – PU Zadar od 1. do 31. prosinca.

6

Priopćenja Državnog zavoda za statistiku RH, Zaposleni po djelatnostima (<http://www.dzs.hr>)

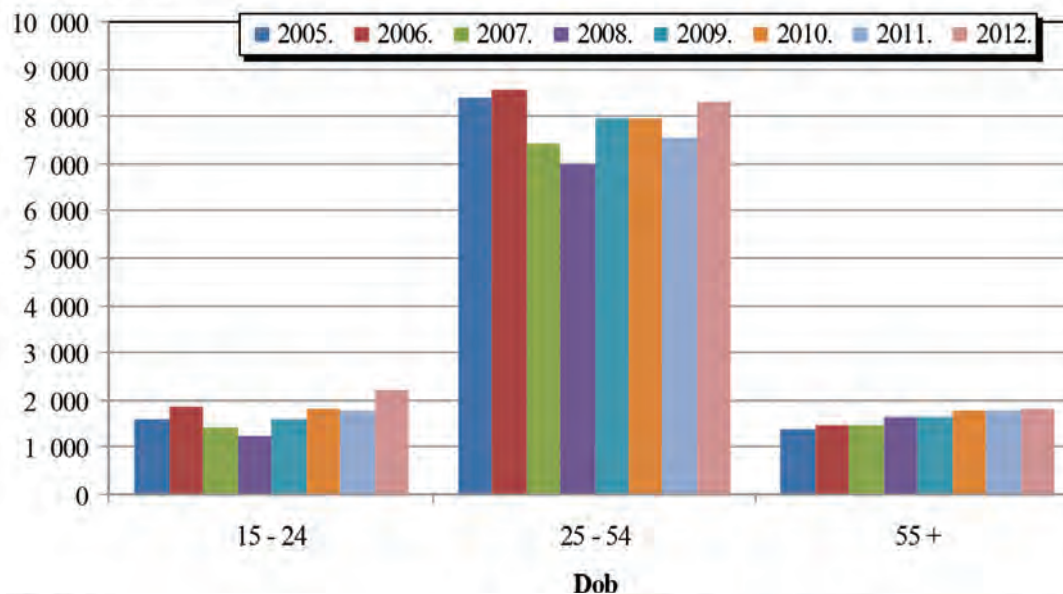
**Indeks promjene
(2001.=100)**

SLIKA 13.
**Nezaposlenost u RH i
Zadarskoj županiji od
2001. do 2010. (100 =
2001.)**

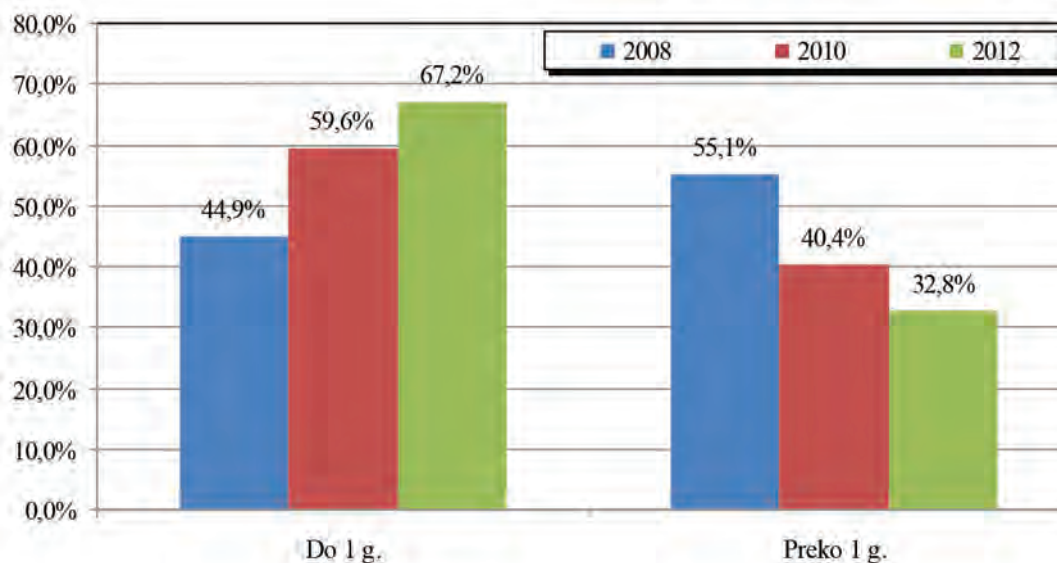
IZVOR: Podaci Hrvatskog
zavoda za zapošljavanje

Broj osoba

SLIKA 14.
**Kretanje dobne
strukture
nezaposlenih u
Zadarskoj županiji
u razdoblju 2005.-
2012.**

IZVOR: Podaci Hrvatskog
zavoda za zapošljavanje

SLIKA 15.
**Nezaposleni u
Zadarskoj županiji
prema duljini
boravka na evidenciji
na kraju godine za
godine 2008., 2010. i
2012.**

IZVOR: Podaci Hrvatskog
zavoda za zapošljavanje

	2008.		2009.		2010.		2011.		2012.	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Nekvalificirani	2999	31,9%	3006	29,9%	3008	28,2%	2854	25,7%	2901	23,5%
Kvalificirani	3345	35,5%	3485	34,7%	3598	33,7%	3711	33,4%	4016	32,5%
Srednja stručna sprema	2347	24,9%	2693	26,8%	3037	28,5%	3238	29,1%	3661	29,6%
Viša i fakultetska sprema	719	7,6%	853	8,5%	1029	9,6%	1315	11,8%	1775	14,4%
UKUPNO	9410	100,0%	10037	100,0%	10672	100,0%	11118	100,0%	12353	100,0%

solutnim iznosima sve dobne skupine nezaposlenih osoba, a posebno skupinu mladih, tako da je potkraj 2012. bitno promijenjena i struktura nezaposlenih po dobi: 15-24 (18,02%), 25-54 (67,43%) i iznad 54 (14,55%).

Usporedba dobne strukture nezaposlenih sa strukturom u cijeloj Hrvatskoj upućuje na to da Zadarska županija, unatoč problemu nezaposlenosti mlade populacije od 15 do 25 godina ipak sa 18,21% nezaposlenih ove dobne skupine stoji nešto povoljnije naspram 20,21% u Hrvatskoj. U svim ostalim dobnim skupinama iznad 25 godina života, a posebno što se ide prema starijim skupinama, jasno se iskazuje činjenica da je struktura nezaposlenih u Zadarskoj županiji natprosječno starija u odnosu na Hrvatsku.

Pritom 67,31% nezaposlenih čine stariji od 30 godina, a čak 44,70% stariji od 40 godina (kod radnika bez škole i nezavršene osnovne škole te s osnovnom školom čak 70,69%). To je vrlo nepovoljan omjer, pa treba računati s većim odustajanjem starijih od aktivnoga traženja posla i izlaska iz radne snage zbog velike konkurencije mladih osoba na tržištu rada, a takve preferiraju i poslodavci.

Kad se dobna struktura nezaposlenih gleda iz aspekta duljine boravka na evidenciji nezaposlenih, vidi se da je mogućnost vraćanja u svijet rada čvrsto obrnuto razmjerna dobi osoba koje su u statusu nezaposlenosti. Već osobe u dobnj skupini od 35 godina, kad postanu nezaposlene, imaju više od 50% izgleda da ostanu dugotrajno nezaposlene. Sa svakom godinom života ti se neželjeni izgledi povećavaju do 76% za skupinu od 50 godina i starije. Struktura duljine boravka u nezaposlenosti promijenjena je zbog snažna rasta nezaposlenosti od 2009. do 2012. godine (Slika 15.).

Struktura nezaposlenosti po razini obrazovanja važan je čimbenik kvalitete ponude rada. I u ovom slučaju mogu se razlikovati dvije situacije – ona koja se javila uz razdoblje gospodarske konjunktore i koja se zrcali u obrazovnoj strukturi nezaposlenih (Tablica 9.), a vezana je za 2008. godinu, te ona druga situacija koja se ogleda u 2012. godini kao rezultat gospodarske krize. Prvu situaciju obilježava visok udio onih s niskom obrazovnom razinom, i obratno, suvremena struktura koju obilježava ne toliko pad broja koliko sustavno opadanje udjela niske obrazovne razine zbog rasta udjela srednje i više te visoke obrazovne razine slijedom gospodarske krize. Ni u ovoj značaj-

ki kretanje registriranih nezaposlenih u Zadarskoj županiji ne razlikuje se bitnije od strukture u cijeloj Hrvatskoj.

Kvalifikacijska struktura nezaposlene populacije dobiva posebnu težinu kad se sagledava u kombinaciji s duljinom boravka u statusu nezaposlenosti. Udio od 23,5% registriranih nekvalificiranih nezaposlenih osoba ima dodatnu težinu u korelaciji s činjenicom da je više od 46% osoba te kvalifikacijske razine u statusu nezaposlenosti dulje od godine dana, dakle, ima status dugotrajne nezaposlenosti sa svim negativnim ekonomskim i socijalnim posljedicama takva statusa.

Kad je riječ o nezaposlenom stanovništvu sa srednjom razinom znanja i vještina, a koje čini 62,6% ukupnoga broja registriranih nezaposlenih osoba, 44,7% ih je u statusu dugotrajne nezaposlenosti (Slika 16.). Taj je problem posebno težak jer kod te grupacije najbrže dolazi do zastarijevanja znanja i vještina, pa je njihov povratak na tržište rada izrazito težak, traži osuvremenjivanje i dopunjavanje potrebnih znanja i vještina, što je vezano uz veliki osobni i institucionalni angažman i trošak. Premda manja po apsolutnom broju (udio u nezaposlenima od 14,4%), nezaposleno stanovništvo s visokom razinom znanja i vještina također ima visokih 21,7% dugotrajno nezaposlenih (Slika 17.).

Slijed ulaska u nezaposlenost 2008., 2009. i 2010. godine (Slika 18.) zorno pokazuje učinke i snagu gospodarske krize, pogotovo u dijelu koji prikazuje ulazak u nezaposlenost osoba koje dolaze iz radnog odnosa.

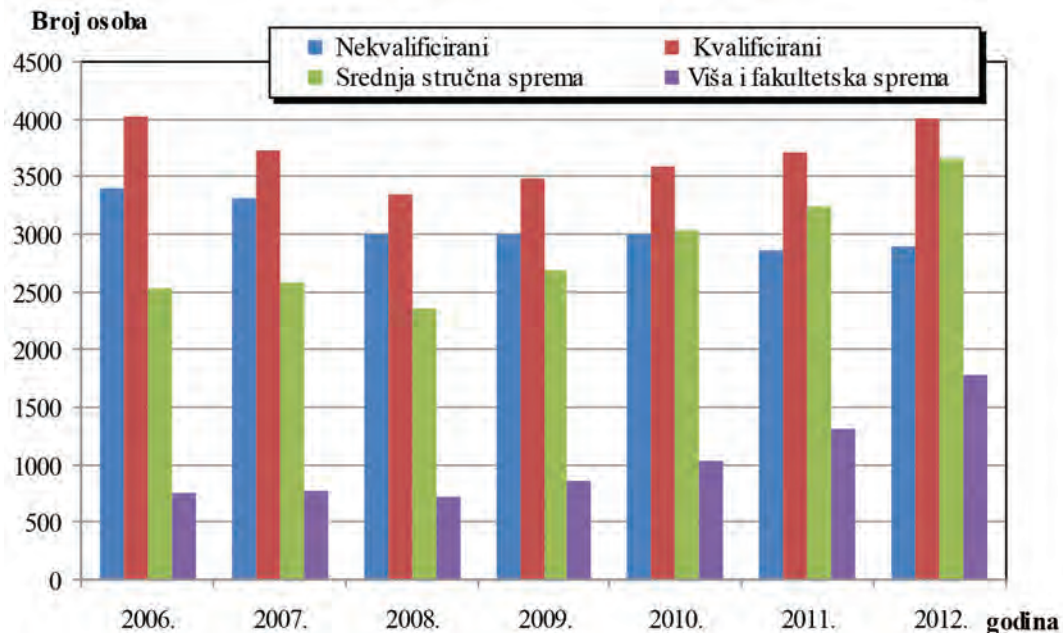
Novoprijavljeni na evidenciji nezaposlenih dolazili su tijekom ovih godina iz dominantnih sektora gospodarstva Zadarske županije: u početku 2009. prevladavali su dolasci iz građevinske djelatnosti, ali najveći broj odnosi se na trgovinu i popravak motornih vozila, ugostiteljstvo, prerađivačku industriju, ali i iz ostalih društvenih djelatnosti, a manje iz djelatnosti obrazovanja i zdravstvene zaštite te socijalne skrbi.

Kod onih koji su na evidenciju nezaposlenih dolazili izravno nakon prestanka rada prevladavajući razlozi po značenju prisutnosti jesu istek rada na određeno vrijeme, potom sporazumni prekid rada između zaposlenika i poslodavca te poslovno uvjetovani otkazi zbog gospodarskih, tehničkih ili organizacijskih razloga.

TABLICA 9.

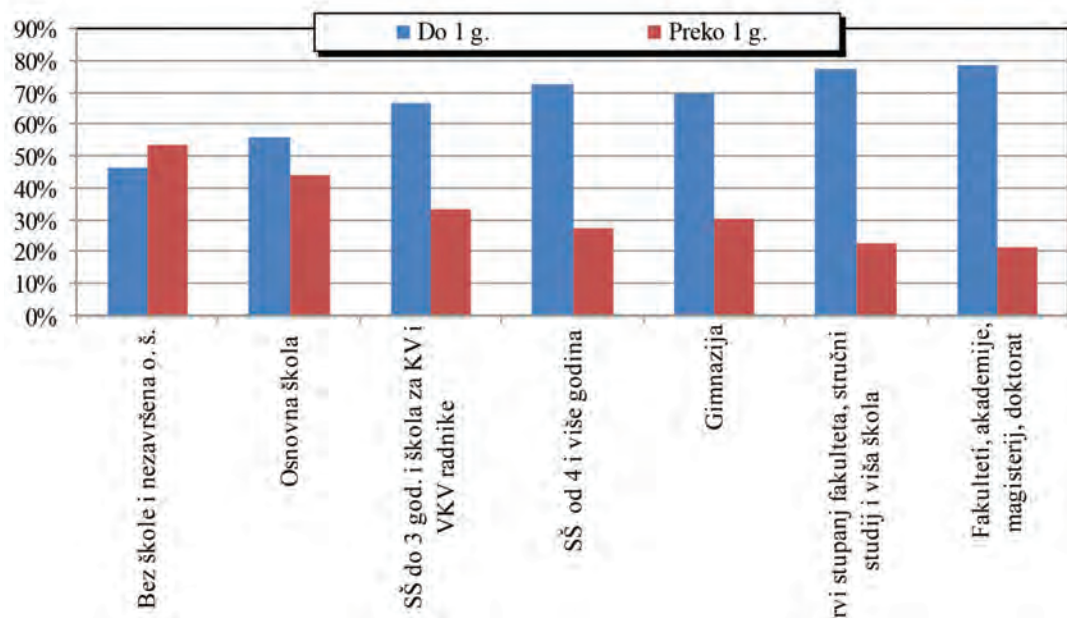
Struktura razine obrazovanja registriranih nezaposlenih osoba za Zadarsku županiju od 2008. do 2012.

IZVOR: Podaci Hrvatskog zavoda za zapošljavanje

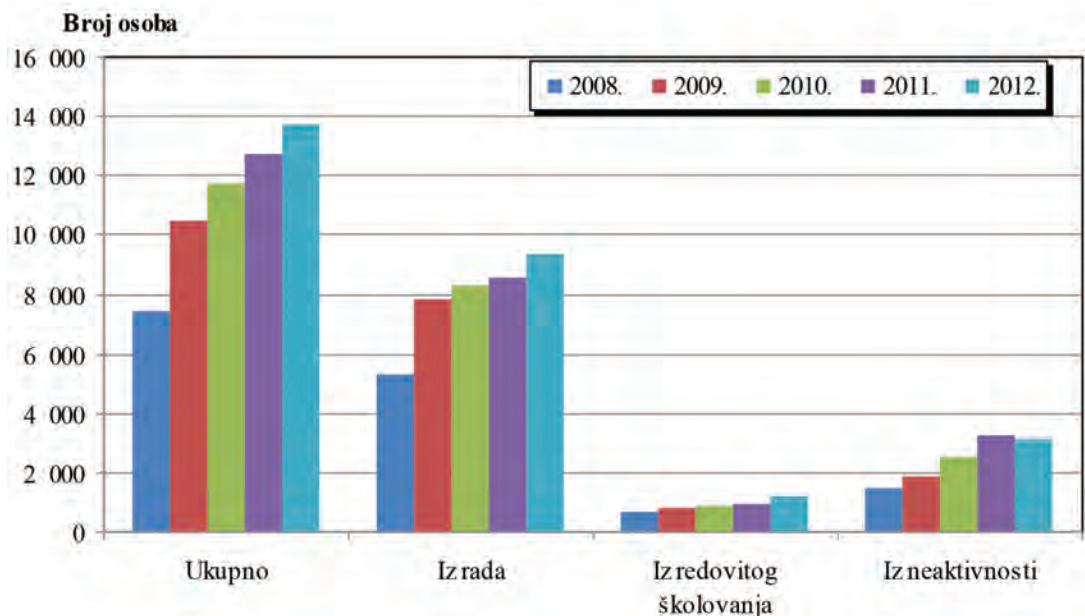
SLIKA 16.
**Nezaposlenost u
Zadarskoj županiji
po kvalifikacijskoj
strukturi za razdoblje
2006.-2012.**

IZVOR: Podaci Hrvatskog
zavoda za zapošljavanje

SLIKA 17.
**Nezaposlenost u
Zadarskoj županiji
po kvalifikacijskoj
strukturi i
duljini bivanja u
nezaposlenosti za
2012.**

IZVOR: Podaci Hrvatskog
zavoda za zapošljavanje

SLIKA 18.
**Ulazak u
nezaposlenost od
2008. do 2012. u
Zadarskoj županiji
s obzirom na radni
status**

IZVOR: Podaci Hrvatskog
zavoda za zapošljavanje

Negativni demografski procesi u zadnja dva desetljeća zahvatili su Zadarsku županiju, a negativne se posljedice višedesetljetnoga smanjenja rodnošći i iseljavanja mladoga stanovništva u fertilnoj i radno aktivnoj dobi očituju u nepovoljnom dobnom sastavu stanovništva, koje obilježava veći udio staroga nego mladoga stanovništva. Unatoč pozitivnom migracijskom saldu u zadnjem međupopisnom razdoblju, nije došlo do znatnijega povećanja rodnošći i poboljšanja dobnooga sastava stanovništva, što upućuje na to da će u idućim desetljećima, ako ne dođe do zamjetnijih promjena, demografski potencijali Zadarske županije znatno oslabjeti, posebno oni izvan Zadra kao demografskoga središta cijele županije. Posebno ugroženi u tom smislu bit će otočni dio županije te pojedini dijelovi zaobalja, poglavito oni udaljeni od obale i regionalnoga središta (dio Bukovice Ravnih kotara i ličko-pounskoga prostora). Rezultat navedenih negativnih trendova bit će društveno-gospodarsko nazadovanje navedenih područja te izumiranje pojedinih naselja.

Zadarska županija nije imuna na proces starenja stanovništva kao posljedice dugogodišnjih niskih stopa nataliteta, ali njezin razvoj još uvijek ne trpi izraženije kočenje na toj osnovi zbog jakih imigracijskih tokova, a zabilježeno je i, nakon niza godina, pretvaranje negativne stope u nultu stopu prirodnoga prirasta stanovništva. Međutim, pred Zadarskom je županijom ulazak u razdoblje *opadajuće re-produkcije radnoga kontingenta*, što će djelovati na osjetno smanjivanje radnoga kontingenta. Koeficijent zamjene u tekućem petogodištu (od 2011. do 2016.) jest 82,62, a za petogodište od 2016. do 2021. predvidivo je da će biti samo 69,36 prinova u radnu dob. Radni kontingent slijedom istih uzroka doživljava još dvije promjene – mijenja se njegova dobna i spolna struktura. Na djelu je starenje radnoga kontingenta: mlađi dio radnoga kontingenta (15-39 godina) smanjio se za 2,1%, dok je stariji (40-59 godina) narastao za 10,03%. Istodobno dolazi do izjednačivanja u spolnoj zastupljenosti unutar radnoga kontingenta: međupopisni podaci pokazuju rast udjela ženske populacije u radnom kontingentu na 49,60% (3,5 puta većom brzinom rasta od muškog udjela), kao i koeficijent feminiteta od 984 žena na tisuću muškaraca. Ta prevaga muškaraca prisutna je još jedino u radnom kontingentu – na razini cijele populacije koeficijent feminiteta je 1036, a unutar staračke populacije iznosi 1336 žena na tisuću muškaraca.

Struktura *ekonomski aktivnoga stanovništva – radne snage* Zadarske županije doživjela je promjene: udio aktivnih osoba izvan radno-dobnih skupina u ukupnom aktivnom stanovništvu županije zanemariv je i konstantan te pokazuje da se radna snaga gotovo potpuno formira

iz radno-sposobne dobi; značajno se povećao udio neaktivnih u radnom kontingentu (sa 36,36% na 42,19%) i, na kraju, došlo je do znatnoga smanjenja udjela aktivnih u radnom kontingentu (sa 64,35% na 57,81%). Posebno zabrinjava treća tendencija, jer je riječ o padu opće stope aktivnosti radnoga kontingenta, odnosno, došlo je do znatnoga sniženja iskorištenosti radnoga kontingenta. Kad je riječ o povećanju udjela neaktivnih u radnom kontingentu, radi se o povećanju porasta demografske pričuve radne snage Zadarske županije, od čega velik broj otpada na umirovljenike aktivne dobi (31,91%), učenike i studente (28,75) te 39,34% realnoga radnog potencijala među neaktivnima unutar radnoga kontingenta, koji u 63,90% čini ženska radna snaga nižega stupnja kvalifikacije, u velikom dijelu najprije u statusu nezaposlenosti slijedom strukturalnih gospodarskih promjena, a potom obeshrabrena konkurencijom mladih i obrazovanih nezaposlenih.

Kontingent zaposlenih kao sastavnica radne snage koja obuhvaća stvarno radno angažiran dio radnoga kontingenta obilježavaju dva negativna trenda: prvo, kontinuirani pad njegova opsega od početka gospodarske krize 2009. godine po stopi od 2,2% na godinu, slijedom čega je izgubljeno oko 2000 radnih mjesta do kraja 2012. godine, i, drugo, stagnacija stope zaposlenosti (udjela zaposlenih u radnom kontingentu) na izrazito niskih 47,25% (RH 52,33%). Analiza kontingenta zaposlenih po gospodarskim aktivnostima pokazuje da u gospodarstvu Zadarske županije prevladava sektor usluga s više od 73% udjela, s najzastupljenijom djelatnošću trgovine na veliko i malo te popravka motornih vozila i motocikala te predmeta za kućanstvo (13,58%), ali i uz visok udio klasičnoga javnog sektora – javna uprava i obrana, obrazovanje i djelatnost zdravstvene zaštite te socijalne skrbi (27%). S druge strane, u sektoru proizvodnje dobara (26,06%) prevladava prerađivačka industrija (9,82%). Ona je ujedno najveći pojedinačni gubitnik značenja za županijsko gospodarstvo, koje je, s obzirom na apsorpcijsku moć zapošljavanja, uvelike okrenuto i ovisno o radno intenzivnim i sezonskim djelatnostima uslužnog tipa te građevinarstvu, koje je kriza gotovo potpuno zaustavila. Struktura radne snage prema *obilježju zanimanja* slijedi strukturu po djelatnostima: u svim rodovima zanimanja udio onih zaposlenih u djelatnostima sektora usluga kreće se od 60% do više od 90%. Jedinih 62% vezanih uz proizvodnju dobara jest rod zanimanja u obrtu i pojedinačnoj proizvodnji. Drugo obilježje strukture radne snage po zanimanjima jest prisutnost strukturne nekompatibilnosti znanja i vještina kojima raspolaže aktivna ponuda radne snage (nezaposleni) s obzirom na strukturne promjene u djelatnostima, ali i tehničko-tehnoloških promjena unutar proizvodnih procesa u pojedinim djelatnostima, što uvjetuje da u pojedinim rodovima zanimanja ima od 10% do 30% aktiv-

noga stanovništva koje trpi strukturnu nezaposlenost. Broj je još i veći ako mu se pridodaju neaktivni pripadnici radnoga kontingenta. Rješenje strukturnih problema unutar kojih ponuda ne može pronaći svoju potražnju, i obratno, često je dodatno usloženo time što su obrazovni programi prilično udaljeni od potreba tržišta rada. Spolnu strukturu zaposlenih obilježava negativna ženska asimetričnost (47,89% zaposlenih žena i stopa zapošljavanja od 42,63%), ali izražena je tendencija izjednačivanja. Tendenciju izjednačivanja prati dobro ozračje: 13,7% novoza- poslenih žena u 2012. godini ima fakultetsko obrazovanje, a istodobno 65,5% od svih novozaposlenih s fakultetskom naobrazbom čine žene. To je značajno jer je struktura za- pošljavanja s obzirom na razinu obrazovanja u Zadarskoj županiji dominantno završena srednja škola (62,9%), ali i visokih 17% bez škole i s osnovnom školom te 12,4% s fakultetom. To posredno govori o mjeri u kojoj se gospo- darstvo Zadarske županije temelji na znanju.

Zadnjih se godina povećava broj novoprijavljenih nezaposlenih osoba kao posljedica ekonomske krize i rece- sije čime se dodatno povećava *kontingent nezaposlenih* u Zadarskoj županiji; on od 2008. godine raste po godišnjoj stopi od približno 6%, što je 2012. godine rezultiralo sto- pom nezaposlenosti od 21,0%. Stopa nezaposlenosti, koja je veća od stope u Hrvatskoj, odnosi se na veliku prisutnost dugotrajne nezaposlenosti kod nekvalificiranih i srednje kvalificiranih nezaposlenih osoba, što dovodi do zastarije- vanja njihovih znanja i vještina, a slaba prostorna mobil- nost postupno objektivno udaljuje nezaposlene osobe od tr- žišta rada i subjektivno ih pasivizira u traženju zaposlenja, otvarajući realnu prisutnost rizika siromaštva i društvene isključenosti u Zadarskoj županiji. Niska obrazovna razi- na radno sposobnoga stanovništva u cjelini i prevladava- juća zastupljenost ženske populacije na nižim obrazovnim razinama svakako ulazi među ozbiljnije probleme radne snage Zadarske županije, koji je i u uvjetima konjunktura otežavao poduzetnicima nalaženje i zapošljavanje osoba s odgovarajućim kvalifikacijama. Isti moment jamačno će otežavati i izlazak iz krize te posredno uvelike otežati pozi- cioniranje, održanje i razvoj gospodarstva Zadarske župa- nije u konkurentnim uvjetima globalnoga tržišta, u kojem prevladavaju kompetitivna, dinamična i na znanju uteme- ljena gospodarstva. Ovdje je posebno važan problem što je u ukupnom radno aktivnom stanovništvu, isto kao i u uku- pno zaposlenom stanovništvu, znatno manji udio visoko- obrazovane radne snage. U Hrvatskoj, kao i u EU-u, viša razina obrazovanja vezana je uz nižu razinu stope nezapo- slenosti, stoga obrazovanje mora postati glavni instrument za smanjenje strukturne nezaposlenosti.

LITERATURA

- Graovac, V. (2009.): *Demogeografske osnove razvoja zadarske regije*, doktorska disertacija, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb.
- Nejašmić, I. (2005.): *Demogeografija: stanovništvo u prostor- nim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb.
- Strategija razvoja ljudskih potencijala Zadarske županije 2011.-2013.*, Zadarska županija, Zadar.
- Wertheimer-Baletić, A. (1999.): *Stanovništvo i razvoj*, Mate, Zagreb.

IZVORI

- Anketa poslodavaca 2012, Zadarska županija, Rezultati i anali- za, HZZ, Zadar, travanj 2012.
- Anketa poslodavaca 2013, Zadarska županija, Rezultati i anali- za, HZZ, Zadar, svibanj 2013.
- Hrvatski zavod za mirovinsko osiguranje – Područni ured Zadar
Hrvatski zavod za zapošljavanje – Područni ured Zadar
- Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001., CD ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005.
- Podaci Hrvatskog zavoda za zapošljavanje
- Podaci o aktivnim osiguranicima Hrvatskog zavoda za mirovin- sko osiguranje
- Popis stanovništva i stanova 1971., Tabele po naseljima, Savezni zavod za statistiku, Beograd
- Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava, 31. ožujak 1991., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, Dokumentacija 882, Zagreb 1994.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, www.dzs.hr
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001., Dr- žavni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, www.dzs.hr
- Priopćenja Državnog zavoda za statistiku RH, Zaposleni po dje- latnostima (<http://www.dzs.hr>)
- Priopćenja, Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2012., Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr
- Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2003., Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr
- Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2004., Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr
- Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2005., Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr
- Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2006., Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr
- Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2007., Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr
- Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2008., Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr
- Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2009., Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr
- Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2010., Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr
- Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2011., Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr
- Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2012., Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr

RAZVOJ PROMETNE INFRASTRUKTURE ZADARSKE ŽUPANIJE U OKVIRIMA HRVATSKOG I EUROPSKOG PROMETNOG SUSTAVA

Snimio Aleksandar Bonačić

Ana Pejdo

Odjel za geografiju, Sveučilište u Zadru

Denis Ikić

Hrvatska gospodarska komora –
Županijska komora Zadar

UVOD

Promet je složen i dinamičan sustav, koji je u svakom svojem segmentu u interakciji sa svim ljudskim aktivnostima i gospodarskim granama, posebice onima tercijarnoga i kvartarnoga sektora. Premda se razvoj prometnoga sustava na prostoru današnje Zadarske županije može pratiti od 1. st., cjelovit prometni sustav počeo je funkcionirati tek u 20. st., i to usporedno s intenzivnijim razvojem procesa litoralizacije kao i sve većom mobilnošću stanovništva Zadarske županije, Republike Hrvatske te država EU-a. U drugoj polovini 20. stoljeća te na početku 21. stoljeća prometni sustav Zadarske županije potpuno je promijenjen, pa danas po mnogočemu prednjači u prometnom sustavu Republike Hrvatske. Međutim, i dalje je, nažalost, ostao niz problema koje treba riješiti prije učinkovita uključivanja u prometni sustav Europske unije.

Proučavanjem povijesno-geografskog razvoja prometnoga sustava Zadarske županije, jasno se vidi utjecaj prometa na nodalno-funkcionalnu strukturu regije. Sve gospodarske djelatnosti, a poglavito promet, nesmetano su se razvijale u povijesno-geografskim okolnostima kada je zadarska regija bila integrirana u jedinstvenu političku zajednicu, kako je to bilo za liburnske vladavine, Rimskog Carstva, srednjovjekovne hrvatske države ili Republike Hrvatske, dok je u vrijeme odvojenosti od matice države dolazilo do nazadovanja gospodarstva u cjelini, a time i prometne mreže. Upravo stoga treba je što prije uključiti Zadarsku županiju u sve planove Europske unije vezane uz budući razvoj cjelovitoga europskog prometnog sustava. Geografski položaj Zadarske županije u kombinaciji s ishodom povijesno-geografskih okolnosti te suvremeni socioekonomski razvoj uvjetovali su da je županija sjecište važnih prometnih pravaca na državnoj, ali i široj europskoj, razini. Izlaz na Jadransko more bitna je odrednica uključivanja prostora Zadarske županije, kao i Republike Hrvatske, u sredozemne, a zatim i u svjetske prometne tokove.

POVIJESNO-GEOGRAFSKI ASPEKTI RAZVOJA

Počeci razvoja prometnoga sustava na teritoriju zadarske regije datiraju još iz prapovijesti. Tada su ovim prostorima prolazile važne trgovačke rute: jantarska od Baltika do Jadrana i dalje prema istočnom Sredozemlju te dolinom Neretve i drugim pravcima koji su spajali obalu Jadranskoga mora s Dinaridima i Panonijom (Kozličić, 1990., Kečkemet, 1996., Marković, 1993., Slukan-Altić, 2003., Faričić, 2006.). U razdoblju liburnske vladavine, Zadar je bio središte njihove talasokracije (Batović, 1973., Kozličić, 1990.), a važnu ulogu u pomorskom prometu zadržao je

u srednjem i u novom vijeku. Od posebne važnosti bio je položaj zadarske luke u odnosu na glavne istočnojadranske jedrenjačke rute. Zadar je bio čvorište pučinskih plovidbenih pravaca iz Ravenne, Venecije, Trsta te istočnojadranskoga kanalskog plovidbenog sustava (Rogić, 1989., Faričić, 2006.).

Uloga Zadra i okolice u ekonomskim vezama jugoistočne Europe i zemalja s izlazom na Jadransko more u kasnom srednjem vijeku temeljila se na razvijenom pomorstvu i brodogradnji (Raukar i dr., 1987.). U razdobljima svoje vladavine, Mletačka Republika nije razvijala kopnenu prometnu mrežu, nego je pretežno jačala pomorski promet. U složenoj geopolitičkoj situaciji ponovno je došao do izražaja izrazito povoljan položaj zadarske luke. Značenjem se posebno ističe transversalna komunikacija Zadra s Anconom. Zbog nebrige i neodgovarajućega gospodarenja, nestao je kolni promet nastao u vrijeme Rimskoga Carstva te se razvijala srednjovjekovna mreža karavanskih putova. Promet u raznim dijelovima zadarske regije varirao je ovisno o ekonomskom značenju i geografskom položaju naselja. Velik je broj putova koji su vodili od manjih naselja na obali do unutrašnjosti, posebice do prostora Velebita, gdje su se nalazile znatne zalihe drvne građe i hrane za stoku.

TABLICA 1.
Događaji koji su obilježili razvoj prometnoga sustava Zadarske županije u 20. i 21. stoljeću

Godina	Događaj
1953.	Autobusni kolodvor u Zadru
1959.	Dionica Jadranske magistrale do Zadra s trajektnim prelaskom Novskoga ždriča
1961.	Maslenički most
1967.	Željeznička pruga Knin – Zadar
1968.	Most Pag – kopno
1969.	Zračna luka Zadar
1973.	Most Ugljan – Pašman
1976.	Most Vir – kopno
1991.	Srušen je Maslenički most
1993.	Postavlja se pontonski Maslenički most
1993.	Početak proboja Tunela Sv. Rok, započinje gradnja Masleničkoga mosta
1997.	U promet je pušten četverotračni Maslenički most
1999.	Probijen je Tunel Sv. Rok
2003.	U promet je puštena dionica Gornja Ploča – Zadar 2
2004.	U promet su puštene dionice Mala Kapela – Gornja Ploča i Zadar 2 – Pirovac
2005.	Obnovljen je i „stari“ Maslenički most
2007.	U promet je puštena brza cesta (D 522) od autoceste (Zadar 2) do Luke „Gaženica“
2009.	Otvorene su druge cijevi Tunela Mala Kapela i Sv. Rok
2009.	Početak radova na izgradnji nove trajektne luke Zadar – Gaženica

U vrijeme austro-ugarske uprave stabilizacija vojno-političkih prilika pridonijela je razmjerno neometanom gospodarskom razvitku hrvatskoga litorala (Faričić, 2012.). Prostor istočne obale Jadrana nastoji se integrirati daljnjom izgradnjom prometne mreže te uvođenjem redovitih brodskih linija. U početku su linijsku plovidbu održavali ratni brodovi (Fijo, 1962.), a 1837. Austrijski Lloyd iz Trsta uveo je redovitu parobrodsku trgovačku i poštansku liniju od Trsta do Kotora te parobrodsku prugu Trst – Dubrovnik – Kotor, čime je istočna obala Jadrana prvi put povezana redovitim pomorskim vezama. Od druge polovice 19. st. uvođe se i nove pruge drugih jadranskih brodara (Fijo, 1962., Stražičić, 1989., Magaš, 1999., Faričić, 2012.). Te su pruge nadomještale manjak longitudinalnih cestovnih prometnica. Premda su glavnu longitudinalnu vezu od Trsta prema Kotoru održavali parobrodi, iz Splita su prema Zadru, Pagu, Senju, Rijeci i Lošinj do druge polovice 19. st. plovili jedrenjaci. Prve parobrodске pruge iz Trsta do Rijeke i dalje prema Dalmaciji do Zadra, Šibenika, Splita, Hvara, Korčule i Dubrovnika potaknule su ne samo gospodarstvo istočne jadranske obale nego i odredile temelje razvoja turizma (Fijo, 1962.). Godine 1882. „Lloyd“ je među ostalim na Jadrano održavao i izravnu prugu Rijeka – Zadar (brza pruga sa zaustavljanjima zimi u Novom, Senju, Baškoj, Rabu i Košljunu, a ljeti u Vrbniku, Sv. Jurju, Jablancu, Karlobagu, na Košljunu). Mnogi su događaji odredili izgled prometnoga sustava Zadarske županije, a neki od najvažnijih navedeni su u tablici koja slijedi (Tab. 1.).

PRIRODNI I DRUŠTVENI ČIMBENICI RAZVOJA PROMETNE MREŽE ZADARSKE ŽUPANIJE

Prirodna osnova prostora jedan je od glavnih preduvjeta sociogeografskog razvoja. Međutim, sve prirodno-geografske činitelje, odnosno njihov utjecaj na razvoj i odvijanje prometa, nužno je promatrati u kontekstu njihove međuovisnosti, s obzirom na to da su prevladavajuće značajke prirodne osnove međusobno uvjetovane te zajedno tvore jedinstven čimbenik utjecaja na opće sociogeografske smjernice. Osim ravničarskoga prostora Ravnih kotara i uskoga litoralnog pojasa, ostali prostor Zadarske županije reljefno je raščlanjeniji. Reljefna struktura, koja je zacijelo najviše utjecala na razvoj kopnenoga prometa ove županije, jest Velebit. Iako je ta reljefna barijera znatno ranije svladana gradnjom cestovnih pravaca preko prijevoja, tek u 21. st., završetkom dionice autoceste A1, učinkovito su povezani Sjever i Jug Hrvatske (Sl. 1.). Izgradnja dionice, koja je u svakom smislu golem korak naprijed u povezanosti Dalmacije s kontinentalnom Hrvatskom, stvorila je nove korelacije i interakcije s prirodnom osnovom, u velikoj mjeri neutralizirajući tisućljetni čimbenik i utjecaj Velebita kao fizičke barijere.

Osim na cestovni i autocestovni promet, geološko-geomorfološka obilježja Zadarske županije utječu i na pomorski promet. U vrijeme kada su Jadranom već prometovali prvi parobrodi te kada su Split i Šibenik dobili spoj na željeznicu, Zadar je ostao bez željezničkoga spoja. Presudnu ulogu u takvom razvoju situacije imala je činjenica da je zadarska luka i more oko poluotoka plitko i time neprikladno za sidrenje većih brodova. Dok to nije bio problem u vrijeme plovidbe jedrenjaka, uvođenjem parobroda pojavile su se prve poteškoće (Nadilo, 2004.). Do početka 21. st. većim brodovima nije bio omogućen pristup staroj gradskoj luci. Kao posljedica većega broja turista u ljetnim mjesecima i pojačanoga cestovnog prometa u gradu te velikoga broja onih koji su trebali vozilima doći do ulazno-silazne rampe za ukrcaj na trajekte za Anconu i ostala odredišta, pristupilo se izgradnji nove, suvremene, široke obale uz povećanje dubine mora. Tako uz obalu mogu pristajati i veliki trajekti te putnički brodovi na kružnim putovanjima (*kruzeri*).

Uspoređi li se geoprometni položaj luka u Zadru, Šibeniku i Splitu u odnosu na pristupačnost s mora, najpovoljniji položaj ima Luka „Split“, dok je prilaz Luci „Šibenik“ ograničen širinom prilaznoga kanala Sv. Ante (duljina 2,5 km, širina 120-300 m). Najnepovoljniji je položaj luke u Zadru, pristup kojoj vodi kroz razvedeni i za plovidbu ograničen zadarski arhipelag (Božičević, 1992., Faričić, 2006.).

Čimbenici koji utječu na prostornu pokretljivost brojni su i međusobno isprepleteni. Jedan od čimbenika koji može utjecati na odluku o privremenom ili trajnom preseljenju, dnevnoj, tjednoj ili mjesečnoj cirkulaciji stanovništva jest i prometna dostupnost. Prijevoz može biti i sredstvo i poticaj na iseljavanje (Nejašmić, 2005.), premda učinkovita prometna mreža može i zaustaviti odlazak stanovništva, posebice mladih, ako zadovoljava njihove potrebe za dnevnim cirkulacijama. Stoga je i dalje nužno razvijati prometni sustav Zadarske županije, kako bi demografski razvoj bio što učinkovitiji, što do sada nije bilo. Naime, za socioekonomski razvoj, razvoj gradova i naselja, povećanje pokretljivosti stanovništva i čimbenika uključenih u proces proizvodnje, za upravno-teritorijalni ustroj prostora, kvalitetu okoliša i podizanje životnoga standarda uopće, promet ima presudno značenje. Znatan udio stanovništva svih gradova i općina Zadarske županije zaposlen je u nekoj od prometnih djelatnosti. Analizom statističkih podataka utvrđeno je da je najveći udio zaposlenih u prometnim djelatnostima 1971., 1991. i 2001. zabilježen u općinama priobalja ili otočnim općinama (Kukljica, Pašman, Poveljana, Preko, Privlaka i Vir) (Pejdo, 2012.).

U svrhu analize prometnoga sustava, može se s prometno-geografskoga motrišta utvrditi stupanj razvijenosti i kvaliteta prometne infrastrukture, stupanj motorizacije (broj stanovnika/vozilu), potrošnja goriva i gustoća pro-

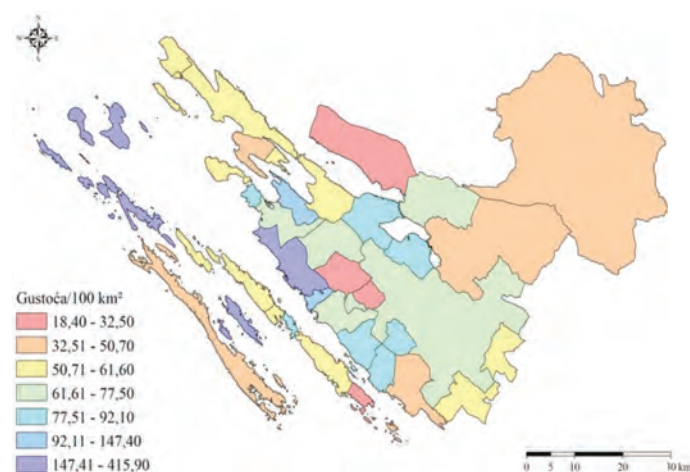

SLIKA 1.
**Prometni
sustav
Zadarske
županije**

metnica, tj. koliko je kilometara prometnica izgrađeno u određenom prostoru ili koliko ima kilometara prometnica po stanovniku u određenoj regiji. Prosječna gustoća prometnica na 100 km u Zadarskoj županiji iznosi 59,7. Iznad navedenoga prosjeka jesu općine Bibinje sa 147,4 km, Kukuljica sa 92,1 km, Vrši sa 139,9 km i na prvom mjestu Grad Zadar s gustoćom od 415,9 km na 100 km² (Sl. 2.).

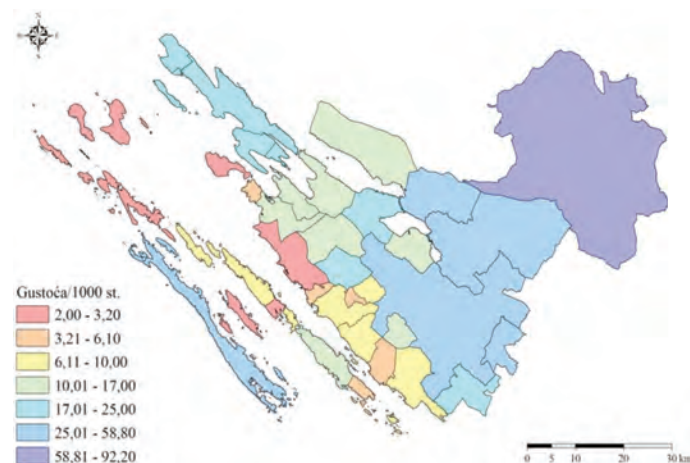
Usporedbom gustoće prometnica na 1000 stanovnika po gradovima/općinama Zadarske županije, najmanja gustoća prometnica na 1000 stanovnika zabilježena je u Gradu Zadru, a najveća u Općini Gračac. Bez obzira na najveću gustoću prometnica na 100 km², zbog demografskoga pritiska i stambene izgradnje Grad Zadar ima tek 2,3 km prometnica na 1000 stanovnika. Nasuprot tome, kao što je već naglašeno, u Općini Gračac izgrađena je

mreža prometnica koje povezuju ne samo prostor županije nego i županiju s ostalim dijelovima Hrvatske. U svim gradovima/općinama u zoni priobalja, zaobalja ili na otocima zabilježen je porast broja osobnih automobila i ukupnoga broja vozila (Pejdo, 2012.). Najveći broj osobnih automobila prijavljen je u Gradu Zadru, a najmanji u općinama smještenima na otocima. Zbog često nedostatnih autobusnih veza i nepostojanja željezničke mreže koja bi povezala prostor priobalja i zaobalja, stanovništvo cijele županije, posebice zone zaobalja, usmjereno je na upotrebu osobnih automobila. Gradski i prigradski autobusni promet te autobusne veze među naseljima ne ispunjavaju potrebe lokalnoga stanovništva. Najveći je problem vremenski raspored autobusnih veza, koje su najčešće tek do triput dnevno.

SLIKA 2.

Gustoća prometnica na 100 km² u gradovima/općinama Zadarske županije

SLIKA 3.

Gustoća prometnica na 1000 stanovnika po gradovima/općinama Zadarske županije

KOPNENA PROMETNA MREŽA

Okosnicu cestovne mreže Zadarske županije danas čini Jadranska turistička cesta. Njezina izgradnja jedna je od najvećih investicija u osnovnu bazu jadranskoga turizma sredinom 1960-ih i 1970-ih godina. Prvi rezultati vidjeli su se već 1964. godine, kada je na dijelu Jadranske turističke ceste do Zadra, unatoč skromnim turističkim kapacitetima, zabilježeno 770 000 domaćih i 600 000 stranih turista (Celmić, 2005.). Najvažnija cestovna prometnica koja prolazi Zadarskom županijom jest D 8. Ona spaja dionice GP Pasjak – Šapjane – Rijeka – Zadar – Split – GP Klek – GP Zaton Doli – Dubrovnik – GP Karasovići. U drugoj polovici 20. stoljeća i na početku 21. stoljeća izgrađena je mreža prometnica koja funkcionalno povezuje sva urbana i ruralna naselja.

Od 1997. do 2012. godine ostvaren je stalan rast gustoće cestovne mreže Zadarske županije (Tabl. 2.). Najvažniju ulogu u tome imalo je puštanje u promet autoceste i njezinih dionica koje prolaze kroz Zadarsku županiju. U zadnje je vrijeme izgradnja cestovnih pravaca usporena, dijelom zbog toga što su u promet već pušteni svi važniji cestovni pravci, a dijelom zbog recesije koja je uzrokovala stagnaciju ulaganja u daljnji razvoj i modernizaciju prometnica. S druge strane, loše stanje cestovne mreže u pojedinim dijelovima županije posljedica je sustavnoga zanemarivanja u drugoj polovici 20. st., ali i velikosrpske agresije na Hrvatsku. Bez obzira na gospodarsku stagnaciju i prestanak većih ulaganja u cestovnu infrastrukturu, u

Godine	Državne	Županijske	Lokalne	Ukupno	Gustoća cestovne mreže (m/km ²)
1997.*	567	510	526	1603	440
1998.	567	510	526	1603	440
1999.	568	509	544	1621	445
2000.	568	513	577	1657	455
2001.	568	513	578	1658	455
2002.	589	494	602	1685	463
2003.**	-	-	-	-	-
2004.	-	-	-	1685	463
2005.	589	494	602	1685	463
2006.	661	494	602	1757	482
2007.	684	494	602	1780	488
2008.	665	527	655	1847	507
2009.	667	527	655	1849	507
2010.	660	528	680	1868	512
2011.	672	528	680	1880	516
2012.	584	528	680	1792	492

ANA PEJDO, DENIS IKIĆ
RAZVOJ PROMETNE
INFRASTRUKTURE ZADARSKE
ŽUPANIJE U OKVIRIMA
HRVATSKOG I EUROPSKOG
PROMETNOG SUSTAVA

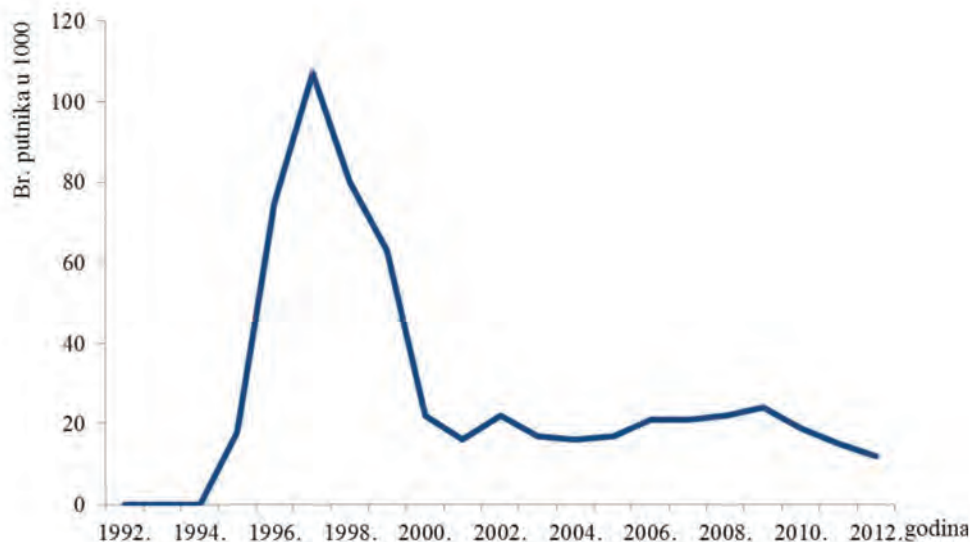
TABLICA 2.

Cestovna mreža Zadarske županije od 1997. do 2012. godine (u km)

IZVOR: Transport i komunikacije u 2012., Transport i komunikacije u 2011., Transport i komunikacije u 2010., Transport i komunikacije u 2009., Transport i komunikacije u 2008., Transport i komunikacije u 2007., Transport i komunikacije u 2006., Transport i komunikacije u 2005., Transport i komunikacije u 2004., Prijevoz, skladištenje i veze u 2003., Prijevoz, skladištenje i veze u 2002., Prijevoz, skladištenje i veze u 2001., Prijevoz, skladištenje i veze u 2000., Prijevoz, skladištenje i veze u 1999., Prijevoz, skladištenje i veze u 1998., Promet i veze u 1997.

* Zadarsko-kninska županija

** U publikacijama Državnoga zavoda za statistiku Prijevoz, skladištenje i veze u 2003., 1230, Statistička izvješća, Zagreb, 2004., ISSN 1332-2478 i Prijevoz, skladištenje i veze u 2004., 1266, Statistička izvješća, Zagreb, 2005., ISSN 1332-2478 u pregledu po županijama ne postoje podaci o duljini cestovne mreže po županijama kao što je to slučaj u ostalim korištenim publikacijama

SLIKA 4.

Kretanje željezničkoga putničkog prometa u Zadarsko-kninskoj županiji od 1991. do 1997. i u Zadarskoj županiji od 1998. do 2012. godine (u tisućama)

IZVOR: Prijevoz, skladištenje i veze u 2002, Transport i komunikacije u 2009., Transport i komunikacije u 2010., Transport i komunikacije u 2012.

lipnju 2011. otvorena je nova premještena dionica državne ceste D 306 Nin – Vir. Tendencija je i to da se uz nove cestovne dionice, posebice u priobalnom dijelu županije, grade biciklističke staze, što otvara još jedan segment prometnoga sustava ove županije. Biciklističke staze i njihovo uključivanje u tzv. EuroVelo, europsku mrežu biciklističkih putova, put su prema stvaranju održivoga prometnog sustava Zadarske županije, kao i proširenja turističke ponude te razvoja biciklističkoga turizma kao jednog od oblika turizma koji se u 21. stoljeću najbrže razvija.

ŽELJEZNIČKA PROMETNA MREŽA

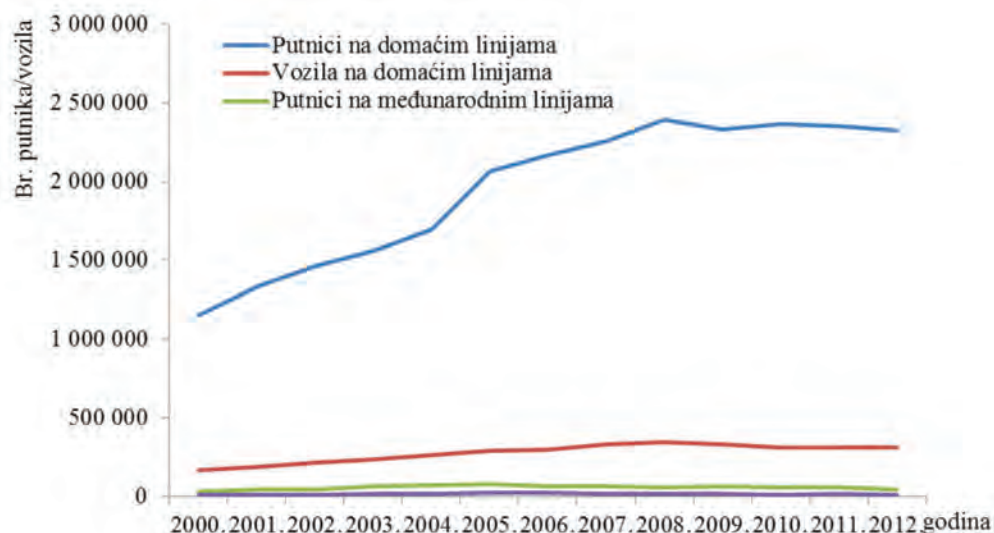
Premda su planovi o uključivanju Zadra u željezničku mrežu postojali još u drugoj polovici 19. st., kada su se intenzivno gradile željezničke pruge u cijeloj Austro-Ugarskoj Monarhiji, razvoj željezničkoga prometa ove županije vezan je uz izgradnju pruge Zadar – Knin, koja je nakon 14 godina radova puštena u promet tek 1967. godine (Magaš, 1997., 2009.). Niz je političkih razloga koji su uzrokovali kasno povezivanje srednjega i južnoga hrvatskog priobalja s kontinentalnim dijelom Hrvatske željeznicom. Izgradnja željezničkih pruga od Zagreba prema Dalmaciji trajala je od 1877., kada je u promet puštena prva dionica od Splita do Siverića, do 1967., kada je puštena u promet pruga Knin – Zadar (Desselbrunner, 1986., Zdunić, 1986.). Radovi na željezničkoj pruzi prema Zadru započeli su u svibnju 1953. godine, premda trasa u tom trenutku još nije bila točno utvrđena. Zadru je bila potrebna pruga koja će biti položena što sjevernije, da bi putovanje do Zagreba i dijelova kontinentalne Hrvatske bilo što kraće. U konačnici Knin je postao važno željezničko čvorište, u kojem je na ličku, unsku i splitsku prugu (Desselbrunner, 2001./2002.) priključen i spoj za Zadar.

Stanje željezničke mreže na prostoru Zadarske županije u prvom desetljeću 21. stoljeća u vrlo je lošem stanju. Tehnička razina postojećih pruga vrlo je niska. Maksimalne dopuštene brzine jesu 80 km/h, dok se na određenim mjestima mogu ostvariti brzine od samo 30 do 60 km/h. Trenutačno stanje rezultat je oštećenja nastalih tijekom velikosrpske agresije, neodržavanja pruga za vrijeme okupacije dijelova Zadarske županije, ali i sustavnoga neulaganja i zanemarivanja željezničke mreže. Postojeću željezničku mrežu obilježavaju male brzine uvjetovane zastarjelom geometrijom kolosijeka i neodgovarajućim održavanjem te zastarjeli signalno-sigurnosni i telekomunikacijski uređaji.

Agresija na Hrvatsku potaknula je još 1980-ih godina vidljivu tendenciju zapostavljanja željezničkoga prometa i opadanja njegova udjela u ukupnom prijevozu robe i putnika. Nakon kratkog razdoblja rasta broja putnika od 1995. do 1998. godine, u razdoblju od 1998. do 2009. broj putnika pao je sa 80 000 na samo 24 000 (Sl. 4.). Razlog tomu nije samo izrazito malen broj putnika koji se služe željeznicom za svakodnevna putovanja (odlazak u školu ili na posao) nego i zanemarivo malen broj turista koji do Zadarske županije dolaze vlakom. Razlozi zašto se domaće stanovništvo u većoj mjeri koristi ostalim oblicima prijevoza jesu bolja povezanost županije autobusnim vezama, činjenica da gotovo svako domaćinstvo ima jedan osobni automobil ili više njih, neodgovarajući broj željezničkih pruga koje povezuju naselja županije te njihova neodgovarajuća dnevna distribucija. Osim navedenoga, spajanje Zadra na autocestu A1 preusmjerilo je prometne tokove sa željezničkoga prometa na autocestovni promet (Rimanić, Lončarić 2006.).

Promet putnika i vozila na domaćim i međunarodnim pomorskim linijama u Zadarskoj županiji od 2000. do 2012. godine

IZVOR: Hrvatska gospodarska komora – Županijska komora Zadar, 2013.

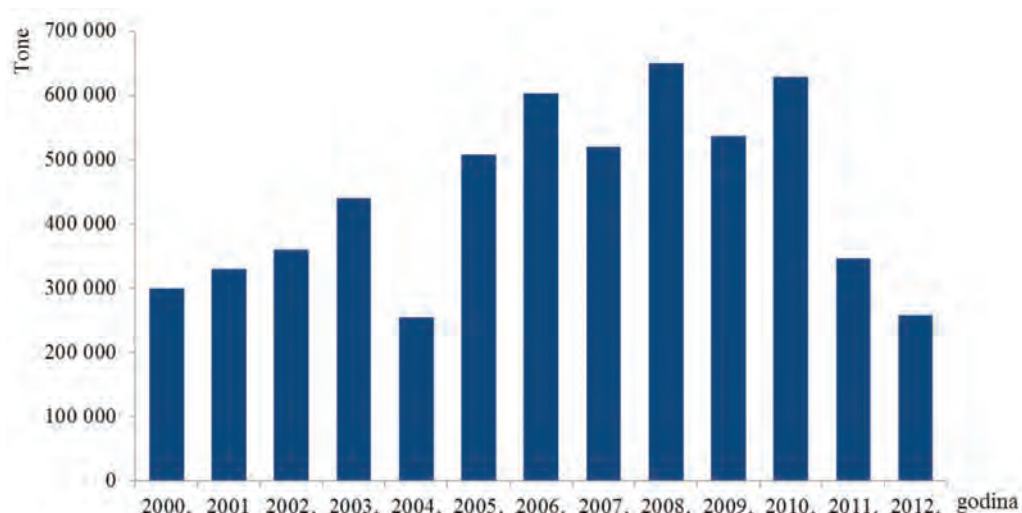
POMORSKI PROMET

Pomorski promet, brodogradnja i ribarstvo ulaze u red važnijih gospodarskih djelatnosti Zadarske županije. U početku je litoralizacija tekla pod utjecajem jeftinijega i jednostavnijega pomorskog prometnog sustava te je u svojoj početnoj fazi obilježena razvojem industrije, a tek potom turističkih djelatnosti. U kontekstu razvoja prometnoga sustava, jadranska Hrvatska, pa tako i Zadarska županija, nužna je poveznica prema kontinentalnom zaobalju i prema prekomorskim državama. Pravilno vrednovan geoprometni položaj na obali osnova je razvoja pomorski usmjerenih zemalja, što nažalost nije uvijek u Republici Hrvatskoj, pa ni u Zadarskoj županiji. Prema veličini i značenju, Luka Zadar ulazi u red luka od osobitoga međunarodnog gospodarskog interesa za Republiku Hrvatsku.

Posebnost pomorskoga prometa ogleda se u činjenici da, osim u infrastrukturu početnih i završnih točaka pomorskih prometnih koridora, u njegove ostale segmente nije potrebno ulagati niti ih je potrebno održavati. Upućenost Zadra i njegove okolice na more bila je dugo uvjetovana ne toliko reljefnom barijerom velebitskoga masiva, koliko općim geopolitičkim odnosima, koji su tijekom povijesno-geografskih zbivanja utjecali na prekide stalnih prometnih veza s kontinentalnim zaobaljem. Usporedbom podataka o broju prevezenih putnika u vodećim hrvatskim lukama od 1960. do 2012. mogu se analizirati i promjene u gospodarskim tokovima te načinu odvijanja procesa litoralizacije većih urbanih središta na obali, kao i većih naselja na otocima. Godine 1960. prema broju prevezenih putnika na prvom mjestu bio je Šibenik, a slijedili su Split i Zadar, dok je Dubrovnik bio na četvrtom mjestu s gotovo dvostruko manjim prometom u odnosu na prve tri luke (Pejdo, 2012.). Pola stoljeća poslije pokazatelji su znatno drukčiji. U navedenom razdoblju sve su luke bilježile rast.

Iznimka je razdoblje ratne agresije na Hrvatsku, kada su zadarska luka, dubrovačka luka i ona u Preku zabilježile manji promet kao posljedicu smanjenja turističkih kretanja. Godine 2012. na prvom je mjestu po prometu bila Luka „Split“, a slijede dubrovačka te zadarska luka. Luka „Šibenik“ je više nego prepolovila putnički promet. Lošiji turistički, ali primarno nepovoljni gospodarski, pokazatelji odrazili su se na broj prevezenih putnika. Zadar je od 1960-ih godina do početka 21. st. bio, iza Splita, druga luka po putničkom prometu, ali je zadnjih godina s obzirom na pristajanje velikoga broja kruzera znatno porastao promet dubrovačke luke. Među deset vodećih hrvatskih putničkih luka čak su tri smještene u Zadarskoj županiji. Očito je da glavninu putničkoga prometa u Luci „Zadar“ čine putnici na domaćim linijama, dok udio putnika na međunarodnim linijama u zadnje vrijeme pada (Sl. 5.). Izravna pomorska veza Zadarske županije s prostorom srednje Italije jest trajektna linija Zadar – Ancona, koja zadnjih godina prometuje isključivo u ljetnom dijelu godine. Kao posljedica neprometovanja u većem dijelu godine, putnički promet opada od 2010. godine. Posebno je alarmantna činjenica da je 2013. godine najavljeno potpuno ukidanje trajektne pruge Zadar – Ancona. Na taj način ukida se geoprometno najpovoljniji pravac koji spaja srednju Europu sa srednjom Italijom te se svi prometni tokovi prema zadarskoj teretnoj luci preusmjeravaju prema Splitu.

Promatrajući prostor hrvatskoga Jadrana u cjelini, može se zaključiti da on nije jedinstvena gravitacijska cjelina. Unutar istarskoga, kvarnerskoga, sjevernodalmatinskoga, srednjodalmatinskoga i južnodalmatinskoga primorja razvilo se više luka, od kojih svaka za sebe ima svoje gravitacijsko područje. Zadarska luka do sada uglavnom nije uspjela proširiti svoj gravitacijski utjecaj dalje od prostora sjevernodalmatinskoga primorja i svojega neposrednog zaobalja. Razlozi tome su brojni, ali su naj-

SLIKA 6.

Teretni promet u Luci „Zadar“ od 2000. do 2012. godine

IZVOR: Hrvatska gospodarska komora – Županijska komora Zadar, 2013.

značajniji zasigurno kasno i neodgovarajuće uključivanje u željezničku mrežu Republike Hrvatske te geopolitička situacija u regiji i šire. U usporedbi s ostalim lukama na Jadranu promet tereta u Luci „Zadar“ uvijek je bio minimalan i nedostatan s obzirom na ulogu koju bi Zadar i regija trebali imati u pomorskim prometnim tokovima Republike Hrvatske. Veličina prometa u zadarskoj luci rezultanta je njezina geoprometnoga položaja, veličine gravitacijskoga područja, veličine i suvremenosti lučkih kapaciteta, infrastrukture i suprastrukture, broja linijskih servisa, organizacije rada u luci te stručnosti lučkog osoblja i menadžmenta. Od 2000. do 2012. godine zadarska je luka bilježila tek umjeren rast teretnoga prometa (Sl. 6.). U strukturi je prevladavao tekući teret, u odnosu na kruti. Do 2007. zabilježen je rast više od 50%. Međutim, 2008. godine počelo je opadanje ukupnoga teretnog prometa, što se zadržalo do 2012. i očita je posljedica svjetske gospodarske krize koja je u znatnoj mjeri utjecala na opseg trgovine svjetskim morima.

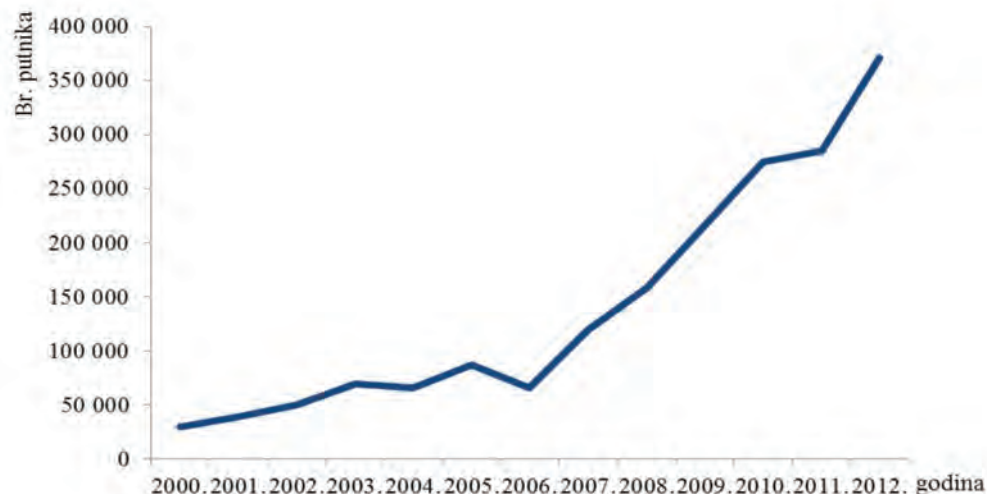
U rujnu 2007. godine potpisana su jamstva za projekt izgradnje nove Luke „Zadar“ u Gaženici ukupne vrijednosti 220 milijuna eura. Sredstva su namijenjena premještanju postojećega trajektnog terminala iz prostora stare gradske jezgre te izgradnji nove trajektne luke u Gaženici. Vrijednost investicije je 236 milijuna eura iz državnoga proračuna i kreditnih sredstava EIB-a i KfW-a (Europske investicijske banke i Njemačke razvojne banke). Osim što će izgradnja nove luke pozitivno utjecati na gospodarska kretanja Zadarske županije, smanjit će se pritisak na užu gradsku jezgru te će se dobiti moderna putnička luka za prihvat svih vrsta putničkih i ro-ro brodova. Premda ova luka ulazi u red međunarodnih luka od posebnoga značenja za razvoj Republike Hrvatske, njezin udio u ukupnom teretnom prometu bitno je manji (< 5%) u odnosu na njezin udio u putničkom prometu (> 30%). Razvoj pomorskoga prometa u Zadru usmjeren je većim dijelom prema putničkom prometu i brodarstvu (Lončarić, Rimanić, 2006.), pa luku treba

vrednovati kao luku od izvanrednoga značenja za putnički promet, s potencijalom za daljnje povećanje teretnoga prometa. Ostale luke u ovoj županiji najvećim dijelom obavljaju funkciju putničkih, ribarskih ili nautičkih luka i lučica. Njihov broj i raspored pogoduje razvoju turističke i nautičke djelatnosti, poglavito na otocima.

Okosnicu zračnoga prometa Zadarske županije čini Zračna luka „Zadar“, otvorena za javni promet 1969. godine. Zračna luka smještena je neposredno na državnoj cesti D 8, 8 km istočno od Zadra, i neposredno je povezana s autocestom. Usporedi li se s ostalim zračnim lukama u Republici Hrvatskoj, Zračna luka „Zadar“ jedina ima dvije uzletno-sletne staze (Pavlin i dr., 2003., Rapan, Pavlin, 2009., Dellavia, 2010.). S obzirom na postojeću infrastrukturu u zračnim lukama Republike Hrvatske, Zračna luka „Zadar“ jedna je od najopremljenijih. Ona ulazi u zračne luke regionalnog obilježja s razmjerno malim putničkim prometom, ali prema broju operacija zrakoplova prva je u Hrvatskoj. Međutim, dolaskom niskotarifnih zrakoplovnih tvrtki promet putnika je naglo porastao, što je pojačalo pritisak na postojeću infrastrukturu zračne luke. Tijekom 2009. godine promet Zračne luke „Zadar“ porastao je za više od 40% u odnosu na prethodnu godinu. Idućih godina zabilježen je daljnji rast broja putnika (Sl. 7.), kao i sve veći broj linija niskotarifnih zrakoplovnih tvrtki, na prvom mjestu *Ryanaira*. Godine 2013. niskotarifna zrakoplovna tvrtka *Ryanair* uspostavila je svoju 54. bazu u Zračnoj luci „Zadar“. Bez obzira na pogodnosti vezane uz poslovanje niskotarifnih zrakoplovnih tvrtki, kao jedan od najvećih nedostataka treba istaknuti neodgovarajući vremenski raspored zrakoplovnih linija tijekom godine. Upravo činjenica da je Zračna luka „Zadar“ povezana sa zračnim lukama u emitivnim turističkim zemljama zapadne i srednje Europe otvara turističko tržište Zadarske županije velikom broju novih posjetitelja, koji se, da nema zrakoplova, a zbog većih geografskih udaljenosti, ne bi odlučili na putovanje do županije nekim drugim prijevo-

Broj putnika u Zračnoj luci "Zadar" od 2000. do 2012. godine

IZVOR: Hrvatska gospodarska komora – Županijska komora Zadar, 2013.

znim sredstvom. Njihovu odabiru Zadarske županije kao potencijalnoga turističkog odredišta pridonosi i činjenica da je cijena putovanja niskotarifnom zrakoplovnom tvrtkom najčešće povoljnija od ostalih oblika prometa.

U najnovije planove vezane uz zračni promet Zadarske županije ubraja se i izgradnja aerodroma u Općini Stankovci. Detaljni plan aerodroma za avione do sedamdeset putnika izrađen je 2011. godine te je pronađen investitor (URL 1). Kao jedan od osnovnih razloga potrebe izgradnje aerodroma navodi se činjenica da bi se njegovom izgradnjom dio turističkih tokova s obale preusmjerio u unutrašnjost županije.

PROMETNA MREŽA ZADARSKE ŽUPANIJE KAO DIO PROMETNE MREŽE EU-a

Izgled suvremene prometne mreže u Republici Hrvatskoj određen je oblikom državnoga teritorija, duljinom i položajem granica, geostrateškim položajem Hrvatske u odnosu na paneuropske prometne koridore, prostornim rasporedom većih urbanih i ruralnih regija, obilježjima reljefa te utjecajem politike. Značenje Republike Hrvatske unutar mreže paneuropskih koridora jasno je definirano njezinim položajem na sljedećim prometnim koridorima:

- Koridor V_B: Rijeka – Zagreb – Budimpešta
- Koridor V_C: Ploče – Mostar – Sarajevo – Osijek – Budimpešta
- Koridor X: München – Ljubljana – Zagreb – Beograd – Solun
- Koridor X_A: Graz – Maribor – Zagreb (Poletan, Jugović, 2006.).

Navedeni koridori potpuno su u skladu s geoprometnim položajem Hrvatske te povijesno-geografski utvrđenim transverzalnim i longitudinalnim prometnim pravcima. Suvremeni geoprometni položaj Zadarske županije

određen je položajem na Jadransko-jonskom prometnom koridoru, koji još uvijek nije verificirani europski koridor. Naime, prometni koridor od Trsta do Kalamate zamišljen je kao poveznica sedam država s izlazom na Jadransko ili Jonsko more, s ciljem integracije njihovih litoralnih zona i povezivanja sredozemnoga prostora s JI Europom i Turskom. Trasa Jadransko-jonske autoceste, međunarodnih oznaka E-61, E-65 i E-80, osnovnoga pravca pružanja Trst – Rijeka – Zadar – Split – Dubrovnik – Bar – Drač – Atena, položena je uz istočnu obalu Jadrana i Jonskoga mora, a ukupno je dugačka otprilike 1100 km. Koridor prolazi kroz sedam zemalja: Italiju, Sloveniju, Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Albaniju i Grčku (Ivančić, 2003.). Gotovo 42% ukupne duljine navedenoga koridora prolazi kroz Hrvatsku, što jasno upućuje na važnost tog prometnog pravca za Hrvatsku u okviru Sredozemlja. Koridor još nije u cijelosti u funkciji te do njegova ostvarenja zacijelo neće doći u dogleđno vrijeme. U Zadarskoj županiji ispunjeni su svi preduvjeti uključivanja u spomenute prometne tokove. Izgrađena je dionica autocestovnoga pravca A1 te mnoge državne i županijske ceste.

ZAKLJUČAK

Sastavnicu prometnoga sustava Zadarske županije čini razgranata cestovna mreža lokalnih, regionalnih i državnih prometnica, među kojima najistaknutiju ulogu imaju autocesta A1 i Jadranska turistička cesta, Zračna luka „Zadar“, međunarodna željeznička pruga Zadar – Knin, putničko-pomorska Luka „Zadar“ i teretna Luka „Gaženica“, kao i velik broj luka, lučica, sidrišta, marina, trajektnih pristaništa u priobalju i na otocima. Zadarska županija danas može razvijati sve glavne oblike prometa ljudi i roba, s naglaskom na cestovnom i pomorskom prometu, uz potrebu većeg ulaganja u razvoj zračnoga te osobito željezničkoga prometa.

Navedeno bi dovelo do stvaranja integriranoga prometnog čvorišta koje bi potpuno odgovaralo potrebama gospodarskog razvoja, poglavito turizma. Da bi se Zadarska županija što učinkovitije uključila u europski prometni sustav, valja poticati izgradnju cjelovitoga Jadransko-jonskog prometnog koridora (autocestovne, cestovne, željezničke, brodske pruge), poticati uvođenje novih trajektnih, brodskih i brzobrodskih pruga među zadarskim otocima, imajući na umu i važnost povezivanja zadarskih otoka s ostalim jadranskim otocima, ali i ostalim dijelovima Jadrana, cjelovito ostvarenje i stavljanje u funkciju projekta nove putničko-trajektna Luke „Gaženica“ kao luke od državnoga značaja. Taj je projekt označen kao najvažniji u Zadarskoj županiji jer se njime stvara novo pomorsko središte za daljnji razvoj gospodarstva, prometa i turizma. Uz to, treba poboljšati i prometno-tehničke značajke postojeće željezničke pruge, planirati izgradnju brze jadranske željezničke pruge, proširiti kapacitete i stupanj usluga Zračne luke „Zadar“ kao i Luke „Zadar“, posebice njezina teretnoga segmenta. Zahvaljujući povoljnom geoprometnom položaju i izgradnji suvremene prometne infrastrukture, u zadnjih 15 godina stvoreni su temelji razvoja cjelovitoga gospodarskog sustava te na početku 21. stoljeća Zadarska županija postaje jedna od gospodarski najdinamičnijih županija Republike Hrvatske.

LITERATURA

- Batović, Š. (1973.): Prapovijesni ostatci na zadarskom otočju, *Diadora*, 6, 5-165.
- Božičević, J. (1992.): *Prometna valorizacija Hrvatske*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – znanstveni savjet za promet, Varaždin.
- Celmić, I. (2005.): Jadranska magistrala II, *Ceste i mostovi*, 51 (4-6), 66-76.
- Dellavia, A. (2010.): *Od prvog balona do Zračne luke Zadar – Povijest letenja u zadarskom kraju*, Zračna luka Zadar, Zadar.
- Desselbrunner, D. (2001./2002.): Pregled razvitka željeznica u Hrvatskoj, *Građevni godišnjak*, 51-59.
- Desselbrunner, D. (1986.): Željezničko povezivanje sjeverne Dalmacije s kontinentalnom Hrvatskom, u: *Prometno povezivanje Jadrana s posebnim osvrtom na Zadar i Sjevernu Dalmaciju*, ur. B. Vukas, JAZU, Zagreb, 273-278.
- Faričić, J. (2006.): Geografski aspekti razvitka zadarske luke, u: *Luke istočnog Jadrana*, ur. M. Kozličić, Zaklada Cvito Fisković i Pomorski muzej Orebić, Orebić, 67-96.
- Faričić, J. (2012.): *Geografija sjevernodalmatinskih otoka*, Školska knjiga i Sveučilište u Zadru, Zagreb i Zadar.
- Fijo, O. (1962.): *Parobrodarstvo Dalmacije 1878.-1918.*, Institut JAZU, Djela II, Zadar.
- Ivančić, A. (2003.): Jadransko-jonska autocesta, *Građevinar*, 55 (11), 659-661.
- Kečkemet, D. (1996.): Preteče jadranske ceste, *Ceste i mostovi*, 42 (5-6), 119-138.
- Kozličić, M. (1990.): *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Književni krug, Split
- Magaš, D. (1991.): Neke promjene u gradskim naseljima Zadarske regije u razdoblju 1857.-1971. godine, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 33, 239-258.
- Magaš, D. (1993.): Cestovne prometnice malih jadranskih otoka, *Geografski glasnik*, 55, 151-155.
- Magaš, D. (1995.): *Povijesno-zemljopisne osnove razvoja Nina i problemi njegove suvremene valorizacije*, Zavod za povijesne znanosti hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, djela, knjiga 8, Zadar.
- Magaš, D. (1999.): *Vinjerac*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Zadru, knjiga 12, Zagreb i Zadar.
- Magaš, D. (2009.): Prostorni razvoj Zadra 1945.-1991., u: *Zadar i okolica od Drugoga svjetskog rata do Domovinskog rata*, ur. T. Oršolić, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru, Sveučilište u Zadru, Zadar, 274-348.
- Magaš, D., (1997.): Zadar: geografska obilježja, *Geografski horizont*, 43 (2): 47-61.
- Marković, M. (1993.): *Descriptio Croatiae – Hrvatske zemlje na geografskim kartama od najstarijih vremena do pojave prvih topografskih karata*, Naprijed, Zagreb.
- Nadilo, B. (2004.): Preoblikovanje obale na vrhu zadarskog poluotoka, Gradilište, *Građevinar*, 56 (2): 91-97.
- Nejašmić, I. (2005.): *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, udžbenici Sveučilišta u Zagrebu, Školska knjiga, Zagreb.
- Pavlin, S., Roguljić, S., Odić, D. (2003.): Dugoročni razvoj zračne luke Zadar, u: *Automatizacija u prometu*, ur. Ž. Šakić, Hrvatsko društvo za komunikacije, računarstvo, elektroniku, mjerenja i automatiku (KoREMA), Zagreb, 56-58.
- Pejdo, A. (2012.): *Razvoj prometnog sustava Zadarske županije u kontekstu litoralizacije Hrvatske*, Sveučilište u Zadru, Odjel za geografiju, doktorska disertacija, Zadar.
- Poletan Jugović, T. (2006.): The integration of the Republic of Croatia into the Paneuropean transport corridor network, *Pomorstvo*, 20 (1): 49-65.
- Rapan, M., Pavlin, S. (2009.): Razvoj manevarske površine zračne luke Zadar, *Ceste i mostovi*, 55 (1): 17-27.
- Raukar, T., Petricioli, I., Švelec, F., Peričić, Š. (1987.): *Prošlost Zadra III. Zadar pod mletačkom upravom*, Narodni list i Filozofski fakultet Zadar, Zadar.
- Rimanić, A., Lončarić, R. (2006.): Položaj zadarske urbane regije u suvremenom prometnom sustavu Republike Hrvatske, u: *Akademik Josip Roglić i njegovo djelo – Zbornik radova*, ur. M. Matas, Geografsko društvo Split, Hrvatsko geografsko društvo Zadar, Hrvatsko geografsko društvo Zagreb, Split, Zadar, Zagreb, 423-443.
- Rogić, V. (1989.): Zadar – luka, *Pomorska enciklopedija*, 8, Šo – Ž, Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 751.
- Slukan-Altić, M. (2003.): *Povijesna kartografija, Kartografski izvori u povijesnim znanostima*, Meridijani, Samobor.
- Stražičić, N. (1989.): *Pomorska geografija Jugoslavije*, Školska knjiga, Zagreb
- Zdunić, Z. (1986.): Željezničke pruge na pravcu Zagreb – Dalmacija, u: *Prometno povezivanje Jadrana s posebnim osvrtom na Zadar i Sjevernu Dalmaciju*, ur. B. Vukas, JAZU, Zagreb, 341-347.

IZVORI

- Hrvatska gospodarska komora – Županijska komora Zadar, 2013.
- Prijevoz, skladištenje i veze u 1998., Statistička izvješća 1080, DZS, Zagreb, 1999.
- Prijevoz, skladištenje i veze u 1999., Statistička izvješća 1106, DZS, Zagreb, 2001.
- Prijevoz, skladištenje i veze u 2000., Statistička izvješća 1136, DZS, Zagreb, 2002.
- Prijevoz, skladištenje i veze u 2001., Statistička izvješća 1164, DZS, Zagreb, 2002.
- Prijevoz, skladištenje i veze u 2002., Statistička izvješća 1197, DZS, Zagreb, 2003.
- Prijevoz, skladištenje i veze u 2003., Statistička izvješća 1230, DZS, Zagreb, 2004.
- Promet i veze u 1997., Statistička izvješća 1057, DZS, Zagreb, 1999.
- Transport i komunikacije u 2004., Statistička izvješća 1266, DZS, Zagreb, 2005.
- Transport i komunikacije u 2005., Statistička izvješća 1298, DZS, Zagreb, 2006.
- Transport i komunikacije u 2006., Statistička izvješća 1327, DZS, Zagreb, 2007. Transport i komunikacije u 2007., Statistička izvješća 1355, DZS, Zagreb, 2008.
- Transport i komunikacije u 2008., Statistička izvješća 1382, DZS, Zagreb, 2009.
- Transport i komunikacije u 2009., 1410, Statistička izvješća, DZS, Zagreb, 2010.
- Transport i komunikacije u 2010., Statistička izvješća, DZS, Zagreb, 2011.
- Transport i komunikacije u 2011., Statistička izvješća, DZS, Zagreb, 2012.
- Transport i komunikacije u 2012., Statistička izvješća, DZS, Zagreb, 2013.
- URL 1 <http://www.o57info.hr/gospodarstvo/2011-08-11/u-stankovcima-grade-aerodrom>, 10.01.2013.

MOGUĆNOSTI KOMPLEMENTARNOGA GOSPODARSKOG RAZVITKA ZADARSKE ŽUPANIJE

Snimio Aleksandar Bonačić

Pave Ivić

Croatia banka – Podružnica Zadar

UVOD

Grad Zadar je kulturno, gospodarsko i razvojno središte Zadarske županije. Sa 70 000 stanovnika utvrđenih Popisom stanovništva iz 2011. peti je grad po veličini u Republici Hrvatskoj i treći na hrvatskom dijelu Jadranu, što ga čini jednim od najvažnijih hrvatskih urbanih središta. U RH, pa čak i u europskim okvirima, Zadar se svrstava u gradove srednje veličine, čime prelazi okvire malih primorskih gradova i općina od samo nekoliko tisuća stanovnika. Međutim, nema obilježje velikih urbanih središta – metropola. Upravo je to značajka koja Zadar čini umjerenom sredinom za život s otklonjenim pritiscima što ih nose današnji veliki gradovi, ali ipak s izraženim urbanim karakterom i važnim gospodarskim potencijalom i za županiju i za cijelu regiju Jadranske Hrvatske.

Zadar je smješten na srednjem Jadranu, u sjevernoj Dalmaciji, te je približno podjednako udaljen od najsjevernije i najjužnije točke Jadrana, što mu daje važan geostrateški položaj i komparativnu prednost u odnosu na druge gradove Jadranske Hrvatske. Dobra prometna povezanost, i to svim oblicima prometa (pomorski, zračni, cestovni i željeznički), danas je razvijena do zadovoljavajuće razine, što je važan preduvjet za daljnji nesmetani razvoj zadarskoga gospodarstva. Upravo je unapređenje prometne povezanosti bila jedna od važnijih strateških odrednica grada u zadnjih 10-ak godina, pri čemu su znatna nacionalna i lokalna sredstva uložena upravo u razvoj prometne infrastrukture. Zahvaljujući svojem geografskom smještaju, grad ima izvanrednu mogućnost nesmetanoga prostornog širenja prema zaobalju što ga čini prostor Ravnih kotara. Utjecaj Ravnih kotara daje specifičan „ruralni“ karakter gradskoj periferiji, koja s otocima zadarskog arhipelaga u samo nekoliko kilometara čini prijelaz iz urbanoga prostora u ruralni. Iz toga proizlazi i poljoprivredni potencijal grada, ruralni turizam i druge gospodarske djelatnosti karakteristične za ruralne prostore. Takva specifičnost omogućuje olakšanu „povezanost i komunikaciju“ ruralnoga i urbanoga stanovništva te pruža mogućnost „kombiniranoga“ ruralnog i urbanog stila života stanovnicima Zadra i Zadarske županije.

Zadar je od osamostaljenja i obrambenoga Domovinskog rata do danas jedan od hrvatskih gradova s najvećim stopama gospodarskog rasta. Može se reći da je uspio prebroditi negativne ratne posljedice izazvane velikosrpskom agresijom, koja je rezultirala brojnim neposrednim ali i dugoročnim ljudskim žrtvama te materijalnim štetama. Ratom je učinjena nepovratna šteta i oduzete su gradu snažne „razvojne godine“ dok su se drugi gradovi iz regije i susjednih država nesmetano razvijali ili su barem sačuvali svoje razvojne potencijale. Unatoč svemu, pa i današnjim negativnim svjetskim ekonomskim trendovima, Zadar je

grad koji je županijski, regionalni i nacionalni važan čimbenik razvoja s izvrsnim potencijalom za budućnost. U tom kontekstu treba promatrati i važnost ulaska Hrvatske u EU 2013., čime je Zadar sa svojim komparativnim prednostima dobio priliku postati uređen, gospodarski osnažen i prepoznatljiv europski grad.

GOSPODARSTVO ZADARSKE ŽUPANIJE

Bez obzira na kulturni, socijalni, ideološki ili neki drugi milje unutar kojeg se danas ostvaruje gospodarski razvoj, postalo je pravilo da se osnovne značajke tog razvoja sagledavaju u vremenskom kontinuitetu. Pritom se najčešće nije dovoljno zaustaviti na globalnim scenarijima, strategijama i planovima, nego se izrađuju i sektorske projekcije, kao i projekcije razvoja užih teritorijalnih cjelina s konkretnim (investicijskim) programima.

Mnoge komparativne analize gospodarskih stanja i procesa koje su u žarištu pažnje imale objekte krupne infrastrukture, pogotovo ako su rađene za regionalnu razinu, uvijek identificiraju velike promjene koje su nastupile nakon izgradnje tih objekata. U pravilu svi ti efekti ne očituju se u prostoru izravno, ali se kroz višestruke multiplikacije odražavaju na ukupni razvoj područja. Preciznije računice čak pokazuju da su neizravni efekti najčešće po kvantiteti i kvaliteti veći od onih neposrednih (Ivić, 2012.).

Između Drugoga svjetskog i Domovinskog rata gospodarstvo grada Zadra izdiglo se, po pokazateljima strukture i dinamike gospodarskog razvoja, među prve gradove u Republici Hrvatskoj. Temelji gospodarskog razvoja počivali su na čvrstoj podlozi nekoliko naslijeđenih industrijskih grana iz prethodnoga, predratnog razdoblja, na povoljnom geoprometnom položaju, izgradnji željeznice, luke i vitalnih cestovnih prometnica, vlastitim sirovinskim resursima (poljoprivreda i ribarstvo) te na ljudskom potencijalu sposobnom da uspješno organizira i provede suvremena tehnološka i marketinška dostignuća. Domovinski rat i poslijeratno razdoblje donijeli su sa sobom poteškoće koje će se osjećati i u sljedećim desetljećima, to više što se nakon rata javila potreba za revitalizacijom gospodarstva s pretvorbom društvenog vlasništva u privatno. U takvim okolnostima objektivno najveći dio gospodarskih aktivnosti bio je usmjeren prema sanaciji štete i uspostavljanju prekinutih gospodarskih tokova. Proizvodnja je stala, mnoge su tvrtke zatvorene, mnogo je stanovnika ostalo bez zaposlenja, a samim time pao je i bruto proizvod te nacionalni dohodak. Možda je i najveći gubitak iz tog razdoblja gubitak ljudskih kapaciteta u proizvodnji, tj. visokospecijaliziranih kadrova koji su znali raditi u tehnološkoj industriji, a nakon rata svoje znanje nisu nastavili rabiti u proizvodnom sektoru, nego su bili primorani prekvali-

	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Prihodi	12 601 383 274	11 095 509 815	10 542 637 648	10 705 085 048	10 235 840 525
Verižni indeksi	-	88,0	95,0	101,5	95,6
Rashodi	12 416 901 376	11 179 294 365	11 032 139 889	11 101 164 542	10 838 311 078
Verižni indeksi	-	90,0	98,7	100,6	97,6
Razlika	184 481 898	-83 784 550	-489 502 241	-396 079 494	-602 470 553

ficirati se ili „umiroviti“. Tako je nestala generacija specijaliziranih radnika, a s njima i znanja potrebnih za razvoj prerađivačke industrije. U znatnoj mjeri izostao je i razvoj zasnovan na novim kapacitetima i novim tehnologijama, što je, inače vrlo modernu, strukturu gospodarstva iz proteklog razdoblja dovelo do osjetnoga zaostajanja.

Zadar je 1970-ih godina bio gospodarski i demografski važan u okvirima Hrvatske te je zauzeo poziciju hrvatskoga petog grada po broju stanovnika, koju ima i danas. Ključni segmenti gospodarstva bili su: brodarstvo, metaloprerađivačka, tekstilna i kemijska industrija, riboprerađivačka industrija, proizvodnja pića, cigareta, elektronika i dr. Time je Zadar, za razliku od mnogih drugih hrvatskih gradova, imao šaroliko, a ne monokulturno gospodarstvo, koje mu je u razdoblju do raspada SFR Jugoslavije priskrbilo mjesto istaknutoga gospodarskog središta s najvećim ostatkom dohotka, kako se tada zvao profit u zemlji (Gospodarska kretanja u Zadarskoj županiji, 2011.).

Ipak, nakon ratnih 90-ih godina 20. st. i poslijeratne transformacije gospodarstva te godina revitalizacije koje su uslijedile u prvom desetljeću 21. stoljeća Zadar se gospodarski dobro obnavlja i jača te predstavlja važan subjekt u gospodarskom ustroju hrvatske države, a poglavito njezina obalnoga pojasa. Prema svim važnijim gospodarskim pokazateljima Zadar u tom razdoblju među hrvatskim gradovima ima najviše stope rasta, prosječno 5,6% (Gospodarska kretanja u Zadarskoj županiji, 2013.). U nastavku su kretanja gospodarstva Zadarske županije u razdoblju od 2008. do 2012. godine.

Osnovne grane na kojima se zasniva razvoj gospodarstva jesu: turizam, promet, usluge, trgovina, građevinarstvo te ribarstvo i marikultura. Grad postaje središnje mjesto kapitalnih investicija županije i šire regije, pa se tako grade razni novi centri, stambene i poslovne zgrade, javna prometna i društvena infrastruktura, a osjećaju se i znatna ulaganja u proizvodnju. Grade se danas vrlo prepoznatljivi projekti koji polako mijenjaju i oblikuju gospodarsku i društvenu sliku grada poput SC Višnjik, Foruma, hotela u Punta Skali, nekoliko hotela i hostela u središtu grada (Bastion, Forum i drugi), raste promet u Zračnoj luci „Zadar“, a u isto vrijeme planiraju se kapitalne investicije koje zadarsko gospodarstvo trebaju podignuti na višu razinu, poput: Luke „Gaženica“, gospodarske zone „Crno“, projekta „Ravnice“ i dr. Ovo razdoblje u gospo-

darskom razvoju grada obilježavaju iznadprosječne stope rasta, iako ne treba zaboraviti kako se i u tom razdoblju osjećaju strukturni gospodarski problemi karakteristični za cijelo hrvatsko gospodarstvo (visoka nezaposlenost, opadanje proizvodnje, premalen udio visokih tehnologija i komponente znanja u poduzetništvu, negativna vanjsko-trgovinska bilanca i dr.).

Zaposleni u Zadarskoj županiji	2010.	2011.	2012.
Ukupan broj zaposlenih	50 207	50 556	50 071
Zaposleni u gospodarskom proizvodnom sektoru	19 761	20 271	19 759

Nažalost, godine oporavka, rasta i razvoja nakon ratnih razaranja brzo su zaustavljene globalnom gospodarskom krizom započetom 2008. godine, a koja traje do danas. Negativni učinci krize gotovo su izbrisali desetljeće rasta ne samo u Hrvatskoj nego i u većini zemalja svijeta. Zadar u doba recesije odolijeva nezaposlenosti nešto bolje od drugih hrvatskih jadranskih gradova, dok broj zaposlenih opada, no manje nego u ostalim hrvatskim gradovima. Ipak, opće stanje u gospodarstvu upućuje na zabrinutost. Povećava se rizik od siromaštva, velik je udio mladih trajno nezaposlenih, broj poduzetnika i prihodi stagniraju, investicije su osjetno opale. Sve to izravno utječe na otežano punjenje proračuna jedinica lokalne i područne (županijske) samouprave i države, što pokreće začarani krug nelikvidnosti. Blokirani računi i nenaplaćena potraživanja, te predstečajne nagodbe tvrtki (Tankerkermerc d. d., Adria d. d. i Kemoplast d.o.o.), čine svakidašnjicu s kojom se suočavaju gospodarstvenici, koje k tome opterećuju i sve veći troškovi i izdavanja za poreze, prireze i razne druge namete. Krizom su najsnažnije pogođene ove djelatnosti: ugostiteljstvo, prerađivačka industrija te, posebno, građevinarstvo, koje je u tri zadnje godine opalo za više od 30%. To je rezultat nestajanja poslova u građevinskom sektoru te općega manjka investicija.

TABLICA 1.

Ukupni prihodi i rashodi gospodarstva Zadarske županije 2008.-2012., u kunama

IZVOR: Gospodarska kretanja u Zadarskoj županiji, 2013.

TABLICA 2.

Zaposleni u Zadarskoj županiji 2010., 2011. i 2012.

IZVOR: Gospodarska kretanja u Zadarskoj županiji, 2011., Gospodarska kretanja u Zadarskoj županiji, 2012., Gospodarska kretanja u Zadarskoj županiji, 2013.

ANALIZA OSNOVNIH GOSPODARSKIH POKAZATELJA

Prvi dio analize uključuje analizu bruto društvenoga proizvoda, tj. sposobnosti gospodarstva da stvori finalna dobra i usluge. Budući da podaci o BDP-u za grad Zadar nisu na raspolaganju, razmotrit će se promjene u društvenom proizvodu za područje Zadarske županije te ih usporediti s BDP-om ostalih županija RH, a posebno županija Jadranske Hrvatske (jer su te županije po strukturi gospodarstva sličnije Zadarskoj županiji od ostatka Hrvatske).

U strukturi BDP-a najveći udio u Jadranskoj Hrvatskoj ima Splitsko-dalmatinska županija, koju slijedi Primorsko-goranska pa Istarska županija. Po udjelu u ukupnom BDP-u Jadranske Hrvatske Zadarska je županija četvrta od sedam županija. Prve tri županije gospodarski su jače od Zadarske, prije svega zahvaljujući veličini i snazi svojih urbanih središta (Split i Rijeka) te policentričnom društveno-gospodarskom razvitku u kojemu posebnu ulogu imaju turizam, poljoprivreda i industrija (Istra). Da bi Zadar dosegao tu razinu, trebao bi u sljedećem desetljeću ekonomski rasti po stopama većima od stopa rasta triju navedenih županija. To nije baš izgledno zbog mnogih čimbenika koji određuju veličinu nekoga gospodarstva (prije svega broj stanovnika).

Za analizu je važniji pokazatelj BDP-a po stanovniku od ukupnoga BDP-a za županiju jer pokazuje relativnu snagu županijskoga gospodarstva, bez obzira na ukupan broj stanovnika. Prema tom pokazatelju Zadarska je županija ispod prosjeka RH (na 83 %) te je peta od sedam županija Jadranske RH. Zanimljivo je da je po tom pokazatelju Ličko-senjska županija ispred Zadarske, iako je gospodarski slabija. Razlog tomu jest malen broj stanovnika u odnosu na ukupni BDP županije (Statistički ljetopis Republike Hrvatske, 2012.).

Šteta je što su godine ekonomskog rasta Zadarske županije kratko trajale i što se recesija produžila dulje od početnih očekivanja. Svakako bi interesantno bilo vidjeti kako bi se Zadar nastavio razvijati da su godine rasta trajala dva desetljeća neprekidno uz stope iz „godina rasta“. Ostaje očekivati da će strukturne reforme koje se moraju provesti u gospodarstvu zajedno s otvaranjem prema EU-tržištima i stranim ulagačima potaknuti nov ciklus gospodarskog rasta koji će Zadar vratiti starim stopama rasta. Sigurno je kako će u tome veliku ulogu imati gradovi, koji moraju osigurati uvjete za privlačenje investicija i novih poduzeća u gradska područja. Dakle, za Zadar, kao i zadarsku regiju, ostaje pitanje kako potaknuti vlastito gospodarstvo i kako se izdignuti iznad prosjeka te kako iskoristiti specifičnosti prije od ostalih kako bi postali „motor rasta“.

INDUSTRIJA

Zadar se u proteklom razdoblju razvio u važno industrijsko središte, koje je po strukturi i udjelu industrije imao dosta moderno i uravnoteženo gospodarstvo. Razvoj zadarske industrije bio je određen s nekoliko važnih čimbenika, koji su ga usmjeravali, ali i ograničavali. Zbog prometnih ograničenja u prošlosti industrijski razvoj bio je usmjeren prema prerađivačkoj industriji i proizvodnjama koje u svojem tehnološkom procesu ne zahtijevaju veće količine sirovina i energije, pa prema onima čija finalna produkcija nije velika te prometno i lokacijski uvjetovana.

Industrija se na zadarskom području razvijala na tri sirovinke podloge, i to na:

1. lokalnim izvorima sirovina i poljoprivrednoj proizvodnji
2. sirovinama koje daje more: uzgoj i preradba robe i proizvodnja soli
3. dovozu sirovina i materijala iz drugih područja u zemlji ili iz uvoza.

Industrija je u proteklom razdoblju bila okosnica i glavni pokretač razvoja zadarskoga područja, unatoč tomu što u zadnjem desetljeću druge, a posebice uslužne, djelatnosti bilježe brži razvitak. Tako je industrija zapošljavala više od 1/3 ukupno zaposlenih u gospodarstvu i ostvarivala isto toliko prihoda i dobiti. Međutim, udio industrije u ukupnom gospodarstvu Zadarske županije pao je 2012. na samo 15%.

U strukturi industrije trenutačno prevladava prehrambena industrija (Adria d. d., Tvornica kruha Zadar d. d. i dr.) i industrija pića (Maraska d. d.). Te grane industrije čine više od 50% ukupne industrijske proizvodnje.

Druge dvije grane po veličini i značenju iza prehrambene industrije jesu kemijska industrija te metaloprerađivačka industrija i strojogradnja, koje zajedno čine oko 30% industrije. Sve ostale grane čine oko 20% industrije.

Metaloprerađivačku industriju predstavljaju tvrtke LTH – Metalni lijev d. o. o. u Benkovcu (visokotehnološka proizvodnja automobilskih dijelova od aluminija za vodeće njemačke proizvođače automobila) i Aluflexpack Novi d. o. o. u Murvici (proizvodnja aluminijske folije i fleksibilne ambalaže). Na području strojogradnje ističu se SAS – Strojogradnja d. o. o., koja proizvodi specijalne alatne strojeve i izvozi ih širom svijeta, HSTEC d. o. o., koji proizvodi brzookretne elektromotore za potrebe specijalnih alatnih strojeva, te SAS – Vektor d. d., koji proizvodi plastične brodove.

TURIZAM

Turistička i ugostiteljska ponuda Zadarske regije raznovrsna je i kvalitetna te zadovoljava motive i interese turista gradskoga miljea, nautičara, rekreativaca, izletnika i kupaća. No unatoč prirodnim mogućnostima ona nije zauzimala prevladavajuće mjesto u gospodarskoj strukturi.

Turistička privreda Zadarske županije nudi oko 80 000 postelja, i to oko 12 000 ležaja u osnovnim i oko 68 000 ležaja u komplementarnim objektima. Prije velikosrpske agresije ostvarivalo se oko 4,3 milijuna noćenja. Turističko gospodarstvo još se nije potpuno oporavilo od strahota rata. Turistički objekti bili su u službi prognanika i izbjeglica te uglavnom uništeni i neodržavani. Završetkom rata pomalo se obnavljaju turistički objekti, pa se i turisti postupno vraćaju na ovo područje. Danas se može reći da se Zadarska županija po fizičkom prometu približila predratnim pokazateljima.

Osnovni nositelji turističke privrede jesu:

- Turisthotel d. d. (s raznim sadržajima u Zadru i okolici, primjerice Boutique hostel Forum u Zadru, kamp Zaton Holiday Resort u Zatonu i dr.)
- Crvena luka d. o. o. pokraj Biograda
- Pine Beach Pakoštane d. o. o. (prije Club Méditerranée) u Pakoštanima
- Hotelsko naselje Božava d. o. o. u Božavi
- Bluesun hotel Alan d. d. u Starigradu Paklenici
- Hotel Pinija d. o. o. u Petrčanima
- Falkensteiner d. o. o. (hoteli i apartmanska naselja) u Zadru i Petrčanima
- Ilirija d. d. u Biogradu
- Turističko naselje Zelena punta d. d. u Kukljici
- Hoteli Zadar d. d. u Zadru
- Turističko naselje Croatia d. o. o. u Svetom Filip i Jakovu i dr.

Osim osnovnih nositelja turističke ponude, nužno je spomenuti da ima još mnogo manjih hotela u gradovima i u seoskim naseljima Zadarske županije, dok znatan segment ponude čini i privatni smještaj (više od 35 000 ležaja) u suvremeno opremljenim apartmanima, vilama i malim hotelima, koji se na tržištu sve više traže.

U turističkoj ponudi zadarske turističke regije važno mjesto zauzima mnogo suvremeno opremljenih restorana i drugih ugostiteljskih objekata, koji svojom gastronomskom ponudom karakterističnom za zadarski kraj upotpunjuju turistički proizvod županije. Osim navedenih čvrstih objekata, turističkoj ponudi treba dodati više od 20 000 ležaja u autokampovima te oko 5000 vezova u marinama, od čega 2600 u moru te oko 2400 vezova na kraju.

U Zadarskoj županiji razvoj turizma imat će ključnu ulogu zahvaljujući dosadašnjim ostvarenjima, odnosno veličini i kvaliteti sadašnjih smještajnih i drugih turističkih

Turistička zajednica	Godine				
	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
Kali	2 156	2 192	2 478	2 497	3 301
Benkovac	1 657	1 458	2 835	5 361	3 420
Novigrad	4 186	4 544	5 561	5 588	5 889
Tkon	4 851	6 111	6 294	7 445	7 498
Kukljica	15 441	11 432	8 136	7 428	8 312
Obrovac	2 481	1 959	6 401	7 233	8 985
Jasenice	5 797	7 187	8 263	9 528	9 555
Posedarje	5 766	6 285	7 707	7 029	12 335
Ugljan	9 662	9 479	10 891	11 591	12 237
Preko	16 416	7 773	11 459	12 308	12 802
Vrsi	10 991	12 564	12 894	13 346	13 888
Sali	23 139	16 800	17 418	16 961	14 118
Ražanac	12 076	12 655	13 118	13 944	14 649
Pašman	13 538	16 779	17 909	16 503	18 214
Povljana	17 794	18 606	19 354	20 733	20 408
Kolan	23 480	19 949	20 064	24 397	27 694
Privlaka	26 956	29 865	27 981	33 942	34 794
Bibinje	39 196	35 789	38 958	41 610	42 953
Sukošan	41 149	39 017	44 238	45 976	46 594
Sv. Filip i Jakov	40 859	42 280	42 730	46 283	50 790
Zaton	44 053	45 847	47 455	54 127	52 401
Nin	49 360	51 875	54 757	60 670	60 818
Starigrad	56 551	59 028	61 929	67 078	74 935
Pakoštane	46 954	60 130	61 234	68 628	76 731
Vir	56 403	66 926	80 173	92 547	94 022
Pag	97 696	99 134	107 625	108 783	111 704
Biograd n/m	150 937	145 901	160 841	167 470	183 086
Silba	10 560	5 325	5 657	5 414	5 346
Zadar	274 704	282 229	298 839	312 391	343 192
Ukupno Zadarska županija	1 106 818	1 121 129	1 205 210	1 288 823	1 372 684
Verižni indeksi	-	101,3	107,5	106,9	106,5

TABLICA 3.

Kretanje broja turističkih dolazaka u Zadarskoj županiji 2009.-2013.

IZVOR: Hrvatska gospodarska komora – Županijska komora Zadar, 2014.

Turistička zajednica	Godina				
	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
Benkovac	15 178	12 775	45 121	52 476	26 111
Kali	21 270	22 959	23 803	24 649	31 374
Novigrad	28 244	28 170	35 386	37 548	38 079
Tkon	41 513	60 590	64 565	73 960	76 148
Kukljica	136 214	106 695	78 032	69 821	77 328
Posedarje	39 349	53 121	68 562	63 616	97 147
Obrovac	17 098	12 453	68 252	78 231	97 638
Jasenice	67 595	78 820	97 147	104 868	102 566
Sali	127 756	130 804	137 462	131 141	103 221
Ugljan	105 074	103 335	109 638	117 522	121 915
Preko	98 563	72 522	92 670	99 499	105 976
Vrsi	110 164	130 265	131 344	136 746	140 463
Povljana	148 698	157 960	159 141	172 140	155 272
Ražanac	97 952	101 105	106 470	141 976	178 739
Pašman	134 746	173 072	163 105	175 675	195 431
Kolan	180 402	206 382	192 933	237 711	234 916
Privlaka	252 765	279 265	263 562	305 760	299 641
Bibinje	217 647	280 741	280 007	310 589	312 705
Sukošan	195 293	293 200	312 248	328 532	325 124
Sv. Filip i Jakov	337 372	318 847	358 684	382 180	419 054
Starigrad	325 302	354 454	363 955	417 295	436 341
Zaton	380 755	385 638	409 484	448 210	431 881
Nin	438 920	458 189	490 468	530 518	522 292
Pakoštane	448 255	505 104	511 599	577 567	676 698
Pag	746 111	757 057	813 977	816 960	831 784
Vir	611 807	728 306	907 812	1 044 037	1 034 708
Biograd n/m	893 957	971 090	1 001 798	1 042 023	1 115 583
Silba	57 863	67 786	71 388	66 651	64 645
Zadar	994 173	1 122 882	1 163 179	1 221 168	1 317 203
Ukupno Zadarska županija	7 272 045	7 975 597	8 523 803	9 211 081	9 571 996
Verižni indeksi	-	109,7	106,9	108,1	103,9

TABLICA 4.

Kretanje broja noćenja u Zadarskoj županiji 2009.-2013.

IZVOR: Hrvatska gospodarska komora – Županijska komora Zadar, 2014.

Turisti	2010.	2011.	2012.
Strani turisti	1 103 579	978 917	1 051 994
Domaći turisti	215 540	224 282	234 817
Ukupno	1 119 119	1 203 199	1 286 811

TABLICA 5.

Kretanje broja turističkih dolazaka u Zadarskoj županiji 2010., 2011. i 2012.

IZVOR: Gospodarska kretanja u Zadarskoj županiji, 2011., Gospodarska kretanja u Zadarskoj županiji, 2012., Gospodarska kretanja u Zadarskoj županiji, 2013.

kapaciteta, ali i razvojnim potencijalima, kao što su veliki i neizgrađeni prostori pogodni za turističku izgradnju, zatim mnogi otoci i povoljni prirodno-geografski uvjeti te kulturna baština.

Razvoj turizma višestruko će djelovati na razvoj mnogih drugih djelatnosti, a što uključuje veću i bolju povezanost tih djelatnosti s turizmom i s pojedinim područjima na kojima su kapaciteti tih djelatnosti. U tom smislu bolja prometna povezanost unutar županije, kao i područja Zadarske županije s drugim regijama, važna je pretpostavka ostvarivanja cjelovite strategije razvoja.

POLJOPRIVREDA, RIBARSTVO I PREHRAMBENA INDUSTRIJA

Zadarska županija raspolaže sa 60 000 ha obradivih površina i površinom mora od oko 3700 km², što je oko 12% ukupne površine hrvatskoga dijela Jadrana. Prirodni uvjeti, plodna polja Ravnih kotara i veliki i raščlanjeni morski akvatorij uvjetovali su razvoj i dugu tradiciju ribarstva i poljoprivrede.

Zadarsko ribarstvo čini 16 tvrtki i veći broj obrtnika. Ribarska zadruga „Ribarska sloga“ okuplja 12 tvrtki i obrtnika. Flota zadarskih ribara sastavljena je od kočara, plivaričara i tunolovaca. To su kočice kalifornijskoga tipa dužine od 15 do 25 m. Zbog snažne flote u privatnom vlasništvu, po vrsnim ribarima poznatima u cijelom svijetu te riboprerađivača i uzgajivača bijele ribe i tune, Zadarska županija svrstava se u županije s najrazvijenijim ribarstvom u Hrvatskoj.

Od pet hrvatskih riboprerađivača, dva su sa stogodišnjom tradicijom na zadarskom području. To su Adria d. d. i Mardešić d. o. o. Tvornica Mardešić d. o. o. osnovana je 1905. i postoji i danas. Godišnje proizvodi oko 1000 t ribljih konzervi, i to sardine, sardine s povrćem i sardine s rajčicom. Adria d. d. je osnovana 1948. i proizvođač je poznatih *Eva* konzervi. Ima vlastitu ribarsku luku, najsuvremeniju opremu za preradu ribe, sa svim pratećim objektima i hladnjaču kapaciteta 2500 t. Proizvodi 150 000 kutija na dan. Riba se pakira u litografiranu ambalažu. Danas su Adria d. d. i Mardešić d. o. o. u fazi konsolidacije proizvodnje i privatizacije.

Cromaris d. o. o. (ranije Cenmar d. d.) najveća je tvrtka na području marikulture u Zadarskoj županiji koja proizvede oko 850 t ribe, a proizvodi i mlađ u svojem mrijestilištu u Ninu kojom opskrbljuje mnoge uzgajivače ribe. Mrijestilište je kapaciteta 3 mil. jedinki, a planiranom modernizacijom i proširenjem kapacitet bi se povećao na 5 mil. jedinki. Posebna su važnost matični stokovi brancina i orade, od kojih se dobiva autohtona mlađ koja

je bolje kvalitete nego uvozna. Time se čuva i autohtoni hrvatski brancin.

Adria octopus d. o. o., Badioli i Maksan d. o. o., Martinović fish d. o. o. i dr. jesu tvrtke koje proizvode od 50 do 100 t brancina i orade, uglavnom za izvoz u Italiju.

Uzgojem pastrve bavi se tvrtka Ribarstvo d. d. iz Donje Suvaje. Proizvodi 80 t pastrve i pastrvsku mlad, a ribu uglavnom izvozi u Italiju.

Godine 1996. počeo se razvijati novi vid marikulture – uzgoj tune. Tada je osnovana tvrtka Kali-tuna d. o. o., koja prva na Mediteranu počela uzgajati tunu. Taj pionirski pothvat prerastao je u dobro uhodanu djelatnost. Tvrtka danas proizvodi 250 t tune. Uz tu tvrtku, uzgojem tune bave se još i Adriatic tuna d. o. o. te Jadran tuna d. o. o. Svi zajedno proizvedu oko 1000 t tune, vrlo cijenjene na japanskom tržištu, gdje postiže cijenu od oko 40 EUR/kg.

Mogućnosti poljoprivredne proizvodnje u Zadarskoj županiji zasnivaju se na oko 59 000 ha obradivih površina. Obradive površine gotovo su sve u privatnom vlasništvu. Glavne grane proizvodnje jesu: voćarstvo, vinogradarstvo, povrtlarstvo i stočarstvo. Nakon ratnih razaranja, danas ima oko 13,5 milijuna trsova vinove loze, oko 530 000 stabala masline, oko 170 000 stabala višnje maraske i oko 40 000 stabala breskve te otprilike toliko i trešnje. To su glavne voćne vrste. Treba naglasiti da je prije Domovinskog rata broj stabala bio osjetno veći. Posebnu važnost od voćnih vrsta ima višnja maraska, koja je osnovna sirovina za proizvodnju likera *Maraschino* te voćnih sirupa, sokova i alkoholnih pića. U Zadarskoj županiji višnja maraska posebne je kvalitete. Tvrtka Maraska d.d. podigla je na Vlačinama na oko 200 ha velik nasad višnje maraske sa 95 000 stabala. Veliki su poslovni subjekti u sektoru poljoprivrede još i Vogens d. o. o. (Kožino-Primorje), koji proizvodi kravlje mlijeko te ima velik nasad maslina, Vrana d. o. o. (Jankolovica), koja se bavi vinogradarstvom, maslinarstvom te uzgojem voća i povrća, krmiva te mlijeka i jaja, *PIK Vinkovci d. d.* (Sv. Filip i Jakov), koji proizvodi povrće i usjeve, Badel 1862 d. d. – Vinarija Benkovac (Benkovac), koja u Korlatu, Dubravi (Miranje) i Pristegu uzgaja vinovu lozu te proizvodi alkoholna pića. I tvrtka Baštica-agro d. o. o. podiže velike nove nasade breskve i jabuke s rasadnikom voćnih sadnica i podloga na lokalitetu Baštica bivšega PK Zadra.

Povrće i voće iz Ravnih kotara stiže na tržnice i većih gradova u Hrvatskoj. Na pašnjačkim površinama važan je uzgoj ovaca. U Zadarskoj županiji ima ih oko 80 000. S ovčarstvom se povezuje i proizvodnja sira. Glasovit paški sir dobiven je iz mlijeka ovaca koje pasu na škrtoj zemlji. Najviše toga sira proizvodi se u Paškoj sirani d. d. u Pagu i Sirani Gligora d. o. o. u Kolanu.

Prehrambena industrija danas čini 50% ukupne industrije u Zadarskoj županiji. Glavne su grane: proizvod-

nja hrane i pića te riboprerađivačka industrija. Poljoprivredu i ribarstvo treba učiniti efikasnim i prepoznatljivim u segmentu prirodne i zdrave hrane te kvalitetnih prehrambenih proizvoda specifičnih za zadarsko i šire mediteransko područje. Stoga treba maksimalno razviti marikulturu i ribarstvo, kao tradicionalne grane gospodarstva po kojima je Zadarska županija najpoznatija i s najvećim udjelom u Hrvatskoj.

Općenito, razvoj industrije treba temeljiti na prirodnim resursima zadarskoga područja i na novoj tehnologiji, ali i na modernizaciji sadašnjih kapaciteta i potrebama tržišta. Pri tome treba maksimalno iskoristiti prednosti i pogodnosti slobodnih carinskih zona za razvoj proizvodnih djelatnosti i industrije.

Sektor usluga, s vodećim mjestom ugostiteljstva i trgovine, obrtničkih usluga, treba također postati važan čimbenik razvoja ove županije. Usluge prometa, a posebno pomorski promet, treba i dalje razvijati stalnim ulaganjem u nove i suvremene kapacitete. U ostvarivanju razvojne strategije mala i srednja poduzeća trebaju postati dominantan oblik poslovanja, ali pri tome treba podržati razvoj i nekoliko većih poduzeća zbog njihovih višestrukih učinaka na razvoj cjelokupnoga gospodarstva.

POMORSTVO I VEZE

U pomorstvu sa sjedištem u Zadru djeluje najveća hrvatska pomorska tvrtka, Tankerska plovidba d. d. Zadar, koja raspolaže flotom od preko 1 100 000 DWT nosivosti, pretežno za prijevoz sirove nafte, derivata, kemikalija i rasutih tereta.

Najveći dio putničkoga prometa ostvaruje državni brodar Jadrolinija d. d. iz Rijeke, a u zadnje vrijeme prijevoz putnika obavljaju i privatni brodari (G & V Line d. o. o. i Mia trade d. o. o.).

Velika važnost pomorskoga prometa vidi se i po postojanju frekventne putničke luke u samom gradu, koja ulazi u luke od državne važnosti s prometom od oko 1 100 000 putnika i 140 000 vozila 2012. godine (Ikić, 2013.).

Na području Gaženice funkcionira teretna luka manipulativnoga kapaciteta blizu 1 000 000 tona na godinu. Nažalost, taj kapacitet nije ispunjen. Godišnji promet trgovačke luke varira i u prosjeku iznosi oko 500 000 t (npr. 2010. godine bilo je 630 000 t, a 2012. samo 260 000 t tereta). Na tom području postoji prostor za uspostavu slobodne zone, koja je u osnivanju, tj. čeka odobrenje Vlade RH.

Kroz Zadarsku županiju prolazi 570 km državnih cesta, 505 km županijskih cesta te 588 km lokalnih cesta. Prokopavanjem tunela Sv. Rok i izgradnjom autoceste A1

stvorene su bitne pretpostavke da Zadar postane važno prometno čvorište.

Kroz županiju prolazi željeznički pravac Zagreb – Knin – Split s odvojcima za Zadar i Šibenik. Razvojnjom strategijom željezničkoga prometa predviđa se etapna obnova i modernizacija pruge, skraćivanje trase izgradnjom više tunela te njezina elektrifikacija, da bi se povećala njezina propusna i prijevozna moć.

Prometni sustav Zadarske županije uvelike dopunjuje zadarska zračna luka u Zemunik, koja je nedavno obnovljena i modernizirana, a produljenjem piste postoji mogućnost primanja i najvećih zrakoplova.

ZAKLJUČAK

Da bi se iskoristili potencijali te da bi se odgovorilo na ključne izazove, kao što su nezaposlenost, gospodarska stagnacija i ratno nasljeđe, od presudne je važnosti da su strateški razvoj i investicije u Zadarskoj županiji dobro usmjereni. Stoga je prepoznata važnost zajedničkoga koordiniranog i integriranog pristupa planiranju razvoja Zadra i županije, kojoj je taj peti po veličini hrvatski grad sjedište. Takvo planiranje trebao bi omogućiti da se prednosti i prilike iz okoline iskoriste, a prijetnje i slabosti anuliraju.

Zadar i Zadarska županija, ali i područja susjednih županija koja gravitiraju Zadru, u gospodarskom smislu važno su i specifično razvojno područje s istaknutim stratejskim, ekonomskim i pomorskim lokacijama za razvoj industrije, poljoprivrede i ribarstva, turizma, prometa, trgovine i drugih gospodarskih djelatnosti.

U gospodarskom smislu Zadar je industrijski, turistički, poljoprivredno-ribarski, pomorski i prometni centar velikoga područja Hrvatske, koje obuhvaća sjevernu Dalmaciju i velik dio Like, koji je kao takav poznat u Hrvatskoj, ali i u Europi i svijetu. To područje i Zadar kao njegovo središte imaju sve temeljne pretpostavke za svekoliki brži razvoj, pri čemu treba imati na umu da je u dosadašnjem razvoju iskorišten samo dio velikih razvojnih mogućnosti.

LITERATURA

- Cingula, M. (1992.): Poduzetništvo kao temelj gospodarskog razvoja Hrvatske, CROMA, Zagreb.
- Ikić, D. ur. (2011.): *Gospodarska kretanja Zadarske županije*, br. 26, Hrvatska gospodarska komora – Županijska komora Zadar, Zadar.
- Ikić, D. ur. (2012.): *Gospodarska kretanja Zadarske županije*, br. 27, Hrvatska gospodarska komora – Županijska komora Zadar, Zadar.
- Ikić, D. ur. (2013.): *Gospodarska kretanja Zadarske županije*, br. 28, Hrvatska gospodarska komora – Županijska komora Zadar, Zadar.
- Ivić, P. (2012.): *Mediji i poduzetnici u Zadarskoj županiji*, Izvori d.o.o. i Sveučilište u Zadru, Zagreb i Zadar.
- Samuelson, P. A. i Nordhaus, W. (2000.): *Ekonomija*, Mate d.o.o, Zagreb.
- Statistički ljetopis Republike Hrvatska*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2012.
- Veselica, V. (1995.): *Financijski sustavi u ekonomiji*, Inženjerski biro, Zagreb.
- Zakon o trgovačkim društvima*, Narodne novine 111/93, 34/99, 121/99, 118/03.

STRATEŠKO PLANIRANJE U ZADARSKOJ ŽUPANIJI I PAMETNA REGIONALNA SPECIJALIZACIJA

Snimio Aleksandar Bonačić

Vedrana Kevrić

ZADRA - Razvojna agencija Zadarske županije

UVOD

Proces pametne regionalne specijalizacije Zadarske županije proizlazi iz sadašnjih strateških dokumenata Zadarske županije, razvojnih dokumenata čija je izradba inicirana kao i praćenja provedbe Županijske razvojne strategije Zadarske županije. Uloga strateških dokumenata u upravljanju regionalnim razvojem vrlo je važna jer su ti dokumenti alat za sveobuhvatno usmjeravanje razvoja. Zadarska županija izradila je Županijsku razvojnu strategiju Zadarske županije (ŽRS) od 2011. do 2013. godine. Ona je službeni razvojni dokument Zadarske županije i planski dokument politike regionalnog razvoja Republike Hrvatske na najnižoj razini te tako i službeni razvojni dokument svih jedinica lokalne samouprave (JLS) na području Zadarske županije.

U svibnju 2014. godine pristupit će se izradbi ŽRS za novo plansko razdoblje koje će biti usklađeno sa planskim dokumentima Europske unije. Strategija *Europa 2020* temelji se na pametnom, održivom i uključivom razvoju, kojemu je cilj stvaranje preduvjeta koji će omogućiti gospodarstvu Europske unije izlaz iz krize. U tom smislu treba promatrati potrebu i izazov za Zadarsku županiju u planiranju i primjeni pametne regionalne specijalizacije.

U vezi s pametnom regionalnom specijalizacijom započeti su razvojni projekti koji bi trebali znatno pridonijeti konkurentnosti identificiranih ključnih sektora gospodarstva Zadarske županije, povećanju zaposlenosti te održivom i uravnoteženom razvoju Jadranske regije i Republike Hrvatske.

ŽUPANIJSKA RAZVOJNA STRATEGIJA ZADARSKE ŽUPANIJE OD 2011. DO 2013.

Prvi strateški dokument o ciljevima, prioritetima i mjerama gospodarskog i društvenog razvoja Zadarske županije jest Regionalni operativni program Zadarske županije, koji je obuhvaćao razdoblje od 2007. do 2010. Dokument je predstavljao preduvjet upotrebe sredstava iz pretprihvatljivih fondova Europske unije, odnosno strateški okvir povlačenja i iskorištavanja tih sredstava.

U skladu sa *Zakonom o regionalnom razvoju Republike Hrvatske* (Narodne novine br. 153/2009.) i *Strategijom regionalnog razvoja Republike Hrvatske* (59. sjednica Vlade RH, 4. lipnja 2010.), županijske strategije zamijenile su regionalne operativne programe. Stoga je nakon završetka planskog razdoblja koje je obuhvaćao *Regionalni operativni program Zadarske županije* izrađena Županijska razvojna strategija (ŽRS) od 2011. do 2013. godine.

Odlukom Županijske skupštine Zadarske županije na sjednici održanoj 16. prosinca 2013. godine produljuje se

trajanje Županijske razvojne strategije Zadarske županije (ŽRS) za jednu godinu odnosno na razdoblje od 2011. do 2014. godine. To je učinjeno sukladno nalogu Ministarstva regionalnog razvoja i fondova Europske unije (dalje u tekstu MRRFEU) da bi se osigurala usklađenost trajanja županijskih razvojnih strategija sa Strategijom regionalnog razvoja Republike Hrvatske.

Strategija razvoja Zadarske županije izrađena je prema *Pravilniku o metodologiji izrade i načinu vrednovanja županijskih razvojnih strategija* (Narodne novine br. 153/2009.) koji je donijelo Ministarstvo regionalnog razvoja, šumarstva i vodnoga gospodarstva RH 20. travnja 2010.

U izradbi *Strategije razvoja Zadarske županije* poštovalo se načelo partnerstva i konzultacijski proces. Županijsku razvojnu strategiju pripremala je Razvojna agencija Zadarske županije od lipnja 2010. do siječnja 2011. godine u suradnji s Partnerskim vijećem i 5 radnih skupina koje su činili predstavnici gospodarskoga, javnoga i civilnoga sektora kako bi se obuhvatile potrebe i doprinos svih zainteresiranih strana i dionika regionalnog razvoja.

Županijska razvojna strategija Zadarske županije usklađena je sa *Strateškim okvirom za razvoj*, koji je krovni strateški razvojni dokument i definira okvir za razvoj sektorskih strategija i javnih politika RH. S tim je usklađen i ŽRS, kao i s Nacionalnim strateškim referentnim okvirom te svim operativnim programima koje sadrži. Ta je razvojna strategija usklađena i sa *Strategijom regionalnog razvoja Republike Hrvatske*, a strateški ciljevi ŽRS-a s razvojnim prioritetima na razini NUTS 2 regije za Jadransku Hrvatsku.

Držeći se *Pravilnika o metodologiji izrade i načinu vrednovanja županijskih razvojnih strategija*, a u cilju poboljšanja kvalitete ŽRS-a i cjelokupnoga procesa programiranja, prethodno vrednovanje (*ex-ante* evaluacija) provodilo se u svim fazama izradbe ŽRS-a, a završeno je prije njezina usvajanja.

Osim ŽRS-a, od 2011. godine do danas na županijskoj su razini izrađeni sljedeći strateški dokumenti:

- 1) Programa ruralnog razvoja Zadarske županije 2012.-2014.
- 2) Strategija razvoja ljudskih potencijala Zadarske županije 2011.-2013.
- 3) Operativni program razvoja sektora ribarstva Zadarske županije 2013.-2015.
- 4) Glavni plan razvoja turizma Zadarske županije 2013.-2023.

U fazi izradbe je:

- 1) Strategija razvoja kulture Zadarske županije 2014.-2020.

Nakon izradbe županijske razvojne strategije od 2011. do 2013., iskazana je potreba za izradbom strategije razvoja Grada Zadra za sljedeće sedmogodišnje razdoblje. Zadar

je urbano, gospodarsko i društveno središte Zadarske županije. Peti je grad po veličini u Republici Hrvatskoj i treći u Jadranskoj Hrvatskoj, što pridonosi njegovoj važnosti i daljnjem razvoju. Stoga je izrađena *Strategija razvoja Grada Zadra* od 2013. do 2020. godine, koja je usvojena na sjednici Gradskoga vijeća u travnju 2013. godine.

Popis navedenih strateških dokumenata upućuje na to da je u Zadarskoj županiji proces strateškoga planiranja shvaćen kao ozbiljan i kontinuiran proces regionalnog razvoja s usmjerenjem na okosnice razvoja županije, za što su izrađene ili su u izradbi i sektorske strategije.

Osim izradbe strateških dokumenata, u promatranom razdoblju istodobno se prati i provedba Županijske razvojne strategije Zadarske županije.

PRAĆENJE PROVEDBE ŽUPANIJSKE RAZVOJNE STRATEGIJE

Pravilnikom o obveznom sadržaju, metodologiji izrade i načinu vrednovanja županijskih razvojnih strategija, i to člankom 12, određeno je da županija podnosi godišnje izvješće o rezultatima provedbe ŽRS-a MRRFEU. Izvješće o provođenju Županijske razvojne strategije Zadarske županije izrađuje Razvojna agencija Zadarske županije u koordinaciji s Upravnim odjelom za razvoj i europske procese Zadarske županije.

U skladu s uputom za izradbu i sadržaj izvješća županija o provedbi ŽRS-a, koju je izradio MRRFEU u suradnji s Ekonomskim institutom, Zagreb (EIZ), izrađeno je *Izvješće o provedbi županijske razvojne strategije Zadarske županije za 2011. godinu*.

Izvješće o provedbi Županijske razvojne strategije Zadarske županije za 2011. godinu temelji se na podacima prikupljenima od 23 (od ukupno 35) jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave (dalje u tekstu JLPS) s područja Zadarske županije, a to su: Zadarska županija, Grad Zadar, Grad Biograd, Grad Benkovac, Grad Obrovac, Grad Pag, Općina Bibinje, Općina Galovac, Općina Gra-

čac, Općina Kali, Općina Kukljica, Općina Lišane Ostrovičke, Općina Pakoštane, Općina Pašman, Općina Polača, Općina Poličnik, Općina Posedarje, Općina Preko, Općina Sveti Filip i Jakov, Općina Škabrnja, Općina Tkon, Općina Vir i Općina Vrsi.

Treba istaknuti da 12 JLS (Grad Nin, Općina Jasenice, Općina Kolan, Općina Novigrad, Općina Poveljana, Općina Privlaka, Općina Ražanac, Općina Sali, Općina Stankovci, Općina Starigrad, Općina Sukošan, Općina Zemunik Donji) nije dostavilo tražene podatke o provedbi ŽRS-a za 2011. na svojem području, pa oni nisu mogli biti obuhvaćeni ovim izvješćem. Izvješće obuhvaća i podatke Razvojne agencije Zadarske županije koji se odnose na provedene razvojne mjere.

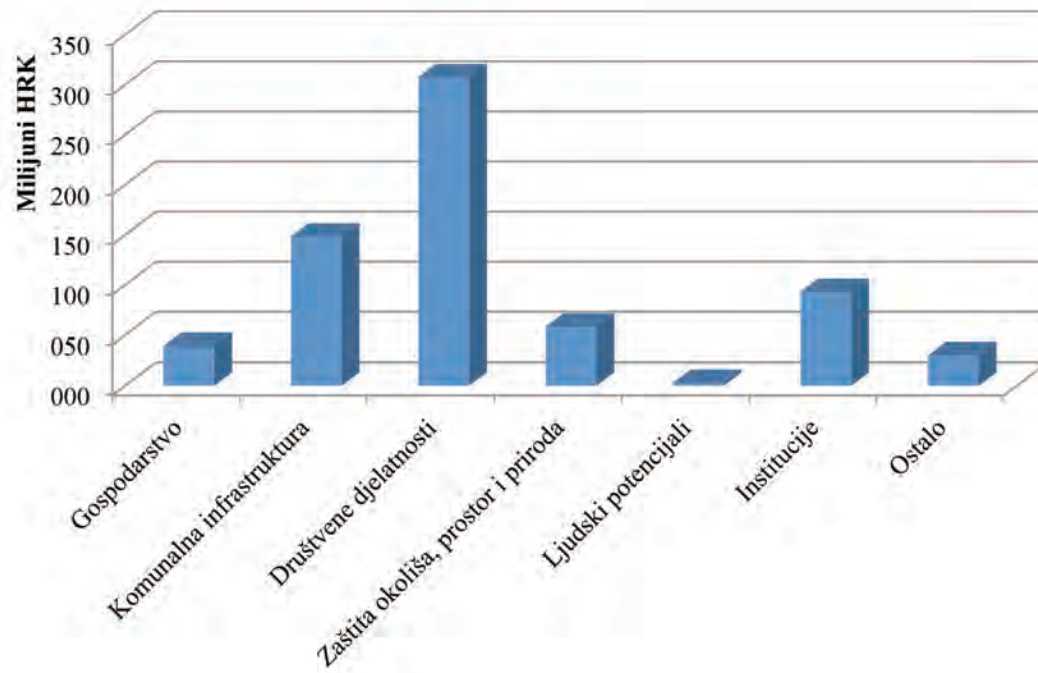
Podatke o razvojnim projektima iz svoje domene, a provedenima na području Zadarske županije, dostavili su i: MRRFEU, Ministarstvo zdravlja RH, Ministarstvo kulture RH, Fond za zaštitu okoliša, Hrvatski centar za razmišljanje te tvrtke: Hrvatske vode, Hrvatske autoceste, Županijska uprava za ceste, Županijska lučka uprava Zadar, Lučka uprava Zadar, Zračna luka Zadar i EVN Croatia.

Kako se vidi iz prikazane Tablice 1 i na slici 1, planirana sredstva za provedbu mjera po područjima razvoja Zadarske županije od 2011. do 2013. ukupno iznose 2.139.752.958 kuna, od čega se najviše sredstava planiralo utrošiti za razvoj, tj. provedbu skupine mjera društvenih djelatnosti 851.993.789 kuna ili 39,8% od ukupnog iznosa. Analizirajući i razvojne projekte, može se zaključiti da je najviše projekata i sredstava planirano upravo za to područje razvoja, i to za skupinu mjera unapređenja i razvoja u odgoju i obrazovanju, točnije za mjeru 4.2.1. iz ŽRS-a Izgradnja, obnova i opremanje društvene, zdravstvene i socijalne infrastrukture važne za povećanje kvalitete života i razvoj zajednice. Najmanji iznos sredstava, 7.052.496 kuna ili 0,3% od ukupno planiranih sredstava, planira se utrošiti na razvoj ljudskih potencijala, u što je svrstana samo jedna mjera ŽRS-a, 1.3.2. Usklađivanje razvoja ljudskih resursa s potrebama gospodarstva.

Područja razvoja	Planirano 2011.-2013. (HRK)	Udio (%)	Planirano 2011. (HRK)	Udio (%)	Utrošeno 2011. (HRK)	Udio (%)	Indeks (utr./pl. 2011.* 100)
Gospodarstvo	149.353.015	7,0	39.141.739	5,8	30.500.079	4,9	78
Komunalna infrastruktura	613.913.328	28,7	148.100.897	21,9	125.976.180	20,3	85
Društvene djelatnosti	851.993.789	39,8	307.216.916	45,4	289.955.462	46,8	94
Zaštita okoliša, prostor i priroda	134.976.341	6,3	58.171.742	8,6	54.459.672	8,8	94
Ljudski potencijali	7.052.496	0,3	2.693.610	0,4	2.514.069	0,4	93
Institucije	286.003.152	13,4	92.938.062	13,7	90.443.221	14,6	97
Ostalo	95.660.836	4,5	29.938.062	4,4	25.687.998	4,2	86
Ukupno	2.138.952.958	100,0	677.347.778	100,0	619.536.683	100,0	91

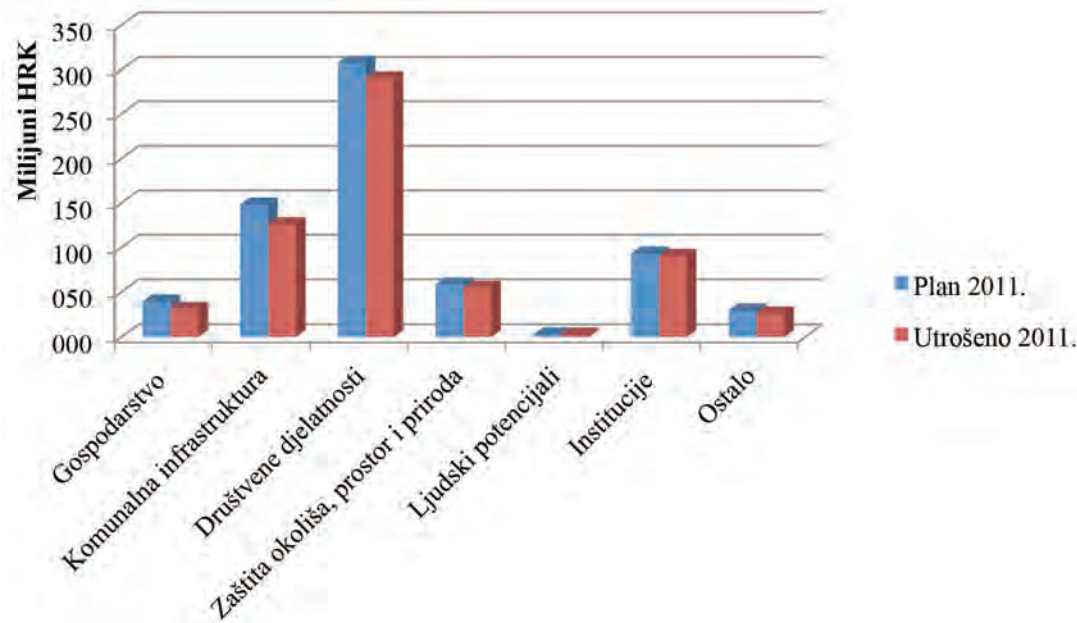
TABLICA 1.
Financijsko izvješće o provedbi skupine mjera ŽRS-a zbrojno po područjima razvoja Zadarske županije

IZVOR: ZADRA – Razvojna agencija Zadarske županije

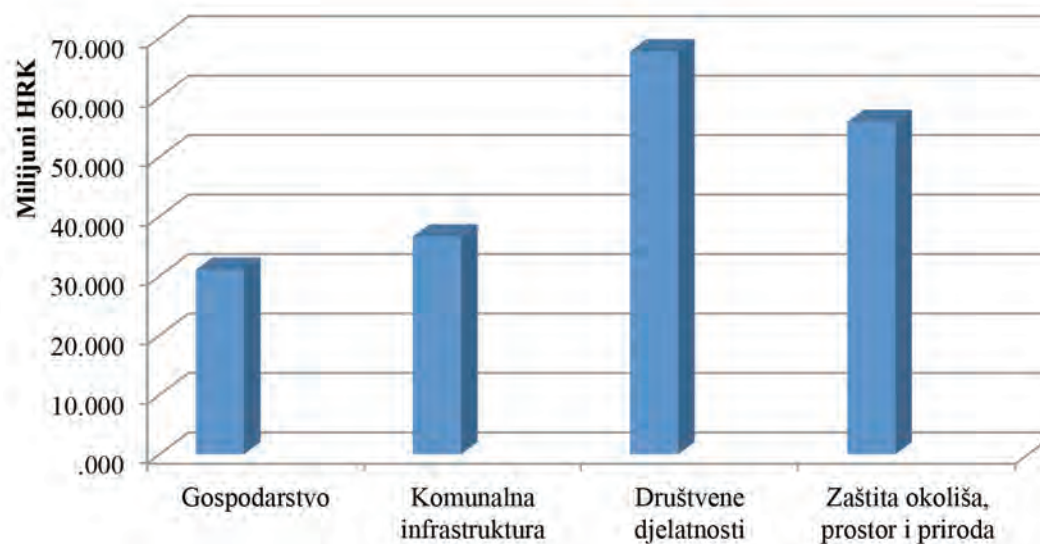
SLIKA 1.
Planirana sredstva za provedbu skupine mjera ŽRS-a zbrojno po područjima razvoja za razdoblje od 2011. do 2013.

IZVOR: ZADRA – Razvojna agencija Zadarske županije

SLIKA 2.
Planirana i utrošena sredstva za provedbu skupine mjera ŽRS-a zbrojno po područjima razvoja za 2011.

IZVOR: ZADRA – Razvojna agencija Zadarske županije

SLIKA 3.
Razvojni projekti JLPS u 2011. godini prema područjima razvoja (u HRK)

IZVOR: ZADRA – Razvojna agencija Zadarske županije

Razvojno područje	Vrijednost	Udio (%)
Gospodarstvo	31.009.775	16,2
Komunalna infrastruktura	36.592.344	19,1
Društvene djelatnosti	67.715.633	35,4
Zaštita okoliša, prostor i priroda	55.854.369	29,2
Ukupno	191.172.120	100,0

Za 2011. godinu planirana sredstva za provedbu razvojnih mjera ŽRS-a Zadarske županije iznosila su 677.347.778 kuna. U 2011. godini utrošeno je ukupno 619.536.683 kuna ili 91% od planiranih sredstava. Tablica 1 i Slika 2 pokazuju da se i za 2011. godinu, kao i za proračunsko razdoblje od 2011. do 2013., najviše sredstava planiralo za provedbu mjera u razvoju društvenih djelatnosti, i to 309.049.971 kuna ili 45,4% od ukupno planiranih sredstava. Za navedeno područje razvoja utrošena su i najveća sredstva, u iznosu od 289.955.462 kuna ili 46,8% od ukupno utrošenih sredstava u promatranoj godini.

Među razvojnim mjerama poduzetim u izvještajnom razdoblju sadržani su razvojni projekti koje čine sastavni dio ukupnih razvojnih mjera poduzetih kako bi se ostvarili prioriteta i strateški ciljevi razvoja utvrđeni u županijskoj razvojnoj strategiji. Prema uputi za izradbu i sadržaj izvješća županija o provedbi ŽRS-a, analizirani su samo razvojni projekti koji su ujedno i kapitalne investicije. Razvojni projekti (kapitalne investicije) obuhvaćeni ovom analizom sadržani su i u planovima razvojnih programa proračunskih korisnika županije, gradova i općina na području Zadarske županije koji su podatke dostavili. Međutim, na području Zadarske županije u promatranom razdoblju provode se i projekti čiji su nositelji ministarstva RH i javna poduzeća. To su najčešće veliki infrastrukturni projekti, kao npr. izgradnja Luke „Gaženica“, koji zamjetno pridonose ostvarenju strateških ciljeva Zadarske županije. Stoga su analizirani i takvi projekti, kao i neke kapitalne investicije privatnoga sektora (npr. izgradnja plinske mreže). Podatke o kapitalnim investicijama iz svoje domene, a provedenima na području Zadarske županije, dostavili su: MRRFEU, Ministarstvo zdravlja RH, Fond za zaštitu okoliša, Hrvatski centar za razminiranje te tvrtke: Hrvatske vode, Hrvatske autoceste, Županijska uprava za ceste, Županijska lučka uprava Zadar, Lučka uprava Zadar, Zračna luka Zadar i EVN Croatia.

Dakle, izvješćem o provedbi ŽRS-a obuhvaćen je dio, ali ne i svi razvojni projekti (kapitalne investicije) provedeni u 2011. godini, stoga analiza daje nepotpunu informaciju i približnu sliku provedenih razvojnih projekata na području Zadarske županije.

U cilju detaljnije analize prikazane su posebno samo kapitalne investicije sadržane u proračunima JLPS-a s područja Zadarske županije i zbrojno sve kapitalne investici-

je obuhvaćene Izvješćem o provedbi ŽRS-a u 2011. godini (Tablica 2, Slika 3).

Ukupna vrijednost kapitalnih investicija sadržanih u proračunima JLPS-a s područja Zadarske županije u 2011. godini iznosi 191.172.120 kuna.

Analiza tih kapitalnih investicija pokazuje da je najviše sredstava, u iznosu od 67.715.633 kune, izdvojeno za projekte s područja razvoja društvenih djelatnosti, i to najviše iz skupine mjera unapređenja i razvoja u odgoju i obrazovanju, točnije za mjeru 4.2.1. iz ŽRS-a Izgradnja, obnova i opremanje društvene, zdravstvene i socijalne infrastrukture važne za povećanje kvalitete života i razvoj zajednice.

Promatrajući zbrojno i kapitalne investicije navedenih ministarstava RH i tvrtki, ukupna vrijednost kapitalnih investicija provedenih u tijeku 2011. godine penje se na 612.179.320 kuna (Tablica 3, Slika 4). Analiza ovog iznosa pokazuje da je u 2011. godini najveći iznos utrošen u projekte komunalne infrastrukture, i to u iznosu od 372.492.824 kune ili 60,8% od ukupnog iznosa. Razlog tomu je veliki infrastrukturni projekt pomorske Luke „Gaženica“ (mjera 4.3.3. ŽRS-a Razvoj pomorske infrastrukture i usluga), za koji je u 2011. godini izdvojeno 210.985.885 kuna.

Razvojno područje	Vrijednost	Udio (%)
Gospodarstvo	76.009.775	12,4
Komunalna infrastruktura	372.492.824	60,8
Društvene djelatnosti	91.784.930	15,0
Zaštita okoliša, prostor i priroda	71.891.791	11,7
Ukupno	612.179.320	100,0

Analizirajući podatke prikupljene od JLPS-a s područja Zadarske županije o provedbi razvojnih mjera ŽRS-a u 2011. godini, može se zaključiti da je za prvu godinu provedbe ŽRS-a najviše sredstava planirano i utrošeno na razvojno područje društvenih djelatnosti, i to skupinu mjera unapređenja i razvoja u odgoju i obrazovanju, odnosno mjera 4.2.1. iz ŽRS-a Izgradnja, obnova i opremanje društvene, zdravstvene i socijalne infrastrukture važne za povećanje kvalitete života i razvoj zajednice. S tim u vezi, također prema podacima JLPS-a, za istu mjeru razvoja u 2011. godini provedeno je i najviše projekata i po broju i vrijednosti.

Nakon područja razvoja društvenih djelatnosti po vrijednosti uloženi sredstva u 2011. godini slijedi područje razvoja komunalne infrastrukture. U oba razvojna područja riječ je o infrastrukturnim ulaganjima koja su po svojoj prirodi kapitalno zahtjevna, pa je ovakva raspodjela uloženi sredstava razumljiva.

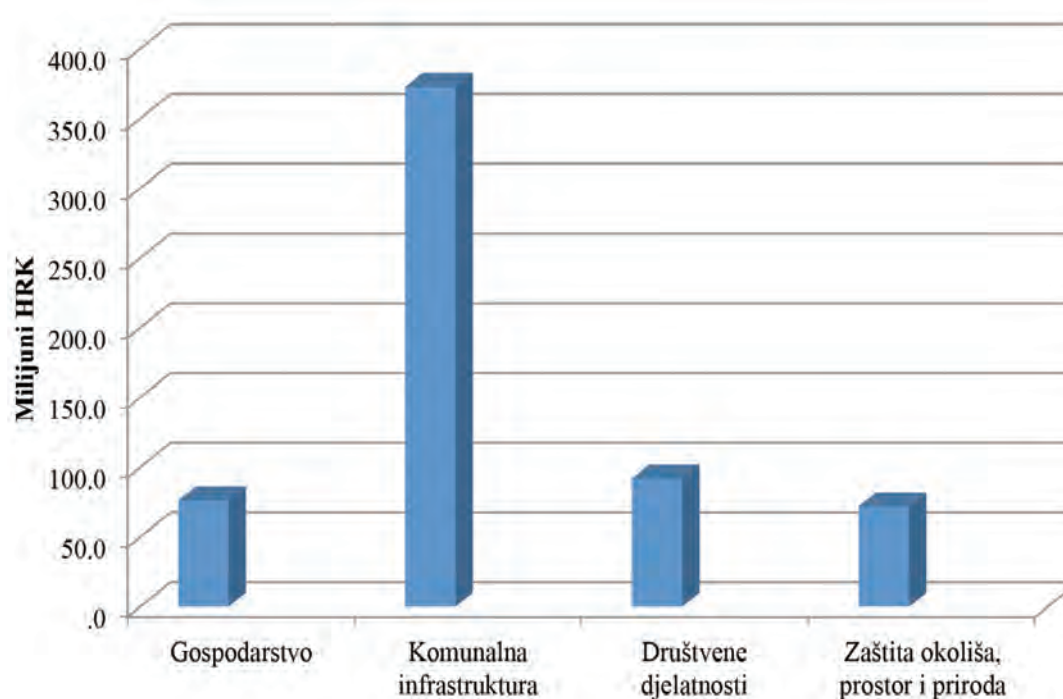
Naravno, treba naglasiti i važnost razvoja ostalih područja. Po uloženi sredstvima u provedbu razvojnih mjera ŽRS-a Zadarske županije najmanje je sredstava uloženo u

TABLICA 2.
Razvojni projekti JLPS-a u 2011. godini prema područjima razvoja (u HRK)

IZVOR: ZADRA –
Razvojna agencija
Zadarske županije

TABLICA 3.
Razvojni projekti prema područjima razvoja za 2011. godinu (u HRK)

IZVOR: ZADRA –
Razvojna agencija
Zadarske županije

SLIKA 4.

Razvojni projekti prema područjima razvoja za 2011. godinu (u HRK)

IZVOR: ZADRA – Razvojna agencija Zadarske županije

razvoj ljudskih potencijala. Objašnjenje za to leži u činjenici da je, prema uputi za izradbu i sadržaj izvješća županija o provedbi ŽRS-a, u to područje razvoja svrstana samo jedna mjera iz ŽRS-a Zadarske županije, za razliku od ostalih područja razvoja, i da je riječ o tzv. *soft* projektima, koji su kapitalno manje zahtjevni od infrastrukturnih. Ipak, navedena mjera ŽRS-a 1.3.2. Usklađivanje razvoja ljudskih resursa s potrebama gospodarstva pripada prioritetu ŽRS-a 1.3. Jačanje kapaciteta i učinkovitosti poduzetničkoga sektora, koji je u ŽRS-u Zadarske županije od 2011. do 2013. ocijenjen kao jedan od posebno važnih prioriteta za ostvarenje ciljeva ŽRS-a. Stoga se provedbi toga prioriteta u sljedećem proračunskom razdoblju treba posvetiti posebna pozornost. Osim toga, navedeni prioritet i mjera ŽRS-a Zadarske županije u izravnoj su vezi s ciljem 2. iz ŽRS-a Razvoj konkurentnog poduzetništva, turizma, poljoprivrede i ribarstva. Konkurentnost je ključni faktor razvoja regionalnoga i nacionalnoga gospodarstva i uvjet prevladavanja sadašnje gospodarske krize. Europska unija se upravo radi podizanja konkurentnosti gospodarstva svojih regija opredjeljuje u strateškim dokumentima (*Strategija Europa 2020*) za pametan rast, odnosno pametnu regionalnu specijalizaciju.

ŽUPANIJSKA RAZVOJNA STRATEGIJA ZADARSKE ŽUPANIJE OD 2015. DO 2020. GODINE

U svibnju 2014. godini pristupit će se pripremi strateških dokumenata za iduće plansko razdoblje. MRRFEU započinje postupak izradbe nove strategije regionalnog

razvoja Republike Hrvatske. Da bi se osigurala usklađenost planskih dokumenata regionalnog razvoja na svim razinama te potaknula suradnja svih sudionika na njihovoj izradbi, planirana je paralelna izradba *Strategije regionalnog razvoja Republike Hrvatske* i izradba županijskih razvojnih strategija.

Iduće plansko razdoblje, odnosno *Županijska razvojna strategija Zadarske županije 2015.-2020.* godine koja će biti donesena krajem 2014. godine sukladno smjernicama MRRFEU, bit će usklađena sa planskim dokumentima Europske unije. *Strategija Europa 2020*, koja se temelji na pametnom, održivom i uključivom rastu, ističe važnost ciljanoga planiranja i ulaganja u jačanje konkurentnosti regija Unije.

U okviru Kohezijske politike EU-a od 2014. do 2020. naglasak će biti na ulaganju u istraživanje, inovacije i poduzetništvo u svakoj od zemalja članica EU-a i u regiji da bi se potpuno iskoristili potencijali Europe. Uvođenje uvjeta koje treba ispuniti jedan je od elemenata reforme kohezijske politike EU-a, a jasne i pažljivo osmišljene strategije za pametnu specijalizaciju na području istraživanja i inovacija navode se kao uvjet. Na taj način usmjeravalo bi se iskorištavanje ulaganja u idućem planskom razdoblju, kao i postizanje konkretnih i mjerljivih ciljeva.

Nacionalne i regionalne vlasti diljem Europe izradit će strategije istraživanja i inovacija za pametnu specijalizaciju, što podrazumijeva identifikaciju jedinstvenih obilježja i potencijala svake zemlje i regije, uz isticanje konkurentskih prednosti kako bi se pojačala sinergija između europskih, nacionalnih i regionalnih politika te javnih i privatnih ulaganja. Pametnu specijalizaciju morat će pro-

vesti sve nacionalne i regionalne vlasti u EU-u radi učinkovitije upotrebe strukturnih fondova EU-a.

S tim u vezi treba promatrati i *Strategiju razvoja Zadarske županije*, odnosno pametnu regionalnu specijalizaciju Zadarske županije, kao potrebu i izazov u idućem planskom razdoblju.

PAMETNA REGIONALNA SPECIJALIZACIJA ZADARSKE ŽUPANIJE

U *Županijskoj razvojnoj strategiji Zadarske županije od 2011. do 2013.* identificirane su komparativne prednosti, jedinstvena obilježja i potencijali razvoja Zadarske županije.

Vizija razvoja Zadarske županije za razdoblje 2011.-2013. usvojena unutar pet radnih skupina i Partnerskog vijeća Zadarske županije je: *Zadarska županija je privlačna i gospodarski konkurentna regija uravnoteženog i održivog razvoja, prepoznatljive kulturne i prirodne baštine te visoke kvalitete života.*

Da bi vizija bila konkretizirana, definirana su četiri strateška cilja:

- 1) uspostava učinkovitog sustava upravljanja potencijalima i resursima,
- 2) razvoj konkurentnog poduzetništva, turizma, poljoprivrede i ribarstva,
- 3) prepoznatljivost i očuvanje kulturne i prirodne baštine,
- 4) unaprjeđenje zaštite okoliša i kvalitete života.

U skladu sa svojim snagama Zadarska županija opredijelila se, kroz strateški cilj 2 Razvoj konkurentnog poduzetništva, turizma, poljoprivrede i ribarstva, za multi-sektorski razvoj s glavnim usmjerenjem prema turizmu, i to specifičnim oblicima turističke ponude, te prema metaloprerađivačkoj i prehrambeno-prerađivačkoj industriji uz primjenu suvremenih tehnologija, inovacija i znanja te prema integriranoj brizi za okoliš. Sektor poljoprivrede, ribarstva i akvakulture prepoznat je kao sektor koji ima znatan potencijal za razvoj, za koji se trebaju stvoriti preduvjeti u proizvodnji visokokvalitetnih, autohtonih i prepoznatljivih proizvoda.

Navedeni sektori potvrđeni su kao prioritetni i prilikom provedbe projekta Razvoj investicijskog okruženja, koji je realiziran od 2010. do 2012. godine iskorištenjem pretprikladne pomoći IPA komponente III C, a čiji su nositelji bili Ministarstvo gospodarstva RH te Ministarstvo poduzetništva i obrta RH. Svrha projekta bila je stvaranje pozitivnog utjecaja na ulagačku klimu u hrvatskim županijama, u okviru kojeg su županije identificirale prioritetne sektore za privlačenje izravnih stranih investicija.

U *Strategiji razvoja grada Zadra od 2013. do 2020.*, osim navedenih industrija, istaknuti su sektor prometa i

veza te kreativna industrija. Sektor kreativne industrije također je prepoznat kao sektor koji ima potencijal za razvoj u Zadarskoj županiji i RH. Riječ je o stalno rastućem sektoru globalnoga gospodarstva koji stvara i iskorištava proizvode intelektualnoga vlasništva i kreativnih usluga. Važnost kreativne industrije ne ogleda se samo u mogućnosti postizanja većih prosječnih stopa rasta gospodarstva i stvaranja novih radnih mjesta nego i u jačanju kulturnog identiteta, koji ima važnu ulogu u poticanju kulturne raznolikosti.

U vezi s identificiranim sektorima gospodarstva javila se potreba za izradbom sektorskih planskih dokumenata, pa su tijekom 2012. i 2013. godine izrađivani *Operativni program razvoja sektora ribarstva Zadarske županije od 2013. do 2015.* i *Glavni plan razvoja turizma Zadarske županije od 2013. do 2023.*

Turizam je istaknut u nacionalnim planskim dokumentima kao jedan od glavnih pokretača razvoja gospodarstva Republike Hrvatske. Od izvanredne je važnosti za dosadašnji i budući održivi razvoj Zadarske županije, koja ima dugu tradiciju turizma zbog svojega geografskog položaja, vrijedne kulturno-povijesne i prirodne baštine te ostalih turističkih resursa. Stoga je neupitna potreba za izradbom posebnoga planskog dokumenta da bi se omogućio održiv razvoj područja i veća kvaliteta života stanovništva te podigla razina konkurentnosti destinacije.

Iako je najvažniji turistički proizvod destinacije sunce i more, Zadarska županija ima snažan razvojni potencijal u specifičnim oblicima turizma, i to: zdravstvenog turizma, MICE turizma (od eng. *Meetings, Incentives, Congresses and Exhibitions*; novi naziv za kongresni turizam), kulturnoga turizma, cikloturizma (turizam s upotrebom bicikla) i drugih specifičnih oblika turizma, u skladu sa svojim geografskim posebnostima, bogatom kulturno-povijesnom i prirodnom baštinom te suvremenim trendovima razvoja turizma. Specifični oblici turizma usmjereni prema specifičnim ciljanim skupinama turista utjecat će na produljenje turističke sezone i unaprjeđenje turističke ponude.

Drugim sektorskim planskim dokumentom Zadarske županije, *Programom razvoja sektora ribarstva Zadarske županije od 2011. do 2013.*, određuju se strateški ciljevi i prioriteti održivog razvoja sektora ribarstva u županiji. Ribarstvo je tradicionalna djelatnost primorskog dijela Zadarske županije. Ribarstvo i marikultura Zadarske županije važni su u nacionalnim okvirima s obzirom na udio u ukupnom ulovu i iskrcaju ribe i drugih morskih organizama te u ukupnoj proizvodnji marikulture. Sektor ribarstva i marikulture prepoznat je u *Županijskoj razvojnoj strategiji Zadarske županije od 2011. do 2013.* kao sektor koji ima zamjetan potencijal za daljnji rast i razvoj.

U vezi sa započetim procesom pametne specijalizacije, u Zadarskoj županiji pristupilo se izradbi triju strateških projekata koji se pripremaju za financiranje sredstvima

iz strukturnih fondova EU-a. U skladu s identificiranim sektorima, jedinstvenim obilježjima županije, definiranim potencijalima rasta i smjericama razvoja sadržanim u navedenim planskim dokumentima Zadarske županije, planira se uspostava, izgradnja i opremanje centara kompetencije i inkubatora za tvrtke iz sektora metaloprerađivačke industrije, prehrambeno-prerađivačke industrije i kreativne industrije.

Svaki od navedenih centra kompetencije bit će specijaliziran za određeno područje navedenog sektora, i to:

- 1) Metaloprerađivačka industrija – individualizirana proizvodnja i autonomni sustavi
- 2) Prehrambeno-prerađivačka industrija – preradba ribe i voća
- 3) Kreativne industrije – digitalne interaktivne tehnologije.

Projekti su zasnovani na tzv. *Triple helix* modelu, koji povezuje privredne subjekte, lokalnu i regionalnu samoupravu te obrazovne i znanstveno-istraživačke institucije. Njihova koordinirana suradnja temelj je razvoja konkurentnoga gospodarstva zasnovanog na intelektualnom kapitalu. Centri kompetencije usmjereni su prema razvojnim i primijenjenim istraživanjima koja potiče industrija te prema njihovoj komercijalizaciji, potporu i jačanju intelektualnoga vlasništva unutar specifičnih tematskih područja i grana kompetencije. Omogućit će prijenos znanja i transfer tehnologija između znanstvene zajednice i privrednih subjekata te pružiti malim i srednjim poduzetnicima istraživačko-razvojne aktivnosti radi povećanja produktivnosti i jačanja konkurentnosti pojedinoga sektora gospodarstva.

Centri će istodobno obrazovati konkurentnu radnu snagu prema potrebama tržišta rada, i to praktičnom nastavom učenika i studenata te cjeloživotnim obrazovanjem zaposlenika u tvrtkama iz toga sektora.

Projekti su važan dio razvojnih strategija Zadarske županije i Grada Zadra. Ključne komponente regionalne strategije uključuju zapošljavanje, poduzetništvo, obrazovanje i društvenu uključenost. Centri su temelj za sve tri strateške komponente.

Centri izravno odgovaraju na nekoliko tematskih ciljeva Europskoga fonda za regionalni razvoj (ERDF) navedenih u investicijskim prioritetima:

- 1) Jačanje istraživanja, tehnološkog razvoja i inovacija
- 2) Jačanje konkurentnosti malih i srednjih poduzeća, poljoprivrednoga sektora te sektora ribarstva i akvakulture
- 3) Promicanje zapošljavanja i podrška mobilnosti radne snage
- 4) Ulaganje u obrazovanje, vještine i cjeloživotno učenje.

Realizacijom navedenih razvojnih projekata osigurala bi se potrebna razvojno-istraživačka infrastruktura, omogućio prijenos znanja i tehnologija, kapitalizirale sinergije tehnološke platforme Republike Hrvatske te unaprijedio proces razvoja gospodarstva koje se temelji na znanju.

ZAKLJUČAK

Europska komisija ističe jačanje konkurentnosti gospodarstva, porast razine sudjelovanja na tržištu rada te osiguranje boljeg obrazovanja i vještina kao strukturnih izazova s kojima bi se Republika Hrvatska trebala suočiti ulaganjima kroz EU-fondove. Upravo navedeni strukturni izazovi usmjeravaju prema pametnoj regionalnoj specijalizaciji kao inicijativi i smjernici za rast gospodarstva. Strategija pametne specijalizacije trebala bi se razvijati i provoditi u suradnji sa svim dionicima regionalnog razvoja koji su okupljeni oko zajedničke vizije budućnosti. Koordinirana suradnja između državne, regionalne i lokalne vlasti, privatnoga sektora, obrazovnih i znanstvenih institucija temelj je razvoja konkurentnoga gospodarstva zasnovanog na intelektualnom kapitalu.

Zadarska županija započela je proces pametne regionalne specijalizacije opredjeljujući se za sektore koji su u županiji tradicionalno zastupljeni i za koje se pokazao potencijal za daljnji razvoj, a u skladu sa suvremenim trendovima razvoja gospodarstva. Ulaganje u znanje, istraživanje i razvoj ključan je čimbenik u podizanju dodane vrijednosti, povećanju produktivnosti i učinkovitosti poslovanja gospodarstva. U konačnici provedba planirane, koordinirane, sustavne pametne regionalne specijalizacije omogućit će održiv i uravnotežen razvoj cjelokupne Zadarske županije na dobrobit njezinih stanovnika.

LITERATURA

Županijska razvojna strategija Zadarske županije 2011.-2013., Razvojna agencija Zadarske županije ZADRA d. o. o., Zadar, 2011.

Strategija razvoja ljudskih potencijala Zadarske županije 2011.-2013., Zadarska županija, Zadar, 2011.

Strategija razvoja Grada Zadra 2013.-2020., Razvojna agencija Zadarske županije ZADRA d. o. o., Zadar, 2013.

Glavni plan razvoja turizma Zadarske županije 2013.-2023., Zadarska županija, Zadar, 2013.

Operativni program razvoja sektora ribarstva Zadarske županije za razdoblje 2013.-2015., Razvojna agencija Zadarske županije ZADRA d.o.o., Zadar, 2013.

Europska komisija (2013.): Priopćenje za tisak IP/13/1051, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-1051_hr.htm

Savić, T., Gelo, R., Bukovac, S. (2013.): Ususret fondovima kohezijske politike u Hrvatskoj – kohezijska politika, strukturni fondovi, kohezijski fond i primjeri, Hrvatska gospodarska komora, Zagreb.

Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske Unije (2013.): Ususret EU fondovima, Zagreb // http://www.mrrfeu.hr/UserDocsImages/EU%20fondovi/godisnja%20konferencija%20mrrfeu%202013/Prezentacija_god%20konferencijaMRRFEU.pdf

REGIONALNA POLITIKA I PAMETAN, ODRŽIV I UKLJUČIV RAST GOSPODARSTVA NA PRIMJERU ZADARSKE ŽUPANIJE

Snimio Aleksandar Bonačić

Marina Dujmović Vuković

Zadarska županija

UVOD

Tema ovog rada jest osvrt na mogućnosti i važnost regionalne politike u EU-u te slijedom toga uključivanje i pozicioniranje Zadarske županije u zadanim strateškim okvirima. Već u listopadu 2010. godine, uzimajući u obzir fiskalnu situaciju u EU-u i znatna sredstva Kohezijske politike koja su u europskom proračunu još uvijek bila na raspolaganju od 2007. do 2013.¹, Europska komisija pozvala je nositelje regionalnih politika da bez odgađanja započnu s ulaganjima u projekte koji će pridonijeti održivu rastu te da učinkovitije rabe sredstava iz postojećih fondova. Pri tome je Komisija izložila i praktične primjere kako regionalnom politikom omogućiti razvoj energetski učinkovitoga, klimatski prihvatljivoga, konkurentnoga gospodarstva.²

Društveni izazovi, kao što su klimatske promjene, nužnost učinkovite upotrebe energije i resursa, nestašica sirovina i starenje stanovništva, identificirani su u novom strateškom dokumentu EU-a.

Suočavajući se s velikim ekonomskim gospodarskim izazovima, ujedinjena Europa pronalazi odgovor kreirajući ambicioznu ekonomsku politiku za 21. stoljeće. U temeljnom strateškom dokumentu za predstojeće financijsko razdoblje od 2014. do 2020. godine, u *Strategiji Europe 2020*, oblikovana je vizija europske socijalno-tržišne ekonomije koja bi trebala prevladati strukturne slabosti kroz napredak triju međusobno prožetih prioriteta:

- pametan rast
- održivi rast
- uključiv rast.

Kao što je José Manuel Barroso istaknuo u svojem predgovoru *Strategiji Europe 2020*: Europa se treba vratiti u kolosijek uspjeha, a onda mora i na tom kolosijeku ostati. To je svrha *Strategije Europe 2020*. Radi se o radnim mjestima i boljem načinu življenja (boljoj kvaliteti života). Ova Strategija pokazuje da Europa može proizvesti pametan, održiv i uključiv rast te da zna pronaći put za stvaranje novih radnih mjesta.

PRIORITETI

Pametan rast označuje jačanje znanja i inovacija kao pokretače budućega ekonomskog rasta EU-a. Detaljnije, pametan rast odnosi se na jačanje učinka istraživanja, promicanje transfera inovacija i znanja te osiguravanje postupka pretvaranja inovativnih ideja u nove proizvode i usluge koje rezultiraju gospodarskim rastom i kvalitetnim poslovima i koje pomažu premostiti probleme prilikom suočavanja s europskim i globalnim socijalnim izazovima.

Održiv rast odnosi se na promicanje zelenoga i konkurentnijega gospodarstva koje se učinkovito koristi resursima. Označuje razvoj novih procesa i tehnologija, uključujući i zelene tehnologije, te jačanje konkurentnih prednosti poslovanja, prije svega u proizvodnji u sklopu malih i srednjih poduzeća.

Uključiv rast odnosi se na osnaživanje društva kroz povećanje zaposlenosti, ulaganje u vještine, smanjenje siromaštva te modernizaciju tržišta rada, sustava osposobljavanja i društvene zaštite. Potrebno je osigurati pristup i mogućnosti za sve tijekom cijeloga života.

SEDAM INICIJATIVA

Europska komisija istaknula je sedam inicijativa kojima će nastojati ubrzati dostizanje svakog od prioriteta:

- 1) poboljšanje okvira i pristupa izvorima financiranja za istraživanje i inovacije te osiguravanje da se inovativna ideja pretvori u proizvod ili uslugu koja kreira rast i zapošljavanje
- 2) poboljšanje kvalitete obrazovnoga sustava i olakšavanje ulaska mladih na tržište rada
- 3) ubrzavanje *roll-out* brzog interneta i ostvarivanje koristi jedinstvenoga digitalnog tržišta za stanovništvo i gospodarstvo
- 4) povećanje učinkovitosti gospodarstva u upotrebi resursa, povećanje iskorištavanja energije iz obnovljivih izvora, moderniziranje prijevoznoga sektora i promicanje energetske efikasnosti
- 5) poboljšanje poslovnog okruženja, poglavito za male i srednje poduzetnike, te poticanje razvoja snažne industrijske osnove koja će biti konkurentna na svjetskom tržištu
- 6) moderniziranje tržišta rada cjeloživotnim obrazovanjem, a većom mobilnošću osigurati bolje uravnoteženje ponude i potražnje na tržištu rada
- 7) osigurati društvenu i prostornu (teritorijalnu) koheziju, tako da korist od rasta gospodarstva bude što šire raspoređena te da se siromašnima i društveno isključenima osigura život u dostojanstvu i društvenoj uključenosti.

STRATEŠKI CILJEVI

Ciljevi koje EU želi postići na kraju planskog razdoblja, dakle do 2020. godine, jesu:

- 1) zaposlenost populacije između 20 i 64 godine na razini od 75%, uključujući veću zastupljenost žena i starijih radnika

1

COM (2010)110 Cohesion policy: Strategic Report 2010 on the implementation of the programmes 2007-2013, European Commission, Brussels.

2

Details in SEC(2011) 92 ec.europa.eu/regional_policy, European Commission, Brussels.

3

COM (2010)2020 EUROPE 2020 A strategy for smart, sustainable and inclusive growth /*COM/2010/2020 final *//, European Commission, Brussels.

4

COM (2010)110 Cohesion policy: Strategic Report 2010 on the implementation of the programmes 2007-2013, European Commission, Brussels.

5

Regionalna politika – Inforegio, Europska komisija (http://ec.europa.eu/regional_policy/what/index_hr.cfm)

6

European Council Conclusions of 17.06.2010.

7

European Parliament, 2009/2235(INI), 30.04.2010.

8

European Council Conclusions of 17.06.2010.

9

COM(2010)642 final, 'Conclusions of the fifth report on economic, social and territorial cohesion: the future of cohesion policy', European Commission, Brussels.

10

COM(2010)700 final, The EU Budget review, European Commission, Brussels.

- 2) ulaganje u istraživanje i razvoj (I&R) na razini od 3% BDP-a Europske unije
- 3) dostizanje klimatsko-energetskoga cilja '20/20/20' (smanjenje emisije stakleničkih plinova za 20% u odnosu na 1990. ili za 30%, povećanje udjela energije iz obnovljivih izvora za 20%, povećanje energetske efikasnosti za 20%)
- 4) postotak ranog napuštanja školovanja ispod 10% (sa sadašnjih 15%) te minimalno 40% mlade generacije s diplomom (sa sadašnjih 31%)
- 5) 20 milijuna manje ljudi izloženih riziku siromaštva.

SREDIŠNJA TOČKA STRATEGIJE 2020

Središnja točka *Strategije 2020* i najvažniji novi sastojak europskog odgovora na ekonomsku krizu jest usmjerenost znatnih ulaganja u istraživanje, razvoj i poduzetništvo.

Tim se dokumentom uvodi strateški i integrirani pristup inovacijama koje trebaju uvećati europski, nacionalni i regionalni istraživački i inovacijski potencijal.³

Dosadašnjim strategijama Istraživanja i razvoja (I&R) često su nedostajale međunarodne, odnosno transregionalne, perspektive, pa se regionalna strategija Istraživanja i razvoja razmatrala izolirano.⁴ Te strategije nisu bile ni dobro povezane s potrebama industrije, odnosno gospodarstva regije, dakle bile su nedovoljno poslovno usmjerene i vođene, a često se griješilo i izravno preslikavajući strategiju neke uspješne regije a da se nije dobro razmotrio lokalni kontekst, tj. uvjeti primjene.

DOPRINOS REGIONALNE POLITIKE PAMETNOM RASTU EU 2020

Regionalna politika instrument je financijske solidarnosti i kohezije EU-a kojem je cilj smanjenje razvojnih razlika među regijama zemalja članica. Usmjeren je prema poboljšanju uvjeta života i rada građana najmanje razvijenih dijelova Unije, ali i prema smanjenju razlika u bogatstvu među pojedinim regijama.

Regionalna politika EU-a politika je ulaganja u budućnost, potiče stvaranje radnih mjesta, konkurentnost, gospodarski rast, bolju kvalitetu života i održivi razvoj. Dakle, regionalna politika pridonosi primjeni strategije *Europa 2020* u stvarnom vremenu.

Cilj regionalne politike jest smanjenje znatnih gospodarskih, socijalnih i teritorijalnih nejednakosti među europskim regijama. Aktivnosti regionalne politike trebaju biti u kontekstu i komplementarne s proritetima te klimatskim i energetske ciljevima *Europe 2020*⁶. Uspjeh

u postizanju ciljeva *Europe 2020* u velikoj će mjeri ovisiti o odlukama donesenima na lokalnoj i regionalnoj razini.⁷

Regionalna politika ima ključnu ulogu u usmjeravanju ulaganja u pametan i održiv rast kroz akcije koje poduzima posebno u odlučivanju o klimatskim i energetske pitanjima, kao i u pitanjima zaštite okoliša. Aktivnosti regionalne politike usmjerene prema rješavanju navedenih problema trebaju biti u kontekstu i trebaju biti komplementarne s proritetima te klimatskim i energetske ciljevima *Europe 2020*.⁸

Promjene u investicijskim proritetima regionalne politike⁹ moraju se odvijati u kontekstu preusmjeravanja opće gospodarske politike u prioritete naznačene u *Europi 2020*. Drugim riječima, sredstva fondova treba iskoristiti, gdje god je to prikladno, za potporu strukturnim reformama.¹⁰

GLAVNI ELEMENTI PAMETNE SPECIJALIZACIJE

Strateškim promišljanjem i planiranjem nositelji regionalnih politika trebaju utvrditi aktivnosti s visokom dodanom vrijednosti koje pružaju najbolje izgleda za jačanje konkurentnosti neke regije. Da bi se postigao najveći učinak, I&R (istraživanje i razvoj) i inovacijski resursi moraju dosegnuti kritičnu masu i moraju biti i popraćeni mjerama za unaprjeđenje vještina, razine obrazovanja i infrastrukture znanja.

Prema tome, nacionalne i regionalne vlasti moraju razviti strategiju pametne specijalizacije (*S3*) kako bi postigle maksimalni učinak regionalne politike u kombinaciji s drugim politikama Unije (sinergija). Osim toga, strategija pametne specijalizacije regije mora biti usko povezana s drugim područjima politike i zahtijeva razumijevanje:

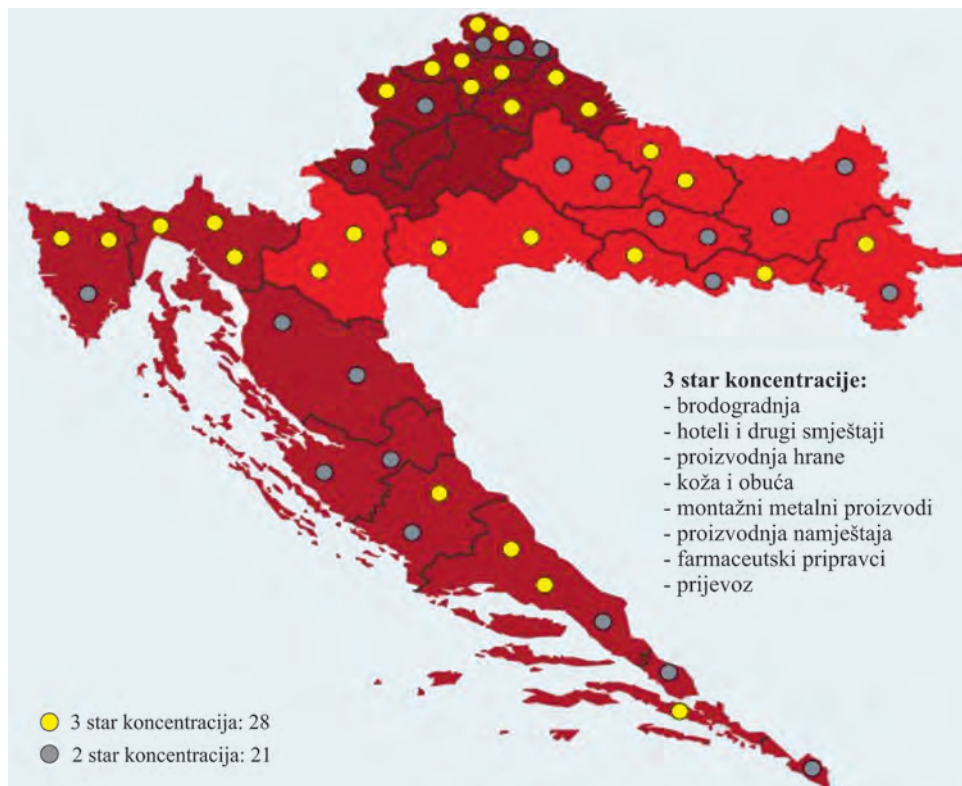
- cjelokupnih regionalnih prednosti u odnosu na druge regije
- razvoja u međuregionalnoj i transnacionalnoj suradnji.

Umjesto da se strategija nameće odozgo, *pametna specijalizacija* uključuje poslovnu zajednicu, istraživačke centre i sveučilišta te regionalnu vlast/upravu kako bi se utvrdila najperpektivnija područja specijalizacije, ali i sla-

SLIKA 1.
Promjena politike i razvoj klastera u regijama

IZVOR: Ministarstvo gospodarstva RH

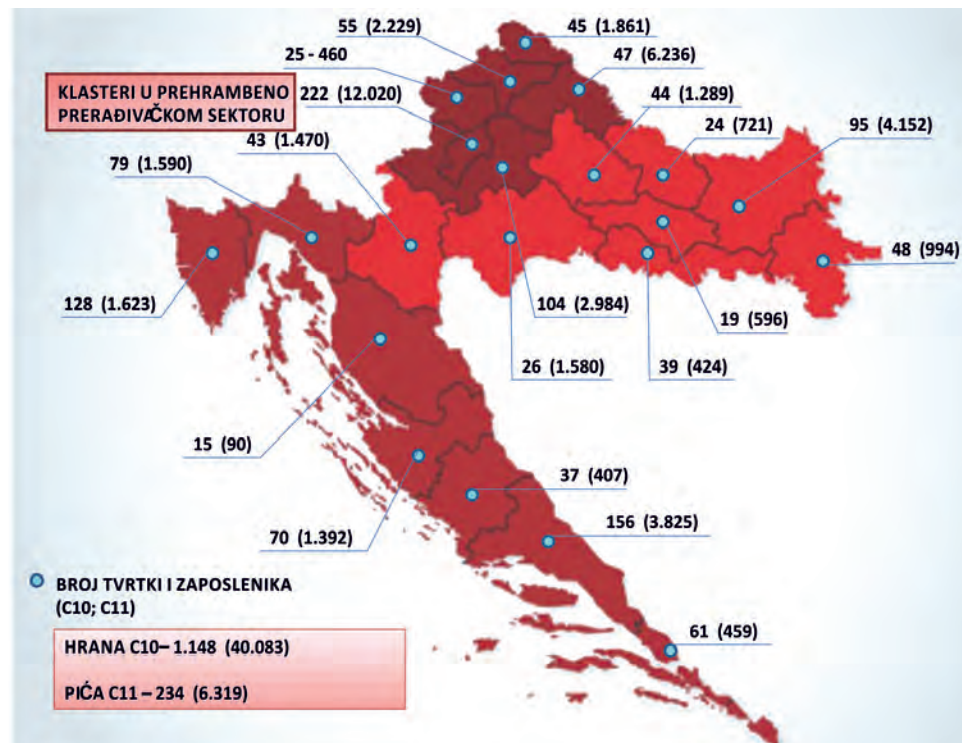

SLIKA 2.

„3 star“ kartiranje Hrvatske

IZVOR: Barry Condron (voditelj), Izvješće o mapiranju klastera, IPA projekt Podrška razvoju klastera, Ministarstvo gospodarstva RH, prosinac 2011.

SLIKA 3.

Klasteri u prehrambeno-prerađivačkom sektoru

IZVOR: Barry Condron (voditelj), Izvješće o mapiranju klastera, IPA projekt Podrška razvoju klastera, Ministarstvo gospodarstva RH, prosinac 2011.

bosti koje otežavaju ostvarenje inovacije. Naravno, održivost strategije ovisit će o operativnom redovitom provođenju i koordinaciji utvrđenih mjera politike, o upravljanju, pa i o načinima kako se uključuju dionici.

Pametna specijalizacija treba iskoristiti regionalne raznolikosti, poticati suradnju izvan nacionalnih i regionalnih granica te otvoriti nove mogućnosti izbjegavajući fragmentaciju i osigurati da znanje teče slobodnije u cijeloj Europskoj uniji.¹¹

Vrlo je važno istaknuti da strategije *pametne specijalizacije* mogu osigurati učinkovitije iskorištavanje javnoga novca i potaknuti privatna ulaganja. Uz pomoć strategije pametne specijalizacije, regija usredotočuje svoje resurse na nekoliko ključnih prioriteta. U nastavku se navode neke ključne ideje koje regije mogu rabiti i koje rabe na razne načine, kako bi na najbolji način usmjerile svoje korake prema pametnoj specijalizaciji i, u konačnici, oblikovale kvalitetnu strategiju koja će odražavati specifičnost regije:

- 1) klasteri konkurentnosti za regionalni rast
- 2) inovacijski prijateljsko poslovno okruženje za male i srednje poduzetnike
- 3) cjeloživotno obrazovanje
- 4) centri kompetencija i regionalna istraživačka infrastruktura
- 5) kreativna i kulturna industrija
- 6) digitalna agenda EU-a.

Postupak koji dovodi do pametne specijalizacije započeo je u Republici Hrvatskoj još 2010. godine, upravo postupkom identificiranja konkurentnih sektora, prioriteta županija te definiranja prioritetnih sektora u Hrvatskoj.

Zadarska županija, sudjelujući u IPA projektu Podrška razvoju klastera, uključila se u pripreme za izradbu strategija pametne specijalizacije, jer, u kontekstu europske politike, pametna specijalizacija samo je prethodni uvjet za održiv i uključiv rast.

Postupak identifikacije konkurentnih sektora u Hrvatskoj započeo je analizom sektora u gospodarstvu. U postupku su primijenjeni Rezultati analize sektora u okviru IPA projekta za razvoj klastera u RH – izvještaj o mapiranju klastera (prosina 2011.), primijenjena je tzv. *3-stars* metodologija kojom se koristi *European Cluster Observatory* te su uzeta u obzir tri kriterija:

- 1) **veličina** – sektori koji na regionalnoj razini dosežu 10% ukupne sektorske zaposlenosti na nacionalnoj razini dobivaju *1-star* ocjenu
- 2) **dominantnost** – sektor s više od 3% ukupne zaposlenosti na regionalnoj razini dobiva *2-stars* ocjenu
- 3) **specijalizacija** – ako zadovoljava oba kriterija (dominantnost i veličinu), dobiva *3-stars* ocjenu. Takav sektor osjetno djeluje na gospodarstvo, posebno na zapošljavanje.

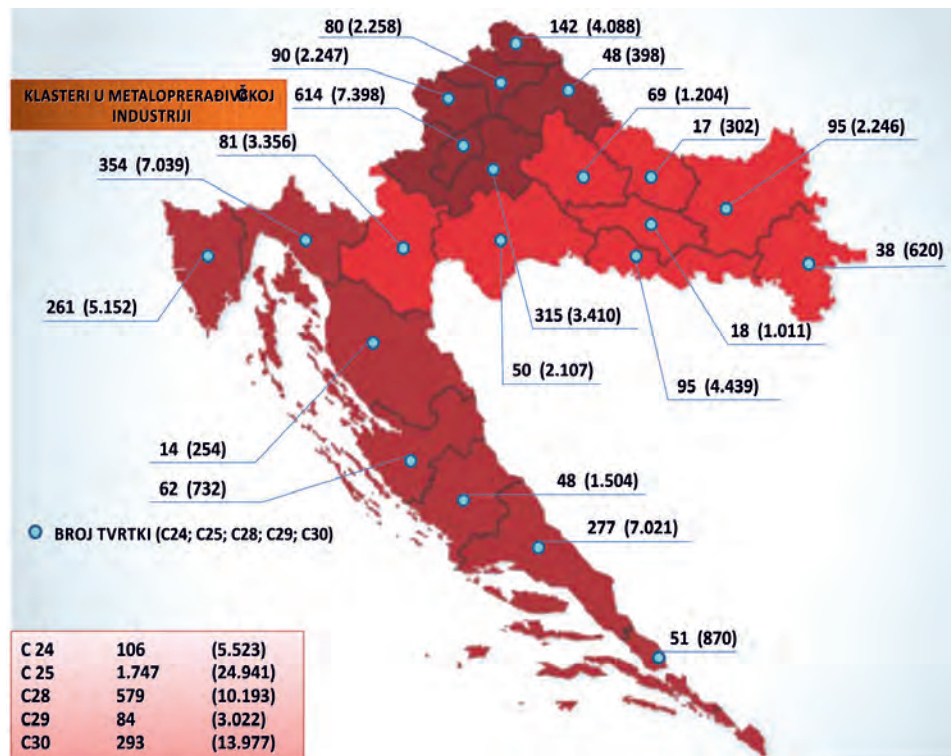
Na temelju toga utvrđeni su prioritetni sektori:

- prehrambeno-prerađivačka industrija
- drveno-prerađivačka industrija
- automobilska industrija
- farmaceutska industrija i proizvodnja medicinske opreme
- ICT industrija
- maritimna industrija (brodogradnja i mala brodogradnja)
- proizvodnja električnih i mehaničkih strojeva i opreme
- tekstilna industrija i proizvodnja kože i obuće
- obrambena industrija
- kemijska industrija
- građevinska industrija
- kreativna industrija.

Zadarska županija nastavila je svoje sudjelovanje u projektu te je jedna od osnivača Hrvatskoga klastera konkurentnosti (HKK) u automobilskoj industriji, HKK u prehrambeno-prerađivačkoj industriji te HKK kulturnih i kreativnih industrija.

Geoffrey Nicholson (izumitelj *Post-it Note*) kaže: *Research is the transformation of money into knowledge. Innovation is the transformation of knowledge into money* (Istraživanje je transformacija novca u znanje. Inovacija je transformacija znanja u novac.) Kao što je navedeno, ne postoji dobra povezanost istraživanja i razvoja (znanosti) s potrebama industrije, odnosno gospodarstva regije. Dakle, nedovoljno smo poslovno usmjereni. Da bi se postiglo inovacijski prijateljsko poslovno okruženje za male i srednje poduzetnike i ostvarili uvjeti za kvalitetno cjeloživotno obrazovanje, treba poboljšati poslovnu i istraživačku infrastrukturu.

S obzirom na to da su investicijski prioriteti *Europe 2020* jačanje istraživačke i inovacijske infrastrukture i kapaciteta za razvoj I&I, izvrsnosti i promocija centara kompetencije, posebno onih od interesa EU-a te promocija poslovnih investicija u istraživanje i inovacije; razvoj veza i sinergija između poslovnog i znanstveno-istraživačkog sektora u području razvoja proizvoda i usluga, tehnološkog transfera, socijalne inovacije i primjene javnih usluga, stimulacije potražnje, umrežavanja i razvoja klastera i otvorene inovacije kroz pametnu specijalizaciju, podršku tehnološkim i primijenjenim istraživanjima, pilot projektima, naprednim proizvodnim tehnologijama i prvoj proizvodnji u KET-u i difuziji tehnologije za opću upotrebu (Inovacije u poduzećima), kao i jačanje istraživanja, tehnološkog razvoja i inovacija kroz razvoj poslijediplomskih studija, treninge istraživača, aktivnosti umrežavanja i partnerstva između visokih znanstvenih institucija, istraživačkih i tehnoloških centara i poduzeća

SLIKA 4.

Klasteri u metaloprerađivačkoj industriji

IZVOR: Barry Condron (voditelj), Izvješće o mapiranju klastera, IPA projekt Podrška razvoju klastera, Ministarstvo gospodarstva RH, prosinac 2011.

(Istraživanje novih ideja), trebalo je osmisлити projekte koje će Zadarska županija, provodeći svoju regionalnu politiku, kandidirati za dobivanje sredstava iz proračuna EU-a (fondovi). Sudjelujući u upravnim tijelima HKK, Zadarska županija pozicionirala se kao regija, pa se vlastitim kapacitetima uspjelo razviti tri (3) projekta kojima će se pokušati premostiti nepovezanost istraživanja i razvoja (znanosti) s potrebama industrije, odnosno gospodarstva regije, dakle nedovoljna poslovna usmjerenost.

Projekti koje su razvijeni u Zadarskoj županiji i za koje je dobivena tehnička pomoć jesu: Centar novih tehnologija CeNT (HKK automobilske industrije – oznaka PNI), Plavo zeleni centar (HKK prehrambeno-prerađivačke industrije – oznaka PNI) te Centar kreativne industrije – tehnička pomoć kroz IPA projekt.

Tehnička pomoć dobivena je nakon postupka evaluacije regionalnih projekata prijavljenih po javnom pozivu koje provodi Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova EU-a, a spomenuta tri projekta ocijenjena su projektima važnima za regionalni razvoj (NUTS II regionalnu razinu) te da mogu biti točke preokreta u razvoju.

Centri kompetencije jesu specijalizirani poslovni subjekti koji provode I&R projekte razvojnog ili proizvodnog obilježja i razvijaju kompetencije u pojedinim područjima te s kojima drugi poslovni subjekti mogu ugovoriti usluge I&R u svrhu jačanja konkurentnosti pojedinoga sektora.

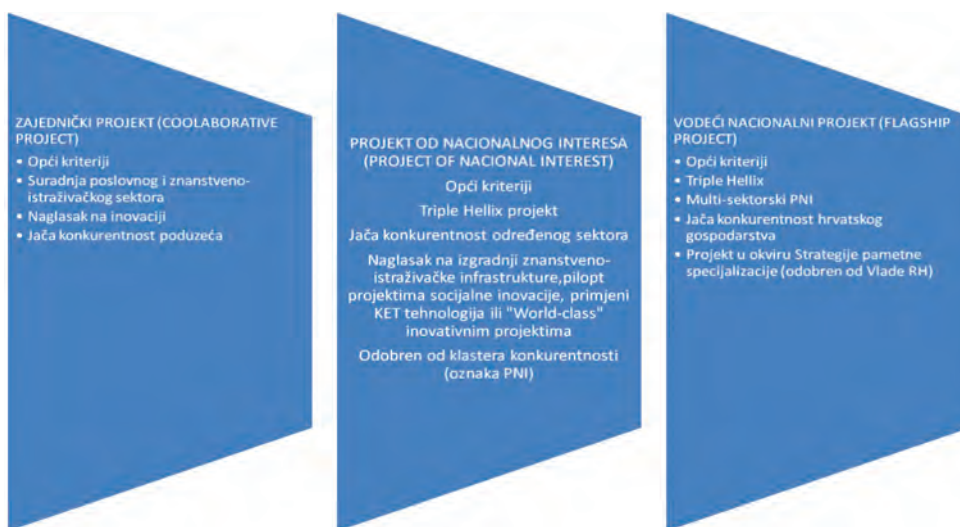
11
COM (2010) 2020
EUROPE 2020 A
strategy for smart,
sustainable and inclusive
growth/*COM/2010/2020
final*/, European
Commission, Brussels.

SLIKA 5.

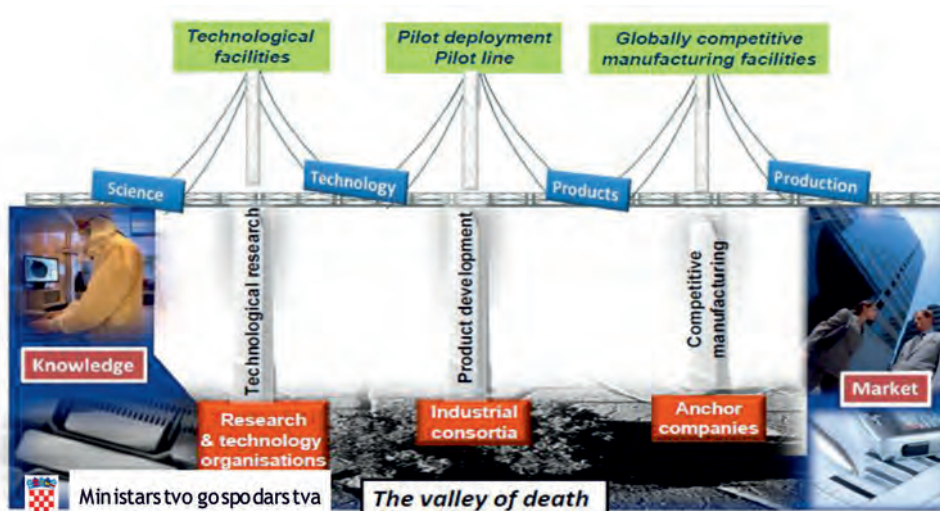
Razvoj klastera konkurentnosti

IZVOR: Ministarstvo gospodarstva RH, IPA projekt Podrška razvoju klastera

SLIKA 6.

Vrste projekata u okviru klastera konkurentnosti

SLIKA 7.

Model europskoga mosta sa tri stupa za prolaz preko „Doline smrti“, tj. jaza između znanosti i gospodarstva

IZVOR: Ministarstvo gospodarstva Republike Hrvatske, 2013.

Centri kompetencije usmjereni su prema razvojnim i primijenjenim istraživanjima potaknutima od strane industrije i prema njihovoj komercijalizaciji te potpori i jačanju intelektualnoga vlasništva unutar specifičnih tematskih područja i grana kompetencije. Svaki centar kompetencije mora imati izrađenu strategiju za I&R. Osnovni cilj osnivanja centara kompetencije jest povećati konkurentnost industrijskoga sektora komercijalizacijom inovacija i primjenom nove tehnologije.

Svrha je premostiti jaz između znanstveno-istraživačkoga i gospodarskoga sektora kombiniranjem izvrsnosti znanstveno-istraživačkih institucija s potrebama industrijskoga sektora, i to:

- koncentracijom znanstveno-istraživačke infrastrukture
- stimuliranjem komercijalizacije istraživačkih rezultata i primjene nove tehnologije
- poticanjem prijenosa znanja i tehnoloških rješenja sa sveučilišta i drugih istraživačko-razvojnih ustanova u gospodarstvo
- mobilizacijom talenata, što bi trebalo rezultirati privlačenjem investicija
- stvaranjem novih *spin off* i inovativnih *start up* poduzeća.

Ujedno, promiču se nova znanja i cjeloživotno obrazovanje.

Valja naglasiti značenje kulturne i kreativne industrije, koje su usko povezane. One se razvijaju iz lokalne i regionalne sredine te imaju strateško mjesto u povezivanju kreativnosti i inovativnosti. Mogu pomoći regionalnoj ekonomiji Zadarske županije poticanjem novih aktivnosti, stvaranjem novih i održivih radnih mjesta. Kulturne i kreativne industrije utječu na druge gospodarske grane i izravno povećavaju atraktivnost regije i gradova. Stoga su kreativne industrije katalizatori strukturnih promjena na mnogim industrijskim i ruralnim područjima.¹²

Razvijajući centre kompetencija na područjima koja su utvrđena kao prioriteti, Zadarska županija uključuje se u Tehnološku platformu RH, koju čini mreža interesnih partnera iz poslovnoga, javnoga i znanstveno-istraživačkoga sektora povezanih na razvoju i učinkovitoj primjeni znanstveno-istraživačke infrastrukture koja omogućuje primjenu novih tehnologija i komercijalizaciju inovacija s ciljem jačanja konkurentnosti jednog sektora ili više njih. Institucije su povezane u komunikacijsku platformu i dio su visoko-tehnološke mreže za industriju RH te se naslanjaju na regionalne i europske tehnološke platforme.

Usmjeravajući regionalnu politiku, Zadarska županija nastoji izgraditi model primjeren europskom mostu sa tri stupa za prolaz preko „Doline smrti“, tj. jaza između znanosti i gospodarstva.

ZAKLJUČAK

Mogućnosti i važnost regionalne politike u Europskoj uniji te uključivanje i pozicioniranje Zadarske županije u zadanim strateškim okvirima započelo je u nepovoljnom gospodarskom okruženju. Razumijevanje načina funkcioniranja regija u ravnopravnom europskom okruženju novina je i zahtjevan zadatak svake regionalne vlasti/uprave.

Regionalna politika ima ključnu ulogu u usmjeravanju ulaganja u pametan i održiv rast kroz akcije koje poduzima, a promjene u investicijskim prioritetima regionalne politike moraju biti u kontekstu prioriteta naznačenih u dokumentu *Europa 2020*.

Prema tome, nacionalne i regionalne vlasti moraju razviti strategiju pametne specijalizacije (*S3*) kako bi postigle sinergijski učinak regionalne politike s drugim politikama Unije.

Neovisno o trenutačnoj zahtjevnoj društvenoj i gospodarskoj situaciji, regionalna vlast/uprava mora nastaviti sa strateškim promišljanjem, utvrditi „niše“, tj. aktivnosti s visokom dodanom vrijednosti, koje pružaju najbolje izgleda za jačanje konkurentnosti regije te investirati u razradbu projekata koji će dovesti do strukturnih promjena.

Strategija *Europe 2020* oblikovana je vizija europske socijalno-tržišne ekonomije koja bi trebala prevladati strukturne slabosti kroz napredak triju međusobno prožetih prioriteta. Nakon uspostavljanja potrebnoga državnog sustava za iskorištenje fondova, uspjeh u postizanju ciljeva *Europe 2020*, a time i vizije Zadarske županije kao mjesta dobra i ugodna življenja, ovisit će i o odlukama donesenim na lokalnoj i regionalnoj razini.

LITERATURA

- COM (2010)110 Cohesion policy: Strategic Report 2010 on the implementation of the programmes 2007-2013, European Commission, Brussels.
- COM (2010)110 Cohesion policy: Strategic Report 2010 on the implementation of the programmes 2007-2013, European Commission, Brussels.
- COM (2010)183 Unlocking the potential of cultural and creative industries, European Commission, Brussels.
- COM (2010)2020 EUROPE 2020 A strategy for smart, sustainable and inclusive growth /*COM/2010/2020 final*/, European Commission, Brussels.
- COM (2010)2020 EUROPE 2020 A strategy for smart, sustainable and inclusive growth /*COM/2010/2020 final*/, European Commission, Brussels.
- COM(2010)642 final, 'Conclusions of the fifth report on economic, social and territorial cohesion: the future of cohesion policy', European Commission, Brussels.
- COM(2010)700 final, The EU Budget review, European Commission, Brussels.
- Details in SEC(2011)92ec.europa.eu/regional_policy, European Commission, Brussels
- European Council Conclusions of 17.06.2010.
- European Council Conclusions of 17.06.2010.
- European Parliament, 2009/2235(INI), 30.04.2010.
- Regionalna politika – Inforegio, Europska komisija (http://ec.europa.eu/regional_policy/what/index_hr.cfm)

TRANSFER ZNANJA I TEHNOLOGIJA KAO JEDNA OD TEMELJNIH ZADAĆA MODERNOGA SVEUČILIŠTA – PRIMJER SVEUČILIŠTA U ZADRU

Snimio Aleksandar Bonačić

Leonardo Marušić

Pomorski odjel, Sveučilište u Zadru

UVOD

Misija Sveučilišta u Zadru, navedena u njegovim strateškim dokumentima, jest prenošenje znanja, sposobnosti i vještina, postizanje znanstvenih rezultata znanstveno-istraživačkim radom, nastavnim, znanstvenim i općekulturološkim izdavaštvom i dr., a u interesu regionalnog razvoja, kao i razvoja u nacionalnim i međunarodnim okvirima. Tradicionalno se pod prenošenjem znanja sposobnosti i vještina razumijeva nastava, tj. rad sa studentima, ali postoje i drugi oblici prenošenja znanja, posebno novoga znanja nastalog na sveučilištu na temelju znanstveno-istraživačkog rada. Hrvatska sveučilišta nastajala su u okruženju u kojem se na njih gledalo prije svega kao na **institucije koje obrazuju mlade ljude te koje se bave znanošću**, dok su druge djelatnosti doživljavane kao sporedne. Takvo shvaćanje sveučilišta postalo je još izraženije u komunističkim vremenima, kad se zapravo želio umanjiti utjecaj intelektualaca općenito, pa tako i sveučilišta, na sredinu u kojoj su djelovali.

Za razliku od toga, tradicija zapadnoga svijeta nešto je drugačija, pa se tako može spomenuti primjer najstarijega katoličkog sveučilišta, Katholieke Universiteit Leuven, osnovanog davne 1425. godine. Danas je to jedno od najboljih europskih sveučilišta, a osnovao ga je papa Martin V., na poticaj tadašnje gradske uprave Leuvena, koja je zaključila da gospodarstvo u gradu stagnira, pa treba osnovati sveučilište koje će novim idejama i prijenosom znanja potaknuti razvoj gospodarstva. Naravno da se i to sveučilište, kao i sva druga sveučilišta, bavi obrazovanjem studenata i znanstvenim radom, ali je jednako važno i stvaranje novoga primjenjivog znanja i novih tehnologija te prijenos toga znanja i tehnologija na gospodarstvo.

Transfer znanja u pravilu se odvija tako da sveučilišni nastavnici znanja koja su stekli ili sami razvili tijekom svojih redovitih djelatnosti prenose na one kojima su ta znanja potrebna (npr. tečajevima ili radionicama). Tako primjerice nastavnici s Odjela za ekologiju, agronomiju i akvakulturu mogu lokalnim poljoprivrednicima prenositi najnovija znanja o uzgoju pojedinih kultura.

Transfer tehnologija nešto je složeniji proces i temelji se na inovacijama do kojih su došli znanstvenici zaposleni na sveučilištu. To mogu biti izumi, novi postupci dobivanja nekoga proizvoda ili nove tehnologije koje mogu biti korisno upotrijebljene (npr. nove metode dugotrajna čuvanja nekih namirnica), ali i drugi oblici intelektualnih dostignuća, kao što su računalni programi ili autorska djela. Kada se pokaže da postoji mogućnost komercijalizacije takve inovacije ili djela, valja najprije zaštititi intelektualno vlasništvo (patenti, licence itd.), što uglavnom nije ni jednostavno ni jeftino. Nakon toga kreće se u komercijalizaciju, bilo u par-

terstvu s nekom industrijom, bilo samostalno, npr. osnivanjem novih poduzeća koja će se temeljiti na toj novoj tehnologiji (tzv. *startup* ili *spinoff* kompanije).

INTELEKTUALNO VLASNIŠTVO

Prije zaštite intelektualnog vlasništva, nužno je definirati tko je zapravo vlasnik. To pitanje može biti regulirano zakonom, ali uglavnom je regulirano internim aktima sveučilišta (statut i odgovarajući pravilnici). Jasno je da znanstvenici koji su autori inovacije imaju pravo na vlasništvo, ali to pravo ima i sveučilište (ili možda neka od njegovih sastavnica), jer su autori zaposlenici sveučilišta, pa su za rad koji je doveo do inovacije bili i plaćeni od sveučilišta, služili su se njegovim prostorima, opremom i potrošnim materijalom te je sveučilište podmirivalo i režijske troškove.

Dakle, jasno je da profit koji će se ostvariti od intelektualnog vlasništva treba na neki način podijeliti između sveučilišta i autora inovacije, i za to postoje razna rješenja. Jedna je krajnost da sveučilište potpuno zadržava pravo na intelektualno vlasništvo, s tim da autorima isplaćuje određeni dio ostvarene dobiti. Druga je krajnost da sveučilište potpuno prepušta autorima pravo na intelektualno vlasništvo, ali od njih potražuje određeni dio ostvarene dobiti. Najčešće su situacije da se pravo na intelektualno vlasništvo dijeli između sveučilišta i autora u nekom omjeru, s tim da taj omjer može varirati.

Naravno, stvari nisu tako jednostavne, jer intelektualno vlasništvo ne mora donijeti dobit, može donijeti i gubitke, jer sama zaštita intelektualnog vlasništva nije besplatna, tu su i početni troškovi komercijalizacije (npr. osnivanje poduzeća i/ili pokretanje proizvodnje), a ona ne mora nužno donijeti zaradu. To znači da podjela vlasništva ne znači uvijek podjelu dobiti, nego može značiti i podjelu gubitka, no u svakom slučaju znači podjelu rizika.

Često sami znanstvenici ne raspolažu sredstvima potrebnim za patentiranje ili licenciranje, pa je bolje da sveučilište taj dio preuzme na sebe, ali to mu onda daje i određena prava. U nekim slučajevima pokušaji komercijalizacije mogu rezultirati i tužbama, što može značiti sudske troškove i isplate nekih naknada, pa to još dodatno komplicira situaciju.

U svakom slučaju, iz svega navedenog jasno je da **pitanje intelektualnog vlasništva nije nimalo jednostavno** i da ga treba unaprijed barem donekle definirati odgovarajućim pravnim aktima kako bi se izbjegle komplikacije i eventualni sporovi. Sveučilište u Zadru pripremi je nacrt **pravilnika o pravu intelektualnog vlasništva koji Senat tek treba usvojiti**.

ADMINISTRATIVNA PODRŠKA

Zadnjih desetljeća djelatnost sveučilišta na području prijenosa znanja i tehnologija usustavljena je, pa su tako u 70-im godinama 20. stoljeća američka i zapadnoeuropska sveučilišta počela osnivati urede za transfer tehnologije (TT Office), druge slične urede ili službe zadužene za tu djelatnost. Na mnogim uspješnim sveučilištima takvi uredi postoje već 30-40 godina te imaju i po nekoliko desetaka zaposlenika: znanstvenika, lobista, ekonomista, pravnika itd. Zadaća tih ureda ili službi jest pomaganje znanstvenicima na putu od inovacije do komercijalizacije.

Kad se znanstvenici obrate uredu s prijedlogom da se neka inovacija komercijalizira, ured najprije treba procijeniti je li takvo što realno, što znači da ured treba imati zaposlenike koji su to sposobni učiniti. Ako je odluka pozitivna, valja zaštititi intelektualno vlasništvo, pa u uredu postoje pravnici specijalizirani za to područje prava, a onda treba odlučiti hoće li se ići na ugovaranje neke vrste partnerskog odnosa s industrijom ili na pokretanje *startup* kompanije. Kojim god putem krenuli, ured mora imati zaposlenike koji su za to specijalizirani i koji mogu znanstvenicima pružiti odgovarajuću podršku.

Ovakvi uredi i ovaj oblik administrativne podrške obično su povezani s uredima koji pružaju podršku znanstvenim i drugim projektima na sveučilištu, odnosno uredima zaduženima za pribavljanje sredstava za te projekta (iz nacionalnih, europskih ili nekih trećih izvora financiranja) te za tzv. *project management*. Naime, s obzirom na to da sveučilište ostvaruje određeni profit od komercijalizacije inovacija, jasno je da će se ta sredstva u najvećem dijelu iskoristiti za financiranje daljnjih istraživanja i ulaganje u istraživaču infrastrukturu, pa sve to zajedno čini sustav financiranja istraživanja na sveučilištu i ostvarivanja prihoda od rezultata tih istraživanja.

Organizacija opisane administrativne podrške moguća je i na druge načine. Umjesto ureda i/ili službi u sastavu sveučilišta, tu podršku mogu pružati i specijalizirane tvrtke koje su kao neovisne pravne osobe registrirane za takvu djelatnost, a mogu biti i ne moraju biti u djelomičnom ili potpunom vlasništvu sveučilišta. U svakom slučaju, bez obzira na vlasničku strukturu tih tvrtki, sveučilište s njima sklapa ugovore, na temelju kojih one obavljaju uslugu administrativne podrške projektima, transfera znanja i tehnologije, lobiranja itd. Prednost je takve organizacije u tome što u tom slučaju nema ograničenja na zarade zaposlenika tih tvrtki, dok su zarade zaposlenika ureda (koji su zaposlenici sveučilišta) regulirane koeficijentima na nacionalnoj razini. Jasno je da se tu radi o ljudima koji trebaju imati znanja, sposobnosti i vještine koje su visoko cijenjene u poslovnom svijetu, pa nije lako pronaći kva-

litetan kadar ako ne postoji mogućnost zarada na razini onih koje mogu ponuditi privatni poslodavci.

Sveučilište u Zadru osnovalo je prije nekoliko godina Ured za znanost, koji pomaže znanstvenicima u prijavljivanju i ostvarivanju znanstvenih i stručnih projekata, a nakon toga i Ured za infrastrukturne projekte, koji se bavi projektima vezanima uz građevinsku i znanstvenu infrastrukturu (od kojih je, naravno, najvažniji projekt izgradnje novoga Sveučilišnog kampusa). Ta dva ureda znače početak formiranja odgovarajuće administrativne podrške transferu znanja i tehnologija i oni će ubuduće sigurno rasti, a možda će, ako se pokaže potreba, dijelom biti preustrojeni u tvrtke u vlasništvu Sveučilišta u Zadru.

MOGUĆA PODRUČJA PRIMJENE

Jasno je da je uspostava opisanoga sustava i nastanak odgovarajućih inovacija vjerojatniji na područjima tehničkih, biotehnoških i biomedicinskih znanosti, dok će to znatno slabije uspijevati na područjima prirodnih, društvenih i, posebno, humanističkih znanosti. Upravo su društvene i humanističke znanosti najzastupljenije na Sveučilištu u Zadru, dok su tehničke, biotehnoške i biomedicinske znanosti tek u povojima. To otežava situaciju i smanjuje mogućnosti, ali to nipošto ne znači da mogućnosti nema i da ne treba pokušavati.

Naravno, to nipošto ne znači da Sveučilište treba napustiti bilo koju od znanstvenih disciplina i nastavnih programa što ih je desetljećima razvijalo. Istraživanja i nastava na onim područjima koja nisu lako primjenjiva također su važni, ako ni zbog čega drugog, a ono zbog produciranja kadrova potrebnih društvu (npr. nastavnika) i zbog ugleda Sveučilišta. Sveučilište svakako treba zadržati ta područja, posebno ona na kojima je znanstveno uspješno i ona koja obrazuju deficitarne kadrove, ali istodobno mora krenuti u istraživanje mogućnosti suradnje s gospodarstvom i društvom općenito.

Jedna je mogućnost pokretanje istraživanja i nastave na onim znanstvenim poljima koja su kompatibilna s lokalnim gospodarstvom, a druga je pronalaženje mogućnosti za transfer znanja i tehnologija na područjima koja već tradicionalno postoje na sveučilištu.

EKONOMIJA I TURIZAM

Veza ovih znanstvenih područja s gospodarstvom očita je i ne treba je detaljnije objašnjavati. Jasno je da je najvažnija uloga Odjela za ekonomiju opskrbiti gospodarstvo odgovarajućim kadrom, ali je itekako moguća i suradnja na raznim zajedničkim projektima te transfer znanja (npr. savjetova-

njem malih tvrtki). Slično vrijedi i za Odjel za turizam i komunikacijske znanosti, ali on ima i dodatne mogućnosti na području transfera tehnologije. Taj odjel može, na primjer, razvijati inovativne turističke ponude s ciljem produljenja turističke sezone i boljeg iskorištavanja sadašnjih kapaciteta. U tom je smislu Odjel sudjelovao u pripremi IPA projekta, koji je imao za cilj razvoj metoda iskorištavanja prirodne i kulturne baštine u turističke svrhe.

ETNOLOGIJA I POVIJEST UMJETNOSTI

Mogućnosti Odjela za etnologiju i kulturnu antropologiju te Odjela za povijest umjetnosti dopunjuju prethodno navedeno, jer upravo ti odjeli mogu osmišljavati inovativne pristupe iskorištavanju materijalne i nematerijalne kulturne baštine u komercijalne svrhe.

ARHEOLOGIJA

Odjel za arheologiju može također svojim radom pridonijeti spomenutim aktivnostima, ali ima i drugu, vrlo zanimljivu, mogućnost. Prilikom izvođenja građevinskih radova često treba provesti arheološke ekspertize lokaliteta na kojima se radovi izvode, a eventualno i zaštitu tih lokaliteta, što svakako može biti komercijalna djelatnost spomenutog odjela i on je u tome već aktivan.

FILOLOGIJA (OSOBITO STRANI JEZICI)

Strani su jezici, naravno, komercijalno zanimljivi zbog potreba za prevođenjem i u poslovnom, i u političkom, i u diplomatskom svijetu. Ta se potreba povećava i postaje posebno zanimljiva nakon pristupanja Hrvatske Europskoj uniji, čime hrvatski jezik postaje jedan od službenih jezika Unije, pa sve službene dokumente EU-a treba prevesti na hrvatski. Osim toga, to povećava i potreba za simultanim prevoditeljima, koje Sveučilište u Zadru do sada nije obrazovalo.

Druga mogućnost javlja se na području računalne lingvistike, tj. u izradbi računalnih programa za prevođenje i prepoznavanje govora kako bi se izradili transkripti. Riječ je o vrlo složenim pothvatima koji zahtijevaju poznavanje ne samo jezika i računalna nego i znanje matematike na vrlo visokoj razini (posebno o vektorima). Oni u ovom trenutku nadilaze mogućnosti mladog i malog Odjela za lingvistiku, ali su svakako izazov za budućnost.

GEOGRAFIJA

Transfer znanja i tehnologije moguć je, uz ostalo, i na području geografskih informacijskih sustava (GIS). Naime, na Odjelu za geografiju već se nekoliko godina sustavno obrazuju mladi stručnjaci na tom znanstveno-tehnološkom polju, a sveučilište je uložilo znatna financijska sredstva u računalnu opremu i najbolje dostupne softvere koji omogućuju operacionalizaciju GIS-a u nastavi i u znanstvenim istraživanjima. Postojeći ljudski resursi i tehnologija, s potrebnim dogradnjama, izvrsna su osnova primjene u društveno-gospodarskom razvoju Zadarske županije. Mnoge su mogućnosti primjene, od prostornog uređenja, koordinacije ustanova i službi koje svoje aktivnosti obavljaju u realnom prostoru (npr. sve grane prometa, policija, služba hitne pomoći i dr.) te upravnih tijela koja su zadužena za integralno upravljanje prostornim resursima. Naime, GIS omogućuje stvaranje interaktivnih i slojevitih baza prostornih podataka s mogućnosti grafičke vizualizacije, tj. kartografskih prikaza, koji pridonose donošenju relevantnih odluka svih mjerodavnih tijela, ustanova, ali i privatnoga sektora. Sve to ubrzava uključivanje i kooperaciju raznih dionika, od znanstvene do javne i privatne društveno-gospodarske zajednice, s ciljem optimalnoga i uravnoteženog razvitka središnji položene hrvatske jadranske regije te njezine suradnje sa susjednim hrvatskim županijama i regijama susjednih država.

POLJOPRIVREDA

Mogućnosti na ovom području mnoge su i očite, počevši od prijenosa znanja, tj. savjetovanja poljoprivrednika u vezi s uzgojem pojedinih kultura, preko analiza tla i samih proizvoda (npr. vina), pa sve do transfera tehnologije, tj. razvoja i primjene novih metoda. Odjel za ekologiju, agronomiju i akvakulturu već je aktivan u spomenutim djelatnostima, s tim da su te aktivnosti počele nedavno, pa su zasad malog opsega. Razlog za takvu situaciju uglavnom leži u tome što je odjel nedavno osnovan, pa nije bilo dovoljno vremena za formiranje odgovarajućega kadra i nabavu opreme. Naravno, formiranje kadra dugotrajan je proces i odjel će na tome intenzivno raditi, uz punu potporu sveučilišta. Nabava opreme ovisi o izvorima financiranja, koji su u zadnje vrijeme vrlo ograničeni, što je dovelo do sve veće orijentacije prema EU-fondovima, a najveći napredak očekuje se izgradnjom novoga kampusa, odnosno zgrade u koju će biti smještene djelatnosti usmjerene prema inovacijama.

BIOTEHNOLOGIJA MORA

Odjel za ekologiju, agronomiju i akvakulturu aktivan je i na području akvakulture, a u tim aktivnostima sudjeluje i Pomorski odjel, jer se dio njegovih zaposlenika vrlo uspješno bavi istraživanjima na području biologije i ekologije mora. Osim toga, na ovom području sveučilište surađuje s Prehrambeno-biotehnološkim fakultetom (PBF) Sveučilišta u Zagrebu te s privatnom tvrtkom *Gentius* koja se bavi genotipizacijom morskih organizama. Zajedničkim naporima obnovljena je PBF-ova zgrada kod Sfinge i opremljeni su laboratoriji za spomenuta istraživanja, a daljnji napredak bit će moguć nakon izgradnje spomenutih kapaciteta za potrebe inovacija u novom kampusu.

POMORSTVO

Pomorski odjel već uspješno surađuje s *Tankerskom plovidbom*, najvećim hrvatskim brodarom i jednom od najvažnijih tvrtki u Zadarskoj županiji, *Jadrolinijom*, ali i s drugim tvrtkama koje djeluju u Zadru i bave se zapošljavanjem i obukom pomoraca te s Lučkom upravom Zadar. Ta se suradnja zasad sastoji od obrazovanja i dodatne obuke kadrova, s jedne strane, te od angažiranja zaposlenika tih tvrtki u nastavi, s druge, ali postavljeni su temelji za suradnju i u razvojnim projektima vezanima za pomorsku industriju i luke, posebno u dijelu kolaborativnih doktora, jer je takva suradnja posebno zanimljiva za obje strane.

MEHATRONIKA I ROBOTIKA

Ovo je područje od posebnog interesa, jer na tom području u Zadarskoj županiji djeluje nekoliko tvrtki koje su ne samo uspješne nego i vrlo inovativne. Primjer su tvrtke *SAS* i *HSTEC*, koje se bave razvojem i proizvodnjom složenih obradnih strojeva i koje među svojim zaposlenicima potiču kreativnost i usavršavanje do doktorske razine. Zbog toga su *HSTEC* i Sveučilište u Zadru već surađivali na projektu *ROKI*, koji je rezultirao vrlo uspješnim medicinskim robotom, a u tijeku su i zajednički planovi Zadarske županije, Sveučilišta u Zadru, Razvojne agencije Zadarske županije (ZADRA) i svih spomenutih tvrtki za osnivanje Centra novih tehnologija (CeNT). Taj će centar biti kombinacija razvojnoga centra i poduzetničkog inkubatora na području mehatronike i robotike.

Sveučilište u Zadru još nema razvijene istraživačke projekte ni studijske programe na području mehatronike, ali već nekoliko godina intenzivno radi na tome. Razvoj na ovom području vjerojatno bi bio brži da nije započeo u vrijeme gospodarske krize i nemogućnosti zapošljavanja u javnom sektoru, što je donijelo ozbiljne probleme u

angažiranju potrebnih kadrova i u nabavi opreme. Usprkos tome, već spomenuta suradnja sa županijom i lokalnim tvrtkama te nove mogućnosti koje donosi izgradnja kampusa približavaju sveučilište tom cilju. Zgrada novoga kampusa predviđena za inovacije bit će u svojem najvećem dijelu posvećena upravo istraživanjima u mehatronici, što će biti dodatna spona prema CeNTu i industriji.

KREATIVNE INDUSTRIJE

Za kraj nešto o najnovijim planovima koji su tek u začetku, ali su vrlo zanimljivi i perspektivni. Ti su planovi vezani uz tzv. projekte *cross-media*, već nekoliko godina prisutne na *Forum Film Festivalu*, koji se svake godine potkraj kolovoza održava u Zadru i u koje je uključeno i Sveučilište. Projekti se odnose na danas vrlo popularne prelaske iz jednoga medija u drugi (film koji se temelji na knjizi, računalna igra koja se temelji na filmu ili stripu itd.) i predstavljaju začetak budućih studijskih programa koje će Sveučilište razvijati na tom području. U tom smislu Sveučilište postupno okuplja odgovarajući kadar i uspostavlja veze s inozemnim visokim učilištima, već afirmiranima u programima koji se odnose na razne medije, a posebno na razvoj računalnih igara i aplikacija za pametne telefone.

To je područje posebno zanimljivo Sveučilištu u Zadru jer povezuje humanističke znanosti i umjetnosti, već tradicionalno prisutne na Sveučilištu, s tehničkom znanostima koje se tek razvijaju. S druge strane, to je područje zanimljivo i s gledišta razvoja županije, jer će omogućiti zadržavanje talentiranih mladih ljudi i njihovo usmjeravanje prema kreativnim, a istodobno i vrlo profitabilnim, djelatnostima.

ZAKLJUČAK

Sveučilište u Zadru svoje aktivnosti sve više usmjerava prema razvoju ideja koje se mogu komercijalizirati, i to u suradnji s lokalnom upravom i gospodarstvom, te na onim područjima koja su važna i perspektivna za Zadarsku županiju. Sveučilište će i dalje obrazovati kadrove koje već desetljećima uspješno obrazuje te će nastaviti istraživački rad na područjima gdje je već afirmirano, ali će tražiti i mogućnosti povezivanja tih područja s gospodarstvom kroz transfer znanja i tehnologije. Sveučilište će razvijati i nove istraživačke kapacitete i studijske programe upravo na onim područjima koja su najkompatibilnija s potrebama lokalnoga gospodarstva. Da bi sve to dalo željene rezultate, Sveučilište će intenzivno razvijati administrativnu podršku znanstvenicima koji se upuštaju u transfer znanja i tehnologije, kao i onima koji izvore financiranja svojih aktivnosti pokušavaju pronaći izvan hrvatskoga sustava znanosti i visokog obrazovanja (npr. kroz EU-fondove ili suradnju s gospodarstvom).

ASPEKTI RAZVOJNOGA POTENCIJALA SVEUČILIŠTA U ZADRU

Foto: fototeka Sveučilišta u Zadru

Sven Marčelić

Odjel za sociologiju, Sveučilište u Zadru

UVOD

U zadnjih tridesetak godina obrazovanje i razvoj neodvojive su teme. K tome, globalizirani svijet doživljava bitne transformacije, pa tako svjedočimo dvama važnim pojavama: regionalizaciji i društvu znanja. Regionalizacija je vezana primarno uz ekonomski zaokret prema liberalizmu, koji je od početka osamdesetih godina 20. st. oslabio središnju državu kao glavnoga političkog i razvojnog aktera te stavio naglasak na otvaranje granica međunarodnom kapitalu, što je na mapu svjetske politike donijelo regije kao jedan od glavnih razvojnih okvira. Ta je promjena važna do te mjere da neki autori tvrde kako živimo u „regionalnom svijetu“ (Storper, 1994.). S druge strane, razvoj obrazovanja i promjene u svijetu rada, koje su se kretale od industrijalizacije prema tercijarizaciji, odnosno postindustrijskom društvu, donose ideju da je proizvodnja znanja, a ne dobara, ono što čini temelj suvremene ekonomije (Touraine, 1971., Bell, 2001.). U takvim okolnostima sveučilište kao ustanova osobito dobiva na značenju zbog svoje dvojake uloge. S jedne strane, ono je mjesto proizvodnje i diseminacije znanja te stvaranja ljudskoga kapitala i kao takvo ono je jedno od ključnih *toposa* društva znanja. S druge strane, sveučilište je fizički smješteno unutar nekoga prostora, pa regije koje u svojem sastavu imaju sveučilište mogu ga rabiti kao važan razvojni resurs i mjesto koje donosi komparativnu prednost u odnosu na druge. Obrazovanje je i kao demografska kategorija važno u svim suvremenim teorijama razvoja, bilo da se temelje na kreativnoj ekonomiji i zaokretu prema visokim tehnologijama, što podrazumijeva gustoću ljudskoga kapitala i istraživačkih ustanova u nekom prostoru, bilo kao izvor građanske participacije i demokratizacije društva, što je osobito važna komponenta u onim teorijama koje govore o društvenom razvoju. Sveučilište je neizostavna činjenica u praktički svakoj suvremenoj razvojnoj teoriji u zadnjih trideset godina.

SVEUČILIŠTE I EKONOMSKI RAZVOJ

U postindustrijskom društvu i društvu znanja posebnu važnost u gospodarskom životu imaju inovacije i spajanje ekspertnoga znanja s proizvodnjom. Ta je činjenica u zadnjih tridesetak godina u suvremenom kapitalizmu znatno utjecala i na prirodu i na značenje sveučilišta kao ustanove. Ono je po definiciji mjesto gdje se poučavaju i obrazuju novi stručni kadrovi te provode istraživanja, a upravo su te dvije dimenzije (poučavanje i istraživanje) temeljne komponente svakoga sveučilišta još od Humboldtova vremena. Društvo znanja i kapitalistička proizvodnja koja se temelji na inovativnosti kao jednim od

temelja gospodarskoga života donose novi okvir djelovanja, odnosno ono što autori nazivaju „trećom misijom društvenog i ekonomskog razvoja“ (Etzkowitz, 2008., 30) ili „trećom ulogom“ (Chatterton i Goddard, 2003., 19), a te se ideje odnose na povezivanje sveučilišta i njegovih djelatnosti, prije svega istraživačkih i ekonomskoga života, što je osobito važno za regionalni razvoj, jer sveučilišta se najlakše mogu povezati s gospodarskim kapacitetima u vlastitoj okolini. Neki od autora (Rutten i dr., 2003.) to nazivaju i „novom agendom“ u djelovanju sveučilišta, a cijeli je proces usmjeren u prvom redu prema integraciji sveučilišta i gospodarstva. S obzirom na to da su inovacije i povezivanje gospodarstva i istraživanja kategorije koje se vezuju poglavito uz tehničke discipline i primijenjena istraživanja, tako je velik dio teorija regionalnog razvoja utemeljenih na znanju usmjeren prema tehničkim i istraživačkim sveučilištima, pri čemu se zanemaruje društveno-humanistička komponenta. Naglasak se stavlja na istraživanja izravno primjenjiva u privredi, pa se tako razvijaju koncepti poput „trostruke uzvojnice“ (Etzkowitz, 2008.), koji naglašava važnost povezivanja sveučilišta, regionalne ekonomije te regionalnih vlasti i stvaranje „poduzetničkih sveučilišta“, ili pak koncept „sveučilišta drugoga tipa“ (Gibbons i dr., 1994.), koji stavlja naglasak na primijenjena istraživanja i gospodarsku komponentu, uz nužan zaokret prema tehničkim znanostima. Problem je tih koncepata što zanemaruju, s jedne strane, društvenu komponentu razvoja, a, s druge, temelje se samo na jednom obliku suradnje, onomu tehničkih dijelova sveučilišta i gospodarstva orijentiranog na visoke tehnologije, što svakako ne iscrpljuje sadržaj sveučilišnog obrazovanja, a što se dobro vidi i na primjeru Sveučilišta u Zadru, čija je orijentacija primarno društveno-humanistička.

SVEUČILIŠTE I DRUŠTVENI RAZVOJ

Društveni je razvoj kategorija koja nastaje proširenjem teorija razvoja od pukoga ekonomskog rasta prema uključenoj raznih drugih dimenzija, poput zdravstva, obrazovanja i demokratizacije društva. Ta ideja postaje prominentnom potkraj osamdesetih godina 20. st., poglavito kroz koncepte indijskog ekonomista Amartye Sena (Sen, 2001.), koji su kasnije institucionalizirani kroz *Izveštaj o ljudskog razvoju* što ga svake godine donosi Program za razvoj Ujedinjenih naroda (UNDP). U tako definiranom razvoju brutto društveni proizvod (BDP) prestaje biti jedina relevantna mjera razvoja, a dodaju se kriteriji poput završene škole, očekivanoga životnog vijeka i slični parametri koji su ugrađeni u Indeks ljudskog razvoja. Na taj se način upozorava na važnost višedimenzionalnoga pristupa razvoju, jer sam

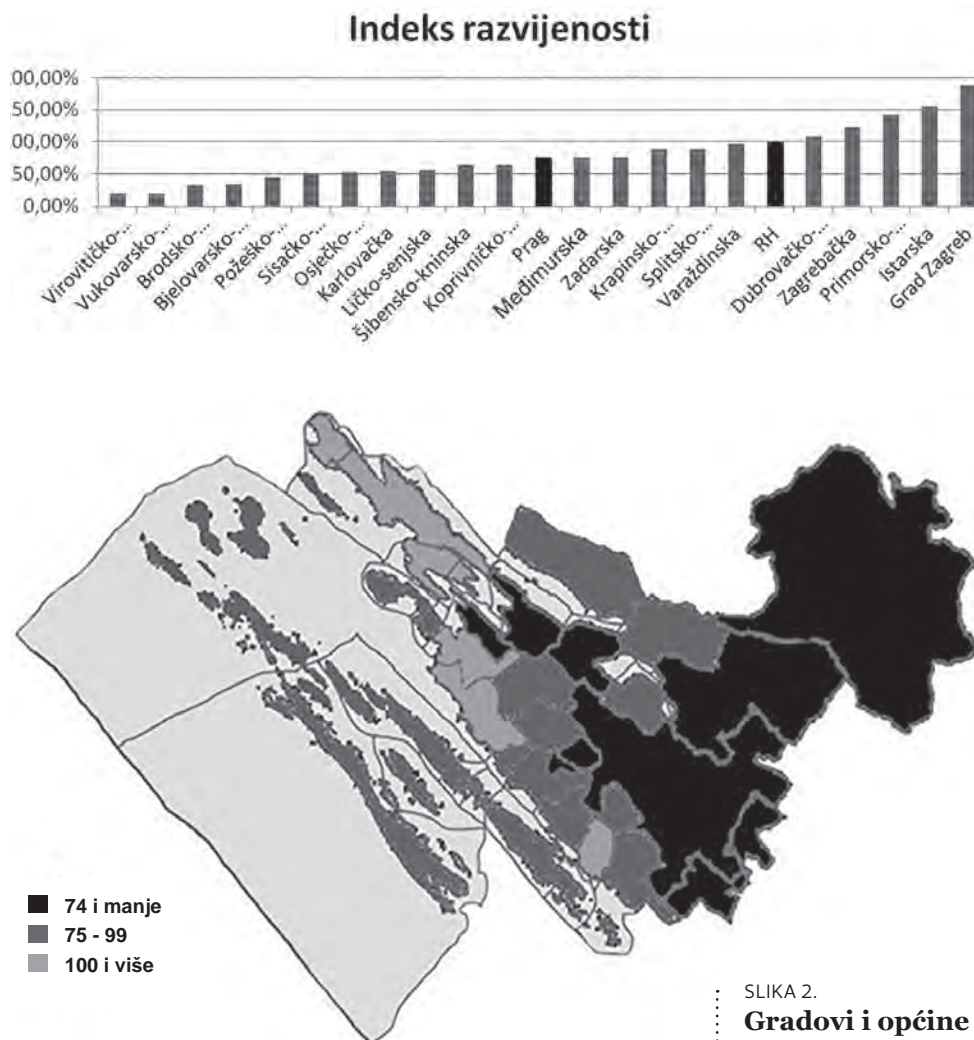
SLIKA 1.

Indeks razvijenosti Republike Hrvatske, po županijama

(Marcelić, 2013., 118; Ocjenjivanje i razvrstavanje županija prema razvijenosti, MRRŠVG, Zagreb, 2010.)¹

BDP nije dovoljno dobar pokazatelj. Naime, među zemljama sa sličnim vrijednostima na toj dimenziji mogu se naći velike razlike u kategorijama zdravlja ili obrazovanja (Sen, 2001.) te ljudskih prava (Nussbaum, 2001.). Takvo se viđenje razvoja kod nekih autora prenijelo i na shvaćanje uloge sveučilišta. Već spomenutoj trećoj misiji sveučilišta dodaju se vrijednosti poput društvenog razvoja i djelovanja na unapređenju i demokratizaciji vlastite sredine. Tako se pojavljuju ideje poput „civilne misije sveučilišta“, kojoj je glavna vrijednost „unapređenja kvalitete života u zajednici“ (Čulum, 2010.), ili pak ona „četvrte uzvojnice“ (Cooper, 2009.), koja se eksplicitno definira kao suradnja s civilnim društvom. Ideje društvenog razvoja, demokratizacije i suradnje s civilnim društvom povezuju se prije svega s društveno-humanističkim sveučilištima i smjerovima, kakvi dominiraju na Sveučilištu u Zadru, stoga je društveni razvoj za njega osobito važna komponenta. Uz to, kako bi se adekvatno sagledao potencijal civilne misije sveučilišta, treba je kontekstualizirati i u smislu civilnoga društva u Zadarskoj županiji, a koje je, kako će se kasnije pokazati, vrlo slabo na razini države, što je dugoročno potencijalan problem za društveni razvoj.

Bez obzira na to o kojoj razvojnoj paradigmi koja se temelji na uključenosti sveučilišta u regionalni razvoj govorimo, one se redovito temelje na razvojnom konsenzusu regionalnih aktera. U Zadarskoj županiji postoji naglašeno slaganje između razvojnih dionika o tome da je Sveučilište u Zadru važan regionalni razvojni resurs, a poželjni smjerovi razvoja vide se, osim zadržavanja sadašnjega stanja, i u razvijanju novih smjerova ili jačanju onih koji se mogu povezivati s regionalnom privrednom osnovom, pa su tako razvojni dionici kao obrazovna područja od posebnog interesa naglašavali pojedine dijelove prirodnih i tehničkih znanosti (poput robotike) te poljoprivredu (Marcelić, 2013.). Uopćeno gledano, razvojni dionici u zadarskoj regiji naglašavaju važnost endogenoga, lokalnog znanja i teže tomu da ono bude uključeno u rad Sveučilišta. S druge strane, dio sugovornika iskazao je žaljenje što se Sveučilište nije aktivnije uključilo u izradbu strateških dokumenata te time jače pridonijelo stvaranju regionalnoga konsenzusa.

RAZVOJNI POKAZATELJI ZADARSKE ŽUPANIJE

Kako bi se moglo adekvatno govoriti o razvojnim potencijalima Zadarske županije, treba prije svega odrediti neke njezine razvojne osnove. Prema državnome indeksu razvijenosti, koji se izračunava na temelju „1. Stope nezaposlenosti, 2. Dohotka po stanovniku, 3. proračunskih prihoda jedinica lokalne, odnosno područne (regionalne) samouprave po stanovniku, 4. općega kretanja stanovništva, 5. stope obrazovanosti“ (Uredba o indeksu razvijenosti, 2010.), Zadarska županija nalazi se na devetom mjestu u Republici Hrvatskoj te na petom u statističkoj regiji Jadranska Hrvatska, pa njezin indeks razvijenosti iznosi 75,59% državnoga prosjeka.

U njoj se nalazi devet općina i gradova koji su ispod 75% državnoga prosjeka i time se ubrajaju u potpomognuta područja (Gračac, Obrovac, Benkovac, Vrsi, Stankovci, Ražanac, Galovac, Škabrnja i Posedarje) te šest općina i gradova koji su iznad državnoga prosjeka. Pritom se vidi da su potpomognuta područja pretežno smještena u zaleđu, dok su iznadprosječno razvijeni dijelovi vezani uz obalu. Općenito gledano, Zadarska županija može se podijeliti na

SLIKA 2.

Gradovi i općine Zadarske županije prema indeksu razvijenosti

(Marcelić 2013., 121; Ocjenjivanje i razvrstavanje županija prema razvijenosti, MRRŠVG, Zagreb, 2010.)

1

Tablice s indeksom razvijenosti mogu se naći na adresi:

<http://www.mrrsvg.hr/User-Docs/Images/Vrijednosti%20indeksa%20razvijenosti%20i%20opoznatelja%20za%20izra%C4%8Dun%20indeksa%20razvijenosti%20na%20lokalnoj%20razini.pdf>

tri prostorno-razvojne zone: obalu, otoke i zaleđe, pri čemu su otoci Pag i Vir po svojim demografskim i ekonomskim obilježjima vezani uz priobalni pojas (Marcelić, 2013.). Oni su zbog prometne povezanosti prošli kroz proces „deinzulacije“ (Faričić, 2006.) i poprimaju svojstva obalnih općina. Svaka od tih triju zona ima i svoje osobite razvojne probleme, pri čemu su osobito naglašeni oni teritorijalnih jedinica u zaleđu, koje su najsiromašnije, najnerazvijenije i najslabije obrazovane. Otočne su pak općine, iako u ekonomskom smislu u relativno dobrom položaju, pogođene depopulacijom, što je jedan od kriterija donošenja indeksa razvijenosti i to ih stavlja u slabiji položaj. Na Slici 1 može se vidjeti prostorni raspored općina i gradova Zadarske županije prema indeksu razvijenosti. Najtamnijom nijansom označene su općine i gradovi ispod 75% državnoga prosjeka, srednjom između 75% i 99%, a najsvjetlijom one jedinice lokalne uprave koje su iznad državnoga prosjeka.

Dakle, iako Zadarska županija ne zauzima velik postotak Republike Hrvatske ni stanovništvom ni površinom, ona posjeduje svoje specifične i naglašene razvojne probleme koji imaju jasnu prostorno-razvojnu osnovu i koji svojom naglašenom složenosti zahtijevaju razvojni odgovor primjeren složenom kontekstu same županije, koja svojom raznolikošću upozorava na potrebu za razvijanjem raznih razvojnih programa, od gospodarskih do društvenih, jer su gospodarski i društveni problemi različito distribuirani u ovome prostoru. Zaleđe se susreće s problemom strukturne nerazvijenosti (ekonomske, obrazovne), dok je prostor otoka pogođen u prvom redu depopulacijom, što također negativno utječe na vrijednosti indeksa nerazvijenosti.

DIMENZIJE DRUŠTVENOG RAZVOJA

Polazeći od ideje društvenog razvoja tako da se uzimaju u obzir kategorije Amartye Sena i da ga se iskazuje kao višedimenzionalan koncept vezan uz obrazovanje, zdravlje i demokratizaciju društva, u ovom se razmatranju jači naglasak stavlja na (osobito visoko) obrazovanje i civilno društvo, s obzirom na to da je Sveučilište u Zadru primarno društveno-humanističke orijentacije te kao takvo može uvelike utjecati na društveni razvoj upravo u tim aspektima. Stoga će dio teksta biti posvećen detaljnijem razmatranju obrazovnoga statusa Zadarske županije – i u usporedbi s drugim županijama u Republici Hrvatskoj i unutar same Županije – da bi se identificirala mjesta na kojima je ostvaren napredak, mogući problemi te trendovi razvoja obrazovanja u deset godina između popisa stanovništva u 2001. i 2011. godini.² Analizirani su i osnovni brojevi pokazatelji civilnoga društva u Zadarskoj županiji. Zdravstvo u ovoj prigodi nije detaljnije razmatrano.

OBRAZOVNE ZNAČAJKE ZADARSKE ŽUPANIJE OD 2001. DO 2011.

Obrazovna dimenzija Zadarske županije, u kontekstu Republike Hrvatske, smještena je bolje od ukupnog indeksa razvijenosti. S druge strane, obrazovanje je u *Razvojnoj strategiji Zadarske županije* od 2011. do 2013. apostrofirano kao područje na kojem je postignut rezultat ispod državnoga prosjeka: „Okvirno govoreći, usporedba obrazovne strukture pokazuje da je, usprkos činjenici da grad Zadar ima iznimnu kulturnu tradiciju i sjedište je najstarijeg sveučilišta na području Republike Hrvatske (prvi put osnovanog 1396. godine), obrazovna struktura u županiji znatno lošija od hrvatskog prosjeka. Ovakvo stanje, dugoročno, svakako predstavlja razvojno ograničenje županije. Povećanje obrazovanja stanovnika je područje koje zahtjeva sustavno unaprijeđenje“ (ŽRSZŽ, 2010., 33). Iako je Zadarska županija realno ispod državnoga prosjeka, treba također uzeti u obzir da je prosjek u Republici Hrvatskoj pod znatnim utjecajem veličine Grada Zagreba kao najveće i najobrazovanije prostorno-administrativne jedinice te sagledati Županiju i drugim mjerilima. Tako se, primjerice, primjećuje da je prema Popisu stanovništva iz 2001. godine Zadarska županija bila smještena na sedmo mjesto u državi po svim razinama obrazovanja (Marcelić, 2013., 126). U svim kategorijama obrazovanosti ona je u gornjoj polovini države, a pritom dijeli obrazovne osobine s ostatkom statističke regije Jadranska Hrvatska. Može se, dakle, zaključiti da su u doba kada je strategija donesena Zadar i Županija u kontekstu države kotirali dobro, jer su se nalazili u gornjoj trećini svih županija. Sam se grad Zadar kao županijsko sjedište također nalazio na sedmom mjestu po obrazovanosti, neznatno iza Pule, a ispred Osijeka i sa tek 3% manje od Splita, koji je bio drugi najobrazovaniji grad u Hrvatskoj, čime se Zadar uvrstio među najobrazovanije gradove u državi. Naličje takva stanja jest to da Zadar kao županijsko sjedište znatno odudara od ostatka županije i na svojem prostoru koncentrira iznadproporcionalan dio obrazovane populacije, koji raste kako raste razina obrazovanja (Marcelić, 2013.). U usporedbi s drugim županijama, Zadarska je županija postigla rezultate kakvi se mogu vidjeti na Slici 3.

Ono što je svakako zanimljivo, gledano s aspekta visokog obrazovanja, jest i struktura visokoobrazovanoga stanovništva. Zadarska županija je 2001. imala, s jedne strane, najveći postotak visokoobrazovanih u državi koji su svoju diplomu stekli na području humanističkih disciplina, dok je, s druge strane, imala najmanji postotak osoba s diplomom iz prirodnih znanosti, ali i ispodprosječan udio inženjera, medicinskih stručnjaka te agronoma (Marcelić, 2013., 130-131). U priloženim tablicama može se vidjeti stanje prema obrazovnim područjima u visokom obrazovanju za Zadarsku županiju i Republiku Hrvatsku u 2001. godini.

2

Ako nije drugačije navedeno, svi podaci o obrazovanju temeljit će se na populaciji između 25 i 64 godine, koja je odabrana stoga što velik dio međunarodnih organizacija, uključujući i Organizaciju za gospodarsku suradnju i razvoj – *Organisation for Economic Co-operation and Development* (OECD) – svoje statistike i analize temelji upravo na toj dobnoj skupini, čime podaci dobivaju na snazi u smislu međunarodne usporedivosti.

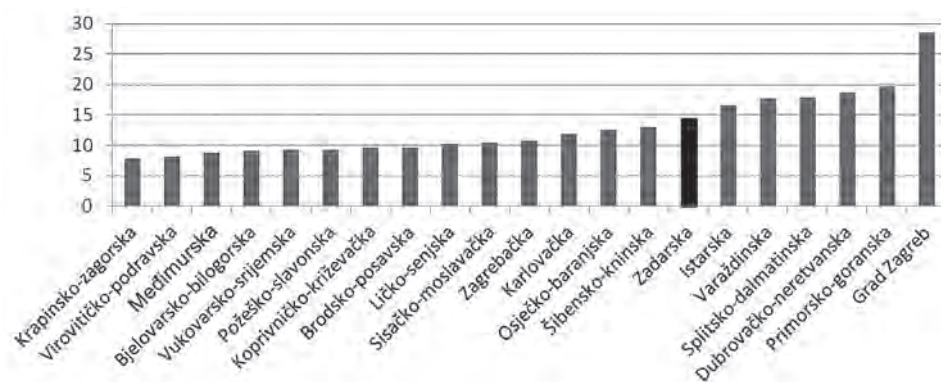
Očito je da je Zadarska županija bila iznad prosjeka u humanističkom području, što upućuje na jasan utjecaj Sveučilišta u Zadru. Ona je također bila znatno iznadprosječna na području usluga, iz čega se može iščitavati porast važnosti turizma kao gospodarske grane u Županiji. Zanimljivo je da je ona ispodprosječna i na području poljoprivrede, iako je upravo ta grana u strateškim dokumentima često označavana kao jedna od poluga razvoja Županije. U tom svjetlu može se promatrati i tvrdnja iz strateškoga dokumenta Sveučilišta u Zadru da će se ono profilirati „tako da proširi istraživačke aktivnosti na nova polja i područja (time neće ništa izgubiti od svojega humanističkog i društvenog ugleda), i tako da više pozornosti posveti ‘svojem’ prostoru“ (Strategija razvoja Sveučilišta..., 2011., 29).

Popis stanovništva proveden 2011. godine donio je nove podatke i određene pomake u obrazovnoj strukturi Zadarske županije, ali i naznačio neke vremenske trendove koje bi svakako trebalo uzeti u obzir u donošenju novih razvojnih politika. Očit je porast koji se dogodio u svim županijama, pa je tako i Zadarska postigla rast sa 14,86% na 18,82% i time se uvrstila na šesto mjesto u odnosu na 2001. godinu. To je pozitivan pomak, s obzirom na to da se prije deset godina nalazila na sedmom mjestu, a odnos prema državnom prosjeku ostao je otprilike isti. Može se reći da je po broju visokoobrazovanih Zadarska županija ostvarivala dinamiku jednaku onoj Republike Hrvatske, ali je ipak napredovala za jedno mjesto. Stanje visokoobrazovanih prema popisu iz 2011. može se vidjeti na Slici 5.

Još je veći porast zabilježilo Grad Zadar, koji je 28,35% visokoobrazovanih, u odnosu na sve jedinice lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj, smješten na 12. mjesto od svih gradova i općina. Ako se izuzme nekoliko manjih općina, može se reći da je Zadar šesto najobrazovanije županijsko središte te sedmi najobrazovaniji grad u Hrvatskoj, pri čemu je u kategoriji županijskih sjedišta pretekao Pulu i uvrstio se u vrlo mali broj gradova s preko 25% visokoobrazovanih u populaciji od 25 do 64 godine. Vrijedi također istaknuti i podatak da u Zadru gotovo 91% spomenute populacije ima srednjoškolsko obrazovanje ili više.

Pogleda li se pak situacija u županiji, očito je da su prisutne izuzetne obrazovne razlike. Na slici 6 može se vidjeti postotak visokoobrazovanih u populaciji u svim gradovima i općinama Zadarske županije.

Iz ove slike razabire se nekoliko trendova. Prije svega, očita je snažna centralizacija u smislu obrazovanja, pa je tako Zadar izrazito iznad državnoga prosjeka, ali i iznad županijskoga prosjeka za 18,82%. Jedina druga jedinica lokalne samouprave koja je iznadprosječna jest Biograd sa 18,99% visokoobrazovanih. Ono što zabrinjava jest što se u istoj županiji nalaze i neke od najneobrazovanijih općina u Hrvatskoj, kao što su Lišane Ostrovičke, koje imaju samo 3,21% visokoobrazovanoga stanovništva, a u odnosu

na 2001. zabilježile su i pad. Dakle, vidi se da je Zadarska županija prostor velikih obrazovnih razlika, s krajevima koji su obrazovno među najnaprednijima u Hrvatskoj, ali i s onima koji su pri samom dnu. Može se zaključiti da je koncentracija visokoobrazovanih u Županiji vezana uz Zadar kao županijsko sjedište i gradove koji se nalaze na obali, zatim uz otoke, potom priobalne općine, a na kraju su gradovi i općine u zaleđu. Zabrinjava podatak da u Županiji ima 13 općina s manje od 10% obrazovanih u radno sposobnom stanovništvu, a pritom je očito da se sve one, geografski gledano, nalaze u zaleđu. Takvo se stanje sasvim sigurno odražava i na ukupan razvojni proces. Naglašena je još jedna posljedica procesa litoralizacije, jer osim što većina stanovnika živi u priobalnom području, oni su i iznadproporcionalno više obrazovani.

Promjena obrazovnih područja upozorava i na određene zanimljive procese koji su se odvijali u Zadarskoj županiji između 2001. i 2011. Tablica 3 pokazuje na koji su se način mijenjali odnosi s obzirom na obrazovna područja u državi i u županiji.

Obrazovno područje	Hrvatska		Zadarska županija	
	Broj (N)	Udio (%)	Broj (N)	Udio (%)
Obrazovanje	43 710	9,98	1 558	11,03
Humanističke znanosti i umjetnost	40 977	9,35	2 173	15,39
Društvene znanosti, poslovanje i pravo	122 577	27,98	3 066	21,71
Prirodne znanosti	13 858	3,16	263	1,86
Inženjerstvo, prerađivačka industrija i građevinarstvo	81 922	18,70	2 056	14,56
Poljoprivreda	19 346	4,42	441	3,12
Zdravstvo i socijalna skrb	40 155	9,17	1 201	8,51
Usluge	44 338	10,12	2 338	16,91
Nepoznato	31 151	7,11	1 024	7,25
Ukupno	438 034	100,00	14 121	100,00

SLIKA 3.

Postotak stanovništva (25-64 godine) s višim i visokim obrazovanjem prema popisu stanovništva 2001., po županijama

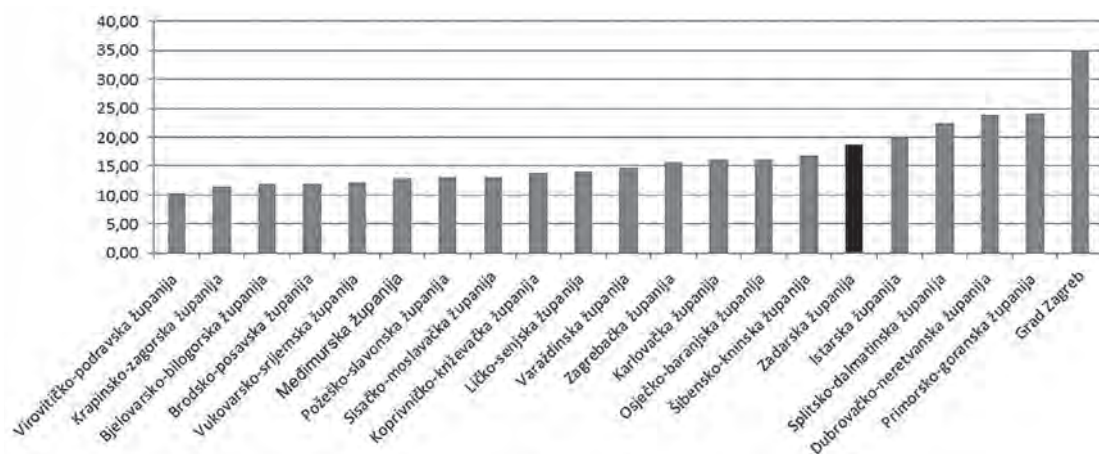
TABLICA 2.

Razvojni projekti JLPS-a u 2011. godini prema područjima razvoja (u HRK)

IZVOR: ZADRA – Razvojna agencija Zadarske županije

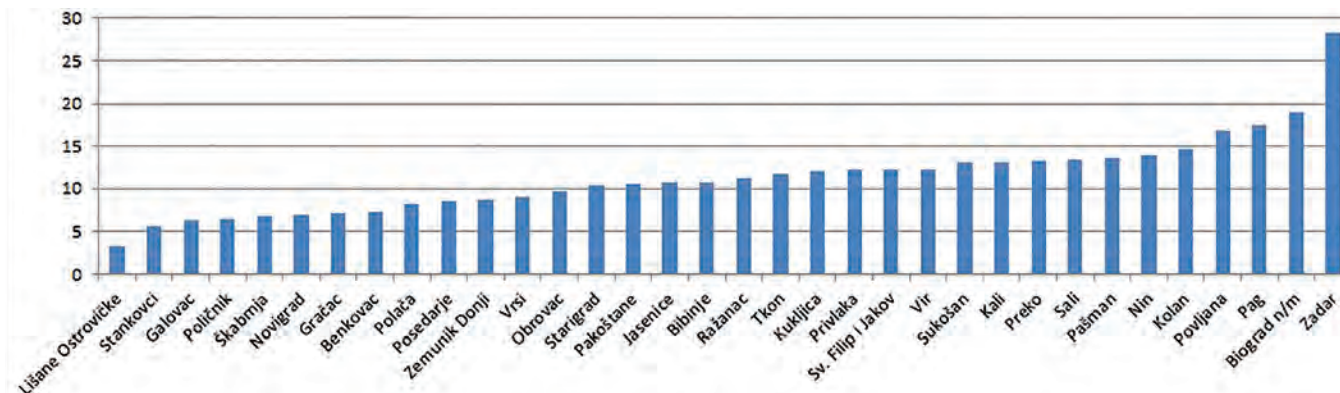
SLIKA 4.

Postotak stanovništva (25-64 godine) s višim i visokim obrazovanjem prema popisu stanovništva 2011., po županijama

SLIKA 5.

Postotak stanovništva (25-64 godine) s višim i visokim obrazovanjem u Zadarskoj županiji prema popisu stanovništva 2011., po gradovima i općinama

TABLICA 3.

Visokoobrazovani prema obrazovnim područjima u Republici Hrvatskoj i Zadarskoj županiji prema popisu stanovništva iz 2011.

Obrazovno područje	Republika Hrvatska	Zadarska županija
Obrazovanje	10,78%	13,67%
Humanističke znanosti i umjetnost	10,39%	16,81%
Društvene znanosti, poslovanje i pravo	32,10%	25,15%
Prirodne znanosti	3,74%	2,14%
Inženjerstvo, prerađivačka industrija i građevinarstvo	18,27%	13,93%
Poljoprivreda	4,24%	2,83%
Zdravstvo i socijalna skrb	8,50%	7,37%
Usluge	11,73%	17,63%

Kao što se može vidjeti u Tablici 3, stanje se vrlo malo mijenjalo između dva popisa. Jedina područja u kojima je Zadarska županija iznad prosjeka države jesu obrazovanje, humanističke znanosti i umjetnost te usluge. U kontekstu regionalnoga konsenzusa oko razvojnoga pravca u koji bi se trebalo uključiti i Sveučilište, ovaj je omjer nepovoljan. Vidi se da tehničke i prirodne znanosti, ali i poljoprivreda, nisu unutar državnoga prosjeka, a osobito zabrinjava pad udjela osoba obrazovanih u poljoprivrednim znanostima. Generalno gledano, u područjima koja je označila kao ključna za svoj rast i razvoj, Zadarska je županija u deset godina podigla udio visokoobrazovanih samo za 0,3%, i to sa 18,9% u 2001. na 19,2% u 2011. S obzirom na to da je i

stanje u državi ostalo gotovo nepromijenjeno i promijenilo se samo za 3%, očito je da su na snazi vrlo spore promjene u oba sustava. Može se pretpostaviti da bi ulaganje u nove smjerove znatno utjecalo na obrazovnu sliku Zadarske županije, jer je ona iznadprosječno obrazovana upravo na onim područjima koja dominiraju programom Sveučilišta u Zadru. Demografski gledano, riječ je o važnom resursu za koji se mora postići još snažniji i konkretiziran regionalni konsensus.

CIVILNO DRUŠTVO I ZADARSKA ŽUPANIJA

Zadarska županija i Grad Zadar kontinuirano u razdoblju od deset godina ostvaruju vrlo slabe rezultate kad se govori o civilnom društvu i njegovoj snazi. Prema istraživanju Programa za razvoj Ujedinjenih naroda iz 2004. godine, Zadarska se županija prema gustoći civilnoga društva nalazila na predzadnjem mjestu (Bežovan i Ivanović, 2005., 58). Godine 2011. to se stanje još pogoršalo te se ona našla na zadnjem mjestu (Marcelić, 2013., 81). Pritom treba naglasiti da ni sama struktura civilnoga društva nije okrenuta građanskim problemima i njihovu rješavanju, nego u njoj prevladavaju prije svega sportske udruge. Prema Registru udruga,³ 44% udruga civilnoga društva registriranih u Zadarskoj županiji vezano je uz određeni oblik sportske djelatnosti, što ostavlja 56% udruga koje se bave kultur-

nim, socijalnim, vjerskim i inim sadržajima koji čine civilno društvo u užem smislu, a to je najmanje u državi. To je u razvojnom smislu problem stoga što „civilni sektor stječe, stvara i prenosi znanje koje se primjenjuje na rješavanje određenih društvenih problema koji ne ulaze u sferu javnih politika ili u njima nisu dovoljno istaknute, a pritom kao jednog od prirodnih partnera nalazi i sveučilište“ (Marcelić, 2013., 28). Kako je već istaknuto da je Zadarska županija jedna od razvojno najkompleksnijih u Republici Hrvatskoj, sa tri razvojne zone te istodobno nekim od najrazvijenijih i najnerazvijenijih jedinica lokalne samouprave, očito je da je društvena složenost, a time i složenost društvenog razvoja, takva da zahtijeva uključenje građana i građanki. Tu se javlja dodatni problem, jer se pokazuje da obrazovanije sredine imaju i snažniji civilni sektor, što manje razvijene krajeve stavlja u podređen položaj. Stoga je sveučilište jedna od ključnih institucija u istraživanju, artikuliranju i rješavanju društvenih problema, kao i jačanju kompetencija civilnoga sektora slabije razvijenih sredina.⁴ Zadarsko Sveučilište, kao institucija čiji su sadržaji vezani primarno uz društvena i humanistička područja, sasvim sigurno može biti izvor tehničkih i konceptualnih znanja koja su primjenjiva u smislu društvenog razvoja tih krajeva, od nominiranja pojedinih društvenih problema do pružanja tehničke podrške u prijavama na projekte i obrazovanju kadra za takve aktivnosti.

ZAKLJUČAK

Sveučilište u Zadru najveća je visokoobrazovna ustanova u Zadarskoj županiji. Prema konsenzusu svih regionalnih razvojnih dionika, ono ima važnu ulogu u svim aspektima budućeg razvoja regije, iako vlada i mišljenje da bi se Sveučilište trebalo jače povezati s ostalim dionicima i *vice versa*. Prema suvremenim teorijama, povezanost sveučilišta s gospodarstvom, lokalnom upravom i civilnim društvom jedan je od važnih razvojnih aspekata, jer je u društvu znanja upravo mjesto na kojem se znanje stvara jedan od primarnih resursa svake regije. Zadarska županija pritom je u obrazovnom smislu jedna od obrazovnijih u Republici Hrvatskoj, jer je na svim razinama obrazovanja sedma, dok je Zadar kao grad šesto najobrazovanije županijsko središte. Područje na kojem se znatnije razlikuje od državnoga prosjeka jesu obrazovna područja, gdje je vidljiva ispodprosječna zastupljenost tehničkih disciplina i poljoprivrede, a upravo u tim granama Zadarska županija u svojim strateškim dokumentima vidi potencijalno važne razvojne pravce. S druge strane, najveći broj obrazovanih na području humanističkih disciplina upozorava na jak demografski utjecaj Sveučilišta u Zadru, pa se može pretpostaviti da bi novi odjeli i širenje profila imali važan

utjecaj i na strukturu visokoobrazovanih. To je osobito važno za prostor zaleđa, koje je najslabije obrazovano, a njegovo je stanovništvo najviše obrazovano u suficitarnim područjima, dok je u onima u kojima je Zadarska županija ionako ispodprosječna još i slabije. Pritom svakako treba uzeti u obzir i razvojne značajke i posebnosti svakog od tri prostora (otoci, priobalje i zaleđe) u Županiji, jer se oni ne susreću s istom vrstom i razinom razvojnih i društvenih problema. U tom je smislu važno, s jedne strane, jačati civilni sektor, ali i sadržaje vezane uz njegovu suradnju sa Sveučilištem i ostalim razvojnim dionicima da bi se podigla razina kompetencija za građansko djelovanje stanovništva. Zaključno, postizanje konsenzusa o ulozi Sveučilišta u Zadru kao razvojnoga dionika i njegovo uklapanje u obrazovne, razvojne i civilne aktivnosti trebale bi biti jedan od najvažnijih razvojnih prioriteta Zadarske županije.

LITERATURA

- Bell, D. (2001.): *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*, 3rd edition, Basic Books, New York.
- Chatterton, P. i Goddard, J. (2003.): The response of HEIs to regional needs, u: *Economic Geography of Higher Education: Knowledge Infrastructure and Learning Regions*, ur. R. Rutten, F. Bokoema i E. Kuijpers, Routledge, London i New York, 19-41.
- Cooper, D. (2009.): University-civil society (U-CS) research relationships: the importance of a 'fourth helix' alongside the 'triple helix' of university-industry-government (U-I-G) relations", *South African Review of Sociology*, 40 (2), 153-180.
- Ćulum, B. (2010.): *Civilna misija sveučilišta: element u tragovima?*, Institut za razvoj obrazovanja Zagreb. <http://www.iro.hr/hr/javne-politike-visokog-obrazovanja/kolumna/element-u-tragovima/> (posjećeno 12. prosinca 2001)
- Etzkowitz, H. (2008.): *The Triple Helix: Industry, University, and Government in Innovation*, Routledge, New York.
- Faričić, J. (2006.): Hrvatski pseudo-otoci, u: *Geografija hr offline 2005-2006*, ur. A. Lukić, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 10-15.
- Gibbons, M., Limoges, C., Nowotny, H., Schwartzman, S., Scott, P. i Trow, M. (1994.): *The new production of knowledge: the dynamics of science and research in contemporary societies*, Sage London.
- Marcelić, S. (2013.): *Sveučilište i regionalni razvoj – primjer Sveučilišta u Zadru*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, Zadar.
- Rutten, R., Bokoema, F. i Kuijpers, E. (2003.): *Economic Geography of Higher Education: Knowledge Infrastructure and Learning Regions*, Routledge, London i New York.
- Sen, A. (2001.): *Development as Freedom*, Oxford University Press, Oxford i New York.
- Storper, M. (1997.): *The Regional World. Territorial Development in a Global Economy*, The Guilford Press, New York.
- Touraine, A. (1971.): *The Post-Industrial Society. Tomorrow's Social History: Classes, Conflicts and Culture in the Programmed Society*, Random House, New York.

.....

3

<http://www.appluprava.hr/RegistarUdruga/>

4

Kao dobar primjer ovdje se može navesti jedno istraživačko iskustvo autora ovoga teksta, koji je proveo terensko istraživanje na jednom od zadarskih otoka, gdje je lokalno stanovništvo istaknulo kako bi se dobar dio njihovih problema mogao riješiti kad bi imali kvalitetniju internetsku vezu i bili informatički pismeniji, jer bi onda mogli postaviti okvir za telemedicinsku ordinaciju te tako osigurati da određeni aspekti zdravstvene skrbi, osobito oni rutinski, budu dostupni neovisno o (rijetkim) terminima fizičkoga posjeta liječnika otoku ili nekom mjestu na njemu (Marcelić, 2013.).

.....

ZNAČENJE REGIONALNOGA INOVACIJSKOG RAZVOJA I UVOĐENJA NOVIH TEHNOLOGIJA ZA RAZVOJ ZADARSKE ŽUPANIJE – PRIMJER TVRTKE HSTEC d.d.

Snimio Aleksandar Bonačić

Željko Goja
HSTEC d. d.

UVOD

Adam Smith je u svojoj je knjizi „Bogatstvo naroda“ 1776. napisao da samo materijalna dobra dodaju vrijednost nacionalnom kapitalu (Smith, 2007.). Danas, više od dvjesto godina poslije, nesporno je da su za razvoj gospodarstva najvažniji inovativnost i kreativnost. Stvaranje novih proizvoda vezano je uz gospodarski rast, a posebnu važnost dobivaju nove ideje i brzo učenje.

Razvoj novih tehnologija, razvoj komunikacija i s njima povezan razvoj prijenosa informacija ubrzava transformaciju gospodarstva temeljenog na materijalnoj imovini prema ekonomiji koja se temelji na nematerijalnoj imovini. Intelektualni kapital i vrijednost nematerijalne imovine poduzeća danas je jedan od najvažnijih pokretača konkurentne sposobnosti i ekonomskog rasta kako u tvrtkama tako i u pojedinim regijama. U globaliziranoj ekonomiji najveću novu vrijednost ostvaruju poduzeća koja svoje poslovne modele temelje na inovacijama i inovativnim proizvodima kreativne ekonomije i upravo je zbog toga važno da i Zadarska županija posveti posebnu pažnju strategiji regionalnog inovacijskog razvoja i uvođenju novih tehnologija na svom području. Kreativnost, inovacije i istraživanje glavni su alati razvoja definirani i u kontekstu nove razvojne strategije Europe 2020. Na tom tragu Zadarska županija treba definirati strategiju regionalnog inovacijskog razvoja županije i strategiju za “pametne specijalizacije”, osmisлити inovacijsku infrastrukturu županije, dati poticaj razvoju malih i srednjih poduzeća kao nositeljima razvoja te okupiti i organizirati ljude koji će biti nositelji inovacijskog razvoja. Zbog toga je nužno povisiti razinu ukupnoga javnog i privatnog ulaganja u istraživanja i razvoj da bi se potaklo jačanje istraživanja, tehnološkog razvoja i inovacija. Ti ciljevi mogu se ostvariti podrškom inovacijama u poduzećima, transferom tehnologija, poticanjem primijenjenih istraživanja, te razvojem inovacijske infrastrukture kao što su istraživačke ustanove i tehnološki centri za izvrsnost, znanstveni parkovi, razvojni centri i poslovne savjetodavne ustanove za istraživanje i inovacije. Navedeno dovodi do povećanja konkurentnosti regionalnih malih i srednjih poduzeća i do rasta gospodarstva.

GLOBALNI TRENDVI POKREĆU INVESTICIJE

Umreženo globalno gospodarstvo bit će u sljedećim godinama uglavnom vođeno i razvijano poglavito neograničenim tokovima informacija, ideja, kulturnih vrijednosti, kapitala, dobara, usluga i ljudi. Pri tome veliko značenje ima pozitivna uloga znanosti, inovacija i tehnologije kao pokretača globalnog razvoja. Znatna rast i transfer infor-

macijskih tehnologija, biotehnologija i proizvodnih tehnologija donose velike mogućnosti razvoja. S obzirom na to da više od polovine stanovništva u svijetu danas živi u gradovima, veliko značenje za razvoj gospodarstva imaju infrastrukturni projekti s razvojem suvremene prometne infrastrukture, učinkovitih komunikacijskih mreža i novih tehnologija integralnoga prijevoza. Ovaj razvoj omogućuje stvaranje novih poduzeća baziranih na novim konceptima proizvodnih i informacijskih tehnologija. Osim toga nove učinkovite energetske politike i uvođenje novih izvora energije i novih energetskih tehnologija uz razvoj novih koncepata prijenosa energije omogućuju strateško osmišljavanje i regionalnoga gospodarstva na prostoru Zadarske županije. Očito je da rast svijesti o potrebi održiva rasta u proizvodnji energije, što će biti najvažniji energetski trend, ima izgleda i potencijala korjenito promijeniti strukturu gospodarstva i u našoj regiji. Uz to projekti iz sektora mobilnosti traže nove robe i usluge, nove proizvode i proizvodne postupke za razvoj komunikacija te za razvoj cestovnoga, željezničkoga, vodenoga i zračnoga prometa. To je povezano s optimalnom proizvodnjom, preradbom, automatizacijom, pakiranjem i distribucijom. Uz te globalne procese, veliku šansu za razvoj inovativnoga gospodarstva Zadarske županije imaju globalni projekti poljoprivrede. Zbog geografskoga položaja i klimatskih obilježja velik potencijal ima moderna poljoprivredna proizvodnja, preradba, industrija pakiranja te stvaranje umreženih i učinkovitih logističkih lanca i proizvodnja opreme za nove proizvodne tehnologije. Svjetski globalni trendovi imaju niz pogodnosti i otvaraju velike mogućnosti za globalni razvoj regionalnoga gospodarstva i za nove investicije. Za to je nužna osmišljena inovacijska strategija i okupljanje, poticanje i osposobljavanje ljudi sklonih razvoju i inovacijama koji moraju biti nositelji razvoja gospodarstva.

„PAMETNE SPECIJALIZACIJE” I INOVACIJSKI RAZVOJ ZADARSKE ŽUPANIJE

Osmišljena inovacijska strategija mora se provesti politikom „pametnih specijalizacija“ za Zadarsku županiju. Pametna specijalizacija podrazumijeva identifikaciju jedinstvenih obilježja i potencijala županije, uz isticanje konkurentskih prednosti te okupljanje regionalnih dionika i sredstava oko vizije budućnosti utemeljene na izvrsnosti. Ona uključuje i jačanje regionalnih inovacijskih sustava, povećavanje razmjene znanja te širenje prednosti inovacija kroz cjelokupno regionalno gospodarstvo. Pametna specijalizacija bit će preduvjet za dobivanje potpora iz Europskoga fonda za regionalni razvoj (ERDF). Izbor strateških razvojnih područja, odnosno pametnih specijalizacija, obuhvaća i pametno

pozicioniranje Zadarske županije kao nositelja regionalnog razvoja s naglaskom na održivom razvoju i kreativnoj industriji s visokim stupnjem stvaranja nove vrijednosti.

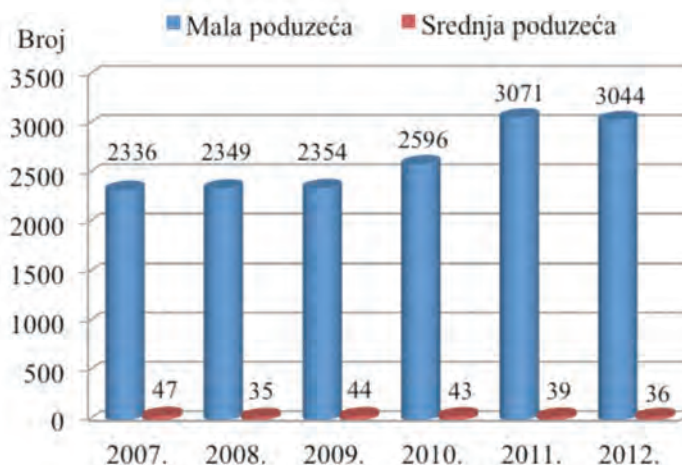
PROIZVODNJA – OSNOVA RAZVOJA ZADARSKE ŽUPANIJE

Uz turizam i poljoprivredu, industrijska je proizvodnja, s obzirom na tradiciju, ključna za razvoj Zadarske županije. Općenito, proizvodnja je ključ gospodarskog razvoja svakoga prostora, uz stvaranje visoke dodane vrijednosti u transformaciji materijala i energije u proizvode. U globalnom i lokalnom okruženju važno je da se maksimalne snage usredotoče na razvoj konkurentnoga i održivoga proizvodnog gospodarstva. Prerađivačka industrija i poljoprivreda glavne su izvozne grane i za povećanje izvoza nužno je podizati inovativnost upravo tih sektora.

Mala i srednja poduzeća najvažniji su generator razvoja i inovacija. Broj malih poduzeća u županiji stalno raste i u doba krize. U 2012. godini registrirana su 3044 mala poduzeća sa 17 328 zaposlenih. Mala i srednja poduzeća stvaraju 84% prihoda od svih gospodarskih subjekata u 2012. godini (Ikić, 2013., 62).

Upravo to su razlozi zašto su nužna ulaganja i potpora inovativnosti i razvoju malih i srednjih poduzeća.

Mala poduzeća, za jednak iznos uloženoga novca, uspijevaju proizvesti četiri puta više inovacija od srednjih poduzeća, a čak 24 puta više inovacija od velikih poduzeća (Alpeza i dr., 2012., 14). Poslovni uspjeh malih i srednjih poduzeća, odnosno plasman proizvoda i usluga na domaćem i stranom tržištu, uvelike ovisi o njihovoj inovacijskoj sposobnosti i mogućnosti razvoja, prilagodbe i upotrebe novih tehnologija. Inovacijski proces stvara nova i bolja rješenja te čini tvrtke konkurentnijima. Nužni su projekti koji se bave razvojem inovativnih usluga uz organiziranje razvojne infrastrukture i uz organizirano poticanje i potporu namijenjenu malim i srednjim poduzetnicima. Kako mala i srednja poduzeća mogu unaprijediti svoje inovacije i izvoz, pokazuje i primjer zadarske tvrtke HSTEC d. d., koja na temelju razvoja inovativnih proizvoda bilježi rast proizvodnje i izvoza.

HSTEC D. D. – PRIMJER IZVOZNE TVRTKE UTEMELJENE NA INOVATIVNOM POSLOVANJU

Tvrtka HSTEC d. d. specijalizirana je za razvoj, projektiranje i proizvodnju preciznih visokobrzinskih elektromotornih vretena, direktnih pogona i druge visokobrzinske tehnike te za inženjering, projektiranje i automatizaciju specijalnih obradnih strojeva i sustava (URL 1).

HSTEC je izvozno orijentirana tvrtka te izvozi oko 90% svojih proizvoda i usluga, od čega 80% na tržište EU-a, a 20% na tržište SAD-a. Efikasnost HSTEC-ova razvojnog tima temelji se na principu otvorene inovacije, gdje se u suradnji s vanjskim partnerima, istraživačkim institucijama i kupcima stvaraju inovativni proizvodi po mjerilima suvremenoga industrijskog tržišta. Vlastitim razvojem i istraživanjima s akademskom zajednicom (Goja i dr., 2007., 141-144; Todić i dr., 2011., 253-256) razvijen je velik broj novih inovativnih proizvoda prema zahtjevima kupaca i tržišta. HSTEC znatno ulaže u istraživanja i u znanje te okuplja tim motiviranih ljudi koji žele učiti i stvarati u suradnji s akademskom zajednicom.

Misija tvrtke HSTEC jest ostvarivati inovativna rješenja na području energetski i funkcionalno učinkovite pogonske tehnike te industrijske i robotske automatizacije stvarajući nove vrijednosti.

U HSTEC-u se posebno ističe usmjerenost prema potrebama i zadovoljstvu kupaca, uvođenju novih tehnologija, upotrebi suvremenih alata analize projekata (Sl. 4) i ostvarivanju najviših standarda struke u izvedbi i dokumentiranosti projekata.

Težnja HSTEC-a jest suradnja sa znanstveno-istraživačkim institucijama na tehnički zahtjevnim inovativnim projektima te stvaranje čvrstih veza između industrije i akademske zajednice. Primjer takve suradnje ostvaren je

ŽELJKO GOJA
ZNAČENJE REGIONALNOGA
INOVACIJSKOG RAZVOJA I
UVOĐENJA NOVIH TEHNOLOGIJA
ZA RAZVOJ ZADARSKE ŽUPANIJE –
PRIMJER TVRTKE HSTEC d. d.

SLIKA 1.

Struktura izvoza Zadarske županije po djelatnostima 2012.

(Ikić, 2013.)

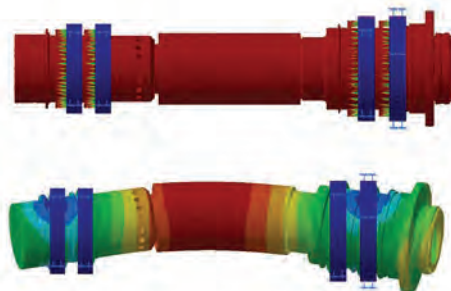
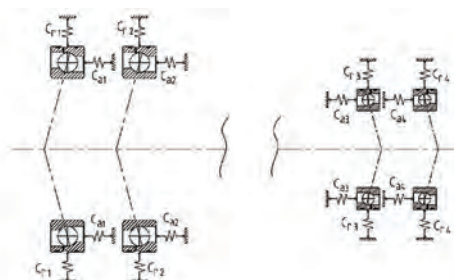
SLIKA 2.

Broj malih i srednjih poduzeća Zadarske županije od 2007. do 2012.

(Ikić, 2013., 62)

SLIKA 3.

**Visokobrzinsko
vreteno za
robotske
aplikacije tvrtke
HSTEC d.d.**

SLIKA 4.

**Upotreba
modernih
alata za razvoj
proizvoda u
HSTEC d.d.**

(Juran i dr., 2013., 136)

projektom koji se financirao sredstvima iz fondova EU-a, čime je HSTEC postao jedan od prvih predstavnika maloga i srednjega poduzetništva korisnika potpora iz programa PHARE 2006.

Njegujući inovativno poslovanje, male tvrtke poput HSTEC-a imaju velika očekivanja od razvoja inovacijske infrastrukture koja se temelji na partnerstvu javnoga i privatnoga sektora.

UMREŽAVANJE I PARTNERSTVA U GLOBALNOJ INOVACIJSKOJ STRUKTURI EU-A

Današnje gospodarstvo postalo je pod utjecajem globalizacijskih procesa fleksibilno, otvoreno i integrirano. Tehnološki napredak, znanje, obrazovanje, stručno osposobljavanje, slobodno kretanje rada i kapitala, uz obrazovanje i kvalitetu, postali su generatori rasta svake sredine. Moderno gospodarstvo danas se sve više zasniva na spe-

cijalizaciji. Razvoj županije na znanju zahtijeva integriranu inovacijsku strukturu koja se temelji na umrežavanju javnoga, privatnoga i poslovnoga sektora na projektima istraživanja i razvoja.

Ako se žele privući ulaganja poslovnoga sektora u istraživanja, treba osigurati snažnu javnu istraživačku bazu i dovoljan broj kvalitetnih ljudi osposobljenih za samostalno istraživanje. Prostor i opremu razmjerno je jednostavno izgraditi ili kupiti, no stvaranje široke baze kvalitetnih istraživača složen je zadatak koji zahtijeva dugotrajna ulaganja i sustavnu politiku razvoja ljudskih potencijala.

Suvremena istraživačka oprema vrlo je skupa i složena za uporabu i održavanje. Male istraživačke grupe ne mogu dovoljno kvalitetno održavati skupu opremu, a često se javlja i problem nedovoljno školovana kadra. Poticanjem stvaranja infrastrukturnih centara koji će biti osposobljeni učinkovito rabiti opremu i organizirati analitički servis za cjelokupnu znanstvenu zajednicu osigurat će se uvjeti za optimalnu upotrebu i održavanje opreme i za pomoć malim i srednjim tvrtkama koje si ne mogu priuštiti skupu opremu. Umrežavanjem svih inovativnih potencijala regije s drugim inovacijskim centrima u državi i u inozemstvu te s klasterima kompetentnosti može se ostvariti razvoj gospodarstva i privući nove investitore u već osmišljene poslovne zone u županiji.

ZAKLJUČAK

Stvaranje inovacijske infrastrukture u Zadarskoj županiji nužno je provesti kao strateške integracije javne, znanstvene, tehnološke i industrijske politike. Samo poticanjem i razvojem inovacijskog okruženja (centri kompetentnosti, razvojni centri, laboratoriji ...) mogu se provesti strukturne promjene i provesti prilagodbe županijskih struktura novoj tehnno-ekonomskoj paradigmi zasnovanoj na tehnološkoj promjeni i inovacijama. Stvaranje inovacijske mreže javlja se kao mehanizam suradnje znanosti, gospodarstva i javnoga sektora. Suradnja kroz inovacijske centre omogućuje kapitalizaciju znanja stvorenog u javnom znanstvenoistraživačkom sektoru.

Kapitalizacija znanja i na njoj baziran razvoj gospodarskoga sustava ne događa se slučajno, on se planira kao razvoj inovacijskoga sustava i okruženja kroz koji se povezuje javni sektor, akademska zajednica i gospodarstvo. Inovacijsko okruženje moguće je u modernim regijama koje se uspiju organizirano prilagoditi zahtjevima tehnološkog razvoja i razvoja novih tehnologija. Za to je nužno favorizirati znanje, inovacije i obrazovanje. Za prijelaz Zadarske županije u modernu inovativnu regiju važno je upravljati tehnološkim promjenama, odnosno sposob-

nošću inoviranja (proizvođenja novih tehnologija) i kreativnoga transfera stranih tehnologija (eng. *catch up*). Zbog toga je za razvoj Zadarske županije potrebno hitno osmisliti i početi provoditi politiku inovacijskog razvoja i uvođenja novih tehnologija. Nužno je regrutirati tim za jačanje inovacijskoga kapaciteta i generiranje novoga znanja istraživanjem i razvojem (interno ili vanjskim pružateljima istraživačko-razvojnih i inovacijskih usluga), što je temelj za stvaranje novih proizvoda i usluga, te aktivnostima tržišnoga plasmana tih proizvoda ili usluga. Postojanje inovative strukture prepoznat će investitori, a ona će biti i nesaglediva potpora razvoju maloga i srednjega poduzetništva u ovoj županiji.

LITERATURA

- Alpeza, M., Biškupić, N., Delić, A., Eterović, D., Gojević, M., Oberman, M. (2012.): *Izješće o malim i srednjim poduzećima u Hrvatskoj – 2012*, Centar za politiku razvoja malih i srednjih poduzeća i poduzetništva, Zagreb.
- Goja, Ž., Filetin, T., Udiljak, T., (2007.): Applications of Lightweight Materials in the Motor Spindles for Machining with Robot Structures, u: *Proceedings of the CIM 2007 – 11th International Scientific Conference on Production Engineering*, ur. E. Abele, T. Udiljak i D. Ciglar, Croatian Association of Production Engineering, Zagreb, 141-144
- Ikić, D. ur. (2013.): *Gospodarska kretanja Zadarske županije*, br. 28, Hrvatska gospodarska komora – Županijska komora Zadar, Zadar.
- Juran, M., Stegić, M., Goja Ž. (2013.): Analysis of the bearing set influence at the vibrational behavior of the grinding spindles, u: *Proceedings of the CIM 2013 – 14th International Scientific Conference on Production Engineering*, ur. E. Abele, T. Udiljak i D. Ciglar, Croatian Association of Production Engineering, Zagreb, 141-144.
- Smith A. (2007.): *The Wealth of Nations*, Metalibro, Amsterdam.
- Todić, R., Udiljak, T., Goja, Ž. (2011.): Design of a Deep-hole Micro-machining System, u: *Proceedings of the CIM 2011 – 13th International Scientific Conference on Production Engineering*, E. Abele, T. Udiljak i D. Ciglar, Hrvatska udruga proizvodnog strojarstva, Zagreb, 253-256.
- URL 1: http://www.hstec.hr/media/pdf/static/Misija_i_vizija.pdf, 2013.

DRUŠTVENO I GOSPODARSKO VREDNOVANJE MATERIJALNE KULTURNE BAŠTINE

Snimio Velid Jakupović

Radimir Jurić
Arheološki muzej Zadar

UVOD

Na području Zadarske županije, koja obuhvaća poveći dio sjeverne Dalmacije i južni dio ličko-krbavskoga prostora, društveno-gospodarski razvoj može se pratiti od prapovijesnih razdoblja. Razni narodi i kulture ostavili su vrlo bogatu materijalnu baštinu iz svih kulturno-povijesnih razdoblja. Stupanj istraženosti te baštine različit je na dalmatinskom i ličkom dijelu Zadarske županije, što je uvjetovalo i uvjetuje razinu njezina poznavanja, a time i vrednovanja. Naime, ukupna istraženost raznih kulturno-povijesnih razdoblja znatno je veća na dalmatinskom dijelu ove županije nego na ličkom dijelu. Mnogi istraživači, pisci i putopisci (i inozemni i hrvatski) tijekom prošlih stoljeća isticali su vrijednost baštine koja se stoljećima može pratiti u Zadru, Ninu, Biogradu, Aseriji, Pagu i dr. Divili su se, ali i čudili, ljepoti baštine i krajolika. U tim povijesnim djelima započelo je vrednovanje bogate materijalne kulturne baštine, kojoj se danas sustavno pristupa sa znanstvenoga, ali i gospodarskog, motrišta tako što se u njoj prepoznaju tragovi povijesnih kultura, društveno-gospodarskih interakcija i organizacije prostora u skladu s prirodnim resursima, što sve pridonosi rekonstrukciji povijesno-geografskog razvitka središnjega hrvatskoga Jadrana, a, s druge strane, ista ta baština ima izvanredno značenje jer pridonosi oblikovanju kulturnoga identiteta stanovništva Zadarske županije i čini privlačnu osnovu razvoja turizma.

Cilj je ovoga teksta, na temelju vlastitih istraživanja te istraživanja mnogih drugih hrvatskih znanstvenika, dati **kronološki pregled materijalne kulturne baštine Zadarske županije**. Odabrani su samo najvažniji elementi bogate kulturne baštine, koji se mogu, uz ostalo, razmatrati kao važan razvojni resurs središnje smještene hrvatske jadranske županije.

PRAPOVIJEST

S obzirom na arheološke nalaze, pregled materijalne kulturne baštine u Zadarskoj županiji moguće je započeti od starijega kamenog doba, odnosno **paleolitika**. To kulturno-povijesno razdoblje različito je datirano (po nekima od 4 milijuna godina do 10 000 godina pr. Kr., a po drugima, što je prihvatljivije, od 2 milijuna do 10 000 godina pr. Kr.; Batović, 2009., 6-10). U to vrijeme čovjek je bio najviše povezan s prirodom. Tijekom paleolitika zbivale su se pravilne klimatske smjene toplih i hladnih razdoblja. U vrijeme najvećega zahlađenja otprilike prije 26 000 godina, razina mora bila je oko 100 m niža od današnje. Tada je, naime, cijeli sjeverni prostor sadašnjega Jadranskoga mora bio kopno, a južna granica trajnoga ledenog pokrivača išla je od Istre, preko Like i srednje Bosne na istok. To je bila i granica polarnih i životinjskih zajednica. Ljudi su živjeli od lova na divlje životinje, a u manjem opsegu skupljali su hranu u pri-

SL. 1.
**Kličevica –
Velika pećina**
(snimio I. Čondić)

rodi. Izrađivali su samo najnužnije oruđe za lov, najčešće, konja, goveda, jelena i svinja (Batović, 2009., 6-7).

Starije kameno doba dijeli se na tri razdoblja. Paleolitske kulture u Hrvatskoj prilično su slične onima u Europi (Batović, 2009., 7-10). Rani paleolitik (od 400 000 do 100 000) na primorju Zadarske županije poznat je s nalazišta Veli Rat na Dugom otoku. To se odnosi na kulturnu skupinu clactonienu i kulturu levalloisiena (Batović, 2009., 7).

Kultura musterijena iz srednjega paleolitika na hrvatskom je, pa tako i na zadarskom, području znatno bolje poznata od prethodnog razdoblja. Vrijeme je to od 100 000 do 35 000 godina pr. Kr. Na zadarskom području nalazišta iz toga doba jesu Slivnica, Radovin, Podvršje, Ražanac, Islam Grčki i dr. Nositelji te kulture bili su neandertalci (Batović, 2009., 8). Iz tog razdoblja posebice se ističe nalazište Kličevica (Velika pećina, Sl. 1) kod Raštevica, koje se u zadnje vrijeme sustavno istražuje (Karavanić i dr., 2007., 345-347). Paleolitički ostaci otkriveni na tom nalazištu stari su oko 39 000 godina. Iz tog razdoblja, po najnovijim istraživanjima, potječe i glavina nalaza iz Velog Rata (Vujević, 2013., 131-146).

Kasni paleolitik (35 000 – 10 000 godina pr. Kr.) razdoblje je najvećega zahlađenja, s kratkim epizodama umjerenije klime. Od 35 000 do 25 000 godina pr. Kr. (kultura orinjasijena) na zadarskom području poznato je već spominjano nalazište Veli Rat. Temeljna su oruđa kamena strugala, noževi, šiljci i dr. Na tom nalazištu pronađeni su i primjerci epigravetiena, koji se smješta oko 15 000 do 10 000 godina pr. Kr. (Batović, 2009., 8-10). U najmlađi dio kasnoga paleolitika valja uključiti i špilju Vlakno na Dugom otoku (Vujević, Parica, 2011.).

U Gornjoj špilji poznatih Cerovačkih pećina nađene su dvije potkoljenične kosti koje pripadaju paleolitičkom lovcu iz skupine *Homo sapiens fossilis*. „Obzirom na kontekst nalaza i istodobnost s ostalim faunističkim nalazima, osobito medvjede lubanje sa zaraslim tragovima dobivenim od udarca, Dvorana paleolitičkog lovca nepobitan je dokaz čovjekove nazočnosti u špilji, vjerojatno u tijeku lova. Pronađena su dva koštana šiljka, te dva obrađena strugala crnog kremenca, uz pougljenjene kosti pećinskoga medvjeda. Gornja Cerovačka špilja najstariji je nalaz čovjekove nazočnosti u Lici u vrijeme paleolitika“ (Kolak, 2007., 33).

Srednje kameno doba ili mezolitik razdoblje je od 10 000 do 6000 godina pr. Kr. Vrijeme je to velikih promjena klime, jer je, nakon zadnje oledbe (würma), nastupilo toplo razdoblje. Sjeverni Jadran je poplavljen, razina mora je porasla, a stvaraju se otoci. Razvija se bjelogorična i crnogorična šuma, a naseljavaju se i nove vrste životinja (divlje govedo, svinja, ovca, konj). Na zadarskom području iz tog su razdoblja sljedeća arheološka nalazišta: Veli Rat i Sali na Dugom otoku, Zapuntel na otoku Molatu, Radovin, Jovići,

Islam Grčki u Ravnim kotarima (Batović, 2009., 11) te Vaganačka pećina na primorskoj padini Velebita (Forenbaher, Vranjican, 1985., 1-21). Iz istog razdoblja potječu i nalazi iz pećine Vlakno na Dugom otoku (Vujević, Parica, 2011.). To nalazište još uvijek istražuju arheolozi s Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru. Imaju izvrsne rezultate. Mnogima je poznato da je tu nađen najstariji ostatak čovjeka u Dalmaciji (nazvan Šime, star otprilike 11. tisuća godina).

Mlađe kameno doba ili neolitik trajao je od 6000 do 2500 godina pr. Kr. Tada su nastupile važne promjene u načinu života, gospodarstvu i kulturi. Ljudi su se bavili poljodjelstvom, proizvodili su biljnu hranu, pripitomljavali životinje i razvijali stočarstvo. Naselja su se nalazila uz polja i izvore vode, a počele su se, što je veoma važno, izrađivati i posude od pečene zemlje i razvijati lončarstvo. Nositeljica društvenih odnosa je žena-majka, pa je to doba matrijarhata (Batović, 1966.; Batović, 2002., 149-432; Batović, 2009., 13-18; Suić, 1981., 64-76).

Rana faza mlađega kamenog doba naziva se smilčićkom kulturom (ili *impresso* kulturom). Ime je, znači, dobila po važnom nalazištu Smilčiću (Batović, 1966.) u Ravnim kotarima, dvadesetak kilometara od Zadra. Otkrio ju je i definirao prof. dr. sc. Š. Batović. Ta je kultura raširena po cijelom istočnom Jadranu, ali i u Hercegovini. Vezna je uz more i ribarstvo. Posude iz toga doba ukrašavane su otiskom školjke, morskih puževa, sitnim ubodima, oštrim predmetima, prstima (to je tehnika utiskivanja, odnosno

SL. 2.
Smilčić – Riton
koji pripada
danilskoj kulturi
 (snimio I. Čondić)

SL. 3.

Donja Cerovačka špilja – Nalazi iz brončanoga doba

(snimila T. Kolak)

impresso tehnika). Važnija nalazišta te kulture jesu Smilčić, Tinj i Nin (Batović, 2009., 11), Crno Vrilo kod Dračevca Ninskog (Marijanović, 2009.) i dr. Ta je kultura vrednovana i vrlo efektno i sadržajno predstavljena u Arheološkom muzeju u Zadru, Muzeju ninskih starina u Ninu i u Zavičajnom muzeju u Biogradu na Moru. Datirana je u vrijeme od 6000 do 4500 godina pr. Kr.

U Smilčiću i na još nekim nalazištima na zadarskom području veoma je dobro poznata (i zastupljena) srednja faza mlađega kamenog doba ili danilska kultura, nazvana po nalazištu Danilo kod Šibenika, koja datira od 4500 do 3500 godina pr. Kr. I ona je poznata na cijelom jadranskom prostoru. Obilježava je veliko bogatstvo kulture, osobito posuda od pečene zemlje i raznovrsnih kremenih predmeta (Batović, 2009., 15-16). Jedna je od najbogatijih neolitičkih kultura. Najveći je to, zapravo, domet razvoja ove gospodarske i kulturne stečevine mlađega kamenog doba. Na nju se naslanja kasna faza mlađega kamenog

SL. 4.

Privlaka – Brončani privjesak iz kasnoga brončanog doba

(snimio I. Čondić)

doba (3500 – 2500 godina pr. Kr.) ili hvarska kultura skupina, nazvana po otoku Hvaru. Opet je veoma dobro poznata u Smilčiću, Bribiru, Islamu Grčkom i dr. (Batović, 2009., 17-18). Ostaci materijalne kulture tih dvaju razdoblja (ili faza) izvrsno su predstavljeni u Prapovijesnoj zbirici Arheološkoga muzeja u Zadru (Sl. 2).

Samo jedan neolitički kremeniti nožić pronađen je na Velikom Golglavu na Velebitu (Lika).¹ To ne znači da je u neolitiku taj prostor bio nenasteljen, nego da je još uvijek slabo istražen.

Bakreno-kameno doba ili eneolitik trajao je od 2500. do 2000., odnosno 1800. godine pr. Kr. Doba je to osjetnih promjena u kulturi, gospodarstvu i društvenim odnosima. I dalje su u uporabi kremeniti i kamener predmeti,

a počinje se uporabljivati i bakar. Velike promjene u eneolitiku izazvane su doseljnjem indoeuropskih etničkih zajednica s istoka. One su prenijele niz novih gospodarskih i tehnoloških inovacija, kao npr. konje, kola, pokapanje pod humcima i dr. (Batović, 2009., 19).

Nakovanska kulturna skupina, koja je nazvana po naselju Nakovani na Pelješcu, zauzima rano i srednje bakreno doba. Raširena je po Dalmaciji i Hercegovini (Batović, 2009., 20). Srednjoj fazi te kulture pripada naselje u Bukoviću kod Benkovca (Batović, 2002., 481-487). Kasnom bakrenom dobu na zadarskom području pripadaju Vrsi, Nin, Zadar, Islam Grčki i Vaganačka pećina kod Starigrada (Batović, 2009., 25).

Brončano doba nastupilo je od kraja eneolitika (2000/1800 pr. Kr.) i trajalo je do 1000/900 pr. Kr. Ranom brončanom dobu, odnosno cetinjskoj kulturnoj skupini, pripadaju nalazišta Podvršje, Ervenik, Vrsi, Zaton kod Nina i dr. Gospodarstvo te kulture temeljilo se na pokretnom stočarstvu, a život se odvijao u špiljama, ravničarskim naseljima i na gradinama. Mrtve su pokapali u grobnim humcima. Primjerice, u jednom humku u Podvršju pronađen je koštani prstenasti privjesak kao vjerski sunčani sat (stepski utjecaj s istoka) i groždano sjeme kao najstariji dokaz uzgoja vinove loze (Batović, 2009., 27-28).

Nositelji srednjega brončanoga doba u Lici bili su pokretni stočari, koji su se naseljavali u pećine i gradine. Pokojnike su u grobove polagali u ispruženom položaju, a katkad i u jamama, gdje su ih polagali na tlo. Zastupljeno je zemljano posuđe, brončani mačevi, bodeži, sjekire, srpovi i dr. (Batović, 2009a, 31).

Arheološkim istraživanjima Donje Cerovačke špilje 1967. (Drechsler-Bižić 1970., 93-110) utvrđeno je da je prapovijesna populacija na tom mjestu imala svoje stanište već od srednjega brončanoga doba (1400-1200 pr. Kr.). Otkrivena su dva ognjišta i pokretni arheološki materijal (keramičke posude, kovinski i koštani predmeti). Danas su ti predmeti izloženi u Muzeju Like u Gospiću.

Arheološki tragovi na tlu Zadarske županije koji pripadaju uznapredovalim fazama kasnijega brončanoga doba upućuju na snažne sveze s panonskim prostorom, odnosno kulturom žarnih polja (to su ukrašene keramičke po-

1

Na podatku zahvaljujem kolegici T. Kolak, muzejskoj savjetnici u Muzeju Like u Gospiću.

sudice, Sl. 3), brončanih cjevčica koje pripadaju ogrlici, probušeni kamen u funkciji amuleta i dr. (Kolak, 2007.). Donja špilja (Kolak, 2007., 35; Kolak, 2009., 503-504) služila je kao povremeni boravak brončanodobne populacije i kao zbjeg u nekoj opasnosti. Moguće je da je služila i kao pastirski dom. Tu je pronađeno više od šezdeset velikih posuda – pitosa, namjena kojih je bila spremanje i čuvanje velikih količina hrane, a možda su služile i za preradu mlijeka. Špilju su poslije rabili Japodi otprilike do 800. godine pr. Kr.

Srednje brončano doba u primorju je slabo poznato. Zna se da su naselja bila na gradinama, a pokojnike su pokapali u zgrčenom položaju (u grobnim humcima ili u grobljima podno naselja, Batović, 2009., 32).

Kasno brončano doba (11.-10. st. pr. Kr.) jest vrijeme panonsko-balkanskih seoba s ishodištem u jugozapadnom panonskom prostoru kulture groblja sa žarama (Batović, 2009., 36-37). Liburni se tada počinju jasnije izdvajati i oblikovati na prostoru sjeverne Dalmacije, odnosno na

širem području od rijeke Raše do rijeke Krke. Intenzivno se razvijala trgovina, promet, brodarstvo i dr. Izrađivan je raznovrsni nakit (narukvice, fibule), noževi, koplja i dr. Na zadarskom području važnija su liburnska nalazišta Sestrunj, Sali, Vrsi, Privlaka (Sl. 4), Galovac, Gorica, Raštane, Nadin, Seline i dr. (Batović, 2009., 37-38),

Arheološki tragovi iz **željeznoga doba** mogu se pratiti od 9. do 1. st. pr. Kr. Tijekom željeznoga doba dovršeno je oblikovanje liburnske kulture. Liburni se prvi put spominju u grčkim izvorima 734. g. pr. Kr., kada su im Grci oduzeli Krk. Tada su, inače, Liburni bili vodeća politička i pomorska snaga na Jadranu, ali su se poslije pod pritiskom Grka, Etruraca i Rimljana postupno povlačili u svoje matično područje, tj. od rijeke Raše do rijeke Krke (Batović, 2009., 41-42).

Liburnska kulturna skupina dijeli se na dva razdoblja i pet faza. Poznata su mnoga njihova naselja na gradinama po cijelom geografskom profilu današnje Zadarske županije (i na otocima, duž obale i u zaobalju), ali i na ravnom području,

Sl. 5.
**Raštevčić –
Kutlovića gradina**
(snimio Z. Alajbeg)

SL. 6.

**Nin – Liburnska
fibula iz
željeznoga doba**
(snimio I. Čondić)

SL. 7.

**Jagodnja Gornja
– Dio nakita iz
ostave**

(snimio I. Čondić)

kao što su Zadar i Nin, koji s ujedno bili i važnija središta liburnskih zajednica. Na području Zadarske županije ima na stotine gradina, među kojima su najpoznatije Radovin, Nadin, Podgrađe, Ljubač (nekoliko položaja), Cvijina gradina, Kruglaš i Štrkovača u Polači, Kutlovića gradina (Sl. 5) u Raševiću i dr. (Batović, 2005.; Batović, 2009a, 42).

Na temelju nalaza u grobovima (grobnih humaka u kojima su se polagali pokojnici u zgrčenom položaju, na otocima i na kopnu ima ih na stotine) i u naseljima može se pratiti samosvojni neprekidan razvoj Liburna od 9. do 1. st. pr. Kr. (Sl. 6). Liburni su imali veoma dobre odnose s nositeljima susjednih kultura, kao što su japodska i dalmatska, ali i s cijelim primorjem, srednjom i južnom Italijom te Grčkom. Izvozili su i uvozili mnoge predmete kojima su se koristili u svakidašnjem životu (Batović, 2009., 42).

U zadnjoj fazi razvoja liburnske kulture (4.-1. st. pr. Kr.) izraženi su helenistički utjecaji, koji se ogledaju u izgradnji megalitskih bedema i načinu pokapanja (ispruženi pokop u skupnim zidanim grobnicama). To je veoma

dobro poznato s nalazišta u Nadinu, gdje je istražen dio helenističkoga groblja s prekrasnim nalazima (Batović, Batović, 2013.).

Najbrojniji liburnski grobni nalazi potječu iz Nina, Zatona, Nadina, Ljupča, Vrsi i dr. (Batović, 2005.). Valja spomenuti i ostavu iz Jagodnje Gornje (Sl. 7). Brojni takvi nalazi valorizirani su i predstavljeni u Arheološkom muzeju u Zadru i u Muzeju ninskih starina.

Općenito uzevši, željezno doba, vrijeme liburnske kulture, najbolje je poznato razdoblje prapovijesti na širem zadarskom području. Isto vrijedi i za lički dio Zadarske županije, na kojem u to doba obitavaju i posebnu kulturu oblikuju Japodi. Japodska kulturna skupina razvijala se neprekidno iz domaćega brončanodobnoga nasljeđa i utjecaja kulture žarnih polja s panonskoga prostora, ali i iz drugih okolnih kultura. To je u prvom redu odnosi na liburnsku kulturu. Život se odvijao na gradinama, a pokojnike su pokapali u ispruženom položaju, ali i spaljene u žarama. Odlika te kulture jest uporaba velike količine brončanoga i jantarnog nakita, osobito brončane kape i oglavlja, raznih vrsta fibula, brončanih ljudskih likova, posebice ratnika. Osnova gospodarstva bili su stočarstvo, preradba kovina i trgovina (Balen-Letunić, 2006.; Olujić, 2007.; Batović, 2009., 44; Kukoč, 2009.).

Na ličkom dijelu Zadarske županije poznata su sljedeća nalazišta-gradine: Velika Popina, Burzinova glava u Deringaju (Sl. 8), Gornja gradina u Bruvnu, Cerovačka Donja špilja² i dr.

Bez obzira na slabu prometnu povezanost u prapovijesti između liburnskoga i ličkoga prostora, nije izostala društveno-gospodarska interakcija kojom se dolazilo do kulturnih doticaja. Strujali su sustavno utjecaji sa obje strane Velebita, poglavito potkraj brončanoga i tijekom cijeloga željeznog doba, kada su na tim prostorima obitali, kao što je spomenuto, Japodi i Liburni. Taj se proces nastavio i u rimsko doba antičke prošlosti.

RIMSKO DOBA

Dolaskom Rimljana na središnji dio današnjega hrvatskog dijela Jadrana Liburni nisu nestali s povijesne scene. Jedan dio se romanizirao i asimilirao. Primjerice, proces romanizacije liburnskoga Zadra otpočeo je nakon dolaska italskih elementa u onaj konvent rimskih građana, osnovan ovdje u Cezarovo vrijeme. To se nastavilo i kasnije, a bilo je dovršeno (više ili manje) osnivanjem rimske kolonije. Veća liburnska naselja, kao Nadin, Asseria, Bribir, Cvijina gradina i dr., nastavila su svoj intenzivan život i u rimsko doba, prihvaćanjem tekovina razvijenije civilizacije (od urbanizma do izgradnje stambenih i sakralnih objekata, termi i dr., sve po rimskom načinu).

2

Na podacima opet zahvaljujem kolegici T. Kolak.

Akademik M. Suić mislio je da je u Cezarovo vrijeme počeo i proces čvršćeg uklapanja autohtonih zajednica Liburnije u rimski sustav uprave. Neki od nabrojanih rimskih gradova (naselja) imali su municipalni ustroj, dok je Jader imao poseban status kolonije. Tada on doživljava velik preobražaj (Suić, 1981., 141-298). Strogi ortogonalni sustav očituje se u rasporedu ulica i gradskih inzulaa. Arheološkim istraživanjima otkriveni su mnogi graditeljski ostaci (stambeni objekti s mozaicima), zatim nalazi termalnih sklopova i drugih javnih zgrada. Za ostatke foruma znalo se i mnogo ranije, i prije većih arheoloških istraživanja, od početka šezdesetih godina 19. stoljeća. Ti su radovi uslijedili nakon raščišćavanja ruševina zgrada koje su stradale u bombardiranju Zadra za Drugoga svjetskoga rata. Nakon dugogodišnjih istraživanja i čekanja, konačno je dio toga sklopa s kapitolijem uređen i prezentiran (Sl. 9). Riječ je o najvećem forumu na prostoru rimske provincije Dalmacije (vel. 90×45 m), a veći je i od mnogih takvih u Italiji i u pojedinim provincijama. Dakle, veći je i od onog u glavnom gradu provincije Dalmacije, tj. u Salonu (Suić, 1981., 208-216). Otkriveni su ostaci foruma i u Ninu te u Aseriji. U Ninu, antičkoj Aenoni, pronađeni su ostaci hrama (1. st.), koji je veći od bilo kojeg u rimskoj provinciji Dalmaciji. Tomu treba dodati i monumentalne kipove rimskih careva (posebice Augusta i Tiberija) koji su pripadali tom hramu.

Prebogata je rimska baština u Zadru, koja se odnosi na graditeljstvo, kiparstvo, natpise, a posebice na vrlo vrijednu sitnu arheološku građu koja se broji u tisućama (Suić, 1981., 267-298). Otkrivena je novijim istraživanja na širem prostoru Relje (Sl. 10). Zahvaljujući bogatim arheološkim nalazima, Zadar ima najveću zbirku stakla u Europi. Danas je većina toga izložena u Muzeju antičkoga stakla.

U priobalnom dijelu Zadarske županije do danas su sačuvani dijelovi rimskoga vodovoda od Vrane do Jadera. Njegova je izgradnja bila velik graditeljski zahvat (Ilakovac, 1982., 152-229).

U mnogočemu su važni i drugi ostaci iz Nina, Aserije, Argyruntuma (Starigrad pod Velebitom), Nadina i drugih nalazišta iz rimskoga doba na zadarskim otocima i u zao-

balju. To se odnosi poglavito na mnoga rimska gospodarstva. Na otocima su najvažnije Muline (otok Ugljan) i Mala Proversa na Dugom otoku. Priobalje i zaobalje je, može se reći, „posuto“ takvim objektima.

U zadnje vrijeme zamjetni su rezultati ostvareni istraživanjima u Ninu (stambeni objekti, prekrasni mozaici, sitni nalazi i dr.), Cvijinoj gradini (Čondić, 2009., 7-22), Aseriji (gradski bedemi, Sl. 11, liburnski cipusi – osebujni i jedinstveni nadgrobnici spomenici koji su izrađivani u tom rimskom gradu, stambeni objekti, groblja i dr., Fadić, 2003.; Fadić, 2003a, 417-429) i drugdje. Da bi se to pokazalo javnosti, potrebni su dodatni prostori u muzejskim zbirkama zadarskoga kraja, a posebice Arheološkoga muzeja u Zadru.

Za razliku od priobalnoga dijela Zadarske županije, ostaci rimske kulturne baštine u njezinu ličkom dijelu vrlo su skromni. Jedva da ih uopće i ima, poput kipića Afrodite iz Dubašice (Sl. 12, Brunšmid, 1914., 216).

U ovoj se prigodi ne govori o ustroju rimske uprave ni o drugim brojnim rimskim spomenicima. Svi su oni visoke kulturne i znanstvene vrijednosti. Pitanje je koliko smo

SL. 8.

Burzinova glava – Japodska gradina

(snimila T. Kolak)

SL. 9.

Zadar – Forum

(snimio V. Jakupović)

SL. 10.

Zadar – Relja (2005.): Rimsko groblje

(fototeka Arheološkoga muzeja Zadar)

SL. 11.

Asseria (Podgrađe) – Monumentalni bedemi

(snimio F. Nedved)

SL. 12.

Afrodita iz Dubašice

(prema J.
Brunšmidu, 1914.)

svi toga svjesni. Može se samo postaviti pitanje što bi sve bilo učinjeno s tom baštinom da je ona podarena nekom drugom narodu?

Ranokršćanska nalazišta i spomenici, posebice oni iz 5. i 6. st., i u Zadru su i na zadarskom području brojni. Opet, kao i u drugome, prednjači Zadar (Sl. 13), koji se, što se tiče ranokršćanskih spomenika, nalazi uz bok mnogo važnije Salone. Više je sakralnih objekata u Zadru, od katedrale sv. Stošije (tada posvećene sv. Petru), bazilike sv. Tome, crkve sv. Stjepana do velike bazilike podignute na novom kršćanskom groblju kod sv. Ivana na Relji. Na otocima to su ranokršćanski ostaci u Mulinama, na Ošljaku, Olibu, Dugom otoku i dr. U zaobalju Zadra to su, primjerice, Sv. Martin u Pridrazi, Sv. Andrija u Zatonu, Sv. Marija i druge bazilike u Ninu, Galovcu, Lepurima i dr. (Uglešić, 2002.; Vežić, 2005.). Posebno valja istaknuti izvanredne rezultate istraživanja dvojnih bazilika u Podvršju s brojnim ostacima crkvenoga pokušaja, kao i grobova s važnim nalazima (Uglešić, 2004.).

U Kašiću kod Zadra pronađeni su malobrojni, ali vrlo vrijedni, nakitno-uporabni predmeti koji pripadaju **Istočnim Gotima**, jednom od germanskih naroda koji su na kraju 5. stoljeća osvojili Dalmaciju i tu se zadržali u prvim desetljećima 6. st. (Belošević, 1965., 129-143; Uglešić, 1992.).

SREDNJI VIJEK

U **ranom srednjem vijeku** Zadar je preživio seobe naroda. Međutim, šire zadarsko područje i Lika naselili su Hrvati. Nedugo potom stvorena je hrvatska kneževina. Hrvatska kneževina bila je podijeljena na županije. Na prostoru današnje Zadarske županije to su bile ninska, lučka, sidraška i krbavska županija (Jakšić, Begonja, 2011., 8).

Franački misionari među Hrvatima širili su kršćanstvo. Od sredine 9. st. hrvatski je vladar osnovao i svoju biskupiju u Ninu (Jakšić, Begonja, 2011., 7). Riječ je, kao što je poznato, o prvoj hrvatskoj biskupiji. Ranokršćanska crkva postala je stolnicom (danas je to nadžupna crkva sv. Anselma).

Zadar je i dalje ostao u bizantskom okrilju, a doskora i kao glavni grad bizantske teme Dalmacije (Klaić, Petricioli, 1976., 55-67). U tom gradu ima više predromaničkih i ranoromaničkih sakralnih objekata i skulptura izvanredne vrijednosti (Klaić, Petricioli, 1976., 117-142). Prvi od njih jest rotonda Sv. Trojstva, poznata pod imenom crkva sv. Donata, tako nazvana po biskupu za čije je uprave Zadarskom biskupijom sagrađena (Sl. 14). To je jedinstven spomenik ranosrednjovjekovnoga graditeljstva u Hrvatskoj (Vežić, 2002.), koji bi uskoro mogao biti uvršten i na popis svjetske kulturne baštine pod zaštitom UNESCO-a. Ranokršćanske crkve i one izgrađene u ranom srednjem vijeku uređene su oltarnim pregradama, ciborijima i drugim pokušajima. Posebno treba spomenuti ukrašene drvene grede iz crkve sv. Donata (Vežić, 2002., 117-118). Tu su i sarkofazi, među kojima se osobito ističe onaj s moćima sv. Stošije, što ga je dao izraditi biskup Donat, pregovarač na franačkom i na bizantskom dvoru s početka 9. stoljeća (Klaić-Petricioli, 1976., 69-74).

Bogato je i vrlo vrijedno ranoromaničko kiparstvo, europske vrijednosti, iz porušene crkve sv. Nediljice (pluteji sa scenama iz Kristova života, Sl. 15), ciborij prokonzula Grgura, plutej iz crkve sv. Lovre, sve iz 11. st. (Petricioli, 1960.; Klaić, Petricioli, 1976., 136-142; Jakšić, 2006a, 94-107). Sada se čuvaju u Arheološkom muzeju u Zadru. Jednako isto je stoljeće u Zadru po mnogo čemu jedinstveno. Vlast je nominalno bizantska, a nositelji te vlasti su Hrvati. Prokonzul Grgur potjecao je iz poznate obitelji Madijevaca (Klaić, Petricioli, 1976., 90-94), kao i opatica Čika, koja je 1066. osnovala benediktinski samostan sv. Marije (Klaić, Petricioli, 1976., 142).

U zaobalju Zadra mnoga su nalazišta ranohrvatskih groblja s poganskim i kršćanskim značajkama pokapanja.

SL. 13.

Zadar – Katedrala sv. Stošije: Ranokršćanski podni mozaik u sakristiji sv. Barbare

(prema E. Hilje i R. Tomić, 2006.)

Nažalost, do sada nisu pronađena na ličkom dijelu Zadarske županije, što je zacijelo posljedica arheološke neistraženosti toga dijela Hrvatske. Nalazi iz takvih grobova zapravo su arheološki izvori i za ranu hrvatsku povijest. Hrvati se po dolasku u svoju novu postojbinu Dalmaciju pokapaju spaljivanjem. Jedno od takvih groblja (početak 7. st.) nalazilo se u Kašiću (Belošević, 1980., 46-48). Najvažnija (kosturna groblja) tzv. poganskoga sloja (znači još nekrštenih Hrvata, od 8. do sredine 9. st.) prona-

đena su na Ždrijecu u Ninu (Belošević, 2007.) i u Velimu kod Stankovaca (Jurić, 2007., 217-233). Još je na desetke takvih groblja na središnjem dijelu ranosrednjovjekovne hrvatske države, a još više onih s kršćanskim značajkama pokapanja (od sredine 9. do 11. st.), kao što su ona u Ninu (više položaja), Kašiću (više položaja), Biljanima Donjim (Begovača), Lepurima (Sv. Martin), Ostrovici (Greblje), Galovcu (Crkvina), Radašinovicima (Vinogradine) i dr. (Jelovina, 1976.; Petrinec, 2009.). Na njima su pronađeni veoma vrijedni (izvorno hrvatski) nakitni predmeti izrađeni u domaćim radionicama.

Na navedenom prostoru hrvatski vladari i drugi odličnici, nakon kristijanizacije, podižu crkve. Nekima od njih poznati su darovatelji. Imena su im sačuvana na dijelovima crkvenoga pokućstva. Knez Višeslav spominje se na znamenitoj krstionici iz Nina, knez Branimir javlja se na natpisima u Ninu, Šopotu, Ninu, Otresu (kod Ostrovice), a župan Godečaj na nadvratniku crkve Sv. Križa u Ninu. Osim te crkve, više je sakralnih objekata, osebujnih oblika, u zaobalju Zadra (npr. oblika križa ili šesterolista). Ranosrednjovjekovnim šesterolistima uzor je bila zadarska ranokršćanska krstionica iz 6. st. Takve se crkve nalaze u Škabrnji (Sv. Marija u Ambaru), Kašiću (Mastirine), Pridrazi (Sv. Mihovil) i u Zadru (Stomorica; Klaić, Petricioli, 1976., 128-129).

U povijesti hrvatskoga naroda posebno mjesto ima Biograd sa svojom katedralom i benediktinskim samostanima sv. Ivana Evanđelista (Sl. 16) i sv. Tome, koje osnivaju i podižu hrvatski kraljevi, posebice Petar Krešimir IV. (Jurić, 1990., 280-286, 288-289; Jurić, 2009.; Jakšić,

SL. 14.
**Zadar –
Sv. Donat**
(snimio I. Čondić)

SL. 15.
**Zadar
Sv. Nediljica,
11. st.**

SL. 16.

**Biograd –
Bazilika sv. Ivana
Evandelističara, 11. st.**

(snimio I. Čondić)

2006., 109-141). Isto vrijedi i za srednjovjekovnu Vranu, osobito za muški benediktinski samostan sv. Grgura, kao i za samostan istoga reda na Čokovcu kod Tkona na otoku Pašmanu. Onamo su se nakon rušenja Biograda 1125. sklonili benediktinci u samostan sv. Ivana Evandelističara. Benediktinski samostan na Čokovcu ima vrijednu sakralnu baštinu u kojoj se ističu gotička samostanska crkva, Tkonsko raspelo, lapidarij i dr. (Jurić, 1990., 294-295).

Važan dio ranosrednjovjekovne hrvatske države bio je središnji prostor Zadarske županije. Tu su živjeli poznati hrvatski rodovi koji su imali svoje posjede i u Ravnim kotarima i u Lici. U povezanosti podvelebitskih i prekovelebitskih prostora posebno su se isticali Mogorovići, Gusići i Lapčani (Jakšić, Begonja, 2011., 8).

Kraj 11. st. teško je razdoblje za opstojnost hrvatske države. Porazom na Gvozdu ugarskoj vojsci otvoren je put prema Dalmaciji (Jakšić, Begonja, 2011., 9). Nakon sporazuma sa dvanaest hrvatskih plemena kralj Koloman se 1102. godine u katedrali u Biogradu okrunio za kralja Hrvatske i Dalmacije. Time je Hrvatska ušla u personalnu uniju s Mađarima. Dostojno je taj isti kralj (1105.) u Zadru, glavnom gradu Dalmacije, dao izgraditi zvonik sv. Marije, sve u suglasju s opaticom Vekenegom. Valja istaknuti da se na prvom katu toga zvonika nalazi jedan od najstarije datiranih križno-brastih svodova u Europi (Petricioli, 2001., 19).

Značenje Zadra kao središta Dalmacije važno je i u razvijenom i kasnom srednjem vijeku. U drugoj polovini 14. st., u vrijeme anžuvinske vladavine, Zadar je bio jedna od najvažnijih jadranskih metropola te sjedište administracije za cijelu tadašnju Hrvatsku. Društveno-gospodarski prosperitet očitovao se na polju umjetnosti i znanosti. Tada su u Zadru cvjetali pomorstvo, trgovina i zanati, osobito kožarski i kovački. Uz to, grad od pet ili šest tisuća stanovnika imao je 20 zlatara u dvjema zlatarskim ulicama (ima ih i danas, ali samo onih koji prodaju, a sami ne izrađuju zlatarske predmete). Imao je i liječnika te gradskog učitelja (Jakšić, Begonja, 2011., 9-10). Godine 1396.

u Zadru je, pri dominikanskom samostanu, osnovano i sveučilište, prvo na hrvatskom tlu (Krašić, 1996.).

Ukupna romanička baština u Zadru je kolosalna. Ističu se zadarska prvostolnica sv. Stošije sa dvije romaničke faze, crkva sv. Krševana s najljepšim apsidama u Dalmaciji (Sl. 17), crkva sv. Marije, preuređena crkva sv. Tome i dr. (Klaić, Petricioli, 1976., 249-261). Oko Zadra i u zaobalju izgrađeno je mnogo crkvića, kao Sv. Petar i Sv. Martin u Diklu, Sv. Ivan u Preku, Sv. Ivan u Banjevcima, Sv. Petar u Morpolači (Klaić, Petricioli, 1976., 261-262), zborna crkva Gospe od Staroga grada u Pagu, Sv. Ambroz u Ninu i drugdje. Sačuvana su važna kiparska i slikarska djela, kao npr. ambon iz katedrale ili ikona Bogorodice iz te crkve (Sl. 18), raspelo iz crkve sv. Frane, (Sl. 19) i dr. Posebno mjesto imaju romaničke freske u crkvi sv. Krševana, sv. Petra Staroga, katedrali sv. Stošije i zvoniku sv. Marije (Klaić, Petricioli, 1976., 264-267). Dosta je ranoromaničkih i romaničkih zlatarskih radova koji se čuvaju u Stalnoj izložbi crkvene umjetnosti i u Riznici zadarske katedrale (Klaić, Petricioli, 1976., 271-272; Jakšić, Tomić, 2004.). U Zadru je sačuvano više romaničkih kuća i palača.

Mnogi su gotički spomenici u samom gradu, ali i izvan njega (Klaić, Petricioli, 1976., 501-550). U Zadru se nalazi najstarija gotička crkva u Dalmaciji – to je crkva sv. Frane (Klaić, Petricioli 1976., 272-274). Zborna crkva Gospe od Staroga grada na otoku Pagu ima jedno od najljepših gotičkih pročelja na hrvatskoj obali. Izradio ga je majstor Paulus iz Solmone potkraj 14. stoljeća (Hilje, 1999., 55, 58-59), koji je autor i portala crkve sv. Mihovila u Zadru. U Zadru se nalazi i nekoliko gotičkih palača s portalima te monoforama i biforama. U sklopu zadarskoga fortifikacijskog sustava iz toga vremena potječe i Kaštel, koji ima osobito značenje (Klaić, Petricioli, 1976., 506).

Ima više sakralnih objekata na zadarskim otocima i u Ravnim kotarima (Jakšić, 2000.). Osobito ih je mnogo na otoku Pagu, oko grada Paga. Stari grad na otoku Pagu također je, kao cjelina, spomenička baština velike vrijed-

SL. 17.

**Zadar –
Sv. Krševan,
12. st.**

(snimio I. Čondić)

nosti (Hilje, 1999.). Može ga se nazvati „Salonom srednjeg vijeka“. O njemu se mnogo zna, ali baština na terenu zahtijeva žurna istraživanja, konzervaciju i prezentaciju, što se sve može najizravnije uključiti u turističko gospodarstvo. Posebno je značenje (Novoga) Paga, jedinstveno planiranoga grada s vrijednom kulturo-povijesnom baštinom (Hilje, 1999.).

U Zadru i izvan njega osobito su važna ostvarenja gotičkoga slikarstva. Na početku toga stilskog razdoblja pojavljuju se višedijelne slike (u središnjem dijelu uvijek je prikazana Bogorodica), primjerice Ugljanski triptih (14. st.), koji se čuva u Stalnoj izložbi crkvene umjetnosti u Zadru.

U arhivskim izvorima nalazi se više oporučnih odredbi, ali i drugih vijesti vezanih uz slike na drvu, što svjedoči o tome da je u 14. i 15. stoljeću likovna umjetnost doživljavala pravi procvat (Hilje, Tomić, 2006., 17). Uglavnom su to prikazi Bogorodice s Djetetom. Višekratno su poznati i majstori, kao Ivan Petrov iz Milana, Paolo Veneziano, Menegelo Ivanov de Canali i dr. Poznato je nekoliko slikanih raspela (među njima, primjerice, ono u Čokovcu na otoku Pašmanu otprilike iz 1418.), kao i više drugih djela. Sačuvalo se i ponešto zidnoga slikarstva, i to u crkvama sv. Dominika, sv. Šime i sv. Mihovila (Hilje, Tomić, 2006.). Gotičke slike na drvu, iako su to sada ostaci ostataka neka-

dašnjega bogatstva, sačuvane na području Zadarske nadbiskupije predstavljaju jednu od najvažnijih takvih cjelina u Hrvatskoj (Hilje, Tomić, 2006., 31).

I gotička su kiparska djela zanimljiva, osobito ona u drvu (korska sjedala u crkvi sv. Frane s kraja 14. st., ali i ona mlađa u katedrali sv. Stošije, oltarna pregrada u katedrali i dr.).

Ovdje valja spomenuti i slikarstvo minijatura. Najstariji primjeri zadarskih minijatura vezani su uz kodekse koji potječu iz samostana sv. Marije u Zadru (kraj 11. st.). Sada se čuvaju u Oxfordu i Budimpešti, a smatra se da su nastale u Zadru, najvjerojatnije u skriptoriju sv. Krševana (Hilje, Tomić, 2006., 32-33). Minijaturama su ilustrirani misali, gradualni psaltiri i drugi rukopisi (Hilje, Tomić, 2006., 32-36). Neki od njih čuvaju se u samostanskim riznicama u Zadru.

U već spomenutim zadarskim zlatarskim radionicama izrađeni su mnogi relikvijari, koji se danas najviše čuvaju u SICU u Zadru (Klaić, Petricioli, 1976., 531-543; Petricioli, 2004.; Jakšić, Tomić, 2004.), ali i u drugim crkvenim riznicama u Zadru i Ninu. Među takvim ostvarenjima osobito treba istaknuti škrinju sv. Šime, djelo Franje iz Milana (Klaić, Petricioli, 1976., 532-535; Jakšić, Tomić, 2004., 97-116), na kojoj su prikazani vjerski i povijesni događaji i legende (druga polovica 14. st.). U toj škrinji nalazila se i kruna kraljice Elizabete (Sl. 20). U sklopu prvoga sustavnog znanstvenoga vrednovanja u 19. st. škrinja sv. Šime smatrana je jednim od najboljih srednjovjekovnih zlatarskih djela nastalih na tlu Austro-Ugarske Monarhije (Kovačević, 2011., 187-204).

Poznati hrvatski umjetnik, Zadranin Juraj Matejev Dalmatinac, ostavio je skromne tragove svojega djelovanja u rodnom gradu. Radio je u Šibeniku, po Dalmaciji i preko Jadrana. Svraćao je u Zadar više puta po raznim poslovima. Prvi je podatak narudžba zadarskih franjevaca od 9. listopada 1446. za izradbu podija u sredini crkve, koji će imati tri kapele, stupove s kapitelima, listove i druge ukrase, sve to po cijeni od 285 dukata. Kasnijom barokizacijom

RADOMIR JURIĆ
DRUŠTVENO I GOSPODARSKO
VREDNOVANJE MATERIJALNE
KULTURNE BAŠTINE

SL. 18.

**Zadar –
Katedrala
sv. Stošije:
Bogorodica
s Djetetom,
sredina 13. st.**

(prema E. Hilje, R. Tomić, 2006.)

SL. 19.

**Zadar –
Samostan
sv. Frane:
Slikano raspelo,
12./13. st.**

(prema E. Hilje, R. Tomić, 2006.)

SL. 20.

**Zadar –
Sv. Šime:
Kruna kraljice
Elizabete, oko
polovice 14. st.**

(prema I. Petricioli, 2004.)

crkve sve je to sklonjeno, a danas se iza glavnog oltara vide dijelovi luka s konzolama. Drugi rad koji se može pripisati Jurju Dalmatincu jest nadgrobna ploča nadbiskupa Lovre Veniera. Nije se sačuvala u cijelosti. Bila je postavljena u zadarskoj prvostolnici, a nakon preuređenja katedrale u 18. stoljeću dospjela je u crkvu sv. Krševana, kao običan građevinski materijal (Petricioli, 1975., 348-356). Od Jurjevih suradnika u Zadru su djelovali Andrija Aleši i Petar Brčić.

Nakon Zadarskoga mira (1358.) nastupilo je zlatno razdoblje razvitka zadarske komune, koje je trajalo do sramotne prodaje Dalmacije Mlečanima 1409. godine, kada je uslijedila duga mletačka vlast sve do 1797. godine (Raukar i

dr., 1987.). Uslijedili su upadi i napadi Osmanlija i na dalmatinskom i na ličkom području, pa onda Krbavska bitka 1493. godine s teškim porazom hrvatske vojske. Zbog turskih opasnosti utvrđuju se Zadar, Novigrad, Obrovac, Vrana, Nadin, Biograd i druga naselja. Izgrađene su kule i utvrde u mnogim selima, kao što su Velim, Budak, Kličevica, Benković, Korlat, Polišnik i dr. Na ličkom dijelu Zadarske županije u srednjem vijeku bilo je više utvrda koje su i kasnije imale određene obrambene uloge, kao što su one u Gračacu, Donjem Lapcu, Srbu (nalazi se iznad potoka Srednice), Lovincu i dr. Mnoge od tih utvrda sačuvane su i još uvijek nisu istražene, konzervirane, prezentirane i uključene u turističku ponudu.

Sl. 21.

Zadar – Stalna izložba crkvene umjetnosti: Poliptih, Vittore Carpaccio, oko 1493.

(prema I. Petricioli, 2004.)

Osobito mjesto u obrani zadarskoga područja imala je utvrda Ostrovica, koja je dugo bila u rukama Šubića (zapravo sve do Ludovika Anžuvinca). Ta strateška točka bila je, zapravo ključ Zadra, a zaslužuje primjereno suvremeno društveno i gospodarsko vrednovanje (DeLonga, Burić, 1998.).

U 15. stoljeću fortifikacijski sustav grada Zadra dograđivao se i usavršavao sustavnom brigom mletačkih vlasti, ali bez većih fizionomskih izmjena (Raukar i dr., 1987., 127-131). Tada je, primjerice, izgrađena i Citadela, dok je Kaštel nanovo uređen. Zadarski graditelji i kipari izgradili su i urešili mnoge stambene kuće, palače, poneku crkvu i oltare. O tome svjedoče mnogi pisani izvori (Raukar i dr., 1987., 134-141). Gotičko-renesansne prozore imaju palače Grisogono-Vovo, Soppe i još neke. Kvalitetom izgradnje i sačuvanosti izdvaja se palača Nassis (Raukar i dr., 1987., 150-151). U isto vrijeme predgrađe grada nije mijenjalo svoj izgled. Tu su bile kuće seoskoga tipa (Raukar i dr., 1987., 133).

Iz prijelaznog razdoblja gotike i renesanse, odnosno prijelaza iz srednjega vijeka u novi vijek, u Zadru je vrijedno spomena nekoliko kulturnih ostvarenja. Od uvezanih venecijanskih djela svakako treba spomenuti poliptih poznatoga slikara Vittora Carpaccija (kraj 15. st.), koje je naručio zadarski kanonik Martin Mladošić i postavio ih na oltaru sv. Martina u zadarskoj prvostolnici (Sl. 21). Danas se to djelo čuva u Stalnoj izložbi crkvene umjetnosti (Petricioli, 2004., 114-115).

NOVI VIJEK

U prvim desetljećima 16. stoljeća zadarske srednjovjekovne zidine bile su dotrajale. Turci su bili nadomak Zadra. Grad se postupno utvrđivao i postao je, zapravo, velika renesansna utvrda (Raukar i dr., 1987., 277-284). Godine 1543. sagrađena su nova monumentalna vrata (danas Kopnena vrata) po nacrtu Michelea Sanmichelija. To je najvrednije arhitektonsko renesansno ostvarenje koje je mletačka vlast ostavila u Dalmaciji. U 16. st. u gradu su izgrađene cisterne i zdenci te mnoge javne i stambene zgrade (Raukar i dr., 1987., 284-285), a obavljena je i pregradnja crkve sv. Marije. U Zadru su djelovali mnogi domaći kipari i arhitekti te domaći i strani slikari (Raukar i dr., 1987., 285-295).

U isto vrijeme zadarske su plemićke obitelji gradile ljetnikovce izvan Zadra, primjerice u Sukošanu, na Bapcu, Ugljanu, u Salima i Vrgadi (Raukar i dr., 1987., 292).

Sve se to zbivalo u izrazito nepovoljnim društveno-političkim okolnostima. Naime, Osmanlije su osvojili velik dio zadarske regije, gotovo sve osim Zadra i uskoga pojasa uz more. Uslijedili su dugi tursko-mletački ratovi, pa zatim oslobođenje od Osmanlija u drugoj polovici 17. st., ali pod stalnim smjenama tuđinskih vlasti (mletačka,

prva austrijska, francuska, druga austrijska, zatim talijanska okupacija i uprava nad Zadrom izdvojenim iz svojega regionalnog prostora dok je preostali dio zadarskoga prostora ušao u sastav prve Jugoslavije), a potom u Hrvatskoj u sastavu druge Jugoslavije. Konačno, današnji prostor Zadarske županije razvijao se u okviru neovisne hrvatske države, uz vrlo teške, ali i slavne, dane tijekom obrambenoga Domovinskog rata, u kojemu su velikosrpski agresori posve razorili ili oštetili mnoge vrijedne kulturne spomenike. Novovjekovna stoljeća obilježena su, dakle, turbulentnim povijesno-geografskim razvitkom, tijekom kojega su nastala mnoga kulturna ostvarenja, među kojima neka visoke umjetničke vrijednosti.

U razdoblju koje je u kulturnoj povijesti poznato kao vrijeme **baroka** zbog ratova s Osmanlijama fortifikacijski se sustav Zadra i dalje usavršavao. Isto tako, sagrađene su mnoge stambene kuće i palače, primjerice palača Fozza i kuća Detrico, koja se nalazila na mjestu današnje zgrade suda. Podignuto je nekoliko crkava, a neke su i barokizirane, kao što je svetište crkve sv. Šime, zatim Sv. Marija, Sv. Donat, Sv. Frane, Gospa od Kaštela i dr. (Raukar i dr., 1987., 535-550). U baroku su nastala i mnoga kiparska djela. Primjerice, mletački kipar Alvise Tagliapietra završio je 1728. godine kipove zadarskih zaštitnika (Krševan, Zoilo, Stošija i Šime) za crkvu sv. Krševana (Raukar i dr., 1987., 550-554).

Mnogi slikari 17. i 18. stoljeća ostavili su u Zadru svoja djela po privatnim zbirkama, ali i u mnogim crkvama na širem zadarskom području. Sačuvali su se i zlatarski radovi iz toga vremena (Raukar i dr., 1987., 554-559).

Tijekom baroka izgrađeni su ili dograđeni i ujedno barokizirani mnogi sakralni objekti. Primjerice, u Biogradu je 1761. izgrađena velika crkva sv. Stošije (Petricioli, 2000., 73). Međutim, Biograd nije obnovio srednjovjekovnu ulogu važnoga gradskog središta i biskupskoga sjedišta.

U skladu s demografskim mijenama tijekom osmanlijske uprave, zadarskim zaobaljem te stabilizacijom društvenih prilika nakon osmanlijskoga povlačenja, uz starosjedilački katolički element, vjerski je mozaik upotpunjen pripadnicima pravoslavnoga krila kršćanske religije. Stoga u ukupnoj kulturnoj baštini zadarskoga kraja odgovarajuće značenje ima baština sačuvana u pravoslavnim sakralnim objektima. Posebno treba istaknuti manastir Krupu kod Obrovca i crkvu sv. Ilije u Zadru (nekadašnja katolička crkva sv. Josipa) s bogatom riznicom.

Za vrijeme prve austrijske vlasti (1797.-1806.) valja zabilježiti veliku obnovu Kneževe palače u Zadru. Prva je to pojava klasicizma u Zadru. Obnova je nastavljena i za francuske uprave. Taj prvi klasicistički zahvat u gradu izveo je Frane Zavoreo, izvanredno vrijedan javni mjernik, graditelj i kartograf. Zavoreo je obnavljao i razne druge javne zgrade i crkve (Peričić i dr., 2011., 266-267).

SL. 22.

**Zaton – Afrička
keramička
zdjelica u
antičkoj luci**

(snimio S. Gluščević)

SL. 23.

**Nin – Ždrijac:
Starohrvatski
brod pod
morem, kraj
11. st.**

(snimio Z. Brusić)

Za druge austrijske uprave Zadar je i dalje bio političko-upravno središte Dalmacije, od Raba gotovo do Bara na crnogorskoj obali. To se ogledalo u bogatom kulturnom životu grada sve do Prvoga svjetskog rata, što se može pratiti od važnih urbanih inovacija do pojedinih umjetničkih ostvarenja. Primjerice, godine 1829. bastion Grimani preoblikovan je u Gradski perivoj (Peričić i dr., 2011., 272).

Tijekom **klasicističkoga razdoblja** (1804.-1868.) na zadarskom području podignuto je nekoliko crkava, od kojih je posebno vrijedna crkva sv. Frane u Podpragu na Velebitu (građena od 1832. do 1841.), zatim župna crkva u Privlaci (Peričić i dr., 2011., 276-283). Obnovljena je i nadbiskupska palača u Zadru.

Tijekom 19. stoljeća u Zadru je djelovalo više slikara. Među njima najvažniji je Franjo Salgehtti Drioli (Peričić i dr., 2011., 292-293).

Druga polovica 19. st. i početak 20. st. (1868.-1918.) u Zadru su obilježeni **neostilskom i secesijskom** arhitekturom te velikom urbanističkom djelatnošću. Godine 1868. Zadar je prestao biti grad-utvrda. Nakon rušenja dijela bedema Zadar je promijenio svoj stoljetni izgled. Počinje novo oblikovanje grada. Od 1875. do 1906. trajala je izgradnja na Novoj rivi. Devedesetih godina 19. st. izgrađena je prva luksuzna gradska kavana, Central. Godine 1894. završena je izgradnja, od prvoga kata nadalje, zvonika sv. Stošije u neoromaničkom stilu prema projektu engleskoga arhitekta Thomasa Jacksona. Hotel Bristol izgrađen je 1900., a od 1901. započela je izgradnja kompleksa Zavoda sv. Dimitrija. Na početku 20. st. temeljito je pregrađena crkva Gospe Loretske u Arbanasima (izvorno izgrađena 1739. godine). Podignute su i obiteljske zgrade,

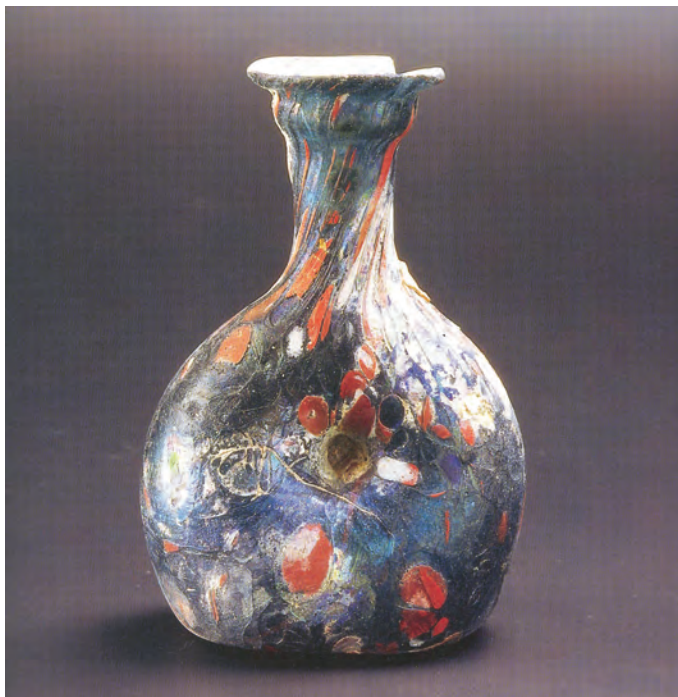
ljetnikovci i vile na Ravnicama, Jazinama, Voštarnici, Brodarici i dr. (Peričić i dr., 2011., 305-391).

U drugoj polovici 19. stoljeća i na početku 20. st. Zadar je bio važno središte fotografskoga umijeća. Među fotografima isticali su se Vicko Andrović i Tomaso Burato.

Likovni umjetnici, većinom slikari koji su živjeli u Zadru ili su u njemu privremeno djelovali, dugo nisu primjereno valorizirani u hrvatskoj umjetničkoj historiografiji. U novije vrijeme njima opširno bavio A. Travirka, koji je dao vrlo kvalitetan prikaz likovne kulture u Zadru za austrijske uprave (Peričić i dr., 2011., 399-788).

Uz spomenute istaknutije sastavnice materijalne kulturne baštine Zadarske županije tijekom prošlosti oblikovana je bogata tradicijska kultura sjeverne dalmacije i južne Like. Možda su najbolji reprezentivi te baštine suhozidne građevine na otocima i u zadarskom zaobalju, među kojima su simbolikom najistaknutija **mirila**, kao osobit kulturni fenomen, koja su predmet brojnih znanstvenih istraživanja, a imaju svoje mjesto i u turističkoj ponudi u zadarskom dijelu velebitskoga podgorja.

Posebna je i **podmorska arheološka baština** zadarskoga kraja (Brusić, 1968., 203-209; Brusić, 1978., 5-12; Gluščević, 2004.; Gluščević, 2007.; Jurić, 1995., 77-91; Jurić i dr., 1993., 45-62). Na desetke je hidroarheoloških nalazišta u zadarskom akvatoriju. Među najvažnijima je antička luka grada Nina u Zatonu (Sl. 22), Silba-Grebeni (antički brodolom), Nin (ranohrvatski brodovi, Sl. 23), Pakoštane (rimski ostaci) i Gnalić (kraj 16. st., Sl. 24).

UMJESTO ZAKLJUČKA

Pokretnu i nepokretnu materijalnu kulturnu baštinu na području današnje Zadarske županije vrednovali su razni putopisci, znatiželjnici i drugi namjernici, napose stručnjaci raznih profila. Na temelju tih povijesnih zapisa kao i znanstvenih istraživanja kulturne baštine koja je sačuvana do danas može se dati opsežan, ali teško i cjelovit, pregled mnogih ostvarenja kroz povijest.

Treba se s poštovanjem ophoditi prema svemu što nam je podareno. Opravdano je postaviti pitanje cijenimo li dovoljno kulturnu baštinu ili nam je ona teret. Često se stječe dojam da nam je baština na leđima poput tereta, a ona, stvarana stoljećima, zapravo uzvraća bogatom simbolikom i pridonosi oblikovanju sadašnjega kulturnog identitet onih koji je posjeduju ili je okružuju. Toga su često svjesniji turisti koji je posjećuju i stoga je vrednuju kao građevine i predmete vrijedne upoznavanja i iščitavanja, što pridonosi obogaćivanju njihove kulturne memorije. Valja, naime, istaknuti da **poznavanje materijalne kulturne baštine dovodi do boljšega komuniciranja među kulturama i narodima.**

Turizam kao društvena pojava danas je dio života suvremenoga čovjeka. Putovanja s ciljem odmora, razonode i upoznavanja novih krajeva zauzimaju važnu ulogu na ljestvici vrijednosti svih onih koji si to mogu priuštiti. Broj putovanja na svjetskoj razini stalno raste. Želja ljudi za novim, nepoznatim i neotkrivenim sveprisutna je. Upoznavanje novih naroda i kultura, pogotovo onih manje poznatih, dovodi do otvaranja novih turističkih odredišta u svjetskim razmjerima (Kina, Istočna Europa itd.).

S obzirom na to da se više od 60% putovanja s europskoga emitivnog tržišta ostvaruje na području Sredozemlja, za Hrvatsku kao turističku destinaciju u tom prostoru, a time i za Zadarsku županiju, to je velik izazov i velik poslovni cilj.

U hrvatskom turizmu izrazito je nepovoljan odnos tzv. robnih i nerobnih usluga u odnosu na razvijene turističke zemlje (Austrija, Francuska, Švicarska itd.). Materijalna kulturna baština u Zadarskoj županiji pruža velike mogućnosti za povećanje udjela nerobnih usluga u turizmu.

Stoga, ispričajmo na zanimljiv način priče o našoj materijalnoj kulturnoj baštini! Štoviše, ispišimo knjige priča:

- o prapovijesnim kulturama, posebice Liburna i Japoda, rimskim i srednjovjekovnim gradovima, venecijanskim palačama, utvrdama, brodovlju i svjetionicima
- o hrvatskim vladarima i ranohrvatskoj materijalnoj i duhovnoj kulturi
- o putovima naših predaka morem, Velebitom, Ravnim kotarima
- o desecima sela, zaselaka, kuća, sasvim napuštenih ili slabo naseljenih na obali, otocima, a pogotovo u zaobalju.

Zadarsku županiju treba otvoriti turizmu na cijelom njezinom prostoru. Što to znači? Teze od kojih takav razvoj turizma treba krenuti jesu:

- 1) Obalni pojas je preopterećen na vrhuncu turističke sezone.
- 2) Turisti traže doživljaj na odmoru, a doživljaji nisu samo na obali.
- 3) Zaobalje Zadarske županije privlačno je i lako dostupno.
- 4) Treba kreirati nove turističke programe (proizvode) na osnovi materijalne kulturne baštine u zaobalju i, općenito, slabije razvijenim turističkim područjima.
- 5) Diversifikacijom turističke ponude uključivanjem materijalne kulturne baštine osigurat će se duže komercijalno poslovanje u godini (produženje sezone).³

Ima mnogo neiskorištenih mogućnosti, a i dosta ideja i želja. No ničem ne vode pitanja koliko se dosad već moglo iskoristiti, a nije. Dobro je, naprotiv, posegnuti za primjerima dobre prakse. Primjerice, muzeji u Zadru, Ninu, Biogradu, Obrovcu, Benkovcu i Gospiću, u kojima se čuva, proučava i izlaže upravo spomenuta pokretna baština, već su desetljećima, iako kao neprofitne ustanove, na tržištu. U njima je izložena vrednovana građa koja izaziva pozornost stranih i domaći turista. Više turističkih zajednica surađuje s muzejskim ustanovama, a osobito s Arheološkim muzejom u Zadru. Neki se, kao turističke zajednice Poveljane, Starigrada, Zatona, Pakoštana izravno uključuju u istraživačke projekte, sudjeluju u priređivanju izložbi, tiskanju publikacija i vodiča.

Već dulje izvrsnu suradnju s Arheološkim muzejom ima Turisthotel. To je počelo prije izgradnje turističkoga

SL. 24.

**Gnalić – staklena
posudica, 16. st.**

(snimio T. Lauko)

3

U oblikovanju ovih teza pomogao mi je kolega Šime Knežević, predavač na Odjelu za turizam i komunikacijske znanosti Sveučilišta u Zadru.

naselja, kada su provedena arheološka istraživanja u Zatonu. Poslije su neki arheološki predmeti, uz nalaze iz antičke luke, predstavljeni na recepciji. I danas je to tako. Mnogi turisti mogu posjetiti Muzej ninskih starina, Sv. Donat i Arheološki muzej uz 50% popusta. Turisthotel to uzvraća Arheološkom muzeju u Zadru velikom potporom (višegodišnjom) u istraživanju antičke luke. Dobra je suradnja i s drugim hotelima u Zadru i na zadarskom području.

Gospodarski čimbenici pomogli su oko uređenja Arsenala, crkve sv. Lovre i crkve sv. Tome. I danas se o njima kvalitetno brinu. Započelo je i uređenje Maškovića hana u Vrani sredstvima Europske unije.

Cerovačke špilje vrednovane su kao prirodni fenomen. U priču o njima uključena je i arheološka prapovijesna baština. Već desetljećima plijene pozornost posjetitelja.

Mirila u Ljubotiću sustavno se održavaju i posjećuju, a to sve zahvaljujući Šimi Gaziću i Turističkoj zajednici Starigrada Paklenice.

Ti primjeri svjedoče o značenju arheologije u oblikovanju turističke ponude. Može se čak govoriti o razvoju arheoturizma.

U tom kontekstu valja spomenuti i jedan izvanredan projekt, projekt za stoljeće u kojem živimo, a to je **Asseria nova**. Na zajedničkom poslu okupili su se Grad Benkovac, Zavod za prostorno uređenje Zadarske županije, muzejske ustanove iz Zadra i Benkovca i pojedinci. Projektom arheološko-turističkoga parka izgradit će se recepcija, lapidarij-galerija, suvenirnica, ugostiteljski objekt i dormitorij za smještaj arheologa-istraživača. Ostali sadržaji bit će u Podgrađu, koje bi se transformiralo u ekoselo namijenjeno seoskom turizmu. Navedeni je projekt daleko odmakao. Dne 10. srpnja 2012. gradonačelnik Benkovca je u Ministarstvu regionalnog razvoja i fondova Europske unije potpisao sporazum o dodjeli tehničke pomoći za navedeni projekt, vrijedan 10,5 milijuna eura. Sve to, uz pripremljenu dokumentaciju, omogućuje povlačenje sredstava iz strukturnih fondova Europske unije.

Sličan projekt može se osmisliti i za Nadin, pri čemu se može kombinirati kulturni turizam s agroturizmom, tj. ponudom vrhunskih prehrambenih proizvoda u autentičnom ambijentu, kao što je već posvjedočeno na mnogim primjerima u Istri. Nedavni posjet švedskoga kraljevskoga para i drugih istaknutih osoba iz europskoga političkog i kulturnog života potvrda su velikom turističkom potencijalu zadarskoga zaobalja.

Veliki potencijali kulturne baštine trebaju imati znatno veću ulogu u gospodarstvu Zadarske županije, poglavito u turizmu. Naravno, društveno i gospodarsko vrednovanje materijalne kulture podrazumijeva i sustavnu brigu o njoj, što se ponajprije odnosi na sustavno istraživanje i zaštitu.

LITERATURA

- Balen Letunić, D. (2006.): *Japodi*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Batović, Š. (1966.): *Stariji neolit u Dalmaciji*, Arheološko društvo Jugoslavije i Arheološki muzej Zadar, Zadar.
- Batović, Š. (2002.): *U osvit povijesti*, I, Matica hrvatska Zadar i Arheološki muzej Zadar, Zadar.
- Batović, Š. (2005.): *Liburni*, Matica hrvatska Zadar i Arheološki muzej Zadar, Zadar.
- Batović, Š. (2009.): *Pregled prapovijesti hrvatskih zemalja*, Matica hrvatska Zadar i Arheološki muzej Zadar, Zadar.
- Batović, Š., Batović, A. (2013.): *Helenistički grobovi iz Nadina u okviru V. (zadnje) faze liburnske kulture*, Arheološki muzej Zadar, Zadar.
- Belošević J. (2007.): *Starohrvatsko groblje na Ždrijacu u Ninu*, Arheološki muzej Zadar, Zadar.
- Belošević, J. (1965.): Prvi arheološki tragovi Velike seobe naroda na području sjeverne Dalmacije, *Diadora*, 3, 129-143.
- Belošević, J. (1980): *Materijala kultura Hrvata od 7. do 9. stoljeća*, Sveučilišna naklada, Zagreb.
- Brunšmid, J. (1914.): Antikni figuralni predmet u Hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, n. s., 13, 216.
- Brusić, Z. (1968.): Istraživanje antičke luke kod Nin, *Diadora*, 4, 203-209.
- Brusić, Z. (1978.): Rezultati najnovijih istraživanja i vađenje starohrvatskih brodova na ulazu u ninsku luku, *Adriatica maritima*, 2, 5-12.
- Čondić, N. (2009.): Istraživanja na Cvijinoj gradini u Kruševu kod Obrovca, *Diadora*, 23, 7-22.
- Delonga, V, Burić, T. (1998.): *Ostrovica kod Bribira, arheološko-povijesna skica* (katalog izložbe), Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split.
- Drechsler Bižić, R. (1970.): Cerovačka Donja špilja (iskopavanja 1967.), *Vjesnik Arheološkoga muzeja u Zagrebu*, 3 (4), 93-110.
- Fadić, I. (2003.): *Asseria – 5 godina istraživanja*, Arheološki muzej Zadar, Zadar
- Fadić, I. (2003.a): Uspon i pad Aserije, *Histria Antiqua*, 11, 417-429.
- Forenbaher, S., Vranjican, P. (1985.): Vaganačka pećina, *Opuscula Archaeologica – Radovi Arheološkog zavoda*, 10 (1), 1-21.
- Glušćević, S. (2004.): *Antički brodolom na Grebenima kod Silbe*, Arheološki muzej Zadar, Zadar.
- Glušćević, S. (2007.): *Antička luka u Zatonu*, Arheološki muzej Zadar, Zadar.
- Hilje, E, Tomić, R. (2006.): *Slikarstvo*, Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije, Zadarska nadbiskupija, Zadar.
- Hilje, E. (1999.): *Spomenici srednjovjekovnoga graditeljstva na Pagu*, Arheološki muzej Zadar, Zadar.
- Ilakovac, B. (1982.): *Rimski akvadukti na području sjeverne Dalmacije*, Arheološki muzej Zadar, Sveučilišna naklada, Zagreb.
- Jakšić, N. (2000.): *Benkovac i okolica u srednjem vijeku*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split.
- Jakšić, N. (2006a): *Prvih pet stoljeća hrvatske umjetnost*, Klovićevi dvori, Zagreb.
- Jakšić, N. (2011.): Kulturna baština Zadarske županije, u: *Zadarska županija*, ur. Z. Begonja, Zadarska županija, Zadar, 34-43.

- Jakšić, N., Begonja, Z. (2011.): Zadarska županija kroz prošlost i sadašnjost, u: *Zadarska županija*, ur. Z. Begonja, Zadarska županija, Zadar, 6-15.
- Jakšić, N., Tomić, R. (2004.): *Zlatarstvo*, Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije, Zadarska nadbiskupija, Zadar.
- Jakšić, N. (2006.): *Nasljeđe Biograda na Moru*, Turistička zajednica Grada Biograda, Zadar.
- Jelovina, D. (1976.): *Starohrvatske nekropole*, Čakavski sabor, Split.
- Jurić, R. (1990.): Srednjovjekovni spomenici na biogradskom području, *Biogradski zbornik*, 1, ur. Š. Batović, Filozofski fakultet, SIZ za kulturu Općine Biograd, Zadar, 279-318.
- Jurić, R. (1995.): Ranohrvatski brodovi iz Nina, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 37, 77-91.
- Jurić, R. (2007.): Ranosrednjovjekovno groblje u Velimu kod Benkovca, *Diadora*, 22, 217-233.
- Jurić, R. (2009.): *Arheološka istraživanja u Biogradu na moru 2008. i 2009. godine* (katalog izložbe), Zavičajni muzej, Biograd na Moru.
- Jurić, R., Oguić, S., Vilhar, B. (1993.): Konzervacija i početak rekonstrukcije ranohrvatskih brodova iz Nin, *Adrias*, 3, 45-62.
- Karavanić, I., Čondić, N., Vukosavljević, N. (2007.): Lokalitet Velika pećina u Kličevici, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3/2006, 345-347.
- Klaić, N., Petricioli, I. (1976.): *Prošlost Zadra II: Zadar u srednjem vijeku*, Filozofski fakultet, Zadar.
- Kolak, T. (2007.): *Utočište u mraku spilje* (vodič), Park prirode Velebit, Gospić, 33-25.
- Kolak, T. (2010.): Donja Cerovačka špilja, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 6/2009, 503-504.
- Kovačević, M. (2011.): O prvoj monografskoj obradi škrinje Svetog Šimuna u Zadru, *Ars adriatica*, 1, 187-204.
- Krasić, S. (1996.): *Generalno učilište dominikanskog reda u Zadru ili 'Universitas Jadretina' (1396-1807)*, Filozofski fakultet u Zadru, Zadar.
- Kukoč, S. (2009.): *Japodi – Fragmenta symbolica*, Književni krug, Split.
- Marijanović, B. (2009.): *Crno vrilo*, Sveučilište u Zadru, Zadar.
- Olujić, B. (2007.): *Povijest Japoda: pristup*, Srednja Europa, Zagreb.
- Peričić, Š., Stagličić, M., Rados, Z., Rabac Čondrić G. (2011.): *Prošlost Zadra IV: Zadar za austrijske uprave*, Matica hrvatska – Ogranak u Zadru, Zadar.
- Petricioli, I. (1975.): Juraj Dalmatinac u Zadru, *Zadarska revija*, 5-6, 348-356.
- Petricioli, I. (1960.): *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji*, Društvo historičara umjetnosti Hrvatske, Zagreb.
- Petricioli, I. (2001.): *Zadar i okolica*, Turistička naklada d. o. o., Zagreb.
- Petricioli, I. (2004.): *Stalna izložba crkvene umjetnosti* (katalog izložbe u suradnji s L. Pavičić Domijan), Stalna izložba crkvene umjetnosti, Zadar.
- Petrinec, M. (2009.): *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split.
- Raukar, T., Petricioli, I., Švelec, F., Peričić, Š. (1987.): *Prošlost Zadra III: Zadar pod mletačkom upravom*, Narodni list, Filozofski fakultet, Zadar.
- Suić, M. (1981.): *Prošlost Zadra I: Zadar u starom vijeku*, Filozofski fakultet u Zadru, Zadar.
- Uglešić, A. (2004.): *Dvojne ranokršćanske crkve u Podvršju*, Arheološki muzej Zadar, Filozofski fakultet, Zadar.
- Uglešić, A. (1992.): Rimska provincija Dalmacija pod vlašću Istočnih Gota, *Radovi Filozofskoga fakulteta u Zadru*, 30 (17), 65-77.
- Uglešić, A. (2002.): *Ranokršćanska arhitektura na području današnje Zadarske nadbiskupije*, Filozofski fakultet u Zadru, Zadarska nadbiskupija, Zadar.
- Vežić, P. (2002.): *Sveti Donat – Rotonda Sv. Trojice u Zadru*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, Arheološki muzej Zadar.
- Vežić, P. (2005.): *Zadar na pragu kršćanstva*, Arheološki muzej Zadar, Zadar.
- Vujević, D. (2013.): Prapovijesni ostatci na sjeverozapadnom dijelu Dugog otoka, u: *Veli Rat*, ur. A. Uglešić i J. Faričić, Sveučilište u Zadru, Zadar, 131-146.
- Vujević, D., Parica, M. (2011.): Nakit i umjetnost pećine Vlakno, *Archaeologia Adriatica*, 3, 23-34.

DRUŠTVENO I GOSPODARSKO VREDNOVANJE PISANE KULTURNE BAŠTINE ZADARSKE ŽUPANIJE

Snimio Aleksandar Bonačić

Robert Bacalja

Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja,
Sveučilište u Zadru

Prostor Zadarske županije obiluje kulturnim nasljeđem koje je u nacionalnim okvirima jedno od najvažnijih. Slojeve baštine nalazimo na ovom prostoru od prapovijesnih i antičkih vremena. U kulturnom smislu, bilo je izvanredno plodno razdoblje srednjovjekovlja, koje je obilježilo cjelokupni razvoj Zadra i zadarskoga prostora do naših dana. Upravo je veliko geopolitičko značenje Zadra (svojevrstne metropole na istočnoj obali Jadrana te upravna središta Dalmacije od Bizanta do kraja Prvoga svjetskog rata) i s tim povezano njegovo gospodarsko napredovanje potaknulo mnoga kulturna, odnosno književna, likovna, znanstvena i obrazovna ostvarenja.

Kultura se može definirati na različite načine i u tom obilju definicija mogu se tek istaknuti neke zajedničke odrednice svake kulture, a to je da kultura obuhvaća dinamičnu, kompleksnu cjelinu, način života te sveobuhvatnost čovjekova djelovanja u društvu i simboličku komunikaciju grupe ljudi (Faričić i dr., 2013.). Po klasifikaciji UNESCO-a, kulturna se baština dijeli na materijalnu te nematerijalnu baštinu. Materijalnu baštinu čine razna pokretna i nepokretna ostvarenja na polju graditeljstva, likovne, glazbene, scenske umjetnosti, književnosti i drugih oblika kulturnoga izražavanja te znanstvena dostignuća s povijesnom, estetskom, etnološkom i antropološkom vrijednosti (UNESCO *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, 1972.), dok nematerijalnu baštinu čine usmene tradicije i izrazi, uključujući jezik kao sredstvo nematerijalne kulturne baštine, zatim ostvarenja izvedbenih umjetnosti, društveni običaji, obredi i svečanosti, znanja i prakse vezane uz prirodu i svemir te tradicijski obrti (UNESCO *Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage*, 2003.).

Objekt istraživanja koje je rezultiralo ovim radom jest pisana baština, koja se, dakle, u skladu s klasifikacijom UNESCO-a, može promatrati u okviru materijalne kulture. Naravno, ona je tek dio složenoga kulturnog mozaika zadarskoga prostora, koji uvelike ispunjavaju i raznorazni sadržaji tradicijske nematerijalne kulture – od zadarskog otočja do padina Velebita, odnosno Like. Bogata etnološka građa svjedoči u višestoljetnom suživotu prirode i čovjeka te o kulturnom prožimanju, ali i stvaranju, jedinstvenih obrazaca jezične komunikacije, ponašanja, odijevanja, pjevanja i organizacije svakidašnjih aktivnosti te običaja vezanih uz kalendar godišnjih aktivnosti koji se temelji na radovima u poljoprivredi i ribarstvu te na protjecanju liturgijske godine.

U Hrvatskoj se kulturna baština općenito vrednuje ponajviše u sklopu turizma. O tome su s etnološkoga i kulturno-antropološkoga motrišta pisali D. A. Jelinčić (2006.) te V. Klarić i J. Vince Pallua (2006.), a s ekonom-

skoga T. Pančić Kombol (2006.), V. Vrtiprah (2006.) i T. Gredičak (2009.). U tim radovima razmotrene su mogućnosti inventariziranja, istraživanja, zaštite i predstavljanja kulturne baštine, koja uvelike upotpunjuje turističku ponudu Hrvatske.

Jezikoslovac V. Skračić (1997., 2008., 2013.) te geograf J. Faričić, samostalno (2007.) i u suautorstvu s L. Mirošević i V. Graovac Matassi (2013.), pisali su o odnosu stanovništva i kulturne baštine na otocima. U tim radovima analizirano je značenje kulturne baštine za identitet svih hrvatskih otoka, a pri tome su često kao primjere navodili nematerijalnu kulturnu baštinu na zadarskim otocima.

O starijoj književnosti na području Zadarske županije pisao je N. Kolumbić (2001., 138-141), a o novijoj književnosti Zadarske županije T. Maštrović (2001., 142-147). Uz navedena djela, brojna su i druga u kojima se razmatrala pisana kulturna baština zadarske regije.

Sada se mnogi prinosi zadarskoga prostora nacionalnoj kulturi moraju valorizirati u kontekstu društveno-gospodarskog razvoja Zadarske županije. To se ponajprije odnosi na njihovo vrednovanje u sustavu odgoja i obrazovanja te znanosti, a na poseban način i u ustanovama kulture te u turizmu.

ODABRANI PRIMJERI ZADARSKOGA DOPRINOSA HRVATSKOJ PISANOJ BAŠTINI

Brojni su doprinosi zadarskoga kraja hrvatskoj pisanoj baštini. Još od X. st. u zadarskim i samostanskim i gradskim školama djeluju učitelji gramatike, a od XI. stoljeća i mnoge privatne i samostanske knjižnice. U XI. stoljeću nastao je i prvi notni zapis u samostanu sv. Krševana (Franičević, 1974.). Općenito, crkvene ustanove u Zadarskoj nadbiskupiji bile su prvorazredna kulturna središta koja su se isticala umjetničkim stvaralaštvom, naravno, uglavnom onim koje je motivirano biblijskim temama, ali i liturgijskim i pastoralnim potrebama. U tom kontekstu prednjačili su stolni kaptoli u Zadru i Ninu, spomenuti samostan sv. Krševana te benediktinski ženski samostani u Zadru i Pagu, benediktinski samostan sv. Kuzme i Damjana na Čokovcu na Pašmanu, dominikanski samostan u Zadru, franjevački samostan sv. Frane u Zadru, samostani franjevac trećoredaca u Zadru i na Školjiću pokraj Preka i dr. Te ustanove bile su pravi generatori pisane kulturne baštine, koja se, stjecajem povijesnih okolnosti, danas ne čuva samo u Zadru nego je raspršena diljem svijeta.

U Zadru su nastali mnogi dokumenti na kojima se temelji proučavanje hrvatske prošlosti. Neki među najvažnijima jesu: najstariji spomen ribarstva u Hrvata (u ispravi datiranoj oko 995.) iz samostana sv. Krševana, darovnica kralja Petra Krešimira IV. iz 1066. godine (izdana u Ninu)

kojom se navedenom samostanu daruje otok Maun u „našem moru“, Časoslov opatice Čike, koji je najstarija sačuvana rukopisna knjiga u Hrvatskoj (nastala oko 60-ih godina XI. stoljeća) i dr. (Klaić, Petricioli, 1976.).

Zadar je već u X. stoljeću pohrvaćen. O ranom hrvatskom identitetu Zadra zorno svjedoči pjevanje pjesama na „slavenskom“ jeziku u prigodi posjeta pape Aleksandra III. Zadru 1177. To je posve u skladu s njegovanjem tradicije hrvatskoga jezika i pisma u zadarskom kraju. Primorski dio današnje Zadarske županije jedna je od jezgri glagoljice u Hrvatskoj. Štoviše, glagoljica se, zahvaljujući višestoljetnoj kontinuiranoj upotrebi u Crkvi, najdulje zadržala upravo u Zadarskoj nadbiskupiji. Na tom su starom hrvatskom pismu vođene matične i druge župne knjige, tiskani su misali, molitvenici te drugi liturgijski i teološki tekstovi (Cvitanović, 1963., Runje, 2005., Kero, 2008.). Treba istaknuti da se odjeci srednjovjekovne tradicije glagoljaškoga pjevanja ogledaju i danas u nizu napjeva na zadarskim otocima i u zadarskom zaleđu (Bezić, 1973., Marijan, 2013., Nimac, Marijan, 2013.)

Grad Zadar u srednjem vijeku snažno gospodarski napreduje, a svoju snagu temelji na trgovačkim ugovorima s nizom važnih europskih gradova, npr. Pisom, Firecom i dr. Svjedočanstvo o snazi Zadra izražavaju i riječi samoga mletačkog dužda Henrika Dandola, koje prenose križari Geoffroi de Villehardouin i Robert de Clary: „Ugarski kralj ugrabio nam je Zadar u Hrvatskoj, jedan od najjačih gradova na svijetu, i nikada ga više, pa bila naša snaga kakva mu drago, ne ćemo natrag dobiti ako ne pomoću ovog naroda (tj. križara)“ (Šišić, 1944., 172). U skladu s gospodarskim prosperitetom, unatoč ratnim stradanjima na istaknutom mjestu sraza Istoka i Zapada, u Zadru i okolici tekle su raznorazne kulturne aktivnosti, što je zacijelo pridonijelo i činjenici da je taj dio Hrvatske dao Europi takve izvanredne umjetnike kao što su Juraj Matejev Dalmatinac, braća Laurana iz Vrane, Andrija Medulića i mnogi drugih. U istom kontekstu može se promatrati i činjenica da su upravo u Zadru stvoreni uvjeti za pokretanje prvoga sveučilišta u Hrvatskoj 1396.

U pogledu pisane kulturne baštine srednjovjekovnoga Zadra posebno su važna crkvena prikazanja. Zadar se stoga može s pravom smatrati kolijevkom hrvatske srednjovjekovne drame. K tome, Jerolim Vidulić je „koncem XV. stoljeća napisao najstariju poznatu svjetovnu pjesmu u hrvatskoj književnosti *Ako mi ne daš lik pogiba život moj* (Maštrović, 2011., 16), a Petar Zoranić, podrijetlom ninski plemić, napisao je prvi hrvatski roman *Planine* 1536. godine (objavljen u Veneciji 1569.). Zadrani Šimun Kožičić Benja, biskup modruški, na početku XVI. stoljeća pokrenuo je na Rijeci tiskaru, gdje je 1530. i 1531. tiskao *Oficij rimski*, *Psaltir*, *Misal hruacki*, *Knjižice krsta*, *Knjižice od žitja rimski arhijereov i cesarov* i *Od bitija redovničkoga*

knjižice (Nazor, 1991.). Zadarskom kulturnom krugu pripadao je i Brne Karnarutić, koji je autor prve sigetske epopeje (*Vazetje Sigeta grada*), a Juraj Baraković je, na razmeđu renesanse i baroka, motiviran domoljubljem i osobitim osjećajem prema rodnom zavičaju, napisao pjevanje *Vile Slovinke*. Njegova je „umjetnička ideja ustvari ista kao u Zoranića: slavljenje rodni krajeva“ (Švelec, 1974., 192).

Posebnu vrijednost u izgradnji nacionalnoga književnog kanona ima djelo Petra Zoranića, koji je, kako je istaknuto, napisao prvi roman u hrvatskoj književnosti, *Planine*. Kao središnja pojava zadarskoga književnog kruga, uz navedene suvremenike i autore koji su svojim književnim radom obilježili to razdoblje hrvatske književnosti, ističe se svojom dobrom književnom podlogom – poznavanjem klasičnih pisaca, poput Ovidija i Vergilija, kao i suvremenih svjetskih pisaca, a svojih prethodnika (Dante, Petrarca, Jacop Sanazzaro) (usp. Maštrović, 2011., 12). Poznao je i djelo „oca hrvatske književnosti“ Marka Marulića. Njegov je prinos hrvatskoj književnosti velik, premda je za sobom ostavio samo jedno djelo. U *Planinama*, u glavi XX., u onom dijelu u kojem u Perivoju od slave sretne vile Latinku, Grkinju, Kaldejku i Hrvaticu i u kojem ističe kako je vila Hrvatica imala najmanje jabuka u svojim njeđrima – „Prepoznah onda jednu mlađahnu vilu, sa samo malo jabuka u krilu, kojoj natpis s imenom govoraše da je HRVATICA, koja bijaše kao tužna, i razgledaše nešto malo jabučica“ (Zoranić, 1988., 227) – doznajemo da se za književnika Zoranića vezuju još dva teksta: *Ljubavni zov* i *Vilenica*, dakle dva djela koja su već bila nastala u Zoranićevoj mladosti. No ti su tekstovi izgubljeni. U uvodnom dijelu *Planina* pjesnik obavještava čitatelje da je tekst nastao između svibnja i rujna 1536. godine („Svibnjem se započe, rujnom se dovrši“ – povijesno i alegorijski – 1536.). Zoranića u knjizi resi dvoznačnost – ono stvarno, ali i ono znakovito. S jedne strane, vezuje se uz srednjovjekovnu tradiciju (kao i njegov prethodnik Marulić), to je ono što se u literaturi označuje kao *alegorice*, a s druge je strane ono povijesno, zbiljsko, što se vezuje uz „renesansnu poetičku misao obuhvaćajući je pojmom osobnosti, autorstva i zauzetosti u vremenu (*istorice*)“ (Bratulić, 1988., 261). Neprijeporno je da je Zoranićevo djelo nastalo u vrijeme ratnih opasnosti i da je potaknuto napredovanjem tada sve jače otomanske sile prema zapadu. Obrovac, u neposrednoj blizini Zadra, pao je u turske ruke još 1527. godine, samo devet godina prije nastanka *Planina*. A samo godinu dana nakon nastanka *Planina* planuo je novi mletačko-turski rat, koji je zaključen 1540., a bio je posljedica krupnih geopolitičkih promjena: „Politički razvoj 1537. doveo je do približavanja Mletačke republike Karlu V. i napokon do sklapanja protuturskog saveza ‘svete lige’ u veljači 1538.“ (Raukar i dr., 1987., 209). Premda je tadašnja vlast ojačala utvrde Zadra i premda su se svi uzdali u snage koje će im

pomoći u obrani nakon uspostave „svete lige“, 1538. godine znatne su turske snage napale zadarsko područje, pa su - kako se ističe u literaturi - snažne turske snage napale zadarski teritorij sa 2000 pješaka i 400 konjanika (usp. Raukar i dr., 1987., 210), a iste su godine zauzeli Nadin i Vranu. Iz mletačkih izvora doznaje se da je turska vojska namjeravala napasti i zauzeti i sam grad. Istodobno kod Prevese sukobilo se kršćansko brodovlje s turskim koje je vodio kapudan paša Hajrudin Barbarossa. Povijesni izvori ističu kako zapovjednik kršćanske flote Andrea Doria nije htio prihvatiti bitku i time je uspostavljena nadmoć turske flote na Sredozemlju. Zoranić u to doba, baš uoči velikih promjena i bitaka koje su bile pred sukobljenim stranama, piše svoj roman upozoravajući na opasnosti koje prijete narodu, no s druge ga strane i hrabri. Upozorava na turska pustošenja (mислеći na česte upade), pa govori o rasutoj baštini, jer je stanovništvo napustilo zemlju: „Svud su sad kupine; gdje bijahu njive uzorane,/sad su živice i grmlje sve strane,/Kud bijahu utrte staze od ljudskih stopa,/Sad su porasle tratine od različitih trava“ (Zoranić, 1988., 191). Na svojem putovanju, koje je započeo u Ninu, a nakon kojeg se opet vraća u Nin, prošao je Velebit, Dinaru, pa se spustio Krkom prema Skradinu i Šibeniku te morem prema Zadru i Ninu, gdje zatječe pastire koji mu pjevaju pjesme. Najprije one na Velebitu, koji nisu tako tužni jer ondje Turci ne vladaju nego tek povremeno upadaju, pa pastiri ipak u miru blaguju i pjevaju vesele pjesme. To Zoranić potkrepljuje rečenicom o vucima i neprijateljima s kojima se pastiri svakodnevno bore, a ipak su zadovoljni: „...iako bojažljivi zbog svagdanjeg nasilja vukova, a još više zbog česta neprijateljskog plijenjenja i robljenja (...) bijahu zadovoljni koliko god mogahu biti“ (Zoranić, 1988., 45). No u XVI. glavi prikazuje pastire koji su zabrinuti jer je opasnost blizu. Jedno je poglavlje Zoranić posvetio Maruliću naslovivši ga *Zagonetka i tužbalica pastira o rasutoj baštini i pjev slavnog pastira Marula*. U njemu Zoranovi (Zoranićevi) sugovornici nisu tako spokojni i mirni kao oni koje je prve sreo na planini. Ovi su pastiri jedini ostali (zbog ljubavi, kako stoji u *Planinama*, „za baštinu“) te upućuju Zorana na opasnosti koje na njih vrebaju: „...jer ne samo jedan ili dva vuka nego čopori veći nego i mi i stada izlaze iz istočnih strana i često, dapače, svaki čas, napadaju nas tako silovito (...) i mi, eto, kao što ovca drugu gleda zaklanu, čekamo svoje klanje“ (Zoranić, 1988., 187). U ovom se poglavlju Zoraniću ukazuje Marulić, pa se susrećemo s intertekstualnim slojem, jer jedan od pastira (Dvorko) pjeva (usp. Dukić, 2004., 67) dijelove *Molitve suprotiva Turkom*: „Svemogući Bože moj, odvрати od nas gniv tvoj“ (Zoranić), prema Marulić: „Svemogući Bože moj, kim svak postaju, odvрати jur gnjiv tvoj ter pomiluj naju.“ (usp. Zoranić i Marulić, prema Dukić, 2004., 67). Zoranić nastavlja dalje prema Dinari, govoreći o po-

stanku te planine, konačno nalazi lijeka svojoj ljubavnoj boli i spušta se rijekom Krkom prema moru. I tu nalazi pustoš: „I tako ploveći vidjesmo, slijeva i zdesna, kaštele, palače i sela, nekoć u obilju i bogata, a sad sva do jednog rasuta“ (Zoranić, 1988., 233). Žalosti ga i sudbina grada Skradina (koji su opustošili Turci) i koji je, prema njegovoj bojazni za zavičaj, odveć blizu Nina: „I kad preskočismo i prijeđosmo sedam slapskih skokova, zdesna mi se ukaza stari i nekoć slavni SKRADIN, te ja, kad ga ugledah, žalosno uzdahnuh i , kao nekoć pastir Meris, rekoh: – Jao, zemljo naša, bliza susjedo vrlo nevoljnog Skradina (u komentaru uz tekst: Nine, koji si, jao Skradinu, odviše blizu)“ (Zoranić, 1988., 233). I nije Zoranić trebao dugo čekati na događaje koje navodi u svojoj bojazni. Već će sljedeće godine započeti novi mletačko-turski sukob, pa će – kako je već navedeno – biti ugrožen i Zadar i Nin. Konačno se Zoran vraća morem do Zadra i Nina. Zoranićevo motivsko bogatstvo, zaokruženo putopisno putovanje, ljubavni pasazi, intertekstualnost (u navođenju Marulićeve *Molitve*), korespondencija s antičkim uzorima (Ovidije, Vergilije) i srednjovjekovnim prethodnicima, Katonom, Augustinom i Jeronimom, kao i Danteom, Petrarcom i Boccaciom te neposredno Sanazzarom (usp. Bratulić, u Zoranić, 1988., 263), čine *Planine* najslojevitijim djelom hrvatske renesansne književnosti. No, s druge strane, Zoranić ne bi otišao u planinu obilaziti ugroženo područje da nije u njega bilo domoljubnoga duha, dakle i on kao biskup Divinić (kojega spominje u *Planinama*, a koji je posjetio poprište Krbavske bitke 1493. i poslao pismo papi Aleksandru VI.), odlazi na poprište borbi, hrabreći i govoreći narodu kako ipak sve nije propalo, kako su ipak ostali i u tim teškim vremenima na svojoj zemlji oni koji vole baštinu. Dakle, Zoranić potaknut ratom (na samoj nemirnoj granici i uskom pojasu uz more) i s brigom za svoj narod, piše za hrvatsku književnost dragocjen prvi roman, koji neće naći svojega nastavljača sve do XIX. stoljeća, kada se nastavlja hrvatska romansijerska praksa.

O zavidnom razvoju i kulturi Zadra na kraju XVIII. stoljeća svjedoči Alberto Fortis, koji je u svojem djelu *Put po Dalmaciji* napisao: „Zadarsko je društvo toliko kulturno koliko se to može poželjeti u kojem uglednom gradu Italije, ni u jedno doba nije mu nedostajalo ljudi istaknutih u književnosti“ (Fortis, 2004., 12). Tu Fortisovu misao svojim temeljitim istraživanjima o tiskarstvu u Zadru na kraju XVIII. stoljeća potkrepljuje Vjekoslav Maštrović u knjizi *Zadarska oznanjenja* (1979.).

Posebno poglavlje u razvoju krajolika kulture zadarskoga prostora čini izdavanje *Kraljskog Dalmatina*, prvih novina na hrvatskom jeziku (od 1806. do 1810.). Projekt prvih novina na hrvatskom jeziku zadarski prostor mogao je ostvariti na temeljima bogatoga kulturnog nasljeđa. Upravo u tim novinama djeluje prvi hrvatski novinar,

Dominik Budrović. U tom je listu objavljen i prvi prikaz jedne knjige, a objavljena je i prva pjesma na hrvatskom jeziku u periodici (doduše, prigodnica ispjevana u slavu Napoleona). Taj se list otvara prema Europi, pa se prenose vijesti o kulturnom, umjetničkom i političkom životu iz prostora u kojem vladaju Francuzi. Ivo Hergešić u knjizi *Hrvatske novine i časopisi do 1848.* ističe tu činjenicu kao dobru stranu uređivačke politike. „A kako se Napoleonovo carstvo stere u ono doba čitavom Evropom ‘Kraljski Dalmatin’ donosi vijesti iz svih tih krajeva i dobiva time neko svjetsko obilježje otvarajući svojim čitateljima široke horizonte“ (Hergešić, 1936., 25). I doista, *Dalmatin* donosi velik broj vijesti iz svijeta, a osobito prati napredovanje Napoleonove vojske na ratištima. Među brojnim kulturnim vijestima u *Dalmatinu* čitamo i vijest o Goetheovu dolasku u Erfurt na predstavu: „Ovog večera namisto zghledagna Radamiste koje jucer biasce navisceno, biloje prikazano drugo receno Britaniko. Pjesmotvoracz od Verther, glasoviti Goethe biasce jur od jutra dosejao iz Veimar za najtise na ovom prikazagnu.“ (*Kraljski Dalmatin*, 1808., 3, 345).

Prve novine na hrvatskom jeziku u Zadru nisu bile nikakav uvoz, premda ih je pokrenula nova francuska vlast, koja se nakon dolaska oslonila na domaće snage. Još potkraj XVIII. stoljeća u Zadru su djelovali tiskari Antonio Bubalini (1793.), zatim Dominik Fracasso (1797.) te od 1803. Antonio Luigi Battara (Maštrović, 1979., 19-21). Dakle, *Kraljski Dalmatin* nije samonikao i nije odraz trenutka (dolazak Francuza), nego je odraz kulturne i književne tradicije Zadra na razmeđu XVIII. i XIX. stoljeća.

U hrvatskoj književnoj i kulturnoj povijesti već se isticala činjenica o objavi prigodnice u počast Napoleona u prvom godištu lista, ali treba reći da su se „oznanjenja“ prigodnica u Zadru događala i prije, u tiskari Battara. Tijekom 1804. obznanjena je prigodnica u čast civilnoga i vojnoga zapovjednika Dalmacije, Bradyja: „Od Beca ochemo imati lipo i uredno./Doidi nam o Cessarschi Navjestnice/Pod zapovid Crune suoje prisjitla/Nasce ulosichemo virne desnice.“ (Carponese u: Maštrović, 1979., 69). Ovdje se otvara tema prigodničarstva u hrvatskoj poeziji, koja se može pratiti sve do kraja XIX. stoljeća, pa i do početka Prvoga svjetskog rata. Čak se može govoriti i o suživotu književnosti i novinstva sve do naših dana. U tom kontekstu treba istaknuti poletne preporoditeljske budnice i davorije, a na poseban način Preradovićevu pjesmu *Zora puca* iz prvoga broja Kuzmanićeve *Zore dalmatinske*.

U političkim tjednicima u Hrvatskoj tijekom XIX. stoljeća, uz političke sadržaje, redovito se priređivao i književni podlistak. Još je u *Kraljskom Dalmatinu* objavljeno nekoliko prikaza recentnih izdanja i u tom kontekstu valja govoriti o početku nekih žanrova (dakle, žanrovskom proširenju) u hrvatskoj književnosti. Prikazi Apendinijeve *Gramatike* te Kreljanovićeve i Ivelijeve knjige prvi su pri-

kazi objavljeni na hrvatskom jeziku. Zanimljiv je i uvodni tekst (možda od samog urednika *Kraljskog Dalmatina*, Bartolomea Benincase) o prigodnici u počast Napoleona, pa možemo govoriti o početku kritike i satire u hrvatskoj periodici: „Razumni stioche, stochie rechi Pjesnizci Osmana, Mandaline, Ribanja i ost. Kada u raskosznom gnihoven pokoju doge fnimi na ruke ova pisam koja slidi? Ja mislim da nenahodechi u gnoj ni mjere ni skladnosti, ni udaha pjetnoga, poslatiche je odma na dgni tavana Andri Cacichia iz Brista nek je podade Starzu Miellovanu da je zasvira pod guslom. (...) Dokle on pripravglia Cacich setie pjesmu, ali nakrivgliue nos, videchi da je gora od gnegovih“ (*Kraljski Dalmatin*, 1807., 2, 158). Osim što *Kraljski Dalmatin* stoji na početku razvoja hrvatskoga novinstva, taj se list ističe i kao preteča preporodnih ideja u pogledu normiranja jezika, prosvjete, afirmacije nacionalne ideje, odnosno isticanja narodnog imena i s njim povezanih atribucija „Harvaski“, Harvatski“ (*Kraljski Dalmatin*, 1806., 1, 163), sve u duhu vremena, odnosno stvaranja nacionalnih identiteta diljem tadašnje Europe.

U preporodnom razdoblju Zadar je dao izvanredne doprinose hrvatskoj književnosti i filologiji, pa tako ondje djeluju Petar Preradović i Ante Kuzmanić, koji oko *Zore dalmatinske* (prvoga književnog lista izvan Zagreba) okupljaju ugledne suradnike sa sjevera i juga Hrvatske. Preradović je propjevao u Zadru na hrvatskom jeziku 1843. godine *Poslanicom Špiri Dmitroviću Kotaraninu*, a u prvom broju *Zore dalmatinske* objavio je prigodnicu *Zora puca*, za koju Ivo Frangeš nalazi poticaj u zadarskom kulturnom nasljeđu: „...pa bi sasvim nemoguće bilo povjerovati da onaj koji je te stihove stvarao nije stajao sučelice Zadru gradu na pridvraću, i da mu se ona ptica nije javila kao drobna ptica lastavica Majke Margarite. Noć zadarska, začeta još u dalekim Zoranićevim i Barakovićevim stihovima, raskinuta je za preporođenog pjesnika, kojeg je opio ponovan dodir s drevnim glasima domovinskog jezika, i on gleda svitanje zore koje se podudara sa svitanjem njegova domoljubnog osjećaja“ (Frangeš, 1987., 152). Preradović je u *Zori* objavio četrdesetak pjesama, među njima i one antologijske, *Putnik*, *Miruj*, *miruj*, *srce moje* i dr. Za razliku od ostalih hrvatskih preporodnih časopisa, u *Zori* se proširuje tematika, jer se pjeva o prolaznosti, smrti, Bogu, što sve pridonosi proširenju preporodne pjesničke tematike i čini je filozofski relevantnijom. Naime, ona se dotad oglašavala uglavnom domoljubnim i ljubavnim temama. Istodobno Petar Preradović u Zadru objavljuje svoju prvu pjesničku zbirku *Pervenci* (1846.). S druge strane, *Zora dalmatinska* je i smotra Zadarske filološke škole, u kojoj je jedan od vodećih filologa Šime Starčević, koji aktivno sudjeluje u raspravama oko standardizacije hrvatskoga jezika, ne slažući se s Gajevim programom (Maštrović, 1995., 61-62). Jedna od karakteristika *Zore* jest i prevodilački

program, koji se razlikuje i od Gajeve *Danice* i od Vrazova *Kola* jer obuhvaća i suvremene zapadnoeuropske pisce, od Hugoa, Byrona, Manzoniya, Lenaua, Lamartinea, do Schillera i dr., dok navedeni časopisi objavljuju uglavnom slavenske pisce (više *Danica*, a manje *Kolo*). Nakladništvo u Zadru tijekom XIX. stoljeća ogleda se u činjenici da istodobno izlaze novine i časopisi na hrvatskom i talijanskom jeziku. Velik doprinos hrvatskoj kulturi daju *Narodni list*, časopis *Iskra*, *Smotra Dalmatinska*, *Katolička Dalmacija*, *Hrvatska kruna* i drugi listovi. *Smotra Dalmatinska*, koja je izlazila u Zadru od 1888. do 1918. godine, uz politički program donosila je i književni podlistak u kojem izlaze prijevodi iz gotovo svih svjetskih književnosti, a poglavito poznatih svjetskih pisaca. Objavljuju se prijevodi Edgara Allana Poea, Guya de Maupassanta, Vsevolda Garšina, Lava N. Tolstoja, Antona P. Čehova i dr. Prevoditeljski program u *Smotri* jedan je od najvažnijih u hrvatskoj posredničkoj književnosti onoga doba. U Zadru od 1861. djeluje i književno društvo Matica dalmatinska. Društvo se istaknulo svojim prosvjetnim radom u narodu, ali i buđenjem nacionalne svijesti, koje se očituje izdavanjem *Narodne pjesmarice* i edicije *Pučke knjižice* Matice dalmatinske (Ivon, 2011., 29). No, s druge strane, Matica dalmatinska ističe se i nakladništvom, jer od 1863. do 1900. izdaje *Narodni koledar*, a od 1901. do 1904. *Glasnik Matice dalmatinske*, koji uređuju Jakov Čuka, Ivo Vojnović i Petar Kasandrić (Ivon, 2011., 30). Nakladništvu u Zadru, uz Maticu dalmatinsku, pridonosila je i Hrvatska knjižarnica, koja je od 1904. do 1910. objavila koledar *Svačić*. U njemu su pisala prva imena hrvatske moderne. Zadarski prostor istodobno je dao i prvo ime hrvatske književne kritike u razdoblju realizma: Jakšu Čedomila – Jakova Čuku iz Zaglava na Dugom otoku.

Uloga Zadra nezaobilazna je u književnom razdoblju hrvatske moderne. U Zadru djeluju Vladimir Nazor, Ivo Vojnović, Milan Begović, Milutin Cihlar Nehajev, Rikard Katalinić Jeretov, Srđan Tucić i drugi. Upravo je prostor Zadarske županije bio glavni motiv u ostvarivanju prvoga životinjskog epa u hrvatskoj književnosti, *Medvjeda Brunda* Vladimira Nazora. Radnja toga alegoričnog djela smještena je na Velebitu. Širi prostor Zadra i sjevera Dalmacije potaknuo je Nazora na stvaranje ponajboljega djela iz prve faze njegova stvaranja, za nacionalno osviještene *Hrvatske kraljeve*, koji su prvi put objavljeni u zadarskom koledaru *Svačić* za 1904. godinu. U Zadru nastaje i najvažnije dramsko djelo hrvatske moderne – Vojnovićeva *Dubrovačka trilogija*, u vrijeme dok je autor radio kao službenik pri Pokrajinskom školskom vijeću. Prvo ime hrvatske moderne, Antun Gustav Matoš, objavljuje u Zadru 1905. svoje *Ogleda*. Milutin Cihlar Nehajev iste godine pokreće u Zadru *Lovor*, posljednju artistsku smotru mladih, i to u vrijeme kada u

Hrvatskoj nakon gašenja *Vienca* 1903. nema književnoga časopisa (do pokretanja *Savremenika* 1906.).

Kulturni, umjetnički, znanstveni i obrazovni krajo-lik Zadra i zadarskoga prostora oblikovao se na poseban način i nakon Drugoga svjetskog rata. U gotovo potpuno porušenom Zadru obnavlja se kazališni život, zatim izdavaštvo, a 1955. osniva se i Filozofski fakultet, koji je, nakon Zagreba, najvažnija hrvatska institucija na području humanističkih znanosti. Godine 2002. Filozofski fakultet postaje jezgra obnovljenoga Sveučilišta u Zadru.

Nakon Drugoga svjetskog rata u Zadru djeluje Kazalište lutaka, koje ima istaknuto mjesto na hrvatskoj lutarskoj sceni. U zadnje vrijeme budi se u Zadru i teatar, pa se na kazališne daske postavljaju i izvorni zadarski tekstovi. Šezdesetih godina XX. st. pokrenute su Glazbene večeri u sv. Donatu, po kojima je Zadar prepoznat kao glazbeno središte s osobitim njegovanjem rane glazbe. To je razdoblje dalo i obnovu čakavske lirike na zadarskom području, pa se može govoriti o zadarskom čakavskom krugu. Motivsko bogatstvo čakavskih pjesnika koji pjevaju na mjesnim govorima od Sali do Luna i od Novigrada do Molata objavljuje se u raznim oblicima: od mikroslika iz tradicijskoga života do većih struktura, koje izražavaju pravu malu filozofiju hrvatskog čovjeka. Zavičaj je ishodište njihova poetskoga djelovanja, a posebno mjesto zauzima maslina kao glavno obilježje zavičaja. I upravo tu vječnu maslinu s najvećom dozom ljubavi štiju zadarski čakavski pjesnici od akademika do ribara, gradeći tako osobit duhovni zavičaj. Kronološki gledano, pjesnici iz zadarskoga kraja počinju objavljivati stihove na lokalnim govorima u 1950-im godinama. Zanimljivo je da se to pokretanje poklapa s drugom modernom u hrvatskoj književnosti, kada je u *Zadarskoj reviji* objavljeno nekoliko čakavskih pjesama Jerolima Kraljeva (*Materi* i *Ča čemo?*). Istodobno se u hrvatskoj književnosti svojim čakavskim pjesmama javlja i odmah postiže uspjeh kod kritike i čitatelja Zlatan Jakšić (*Zavitri i spjaže*, Knin, 1958.) U *Zadarskoj reviji* objavljeno je 1961. godine nekoliko njegovih pjesama, koje će kasnije ući u pjesničke zbirke *Snig na Braču* (Selca-Brač, Šibenik, 1977.) i *Vrime od škoja* (Zadar, Književni centar, 1988.). Riječ je o pjesmama *U zavitru*, *Kamara starinska*, *Hladišće* i *Stari čovik*. Zanimljivo da od te četiri tada objavljene pjesme u *Zadarskoj reviji* nalazimo kao antologijske u Stojevičevoj antologiji XX. stoljeća *Hladišće* i *Stara kamara* i u recentnom drugom i proširenom i izmijenjenom izdanju, koje je izišlo 2007. u izdanju istarskog ogranka Društva hrvatskih književnika. U istom broju *Zadarske revije* objavljena je i Kolumbićeva *Pisma o Gozdu*, koja je također ušla u navedene antologije, kao i u Finkinu antologiju *Suvremeno čakavsko pjesništvo zadarskog kruga* iz 1992. godine. *Zadarska revija* na početku 1970-ih donosi čakavske pjesme Stjepana Vladimira Letinića, ta-

kođer recentnoga antologijskog pjesnika (u II. prošireno i izmijenjeno izdanje Stojevićeve antologije uvrštene su mu dvije pjesme). Pjesme su mu objavljene u posljednjem broju *Zadarske revije* za 1970. pod znakovitim naslovom *Jope se čuje naš glas: Mati, Stari marinjeri, Školji u našin moru, Oči, Materami, Rascvetane slive* i dr. Osamdesetih u književnost ulazi i Slavko Govorčin, kada mu Književni centar Zadar objavljuje zbirku *Uljenica moje matere* (1984.). Tih godina objavljuje i Boris Palčić-Caskin *Sve nevere ljubav čepa* (1986.), a kaljskoj čakavici vraća se i hrvatski književnik i prevoditelj Joja Ricov. Sedamdesetih i osamdesetih godina 20. st. zadarski prostor dao je nacionalnoj književnosti romanopisca Ivana Aralicu i pjesnika Tomislava Marijana Bilosnića.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Spomenuta književna ostvarenja posebno su važan dio kulturne baštine Zadarske županije. Zbog toga ih se može smatrati potencijalom suvremenoga društveno-gospodarskog razvitka toga dijela Hrvatske. Pri tome treba sadržajno obogatiti reminiscencije i teoretske rasprave kojima se bavi većina povjesničara književnosti i zaposlenika u kulturnim ustanovama i udrugama. Pisana baština može se kvalitetno predstaviti široj javnosti, uključujući i turiste, koje treba upoznati sa svim sastavnicama kulturnoga ambijenta u kojem borave tijekom svojega odmora i obilaska. Primjerice, zadarskom kraju nedostaje interaktivna staza glagoljaša te kulturne priredbe koje će u većoj mjeri povezati prirodnu baštinu, koja je često poslužila kao motiv za kreiranje kulturne baštine.

U društveno-gospodarskom vrednovanju pisane kulturne baštine osobito mjesto imaju arhivi i knjižnice. Grad Zadar istaknut je arhivski i knjižnični centar s ustanovama koje su nadregionalnoga i nacionalnoga značaja. Među njima ističu se Državni arhiv u Zadru i Znanstvena knjižnica Zadar, koje po količini i vrijednosti građe stoje odmah iza Hrvatskoga državnog arhiva i Nacionalne sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Uz njih, posebno treba istaknuti i Knjižnicu Sveučilišta u Zadru, Knjižnicu Stolnoga kaptola sv. Stošije, Knjižnicu samostana sv. Frane i Arhiv Zadarske nadbiskupije, kao i knjižnice drugih crkvenih i svjetovnih institucija u Zadarskoj županiji, odnosno Zadarskoj nadbiskupiji. U tim ustanovama čuva se arhivska i knjižnična građa koja je jasan pokazatelj kulturnih dosega Zadra i zadarske regije te nezaobilazan izvor za proučavanje hrvatskoga primorskog prostora. Isto tako, valja istaknuti Gradsku knjižnicu Zadar, koja je, uz svoju temeljnu ulogu knjižničnoga središta, postalo pravo multimedijско čvorište koje obogaćuje zadarski kulturni život. Prostornim obuhvatom lokalno značenje, ali funkcional-

no vrlo važno za sredine u kojima djeluju, imaju pojedine mjesne knjižnice i čitaonice (npr. u Biogradu, Benkovcu, Pagu, Obrovcu, Salima i dr.). Navedene ustanove imaju važnu ulogu u prijenosu informacija iz raznoraznih sfera društvenoga i gospodarskoga života, pri čemu su pozvane kreativno pridonositi očuvanju i popularizaciji pisane kulturne baštine.

Jedna od mogućnosti koja može upotpuniti turističku ponudu, posebno onu u okviru tzv. kulturnoga turizma, jesu kazališna uprizorenja starih književnih djela u autentičnom ambijentu u kojem su nastajala i prvotno bila predstavljena publici. Književnost se tako može iščitavati u kontekstu prostora i vremena, tj. geografskih osobitosti i društvenih prilika u kojima je djelo nastajalo, ali i u kojem se interpretira neko umjetničko ostvarenje.

LITERATURA

- Bezić, J. (1973.): *Razvoj glagoljaškog pjevanja na zadarskom području*, Djela Instituta JAZU u Zadru, knj. 5, JAZU, Zadar.
- Bratulić, J. (1988.): Petar Zoranić i njegove Planine (pogovor), u: *Petar Zoranić, Planine*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 261-272.
- Carponese, M. (1979.): U svidocagne najpomizena poklognena u: *Zadarska oznanjenja*, ur. V. Maštrović, Zavod za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU u Zadru, Zagreb, 69.
- Cvitanović, V. (1963.): Prilog poznavanju kulturne povijesti na zadarskom području (glagoljica), *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 10, 309-345.
- Faričić, J. (2007.). Sastavnice kulturne baštine hrvatskoga otočnog prostora i mogućnosti njihovoga društveno-gospodarskog vrednovanja, u: *IV. hrvatski geografski kongres: Geografsko vrednovanje prostornih resursa*, ur. A. Filipčić, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 73-94.
- Faričić, J., Mirošević, L., Graovac Matassi, V. (2013.): Utjecaj depopulacije na kulturnu baštinu hrvatskih otoka, *Migracijske teme*, 29 (3), u tisku.
- Fortis, A. (2004.): *Put po Dalmaciji*, Marjan tisak, Split.
- Frangeš, I. (1987.): *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Cankarjeva založba, Zagreb, Ljubljana.
- Franičević, M. (1974.): Razdoblje renesansne književnosti u: *Povijest hrvatske književnosti*, Knjiga 3: Od renesanse do prosvjetiteljstva, Liber, Mladost, Zagreb, 7-174.
- Gredičak, T. (2009.): Kulturna baština i gospodarski razvitak Republike Hrvatske, *Ekonomski pregled*, 60 (3-4), 196-218.
- Hergešić, I. (1936.): *Hrvatske novine i časopisi do 1848.*, Matice hrvatska, Zagreb.
- Ivon, K. (2011.): *Imagološka analiza zadarskih koledara (Narodni koledar i Svačić)*, Doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Jelinčić, D. A. (2006.): Turizam vs. Identitet. Globalizacija i tradicija, *Etnološka istraživanja*, 11 (1): 161-183.
- Kero, P. (2008.): *Popis glagoljskih kodeksa Zadarske nadbiskupije*, SICU, Zadar.

- Klarić, V. i Vince-Pallua, J. (2006.): Spirit of the Space – Challenges of its Contemporary Use in Cultural Tourism, *Etnološka tribina*, 36, 207-222.
- Kolumbić, N. (2001.): Starija književnost, u: *Zadarska županija*, ur. R. Vanjak, Zadiz i Zadarska županija, Zadar, 138-141.
- Klaić, N., Petricioli, I. (1976.): *Prošlost Zadra II: Zadar u srednjem vijeku*, Filozofski fakultet, Zadar.
- Marijan, L. (2013.): *Glagoljaško pučko crkveno pjevanje u Zadarskoj nadbiskupiji: Veli Iž*, Pjevana baština i Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb.
- Maštrović, T. (1995.): Kroatizam A. Kuzmanića i Zore dalmatinske, u: *Zora dalmatinska (1844-1849)*, ur. Š. Batović, Matice hrvatska – Ogranak Zadar, Zadar, 59-78.
- Maštrović, T. (2001.): Novija književnost, u: *Zadarska županija*, ur. R. Vanjak, Zadiz i Zadarska županija, Zadar, 142-145.
- Maštrović, T. (2011.): *Neukrotivo svoji*, Erasmus naklada, Zagreb, 2011.
- Maštrović, V. (1979.): *Zadarska oznanjenja*, Zavod za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU u Zadru, Zagreb.
- Nazor, A. (1991.): Kožičićeva glagoljska tiskara u Rijeci, u: *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji*, ur. N. Kolumbić, M. Mogaš i A. Nazor, Razred za filološke znanosti JAZU, Zagreb, 137-149.
- Nepoznati autor (1806.): Kraglietvo od Italje. Zadar 22. studenoga, u: *Kraljski Dalmatin*, Godište 1806. – Pretisak iz 2007., Erasmus naklada, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Sveučilište u Zadru, Zagreb – Zadar, 1 (21), 161-163.
- Nepoznati autor (1807.): Razumni Stioce, u: *Kraljski Dalmatin*, Godište 1807. – Pretisak iz 2007., Erasmus naklada, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, sveučilište u Zadru, Zagreb, Zadar, 2 (20), 158.
- Nepoznati autor (1808.): Druga od 30., u: *Kraljski Dalmatin*, Godište 1808. – Pretisak iz 2007., Erasmus naklada, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Sveučilište u Zadru, Zagreb – Zadar, 3 (44), 351
- Nimac, D., Marijan, L. (2013.): *Glagoljaško pučko crkveno pjevanje u Zadarskoj nadbiskupiji: Radovin*, Pjevana baština i Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb.
- Pančić Kombol, T. (2006.): Kulturno naslijeđe i turizam, *Radovi Zavoda za znanstveni rad – Varaždin*, 16-17, 211-226.
- Raukar, T., Petricioli, I., Švelec, F., Peričić, Š. (1987.): *Prošlost Zadra III: Zadar pod mletačkom upravom*, Narodni list, Filozofski fakultet Zadar, Zadar.
- Runje, P. (2005.): *Glagoljica u Zadarskoj nadbiskupiji u srednjem vijeku*, Gradska knjižnica, Zadar.
- Skračić, V. (1997.): Baština, kultura, obrazovanje, u: *Nacionalni program razvitka otoka*, ur. N. Starc, M. Kaštelan-Macan i S. Čurlin, Ministarstvo obnove i razvitka, Zagreb, 331-349.
- Skračić, V. (2008.): Mali otoci – prepoznatljiv znak hrvatske posebnosti na Mediteranu, u: *Otok Rava*, ur. J. Faričić, Sveučilište u Zadru, Zadar, 43-50.
- Skračić, V. (2013.): Otočani na malim otocima danas, *Migracijske i etničke teme*, 29 (2), 277-293.
- Šišić, F. (1944.): *Povijest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102-1301)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Švelec, F. (1974.): Hrvatska književnost sedamnaestog stoljeća u: *Povijest hrvatske književnosti*, Knjiga 3: Od renesanse do prosvjetiteljstva, Liber, Mladost, Zagreb, 175-292.
- UNESCO (1972.): *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, Paris.
- UNESCO (2003.). *Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage*. Paris.
- Vrtiprah, V. (2006.): Kulturni resursi kao činitelj turističke ponude u 21. stoljeću, *Ekonomska misao i praksa*, 15 (2), 279-296.
- Zoranić, P. (1988.): *Planine*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.

Foto: fototeka Sveučilišta u Zadru

ZADARSKA ŽUPANIJA U KONTEKSTU MEĐUNARODNE SURADNJE S POSEBNIM OSVRTOM NA PERSPEKTIVE UNUTAR JADRANSKO-JONSKE MAKROREGIJE

Snimio Aleksandar Bonačić

Davor Lonić

Upravni odjel za razvoj i europske
procese, Zadarska županija

Sanja Peričić

ZADRA - Razvojna agencija
Zadarske županije

Martina Matešić

ZADRA - Razvojna agencija
Zadarske županije

UVOD

Zadarska županija, zahvaljujući središnjem položaju na Jadranu, visokokvalitetnim kadrovima te razvijenom infrastrukturom, idealan je partnera u programima regionalne suradnje, gdje kao takva jamči ostvarenje postavljenih programskih ciljeva ne samo na području Zadarske županije nego i na području Jadranske Hrvatske, kao i cijele Jadransko-jonske makroregije.

S obzirom na položaj i oblik Zadarske županije, čija se granica proteže na 107,43 km, prekogranična suradnja osobito je važna za održiv razvoj pograničnih područja. Cilj prekogranične suradnje jest promicanje održivoga gospodarskog i društvenog razvoja pograničnih područja; zajednički rad na rješavanju zajedničkih izazova, kao što su zaštita okoliša, prirodno i kulturno naslijeđe, istraživanje i razvoj, javno zdravstvo te suzbijanje i borba protiv organiziranoga kriminala; osiguranje učinkovitosti i sigurnih granica te promicanje zajedničkih aktivnosti malih razmjera koje uključuju lokalne sudionike iz pograničnih područja.

Uz prekograničnu, transnacionalnu i međuregionalnu suradnju, vrlo je važna i makroregionalna suradnja. Makroregionalni pristup novi je oblik suradnje između susjednih zemalja u Europskoj uniji i izvan nje, kako bi se bolje iskoristili instrumenti poput strukturnih fondova, to jest da se sinergijom više instrumenata i politika za isti novac postigne veća dodana vrijednost. Na temelju toga nastala je inicijativa za stvaranje Jadransko-jonske makroregije, koja uključuje Italiju, Grčku, Sloveniju, Hrvatsku, Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu, Srbiju te Albaniju.

Zemlje buduće makroregije povezane su morem (osim Srbije), pa će njihove glavne teme biti ribarstvo, turizam, zaštita mora i okoliša, sigurnost i standard jadranskih luka, zaštita arheoloških nalaza, razvoj poljodjelstva na priobalnim prostorima, kao i malih i srednjih poduzeća vezanih uz obrađivanje zemlje u prostoru mediteranske klime te prevencija rizika koji nastaju zbog utjecaja klimatskih promjena. Sve te aktivnosti, koje su izrazito zanimljive razvojnim dionicima Zadarske županije, trebaju biti usmjerene prema poboljšanju koherentnosti, koordinaciji i usklađivanju politika i instrumenata, a radi postizanja zajedničkoga cilja – rasta kvalitete života.

U ovom su razmatranju obuhvaćene dosadašnje politike transnacionalne, prekogranične, makroregionalne i međuregionalne suradnje, kao i njezine perspektive u sljedećem planskom razdoblju od 2014. do 2020. godine.

EUROPSKA UNIJA I REGIONALNA POLITIKA

Regionalna politika jedna je od najstarijih zajedničkih politika Europske unije, a konceptualno je začeta još 1957. godine *Ugovorom o Europskoj ekonomskoj zajednici*, kada je

u preambuli Ugovora istaknuta želja država potpisnica *da osnaže jedinstvo svojih gospodarstava i osiguraju njihov skladan razvoj smanjivanjem razlika koje postoje među pojedinim regijama i smanjivanjem zaostalosti regija u nepovoljnijem položaju*.¹ Temelj za realizaciju regionalne politike jest financijska solidarnost država članica, koja se ostvaruje preraspodjelom sredstava uplaćenih u proračun Europske unije za manje razvijene zemlje i regije. Svrha navedene financijske preraspodjele jest smanjenje razlika među europskim regijama jačanjem gospodarske, socijalne i teritorijalne kohezije² – zato se ta politika i naziva kohezijskom politikom Europske unije.

Kohezijska politika Europske unije teži ostvarenju triju operativnih ciljeva³: (1) konvergenciji ili solidarnosti između regija, (2) regionalnoj konkurentnosti i zapošljavanju te (3) europskoj teritorijalnoj suradnji. Konvergencija ili solidarnost među regijama ima za cilj smanjivanje nejednake razvijenosti regija u Europskoj uniji, i to tako da pomaže regijama čiji je bruto domaći proizvod (BDP) po stanovniku manji od 75% BDP-a Europske unije. Regionalna konkurentnost i zapošljavanje cilj je kohezijske politike namijenjen regijama u tranziciji i razvijenijim regijama kako bi promicanjem konkurentnosti i otvaranjem novih radnih mjesta eliminirale preostale džepove siromaštva i svojim rastom i razvojem potaknule rast drugih regija. Ta dva operativna cilja u arhitekturi kohezijske politike do 2020. godine čine krajnji cilj kojim se želi potaknuti ulaganje u rast i radna mjesta. Treći operativni cilj, a ujedno i krajnji cilj kohezijske politike, jest europska teritorijalna suradnja. Njome se promiče prekogranična suradnja između država i regija Europske unije da bi se potaknule njihove zajedničke aktivnosti pronalaženja rješenja za zajedničke probleme.⁴ Glavni instrumenti osmišljeni za ostvarenje ciljeva kohezijske politike jesu strukturni fondovi⁵ i Kohezijski fond, a njima se mogu koristiti države članice Europske unije.

Pošto je 18. lipnja 2004. godine Republika Hrvatska stekla status zemlje kandidatkinje, postala joj je dostupna prva generacija pretpristupnih programa⁶ Europske unije namijenjenih jačanju kapaciteta zemlje za članstvo u Europskoj uniji. Godine 2007. programe prve generacije zamijenio je Instrument pretpristupne pomoći IPA (engl. *Instrument for Pre-accession assistance*) s ciljem pružanja pomoći državama kandidatkinjama i potencijalnim kandidatkinjama u njihovu usklađivanju i provedbi pravne stečevine Europske unije te priprema za iskorištavanje strukturnih fondova i Kohezijskoga fonda. Financijska vrijednost programa IPA za Republiku Hrvatsku od 2007. do 2013. godine iznosila je 997,6 milijuna eura, a od 1. srpnja 2013. godine Republika Hrvatska stekla je pravo na iskorištavanje Kohezijskoga fonda i strukturnih fondova.

1

Ugovor o europskoj ekonomskoj zajednici iz 1957. godine naziva se još Rimskim ugovorom i Osnivačkim ugovorom. U izvorniku je dostupan na mrežnoj stranici: http://ec.europa.eu/economy_finance/emu_history/documents/treaties/rometreaty2.pdf, 18. studenog 2013.

2

Savić, Z., Gelo, R., Bukovac S. (2013.): *Ususret fondovima kohezijske politike u Hrvatskoj*, Hrvatska gospodarska komora, Zagreb, 5-6.

3

Delegacija Europske unije u Republici Hrvatskoj: <http://delhrv.ec.europa.eu/?lang=hr&content=4400>, 18. studenog 2013.

4

Europska komisija – Opća uprava za regionalnu politiku (2011.): *Kohezijska politika 2014. – 2020. Ulaganje u rast i radna mjesta*, Ured za publikacije Europske unije, Luksemburg, 14.

5

Strukturni fondovi su Europski fond za regionalni razvoj (engl. *European Regional Development fund – ERDF*) i Europski socijalni fond (engl. *European Social fund – ESF*)

6

Pretpristupni programi prve generacije jesu PHARE, ISPA i SAPARD. Prije 2004. godine Republika Hrvatska rabila je programe pomoći OBNOVA i CARDS, dostupne zemljama koje nemaju status zemlje kandidatkinje za članstvo u Europskoj uniji.

EUROPSKA TERITORIJALNA SURADNJA – GRANICE KOJE ZBLIŽAVAJU

Europska teritorijalna suradnja jedan je od dvaju krajnjih ciljeva kohezijske politike Europske unije od 2014. do 2020. godine. Tim se ciljem izravno potiče neposredna suradnja između država i regija europskoga prostora da bi se iznašla zajednička rješenja za izazove koji danas sve češće prelaze granice regija i država. Europska teritorijalna suradnja osmišljena je kao okvir za razmjenu ideja, iskustava i pronalaženje rješenja problema kroz zajednički pristup na odgovarajućoj administrativno-teritorijalnoj razini. Europska unija teritorijalnu suradnju potiče i financira programima prekogranične, transnacionalne i međuregionalne suradnje. Od 2007. do 2013. godine Republika Hrvatska imala je priliku kroz IPA komponentu II – Prekogranična suradnja⁷ sudjelovati u šest programa prekogranične i dva programa transnacionalne suradnje te na taj način ostvariti suradnju s mnogim državama članicama Europske unije i državama korisnicama IPA programa. Programi suradnje u kojima je Hrvatska imala priliku sudjelovati jesu⁸:

- 1) programi prekogranične suradnje s državama članicama Europske unije: IPA program Jadranske prekogranične suradnje, IPA prekogranični program Mađarska – Hrvatska i IPA prekogranični program Slovenija – Hrvatska
- 2) programi prekogranične suradnje s državama korisnicama IPA programa: IPA prekogranični program Hrvatska – Srbija, IPA prekogranični program Hrvatska – Bosna i Hercegovina te IPA prekogranični program Hrvatska – Crna Gora
- 3) transnacionalni programi: Transnacionalni program za Jugoistočnu Europu (SEE) i Transnacionalni program Mediteran (MED).

Za projekte IPA komponente II koja se odnosi na teritorijalnu suradnju za Republiku Hrvatsku alocirano je ukupno 97,98 milijuna eura iz proračuna Europske unije za programsko razdoblje od 2007. do 2013. godine. Osnovni prioriteti IPA komponente II u navedenom razdoblju bili su: poticanje prekogranične suradnje, održiv razvoj okoliša, razvoj tržišta – gospodarski razvoj, poboljšanje suživota na vanjskim granicama Europske unije, poboljšanje kvalitete života u graničnim područjima te izgradnja kapaciteta lokalnih/regionalnih/nacionalnih institucija za provedbu EU-programa.⁹ Ulaskom Republike Hrvatske u Europsku uniju te restrukturiranjem programa teritorijalne suradnje za potrebe novoga sedmogodišnjeg programskog razdoblja od 2014. do 2020. Republika Hrvatska imat će priliku sudjelovati u ukupno trima bilateralnim programima suradnje s državama članicama Europske unije, dvama programima suradnje s članicama IPA II programa, četirima transnacionalnim te četirima međuregionalnim programima.

EUROPSKA TERITORIJALNA SURADNJA – PREGLED PROGRAMA U NOVOJ FINANCIJSKOJ PERSPEKTIVI¹⁰

Programi prekogranične suradnje u kojima će Republika Hrvatska imati priliku sudjelovati u novom planском razdoblju Europske unije nastali su na temeljima programa iz prethodnoga planskog razdoblja i kao takvi nastavak su suradnje država i njihovih pograničnih regija. Programi prekogranične suradnje Republike Hrvatske s državama članicama Europske unije predviđeni novim programskim razdobljem jesu:

- 1) Program prekogranične suradnje Mađarska – Hrvatska 2014.-2020.
- 2) Program prekogranične suradnje Slovenija – Hrvatska 2014.-2020.
- 3) Program prekogranične suradnje Italija – Hrvatska 2014.-2020.

Bilateralni prekogranični programi Mađarska – Hrvatska te Slovenija – Hrvatska u istom su okviru kao u prethodnom programskom razdoblju i znače dogradnju dosadašnjih rezultata i daljnje razmjene iskustava između dviju država sudionica programa. Bilateralni program Italija – Hrvatska 2014.-2020. zamjetna je novost u odnosu na prethodno programsko razdoblje, jer se suradnja dviju država odvijala uglavnom u kontekstu multilateralnog IPA programa Jadranska prekogranična suradnja.

Uz programe prekogranične suradnje s državama članicama, pogranična područja Republike Hrvatske nastaviti će suradnju s državama korisnicama IPA programa kroz programe:

- 1) IPA program prekogranične suradnje Hrvatska – Srbija 2014.-2020.
- 2) IPA program prekogranične suradnje Hrvatska – Bosna i Hercegovina – Crna Gora 2014.-2020.

IPA program prekogranične suradnje Hrvatska – Srbija dogradnja je programa iz prethodnoga planskog razdoblja, za razliku od trilateralnoga programa prekogranične suradnje Hrvatska – Bosna i Hercegovina – Crna Gora, koji će nastati spajanjem dvaju bilateralnih programa iz prethodnoga planskog razdoblja.

Prema prijedlogu Europske komisije za Republiku Hrvatsku vezanom uz pripremu i prioritete programskih dokumenta prekogranične suradnje za novo proračunsko razdoblje 2014.-2020., Europska komisija dala je naputak prema kojem bi se naglasak u prekograničnoj suradnji trebao staviti na: uklanjanje glavnih uskih grla u prometu, posebice na pomorskim granicama, uklanjanje sadašnjih zapreka u mobilnosti radne snage, povećanje potpore za istraživanje i razvoj, podržavanje razmjene *know-how* i zajedničkih inovativnih projekata, usmjeravajući se između ostalog i na sektor zdravstva, promicanje prilagodbe klimatskim promjenama i prevenciju rizika te promicanje

DAVOR LONIĆ, SANJA PERIČIĆ,
MARTINA MATEŠIĆ
ZADARSKA ŽUPANIJA U
KONTEKSTU MEĐUNARODNE
SURADNJE S POSEBNIM
OSVRTOM NA PERSPEKTIVE
UNUTAR JADRANSKO-JONJSKE
MAKROREGIJE

7

IPA se sastoji od pet komponenti. O komponentama IPA-e može se saznati više na mrežnim stranicama Središnje agencije za financiranje i ugovaranje projekata EU: www.safu.hr

8

Novota, S., Vlašić, I., Velinova, R., Geratliev, K., Borissova, O. (2009.): *Europski fondovi za hrvatske projekte - Priručnik o financijskoj suradnji i programima koje u Hrvatskoj podupire Europska unija*, Središnji državni ured za razvojnu strategiju i koordinaciju fondova Europske unije, Zagreb, 45 - 61.

9

Strukturni i investicijski fondovi: http://www.strukturnifondovi.hr/ipa_2, 19. studenog 2013.

10
Pregled programa prekogranične suradnje u novoj financijskoj perspektivi prema Strukturni i investicijski fondovi: http://www.strukturnifondovi.hr/transnacionalna_suradnja, 19. studenog 2013.

internacionalizacije maloga i srednjega poduzetništva.¹¹ Od 2013. godine Republika Hrvatska aktivno sudjeluje u pripremi programskih dokumenata budućih programa prekogranične suradnje, provedba kojih, uz iskorištavanje alociranih sredstava, počinje 2014. godini.

PROGRAMI TRANSNACIONALNE SURADNJE

U programskom razdoblju od 2007. do 2013. godine Republika Hrvatska sudjelovala je u dvama transnacionalnim programima (Jugoistočna Europa i Mediteran), dok je novim programskim razdobljem predviđeno sudjelovanje Hrvatske u čak četiri programa transnacionalne suradnje:

- 1) Program transnacionalne suradnje Mediteran 2014.-2020. nastavak je transnacionalne suradnje bez znatnijih promjena u obuhvatu geografskoga područja iz prethodnoga programskog razdoblja. Države koje su mogle sudjelovati u programu u prethodnom programskom razdoblju jesu: Cipar, Francuska, Grčka, Italija, Malta, Portugal, Slovenija, Španjolska i Ujedinjeno Kraljevstvo (Gibraltar), Hrvatska, Albanija, Bosna i Hercegovina te Crna Gora.
- 2) Program transnacionalne suradnje Središnja Europa 2014.-2020. nastavak je transnacionalne suradnje iz protekloga programskog razdoblja. U ovom programu sudjeluju Austrija, Njemačka, Poljska, Slovačka, Češka, Slovenija, Mađarska i Italija, a od 2014. godine mogućnost sudjelovanja u programu imat će i Hrvatska.
- 3) Program transnacionalne suradnje Dunav 2014.-2020. novi je program čije je programiranje pokrenuto uvodnim sastankom s Europskom komisijom održanim u siječnju 2013. godine. Program transnacionalne suradnje Dunav 2014.-2020. sadržajno će se vezati uz prioritetna područja Strategije Europske unije za dunavsku regiju te kao takav biti jedan od izvora financiranja Strategije. U teritorijalnom smislu program će obuhvaćati područje dunavske makroregije¹² utvrđeno Strategijom Europske unije za dunavsku regiju.
- 4) Program transnacionalne suradnje Jugoistočna vrata 2014.-2020. program je čije je programiranje pokrenuto uvodnim sastankom s Europskom komisijom održanim u siječnju 2013. godine. Uvodnim sastankom dogovoreno je da će se program jednim dijelom sadržajno vezati uz prioritetna područja Strategije Europske unije za Jadransko-jonsku regiju, odnosno da će sam program biti jedan od izvora financiranja Strategije.

Premda prioriteta ovih programa i geografska područja koja će oni obuhvaćati još uvijek nisu službeno utvrđeni za novo proračunsko razdoblje, Europska komisija je u naputku za Republiku Hrvatsku osobit naglasak stavila na promicanje prilagodbe klimatskim promjenama, prevenciju rizika te promicanje internacionalizacije maloga i srednjega

poduzetništva. Priprema programskih dokumenata navedenih programa suradnje još traje, a njihova provedba i iskorištavanje alociranih sredstava počat će u 2014. godini.¹³

PROGRAMI MEĐUREGIONALNE SURADNJE

Pristupanjem Europskoj uniji, Republika Hrvatska se prvi put, kao punopravna članica, aktivno uključuje u programe međuregionalne suradnje:

- 1) Program INTERACT III 2014.-2020. namijenjen je razmjeni iskustava upravljačkih struktura i ujednačavanju provedbenih alata u programima teritorijalne suradnje te kao takav predstavlja podršku drugim programima teritorijalne suradnje.
- 2) Program INTERREG VC 2014.-2020. namijenjen je razmjeni iskustava upravljačkih i provedbenih tijela nacionalnih operativnih programa te razmjeni dobre prakse na području zaštite okoliša, prometa i energetike.
- 3) Program ESPON 2014.-2020. namijenjen je razmjeni iskustava na području prostornoga planiranja te suradnji sveučilišta, odnosno visokoobrazovnih i znanstvenih institucija.
- 4) Program URBACT 2014.-2020. namijenjen je razmjeni iskustava gradova u izradbi razvojnih strateških dokumenata te njihovu povezivanju s nacionalnim prioritetima i strategijama.

MAKROREGIONALNA SURADNJA – NOVI PRISTUP TERITORIJALNOJ SURADNJI

Uz prekograničnu, transnacionalnu i međuregionalnu suradnju, vrlo je važna i makroregionalna suradnja. Makroregionalni pristup nastao je iz potrebe za kolektivnim odgovorom na pogoršanje stanja u okolišu Baltičkoga mora, prevladavanje zajedničkih zapreka te otključavanje potencijala regije. Kao odgovor na probleme Baltičke regije 2009. godine usvojena je Strategija Europske unije za Baltičku regiju.¹⁴ Makroregionalna strategija integrirani je okvir koji obuhvaća suradnju između susjednih zemalja u Europskoj uniji i izvan nje na istom geografskom području, potaknutu zajedničkim izazovima i koristima koje regije imaju od suradnje za ekonomsku, socijalnu i teritorijalnu koheziju toga područja.¹⁵ Europska unija prepoznala je važnost novoga pristupa suradnji te je definirala elemente koji čine temelje za uspostavu makroregija i makroregionalne suradnje: regionalni identitet, želja za zajedničkom strategijom i spremnost da se za njezino ostvarenje iznađu financijska sredstva. Nakon Strategije Europske unije za Baltičku regiju, u lipnju 2011. godine usvojena je nova makroregionalna strategija – Strategija Europske unije za Dunavsku regiju, koja geografski pokriva područje dunavskoga porječja, a

11

Position of the Commission Services on the development of Partnership Agreement and programmes in the Republic of CROATIA for the period 2014-2020:

http://ec.europa.eu/regional_policy/what/future/pdf/partnership/hr_position_paper.pdf, 20. studenog 2013.

12

Područje Dunavske makroregije obuhvaća 14 država dunavskog porječja: Njemačku, Austriju, Slovačku, Mađarsku, Hrvatsku, Srbiju, Rumunjsku, Bugarsku, Moldovu, Ukrajinu, Češku, Sloveniju, Bosnu i Hercegovinu i Crnu Goru.

13

Position of the Commission Services on the development of Partnership Agreement and programmes in the Republic of CROATIA for the period 2014-2020:

http://ec.europa.eu/regional_policy/what/future/pdf/partnership/hr_position_paper.pdf, 20. studenog 2013.

14

EU Strategy for the Baltic Sea Region: http://ec.europa.eu/regional_policy/cooperate/baltic/index_en.cfm, 21. studenog 2013.

15

E.g. Macro-regional strategies in the European Union (2009),

http://ec.europa.eu/regional_policy/cooperate/baltic/pdf/macoregional_strategies_2009.pdf, 21. studenog 2013.

u tijeku je izrada još jedne makroregionalne strategije – Strategija Europske unije za Jadransko-jonsku regiju, koja će obuhvaćati Italiju, Grčku, Sloveniju, Hrvatsku, Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu, Srbiju te Albaniju.¹⁶

REGIONALNA SAMOUPRAVA I PROGRAMI TERITORIJALNE SURADNJE – PRIMJER ZADARSKE ŽUPANIJE

Dogovori oko zajedničkih pitanja, razmjena ideja, iskustava i provedbi zajedničkih projekata najvažnije su koristi koje regije i države imaju od programa teritorijalne suradnje, a u službi glavnoga cilja kohezijske politike: gospodarske, socijalne i teritorijalne kohezije Europske unije. Kako bi regije i države maksimalizirale koristi koje proizlaze iz navedenih programa, moraju sudjelovati u definiranju njihovih prioriteta i uvjeta upotrebe sredstava; jačanju kapaciteta dionika na svojem području kako bi se uspješnije iskoristila sredstva; u rabljenju sredstava u skladu sa svojim razvojnim strategijama i, konačno, u evaluaciji programa te novom programiranju. Interese Republike Hrvatske u procesu programiranja i drugim fazama programskoga ciklusa zastupaju predstavnici nacionalne i regionalne upravne razine. Jedinice regionalne samouprave, odnosno razvojne agencije i druge pravne osobe koje djeluju na poslovima upravljanja regionalnim razvojem, imaju osobito važnu ulogu u cjelokupnom procesu, osiguravajući definiranje i provedbu programa bliže realnom izvoru potreba te samim time učinkovitije i svrsishodno iskorištavanje fondova. Interese Zadarske županije u programima prekogranične, transnacionalne i međuregionalne suradnje te drugim programima Europske unije zastupaju predstavnici upravnih odjela Zadarske županije i Razvojne agencije Zadarske županije ZADRA-e. Uloga koju te institucije imaju u sustavu iskorištavanja sredstava iz razvojnih fondova Europske unije višestruka je, a odnosi se na:

- 1) koordinaciju i jačanje kapaciteta dionika na svojem području kako bi se uspješnije iskoristila sredstva
- 2) pripremu i provedbu projekata koristeći se partnerskim pristupom
- 3) programiranje i provedbu programa.

Osnovni preduvjet za uspješno obavljanje tih poslova jest visokokvalificiran i stručan kadar. Zadarska županija je u samom početku svojeg angažmana na europskim fondovima odlučila pristupiti toj problematici razvijajući vlastite ljudske kapacitete, ponajprije kompetencije zaposlenika, što je put koji je duži, ali istodobno dugoročno donosi bolje rezultate i održiv je. Zaposlenici Zadarske županije na poslovima pripreme i provedbe projekata financiranih sredstvima Europske unije djeluju još od programa CARDS 2002., a broj zaposlenika aktivno uključenih u rad na projektima raste osnivanjem Razvojne agencije

2006. godine. Svi zaposlenici ZADRA-e te najmanje jedan zaposlenik po upravnom odjelu u Zadarskoj županiji stekli su znanje upravljanja projektnim ciklusom (PCM) pristupom logičkog okvira (LFA), što je preduvjet za projektno razmišljanje i pripremu projekata za financiranje sredstvima Europske unije. Nadalje, dio zaposlenika stekao je i dodatno obrazovanje za predavače, a sve s ciljem jačanja kapaciteta na lokalnoj i regionalnoj razini.

Uz rad na jačanju vlastitih kapaciteta, Zadarska županija i ZADRA aktivno djeluju na području jačanja kapaciteta dionika na svojem području da bi se što uspješnije iskoristila dostupna financijska sredstva. Primjereno tomu, te institucije kontinuirano djeluju na području informiranja i educiranja mnogih dionika. Samo u 2013. godini u organizaciji Razvojne agencije Zadarske županije ZADRA-e održano je 14 edukacija, od čega je 11 edukacija bilo vezano uz pripremu ili provedbu projekata financiranih sredstvima Europske unije.¹⁷ Posebna pozornost posvećena je edukaciji udruga civilnoga društva za iskorištavanje EU-fondova u financiranju njihovih aktivnosti. Sporazumom Zadarske županije i Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP) pokrenut je projekt edukacija civilnoga društva za upravljanje projektnim ciklusom. Kroz niz edukacija održanih u 2012. godini najmanje 100 članova raznih udruga s područja Zadarske županije dobilo je priliku steći znanje u osnovnom i naprednom PCM-u. Za potrebe pravodobnog informiranja o dostupnim sredstvima, otvorenim natječajima i predviđenim edukacijama, Zadarska županija i ZADRA koriste se raznim medijima, kao što su mrežne stranice institucija, društveni mediji i objave za medije, da bi se ti procesi približili svim akterima razvoja na ovom području.

Aktivno djelovanje Zadarske županije i ZADRA-e na izgradnji kapaciteta, onih vlastitih, ali i kapaciteta drugih dionika, neposredno je utjecalo na porast broja projekata koji se financiraju sredstvima Europske unije u Zadarskoj županiji. Na području Zadarske županije do sada je provedeno ili je u tijeku provedba ukupno 109 projekata koji su sufinancirani sredstvima EU-a u vrijednosti većoj od 80 000 000,00 eura. Od toga je Zadarska županija s Razvojnou agencijom bila nositelj, partner ili suradnik na 42 projekta, vrijednih oko 50 000 000,00 eura. Važnost prekogranične suradnje u takvom načinu financiranja razvojnih projekata može se procijeniti prema broju prekograničnih projekata u odnosu na ukupan broj projekata. Od 2007. do 2013. godine u provedbi 71 projekta sudjelovali su svi dionici na području Zadarske županije, od čega je 15 projekata financirano sredstvima programa prekogranične i transnacionalne suradnje iz IPA komponente II. No ako se u obzir uzmu projekti programa Europske unije,¹⁸ može se utvrditi da je u Zadarskoj županiji u provedbi bilo najmanje 40 projekata prekogranične suradnje, odnosno čak 56% projekata. Od programa CARDS do danas dionici s područja Zadarske županije sudjelovali su u primjeni 44 projekata prekogranične

DAVOR LONIĆ, SANJA PERIČIĆ,
MARTINA MATEŠIĆ
ZADARSKA ŽUPANIJA U
KONTEKSTU MEĐUNARODNE
SURADNJE S POSEBNIM
OSVRTOM NA PERSPEKTIVE
UNUTAR JADRANSKO-JONSKE
MAKROREGIJE

16

Report from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions concerning the added value of macro-regional strategies, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/communic/baltic/com_added_value_macro_region_strategy_en.pdf, 23. studenog 2013.

17

Izvor: Razvojna agencija Zadarske županije ZADRA d. o. o., 2013.

18

Programi Europske unije u kojima su Zadarska županija i dionici s njezina područja sudjelovali jesu Europa za građane, Mladi na djelu, CIP.

suradnje, pri čemu su surađivali s dionicima iz 23 europske države. Institucionalno gledano, Zadarska županija i ZADRA sudjelovale su u 20 projekata prekogranične suradnje i ostvarile suradnju sa 16 država u Europi.¹⁹ Na taj način Zadarska županija i ZADRA osigurale su mrežu suradnika i partnerskih institucija nužnu za prijavljivanje i provedbu projekata u financijskoj perspektivi. Unoseći elemente prepoznatljivosti Zadarske županije, grb i zastavu, te institucije pozicionirale su Zadarsku županiju na geografskoj karti Europske unije kao jedinstvenu regiju koja, zahvaljujući središnjem položaju na Jadranu, visokokvalitetnom kadru te razvijenoj infrastrukturi, predstavlja idealnoga, partnera u programima regionalne suradnje, gdje jamči ostvarenje postavljenih programskih ciljeva.

Osim u pripremi i provedbi projekata financiranih iz programa prekogranične i transnacionalne suradnje, predstavnici Zadarske županije neposredno su uključeni i u proces izradbe Operativnoga programa Prekograničnoga programa Hrvatska – Italija 2014. – 2020. te proces praćenja provedbe prekograničnih programa Jadranskoga prekograničnog programa i Prekograničnoga programa Hrvatska – Bosna i Hercegovina. Predstavnik Zadarske županije obnašat će i dužnost zamjenika člana tijekom 2014. godine i dužnost člana tijekom 2015. godine u Nacionalnom odboru za koordinaciju sudjelovanja Republike Hrvatske u programima transnacionalne i međuregionalne suradnje te makroregionalnim strategijama Europske unije od 2014. do 2020. Uz navedeno, predstavnici Zadarske županije aktivno sudjeluju u pripremi i izradbi Strategije za Jadransko-jonsku makroregiju, promičući i štiteći interese Zadarske županije.

PERSPEKTIVE ZADARSKE ŽUPANIJE UNUTAR JADRANSKO-JONSKE MAKROREGIJE

U lipnju 2013. godine Europska komisija podnijela je izvješće kojim se propituje dodana vrijednost makroregionalnih strategija. U izvješću je istaknuto da sadašnje makroregionalne strategije za svoj rad nisu osnivale nove institucije, nisu donosile nove propise, a projekte proizašle iz strategija financirale su iz dosadašnjih transnacionalnih programa. Od usvajanja Strategije za Baltičku makroregiju, na tom je području provedeno više od 100 projekata velikog razmjera te velik broj manjih projekata. Od usvajanja Strategije Europske unije za Dunavsku regiju više od 150 projekata proizašlih iz te suradnje trenutačno se provodi, a još je 400 projekata uzeto u razmatranje. Osim rezultata u smislu zajedničkih projekata, odluka, akcija i mreža, u izvješću se ističe pozitivan utjecaj ovog oblika suradnje na više područja: u donošenju razvojnih politika, boljoj koordinaciji i integraciji, boljoj suradnji među državama i regijama, znatnom doprinosu teritorijalnoj koheziji te promicanju upravljanja na više razina, što je u makroregionalnom pristupu

vrlo važno.²⁰ Sigurno je za Zadarsku županiju važno aktivno sudjelovati u izradbi i definiranju ciljeva i prioriteta buduće Jadransko-jonske makroregije, kojoj, zahvaljujući svojem središnjem položaju na Jadranu, ona neupitno pripada. U kolovozu 2013. godine predstavljena su četiri tematska stupa Jadransko-jonske strategije²¹:

- 1) Upravljanje inovativnim morskim i pomorskim rastom koji se odnosi na unapređenje održivoga gospodarskog rasta i radnih mjesta, kao i stvaranje poslovnih mogućnosti u plavom gospodarskom sektoru (akvakultura, ribarstvo, plave biotehnologije, morske i pomorske usluge itd.)
- 2) Povezivanje regija odnosi se na povezivanje makroregije i smanjenje udaljenosti otoka i ruralnih zajednica poboljšanim upravljanjem kopnenim i morskim koridorima (uključujući interoperabilnost načina prijevoza), energetskim mrežama te razvojem ekološki prihvatljivih načina prijevoza i opskrbe energijom
- 3) Očuvanje, zaštita i poboljšanje kvalitete okoliša regionalnih ekosustava i očuvanje njihove bioraznolikosti, zaštita ljudskoga zdravlja, racionalno upotreba prirodnih resursa; osiguranje cjelovitosti okoliša u okviru strategije
- 4) Povećanje atraktivnosti regije u smislu povećanja turističke atraktivnosti regije podržavajući održiv razvoj kopnenoga, obalnoga i pomorskoga turizma te očuvanje i promicanje kulturne baštine, između ostalog i poboljšanjem kvalitete turističkih usluga i promicanjem stvaranja zajedničkog regionalnog, u isto vrijeme smanjujući sezonsku potražnju i ograničavajući njezin utjecaj na okoliš.

Usporedbom navedenih stupova Jadransko-jonske strategije i ciljeva i prioriteta Županijske razvojne strategije Zadarske županije od 2011. do 2013. može se odrediti uloga koju će ta inicijativa imati za razvoj Zadarske županije (Tablica 1). Razvoj konkurentne poljoprivrede, ribarstva i akvakulture, razvoj ruralnih područja, razvoj i učinkovita upotreba prometne infrastrukture i usluga, unapređenje zaštite okoliša i povećanje energetske učinkovitosti, očuvanje, zaštita i održiva uporaba prirodne i kulturne baštine prioriteta su Zadarske županije²² koji će se u sljedećoj financijskoj perspektivi moći financirati iz Programa transnacionalne suradnje Jugoistočna vrata 2014.-2020., ali uz obveznu primjenu partnerskoga pristupa i suradnje u skladu s načelima makroregionalnoga pristupa. Zadarska županija je dosadašnjim aktivnostima u izradbi Strategije EU-a za Jadransko-jonsku regiju, ali i drugim programima prekogranične suradnje, pripremila okvir za svoj budući rast i razvoj, stvarajući visokokvalificiran radni kadar, rasprostranjenu mrežu suradnika te stvarajući identitet idealnoga partnera u svim oblicima regionalne suradnje. Aktivnosti zanimljive razvojnim dionicima Zadarske županije koje treba dalje poduzeti trebaju

19

Izvor: Upravni odjel za razvoj i europske procese Zadarske županije, 2013.

20

Report from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions concerning the added value of macro-regional strategies, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/communic/baltic/com_added_value_macro_region_strategy_en.pdf, 25. studenog 2013.

21

European Commission; Discussion-paper on a EU strategy for the Adriatic and Ionian region (EUSA-IR); 2013.

22

Županijska razvojna strategija Zadarske županije 2011. - 2013., Zadarska županija, 171-189.

biti usmjerene na poboljšanje koherentnosti, koordinacije i usklađivanja politika i instrumenata, a radi postizanja zajedničkoga cilja – rasta kvalitete života.

ZAKLJUČAK

Zadarska županija aktivno prati sve novosti vezane uz regionalni razvoj i aktivnim pristupom pokušava stvarati što bolje okružje i uvjete za ravnomjeran razvoj područja Zadarske županije u posebno osjetljivu razdoblju. U situaciji koja donosi potrebu potpuno novoga pristupa i razmišljanja o načinu realizacije razvojnih projekata čine se maksimalni naponi da bi se ti procesi približili svim akterima razvoja na ovom području. Posebni su se naponi ulagali da bi se Zadarska županija što aktivnijim pristupom kvalitetno pripremila za vrijeme kad su korisnicima u RH dostupna osjetno veća financijska sredstva za realizaciju razvojnih projekata.

Jedinice regionalne samouprave imaju osobito važnu ulogu u cjelokupnom procesu izradbe i provedbe programa, osiguravajući definiranje i provedbu programa bliže realnom izvoru potreba te samim time učinkovitije i svrshodno iskorištavanje fondova. Sigurno je za Zadarsku županiju važno da aktivno sudjeluje u izradbi i definiranju ciljeva i prioriteta svih programa u kojima vidi svoj inte-

Tematski stupovi Jadransko-jonske strategije	Ciljevi i prioriteti ŽRS Zadarske županije 2011. - 2013.
Upravljanje inovativnim morskim i pomorskim rastom	<ul style="list-style-type: none"> - Cilj 2.: razvoj konkurentnoga poduzetništva, turizma, poljoprivrede i ribarstva - Prioritet 2.1. Razvoj konkurentne poljoprivrede, ribarstva i akvakulture
Povezivanje regija	<ul style="list-style-type: none"> - Cilj 2.: razvoj konkurentnoga poduzetništva, turizma, poljoprivrede i ribarstva - Prioritet 2.2. Razvoj ruralnih područja - Cilj 4.: unapređenje zaštite okoliša i kvalitete života - Prioritet 4.3. Razvoj i učinkovito korištenje prometne infrastrukture i usluga
Očuvanje, zaštita i poboljšanje kvalitete okoliša	<ul style="list-style-type: none"> - Cilj 4.: unapređenje zaštite okoliša i kvalitete života - Prioritet 4.4. Unapređenje zaštite okoliša i povećanje energetske učinkovitosti
Povećanje atraktivnosti regije	<ul style="list-style-type: none"> - Cilj 3.: prepoznatljivost i očuvanje kulturne i prirodne baštine - Prioritet 3.1. Očuvanje, zaštita i održiva uporaba prirodne i kulturne baštine - Prioritet 3.2. Jačanje prepoznatljivosti kulturno-povijesne i prirodne baštine

res, uključujući onaj u budućoj Jadransko-jonskoj makroregiji, kojoj, zahvaljujući svojem središnjem položaju na Jadranu, ona neupitno pripada. Dosadašnjim aktivnostima u izradbi Strategije EU-a za Jadransko-jonsku regiju, ali i drugim programima prekogranične suradnje, Zadarska županija pripremila je okvir za budući rast i razvoj stvarajući visokokvalificiran radni kadar, rasprostranjenu mrežu suradnika i partnera te identitet Zadarske županije kao regije – idealnoga partnera u svim oblicima regionalne suradnje, gdje jamči ostvarenje postavljenih programskih ciljeva. Rezultat je to aktivnoga pristupa ne samo provedbi nego i planiranju razvoja te sudjelovanja u fazi programiranja s ciljem zaštite interesa Zadarske županije.

LITERATURA

- Delegacija Europske unije u Republici Hrvatskoj: <http://delhrv.ec.europa.eu/?lang=hr&content=4400>, 18. studenog 2013.
- EU Strategy for the Baltic Sea Region: http://ec.europa.eu/regional_policy/cooperate/baltic/index_en.cfm, 21. studenog 2013.
- European Commission; Discussion-paper on a EU strategy for the Adriatic and Ionian region (EUSAIR), 2013.
- Europska komisija – Opća uprava za regionalnu politiku (2011): Kohezijska politika 2014.-2020. Ulaganje u rast i radna mjesta, Ured za publikacije Europske Unije, Luksemburg, 14.
- Macro-regional strategies in the European Union (2009), http://ec.europa.eu/regional_policy/cooperate/baltic/pdf/macroregional_strategies_2009.pdf, 21. studenog 2013.
- Novota, S., Vlašić, I., Velinova, R., Geratliev, K., Borissova, O. (2009.): *Europski fondovi za hrvatske projekte - Priručnik o financijskoj suradnji i programima koje u Hrvatskoj podupire Europska unija*, Središnji državni ured za razvojnu strategiju i koordinaciju fondova Europske unije, Zagreb, 45-61.
- Position of the Commission Services on the development of Partnership Agreement and programmes in the Republic of CROATIA for the period 2014 - 2020: http://ec.europa.eu/regional_policy/what/future/pdf/partnership/hr_position_paper.pdf, 20. studenog 2013.
- Report from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions concerning the added value of macro-regional strategies, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/communic/baltic/com_added_value_macro_region_strategy_en.pdf, 23. studenog 2013.
- Savić, Z., Gelo, R., Bukovac, S. (2013.): Ususret fondovima kohezijske politike u Hrvatskoj, Hrvatska gospodarska komora, Zagreb, 5-6.
- Strukturni i investicijski fondovi: http://www.strukturnifondovi.hr/ipa_2, 19. studenog 2013.
- Ugovor o europskoj ekonomskoj zajednici (1957.): http://ec.europa.eu/economy_finance/emu_history/documents/treaties/rometreaty2.pdf, 18. studenog 2013.
- Županijska razvojna strategija Zadarske županije 2011.-2013., Zadarska županija, 171-189.

DAVOR LONIĆ, SANJA PERIČIĆ,
MARTINA MATEŠIĆ
ZADARSKA ŽUPANIJA U
KONTEKSTU MEĐUNARODNE
SURADNJE S POSEBNIM
OSVRTOM NA PERSPEKTIVE
UNUTAR JADRANSKO-JONSKE
MAKROREGIJE

TABLICA 1.

Usporedba tematskih stupova Jadransko-jonske strategije i ŽRS Zadarske županije 2011.-2013.

IZVOR: Razvojna agencija Zadarske županije ZADRA d. o. o.

PROSTORNO PLANIRANJE KAO PLATFORMA URAVNOTEŽENOGA AREALNOG NASPRAM POLARIZIRANOM RAZVITKU ZADARSKE REGIJE

Foto: fototeka Sveučilišta u Zadru

Nives Kozulić

Zavod za prostorno uređenje
Zadarske županije

Dolores Barić

Zavod za prostorno uređenje
Zadarske županije

UVOD

Prostorno planiranje jedna je od ključnih djelatnosti koja omogućuje uravnotežen razvoj Zadarske županije. Naime, kroz prostorno-plansku dokumentaciju postavljaju se kriteriji za arealni razvitak i vrednuju se svi dijelovi Županije. Cilj je ovoga rada upozoriti na kompleksnost prostornoga planiranja u Zadarskoj županiji i predstavljanje novih ideja kojima se nastoje unaprijediti manje razvijena područja. Rad je rezultat analize dosadašnje građe o prostornom planiranju, analize pojedinih statističkih podataka te sinteze proučene građe.

Najviše podataka i informacija o prostornom planiranju nalazi se u dokumentima na državnoj razini, kao što su *Zakon o prostornom uređenju i gradnji*, *Program prostornog uređenja Republike Hrvatske* i *Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske*. Nadalje, vrijedne informacije pronalaze se u djelima A. Marinović-Uzelca (2001.) i M. Štimca (2010.). Osim o teoriji prostornoga planiranja, ta djela sadrže i informacije o praksi prostornoga planiranja.

PROSTORNO PLANIRANJE – POJAM I DEFINICIJA

Pod pojmom prostorno planiranje razumijeva se *optimalan raspored ljudi, dobara i djelatnosti na teritoriju radi njegove optimalne upotrebe* (Marinović-Uzelac, 2001., 12). Prostorno planiranje razvilo se iz urbanizma, no prostorni i urbanistički plan nisu sinonimi. *Prostorni plan* bavi se uređenjem ukupnoga prostora, tj. teritorija, a *urbanistički plan* unutarnjim prostornim uređenjem naselja i gradova (Marinović-Uzelac, 2001.).

Prostorno planiranje provodi se raznim dokumentima, prostornim planovima i stručnim podlogama kojima se određuje svrhovita organizacija, upotreba i namjena prostora te mjerila i smjernice za uređenje i zaštitu prostora. Budući da u njemu sudjeluju razni akteri, prostorno planiranje vrlo je kompleksno. Prostornim se planom usklađuju interesi korisnika prostora, a sve na načelima zaštite okoliša i poštivanja vlasništva (Slika 1).

Prostorni planovi dijele se na strateške i provedbene. Strateškim prostornim planovima određuju se smjerni-

SLIKA 1.

Upotreba i namjena prostora na primjeru Zadarske županije

IZVOR: Izmjene i dopune Prostornoga plana Zadarske županije, 2006.

ce i načela razvoja, a u njih se svrstavaju prostorni plan područja posebnih obilježja, prostorni plan županije i prostorni plan općine. Provedbeni prostorni planovi jesu neposredno provedivi planovi kojima se određuju detaljni uvjeti uređenja, gradnje, upotrebe i zaštite prostora (Štimac, 2010.). U provedbene prostorne planove ubrajaju se generalni urbanistički plan, urbanistički plan, detaljni plan i urbanistički projekt.

STRUKTURA I HIJERARHIJA DOKUMENATA PROSTORNOG UREĐENJA U REPUBLICI HRVATSKOJ

Dokumenti prostornog uređenja državne razine su *Strategija prostornog uređenja*, *Program prostornog uređenja Republike Hrvatske* te prostorni planovi područja posebnih obilježja. Dokumenti prostornog uređenja na područnoj (regionalnoj razini) su prostorni plan županije odnosno Grada Zagreba, a dokumenti prostornog uređenja lokalne razine su prostorni plan uređenja velikog grada, grada odnosno općine, urbanistički plan uređenja i detaljni plan uređenja.

Pravne okvire za prostorno planiranje u Republici Hrvatskoj čine *Zakon o prostornom uređenju i gradnji*, *Strategija prostornog uređenja* i *Program prostornog uređenja*. **Zakonom** se uređuje sustav prostornog uređenja i gradnja, nadležnosti tijela državne vlasti i tijela jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave u upravnim i drugim postupcima, te upravni i inspekcijski nadzor (*Zakon o prostornom uređenju i gradnji*, 2007., 2009., 2011., 2012.). Prema Zakonu, prostornim uređenjem se ostvaruju pretpostavke za unaprijeđenje gospodarskih, društvenih, prirodnih, kulturnih i ekoloških polazišta održivog razvitka u prostoru Republike Hrvatske kao osobito vrijednom i ograničenom nacionalnom dobru na načelu integralnog pristupa prostornom planiranju. **Strategija** određuje dugoročne ciljeve prostornog razvoja i planiranja u skladu s ukupnim gospodarskim, društvenim i kulturnim razvojem te sadrži osnove uređenja prostora i okoliša države i usmjeruje izgradnju svih elemenata djelatnosti koji se pojavljuju na prostoru države (*Strategija prostornog uređenja RH* 1997., 166). **Programom** se utvrđuju mjere i aktivnosti za provođenje strategije. Sadrži, osim pobliže određenih ciljeva razvoja u prostoru, još kriterije i smjernice za uređenje prostornih i drugih cjelina te prijedlog prioriteta za ostvarivanje ciljeva prostornog uređenja, a na temelju prirodnih, gospodarskih, društvenih i kulturnih polazišta određuje osnovu za organizaciju, zaštitu, upotrebu i namjenu prostora, zaštitu i unaprijeđenje okoliša, sustav središnjih naselja i sustav

razvojne državne infrastrukture (*Strategija prostornog uređenja RH* 1997., 17).

Osnovni ciljevi prostornog razvoja Republike Hrvatske jesu:

1. osnažiti prostorno-razvojnu strukturu države
2. povećati vrijednost i kvalitetu prostora i okoliša
3. racionalno rabiti i zaštititi nacionalna dobra
4. poštovati zajednička obilježja i osobitosti područja
5. razvijati infrastrukturne sustave
6. osigurati učinkovitost sustava prostornog uređenja
7. usmjeriti prostorno-razvojne prioritete (*Program prostornog uređenja Republike Hrvatske*, 1999.).

Među glavna prostorno-razvojna i planska usmjerenja prostornog uređenja ubrajaju se stanovništvo, naselja, gospodarski sustavi i društvene djelatnosti u prostoru, infrastrukturni sustavi (prometni sustav, energetski sustav, vodnogospodarski sustav), zaštita okoliša, prirodnih i kulturno-povijesnih vrijednosti prostora (*Strategija prostornog uređenja RH*, 1997.).

Valja napomenuti da prostorno planiranje u Republici Hrvatskoj ima i nekih nedostataka, među kojima se posebno ističe dugotrajna procedura donošenja prostornih planova te nepovezanost donošenja prostorno-planske dokumentacije i njezine realizacije. Naime, izražena je neodgovornost jedinica lokalne samouprave prema prostornom planiranju, koja se očituje ponajprije u nedostatnoj pripremi zemljišta, odnosno smanjenoj ekonomskoj moći potrebnom za realizaciju.

PROSTORNO UREĐENJE ZADARSKE ŽUPANIJE

Prostorno uređenje Zadarske županije definirano je *Prostornim planom Zadarske županije*, koji polazi od ustrojstva sustava prostornog uređenja i dokumenata prostornog uređenja utvrđenih *Zakonom o prostornom uređenju*. Zadarska županija složena je prostorna struktura s izrazitim posebnostima i raznolikostima, a obuhvaća površinu od 3643 km², koju je 2011. godine naseljavalo 170 017 stanovnika (*Prostorni plan Zadarske županije – Izmjene i dopune*, 2006., URL1). Obuhvaća 34 jedinice lokalne samouprave, od čega 6 čine gradovi,¹ 28 općine.²

Zadarska županija smještena je tako da obuhvaća visoko gorsko zaobalje i primorje te tako povezuje važne dijelove primorske i kontinentalne Hrvatske. Županiji pripada i oko 3632,9 km² morske površine Jadrana (11,6% hrvatskoga mora), koji od najstarijih vremena ima važno prometno i gospodarsko značenje u razvoju ovoga prostora (*Prostorni plan Zadarske županije*, 2004., 8). Geografski se posebno se ističu Ravni kotari s fasadno položenom obalom zadarsko-biogradskega primorja, tj. zadarskom urbanom regijom, te mnogi otoci zadarskoga akvatorija,

1
Benkovac, Biograd (na Moru), Nin, Obrovac, Pag i Zadar

2
Bibinje, Galovac, Gračac, Jasenice, Kali, Kolan, Kukljica, Lišane Ostrovičke, Novigrad, Pakoštane, Pašman, Polača, Poličnik, Posedarje, Povljana, Preko, Privlaka, Ražanac, Sali, Stankovci, Starigrad, Sukošan, Sveti Filip i Jakov, Škabrnja, Tkon, Vir, Vrsi i Zemunik Donji.

od Kvarnerića do Murterskoga mora (*Prostorni plan Zadarske županije, 2004.*). Između planina Velebita i Ličke Plješivice te niskih Ravnih kotara položena su pobrđa i krške zaravni Bukovice i Like, dok Velebit dijeli i spaja primorski dio s gorskim i brdskim predjelima istočnoga dijela ličko-krbavskoga prostora s gornjim Pounjem.

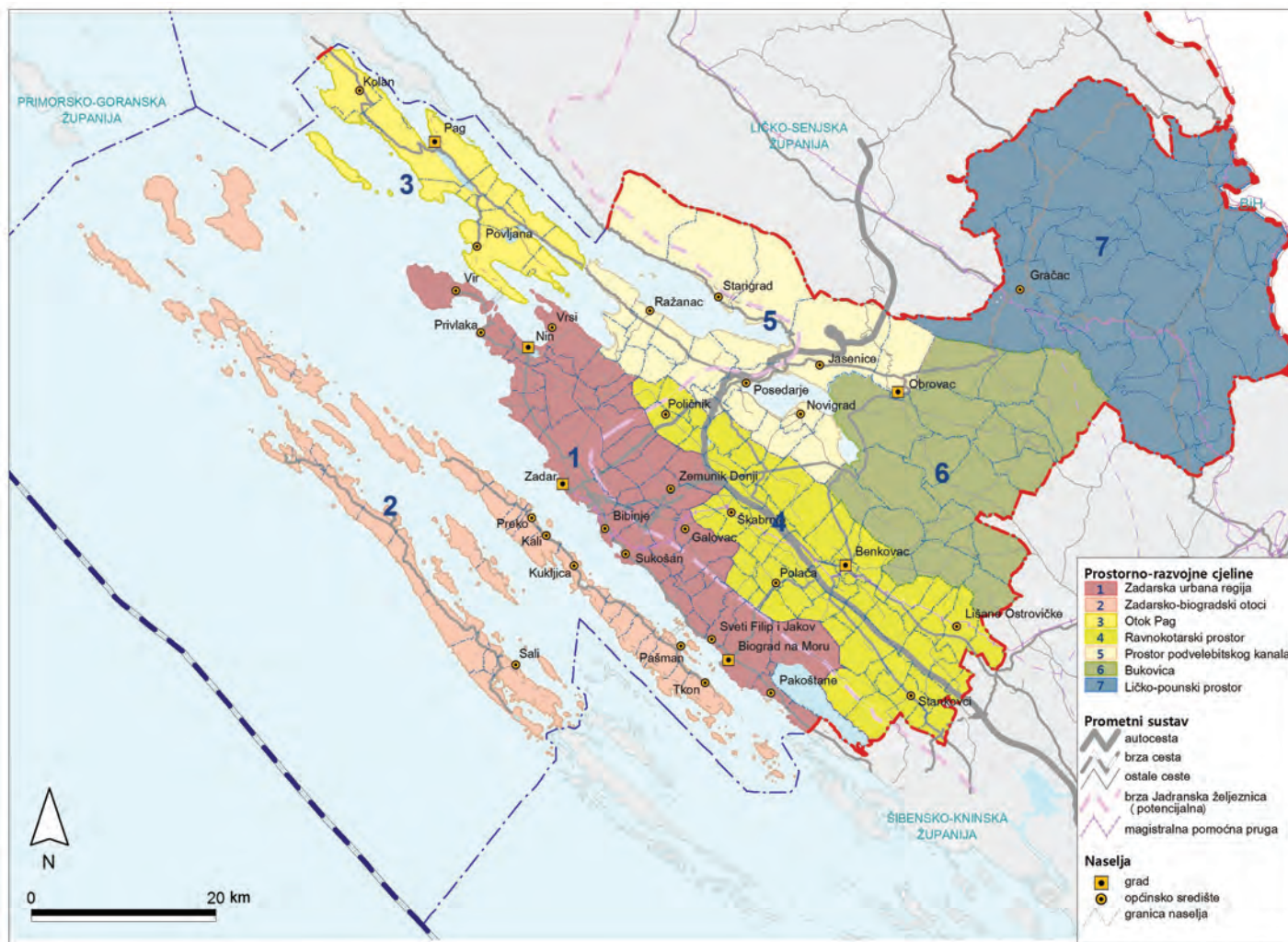
Prostorno-razvojne cjeline	Površina (km ²)	Broj stanovnika		Gustoća naseljenosti	
		2001.	2011.	2001.	2011.
Zadarska urbana regija	526,63	106 448	111 556	202,13	211,83
Zadarsko-biogradski otoci	374,35	12 559	12 307	33,55	32,88
Otok Pag	208,68	5 063	5 396	24,26	25,86
Ravni kotari i zaobalje	568,35	17 871	18 515	31,44	32,58
Podvelebitski kanal	489,02	11 774	12 196	24,08	24,94
Bukovica	525,95	4 408	5 357	8,38	10,19
Ličko-pounski prostor	948,68	3 923	4 690	4,14	4,94

TABLICA 1.
Prostorno-razvojne cjeline Zadarske županije

IZVOR: Izračunano prema: URL1, Prostorni plan Zadarske županije – Izmjene i dopune (2006.)

Budući da je prostor Zadarske županije neujednačen po prirodno-geografskim, gospodarskim, urbanim, prometnim i drugim obilježjima, njegov se razvoj ne može jedinstveno planirati. U njezinu se sastavu nalaze prostori s velikim gospodarskim, demografskim i prirodnim mogućnostima razvitka, ali i prostori koji niz godina imaju osjetnih razvojnih poteškoća. Zbog ovakvih okolnosti, prostor

SLIKA 2.
Prostorno-razvojne cjeline Zadarske županije

- 3
Odnosi se na dio koji pripada Zadarskoj županiji.
- 4
Briševo, Dračevac Ninski, Murvica i Murvica Gornja.
- 5
Bez naselja: Bjelina, Brgud, Bruška, Karin Donji, Lisičići, Medvida i Popovići.

Zadarske županije dijeli se na sedam prostorno-razvojnih cjelina (*Prostorni plan Zadarske županije, 2006.*):

1. zadarska urbana regija
2. zadarski otoci (zadarsko-biogradski otoci)
3. otok Pag³
4. Ravni kotari i zaobalje
5. Podvelebitski kanal
6. Bukovica
7. ličko-pounski prostor (Slika 2).

Zadarska urbana regija obuhvaća obalni prostor Grada Zadra (bez otočnoga dijela) te općine Vir, Privlaka, Nin, Poličnik (dio),⁴ Zemunik Donji, Bibinje, Sukošan, Galovac, Sv. Filip i Jakov, Biograd na Moru i Pakoštone. Površina te regije iznosi 526,63 km² (14,45% površine Županije), a u njoj je 2011. godine živjelo 111 556 stanovnika (Tablica 1). Obuhvaćeni prostor gravitira Zadru i Biogradu, dobro je prometno povezan i primjećuje se cirkulacija stanovništva.

Regija zadarsko-biogradskih otoka osjetljiv je prostor u prostorno-razvojnom i demografskom smislu (*Prostorni plan Zadarske županije, 2006.*). Obuhvaća 374,35 km² površine i 12 307 stanovnika (2011.). Iako otočni prostor obilježava demografska starost stanovništva i smanjeni radni kontingent, otoci Ugljan i Pašman razvijaju se

kao prigradske zone Zadra i Biograda. Prisutne su dnevne migracije s otoka na kopno, ali i s kopna na otok zbog postojanja industrije i ugostiteljstva.

Zadarskoj županiji pripada jugoistočni dio *otoka Paga*, koji čine Grad Pag te općine Kolan i Poveljana. Regija obuhvaća 200,17 km² i 5396 stanovnika. Nakon pripajanja Zadra Kraljevini Italiji, tj. nakon Prvoga svjetskog rata, pa sve do izgradnje Paškoga mosta otok je gravitirao Rijeci kao administrativnom, gospodarskom i kulturnom središtu, no bolje povezivanje sa zadarskom regijom preusmjerilo je razvojne tokove prema Zadru. Otok Pag ima znatne razvojne mogućnosti, no zapreka njihovu iskorištavanju jest relativno malobrojno stanovništvo (*Prostorni plan Zadarske županije*, 2006.).

Ravnokotarski zaobalni prostor najveći je dio prirodno-geografske cjeline Ravnih kotara, jedne od najvećih koncentracija poljoprivrednoga zemljišta u Južnoj Hrvatskoj. Ta prostorno-planska regija obuhvaća šest općina (Benkovac,⁵ Lišane Ostrovičke,⁶ Stankovce, Polaču, Škabrnju, Poličnik⁷), a zauzima 568,35 km² površine i 18 515 stanovnika (Tablica 1). Regija je doživjela velike promjene u demografskoj strukturi stanovništva nakon 1991. godine te se o tome posebno vodi računa prilikom planiranja prostora. Budući da je riječ o vrlo vrijednom poljoprivrednom području, važno je omogućiti revitalizaciju prostora uz pomoć prostorno-planske dokumentacije.

Prostorno-plansku regiju *Podvelebitskoga kanala* čini pet općina smještenih na sjevernoj i južnoj strani Podvelebitskoga kanala te uz Novigradsko more (Stari-grad, Jasenice, Novigrad, Posedarje, Ražanac). Obuhvaća 489,02 km² površine, a u njoj je 2011. godine živjelo 12 196 stanovnika. Regija je vrijedan rezidencijalno-turistički prostor, a obiluje i poljoprivrednim i vodnim resursima.

Prostorno-planska regija *Bukovica* zauzima prostor južnoga velebitskog pobrđa, a administrativno obuhvaća dijelove Grada Benkovca⁸ i Općine Lišane Ostrovičke⁹ te Grad Obrovac. Ta prostorno-planska regija obuhvaća 525,95 km², a 2011. godine imala je 5357 stanovnika. Bukovica je područje rijetke naseljenosti, a smatralo se jednim od najnerazvijenijih dijelova bivše države te ju se pokušalo nasilno industrijalizirati. Takva su nastojanja prekinuta stečajem Tvornice Glinice u Obrovcu.

Ličko-pounskoj prostorno-razvojnoj regiji pripada područje administrativne Općine Gračac. Obuhvaća površinu od 948,68 km², a prema popisu stanovništva iz 2011. godine na tom je području živjelo 4690 stanovnika (URL 1.). Osnovna potreba te regije jest *jačanje jednoga vlastitog razvojnog centra koji bi mogao preuzeti značajan dio razvojnih funkcija toga prostora* (*Prostorni plan Zadarske županije*, 2006., 23).

Prostorni plan Zadarske županije sadrži prostorne uvjete kao okvire aktivnosti u prostoru, dispoziciju gos-

podarskih aktivnosti s obzirom na prostorne entitete te osnovne parametre za sve vrste gospodarskih aktivnosti važnih za Županiju. U Županiji su jasno uočljiva razna mjerila, gustoće aktivnosti i urbane tipologije. U ukupnosti županijskoga prostora oni čine harmoničnu cjelinu u kojoj svaki prostorni entitet ima jasno raspoznatljivo mjerilo, a ono se temelji na njegovim prirodnim i povijesnim obilježjima. Mjerilo ukupne strukture županije tradicionalno je i očuvano do danas, bez obzira na populacijske i tehnološke promjene. To su osnovna obilježja prostora koja su podloga budućem razvoju županije, a gospodarska slika Županije sastavni je dio županijskoga prostornog plana. U uvjetima za upotrebu prostora definirane su lokacije aktivnosti te uvjeti gradnje na tim prostorima. To je načelo provedeno kroz sve niže razine dokumenata prostornog uređenja, čime je osigurano kvalitetno provođenje planova, s obzirom na uređenje zemljišta, gradnju objekata i potrebnu infrastrukturu.

STANJE PROSTORNO-PLANSKE DOKUMENTACIJE NA PODRUČJU ZADARSKE ŽUPANIJE

Dokumenti prostornog uređenja u funkciji su razvoja Zadarske županije. Opći ciljevi razvoja definirani su *Prostornim planom Zadarske županije*, a posebni prostornim planovima uređenja gradova i općina. Temeljne razvojne pretpostavke usklađene su za sve razine prostornoga planiranja. Planovi sadrže analize stanja, načela razvoja, razvojne ciljeve, prostornu dispoziciju i uvjete upotrebe prostora kojima se omogućuje jačanje konkurentnosti i realizacija vlastitih razvojnih potencijala.

Sve administrativno-teritorijalne jedinice Zadarske županije obuhvaćene su gradskim i općinskim planovima (Slika 3). Prostorni planovi gradova i općina temeljni su dokumenti razvoja lokalne samouprave, kojima se u prvom redu određuju građevinska područja te predstavljaju prvu plansku razinu s koje se može obavljati neposredna provedba. Na temelju odredbi prostornoga plana grada/općine izrađuju se ostali provedbeni prostorni planovi – urbanistički plan uređenja i detaljni plan uređenja.

Urbanističkim planom uređenja detaljnije se određuje prostorni razvoj naselja ili dijela naselja s osnovom prostornih i funkcionalnih rješenja, uvjeta i oblikovanja pojedinih prostornih cjelina naselja (*Zakon o prostornom uređenju i gradnji*, 2007., 2009., 2011., 2012.). Nadalje, detaljni plan uređenja detaljno razrađuje uvjete za gradnju i uređenje pojedinih zahvata u prostoru. Na području Zadarske županije trenutačno je oko 300 urbanističkih i detaljnih planova uređenja na snazi ili u izradbi.

6
 Bez naselja Dobropoljci.
 7
 Lovinac, Poličnik, Gornji Poličnik, Rupalj, Suhovare i Visočane.
 8
 Bjelina, Brgud, Lisičići, Popovići, Karin Donji, Bruška i Medvida.
 9
 Dobropoljci.

SLIKA 3.
**Teritorijalno
ustrojstvo
Zadarske
županije**

PROSTORNO-PLANSKO VREDNOVANJE RAVNIH KOTARA

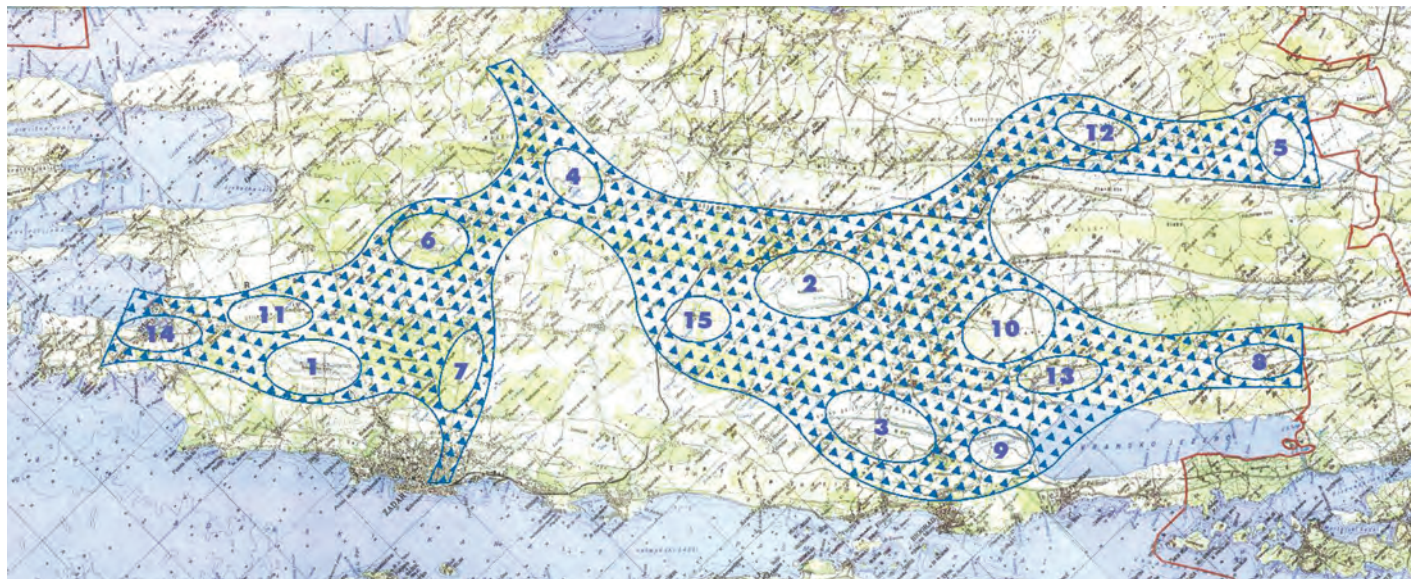
Ravnokotarski zaobalni prostor čini najveći dio prirodno-geografske cjeline Ravnih kotara, a obuhvaća 6 administrativno-teritorijalnih jedinica s ukupno 55 naselja, u kojima je prema popisu stanovništva 2011. godine živjelo 18 515 stanovnika. Na početku 21. stoljeća ovaj je prostor doživio brojne promjene, ponajviše zahvaljujući izgradnji autoceste A1 s odvojkom za Luku „Zadar“ i izgradnji novoga te obnovi staroga Masleničkog mosta (Mattioni, Kozulić, 2011.). Zahvaljujući restrukturiranju poljoprivrede, stvaranju gospodarskih zona te novim vrstama turizma, ovaj prostor poprima urbane značajke.

Iako je *Prostorni plan Zadarske županije* općinska središta i gradove definirao kao generatore razvoja, može se planirati mreža novih djelatnosti u kojoj bi svaka općina ili grad imali barem jednu poslovnu zonu, a novi oblici poljoprivredne proizvodnje bili bi povezani s općinskim/gradskim središtima. Prostorno-planskom dokumentacijom odredile bi se nove programske cjeline – parkovi. Parkovi bi tako predstavljali „otoke“ visoke koncentracije i visoke uređenosti svojih, iz okoliša izdvojenih, urbanih sustava (Mattioni, Kozulić, 2011., 11). Nadalje, takvi

bi parkovi bili zone namijenjene jednoj aktivnosti, poput proizvodnje, sporta ili rekreacije. Na području Ravnih kotara može se formirati pet tipova parkova (Mattioni, Kozulić, 2011.):

1. agroturistički parkovi
2. poslovni (industrijski) parkovi
3. sportski parkovi
4. arheološki parkovi
5. etnoparkovi.

Agroturistički parkovi temeljili bi se na povezanosti poljoprivrede kao dominantne djelatnosti i turizma, a uključivali bi i mogućnost znanstveno-istraživačkog rada. Kao agro-turistički parkovi planirali bi se Bokanjačko blato, Nadinsko blato, Vransko polje i polje Bara. Poslovni (industrijski) parkovi povezivali bi poljoprivredne servise, trgovačke centre, ugostiteljske objekte, a u prostor Ravnih kotara uvele bi novu prometnu i komunalnu infrastrukturu. U Zadarskoj županiji poslovni parkovi bili bi Grabi, Murvica i Stankovci. Mreža sportskih parkova uključivala bi uz osnovne sportske programe i druge kompatibilne djelatnosti, poput turizma, a njihovo razvijanje napose je pogodno na lokacijama Baštijunski brig, Gradina i Miranje Donje te Ninski stanovi. Arheološki parkovi uključivali bi sustav u čijem bi središtu bilo arheološko nalazište

oko kojeg bi se razvijali programi za širenje društvenoga značenja lokaliteta (Mattioni, Kozulić, 2011.). Takvi arheološki parkovi bili bi Asseria, Vrana i Nin. Postojanje etnoparkova oslanjalo bi se na seoski turizam, a u njima bi se prikazivao tradicionalni način života. U Općini Škabrnja kao etnopark formirao bi se Prkos.

ZAKLJUČAK

Prostorno planiranje u Zadarskoj županiji provodi se prostorno-planskim dokumentima koji određuju svrhovitu organizaciju, upotrebu, namjenu i zaštitu prostora. Najvažniji dokument jest *Prostorni plan uređenja Zadarske županije*, kojim su definirani opći ciljevi razvoja. Budući da je Zadarska županija kompleksna po geomorfološkim, gospodarskim, urbanim, prometnim i drugim obilježjima, dijeli se na sedam prostorno-razvojnih cjelina. Županija je dobro pokrivena prostorno-planskom dokumentacijom, odnosno na snazi su 33 općinska/gradska plana uređenja te je gotovo 300 urbanističkih i detaljnih planova uređenja na snazi ili u postupku izradbe.

Uvođenjem pojma „parka“ u prostorne i gospodarske planove pridonijelo bi se gospodarskom razvitku ruralnih područja, što se vidi na primjeru Ravnih kotara. Parkovi bi predstavljali zone visoke uređenosti, a bili bi namijenjeni pojedinim aktivnostima. Prostorno-planskom dokumentacijom trebalo bi se omogućiti stvaranje barem jednoga parka po administrativno-teritorijalnoj jedinici. Na primjeru Ravnih kotara prikazano je kako prostori obiluju raznim međusobno komplementarnim aktivnostima te kako u prostornom planiranju treba posebno prilaziti svakoj pojedinoj cjelini.

IZVORI

URL: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, <http://www.dzs.hr>

LITERATURA

- Mattioni, V., Kozulić, N. (2011.): *Urbani krajolik Ravnih kotara*, Zavod za prostorno uređenje Zadarske županije, Zadar.
- Marinović-Uzelac, A. (2001.): *Prostorno planiranje*, Dom i svijet, Zagreb.
- Program prostornog uređenja Republike Hrvatske* (1999.), Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja, Zavod za prostorno planiranje, Zagreb.
- Prostorni plan Zadarske županije – Izmjene i dopune* (2006.), Zavod za prostorno uređenje Zadarske županije, Zadar.
- Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske* (1999.), Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja, Zavod za prostorno planiranje, Zagreb.
- Štimac, M. (2010.): *Prostorno planiranje u praksi*, Sveučilište u Rijeci, Rijeka.
- Zakon o prostornom uređenju i gradnji*, Narodne novine br. 76/07., 38/09., 55/11., 90/11., 50/12.

SLIKA 4.

Parkovi na području Ravnih kotara:
1. Bokanjačko blato, 2. Nadinsko blato, 3. Vransko polje, 4. Baštice, 5. Polje Bara; 6. Grabi, 7. Murvica, 8. Stankovci, 9. Baštijunski brig, 10. Gradina i Miranje Donje, 11. Ninski stanovi, 12. Asseria, 13. Vrana, 14. Nin, 15. Prkos

IZVOR: Mattioni, Kozulić, 2011., 18

SUMMARY

SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT POTENTIALS OF THE ZADAR COUNTY

Josip Faričić

Department of Geography, University of Zadar

INTRODUCTORY OBSERVATIONS

Zadar County was established by an administrative-territorial organization of the Republic of Croatia in 1992 (respectively in 1997), by which the centuries-old significance of Zadar as a prominent administrative, economic, demographic, cultural and scientific centre that brings together a large part of northern Dalmatia and southern part of the Lika-Krbava area was acknowledged.

With an area of 3641.91 km² Zadar County accounts for 6.5% of Croatian territory. Moreover, the County also has a 3845.00 km² of local waters, which makes 12.4% of the sea surface over which Croatia has full sovereignty. Given the 170,017 residents identified during the last census (2011), the population of Zadar County makes 4% of the demographic Croatian contingent.

The geographically diverse region of Zadar County has many natural and social resources that allow a complementary economic development. The basic objective of the development is a sustainable management of space, **preservation and appropriate social and economic evaluation** of the rich natural and cultural heritage and the creation of new values that contribute to the quality of life of residents of the region. Of course, the developmental potentials of the Zadar region should be considered with regard to the needs and the possibilities of development of entire Croatia, but also of the adjoining European Adriatic, Alps and the Danube region, in many ways defined by the strategic planning documents of the European Union (in particular the Europe 2020 Strategy) which encourages a **smart, sustainable and inclusive** development.

In the Croatian and European constellation, the region of Zadar has the opportunity, the right and the obligation to define its position within the complex spatial system to which it belongs. Zadar County deserves considerate treatment in relevant government structures, with no special privileges, but with respect for past achievements, actual needs and obvious potential. Therefore, it is a justified expectation that the relevant national authorities recognize and support all these efforts, which are based on real resources and promising possibilities for development of the central and strategically important Croatian littoral county.

Stipe Zrilić

Zadar County

Ante Bralić

Department of History, University of Zadar

THE POSITION OF ZADAR COUNTY IN THE ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL ORGANIZATION OF CROATIA

Local self-government (in the broadest sense) is a part of the political system of the state, since the central authorities of each state, due to the need to organize the area and to perform a multitude of public functions that a modern state has, never perform all the functions in a particular area. Consequently, there is a certain form of self-government at the lower levels. The functions and structure of local government in each state are part of its overall administrative and political system. The term self-government is used here in the broadest sense of the word, and that term is not the same in certain states. As far as the structure of local government is concerned, emphasis is placed on how many degrees there are in the system (one, two or more degrees), and whether it is a monotypic or polytypic system of local government, considering the functions it performs. A particularly important topic is the optimal size of local government areas, or the population of an individual unit. This question has, in principle, a rather complex meaning and it is differently resolved in different states.

The present-day administrative system has its prehistory, which should be respected as an important experience in the reform of local government. Therefore, special attention will be dedicated to the position of Croatian counties as a local (regional) self-government. The Republic of Croatia consists of twenty counties and the City of Zagreb, and one of these units is Zadar County.

The current system of local and regional government in its essentiality was established after the first democratic elections in 1990, and with the adoption of "Christmas" Constitution from the same year, in which the right to the local self-government is guaranteed and the county is designated as a unit of local government. The structure and the scope of county authorities are regulated by law, so in that sense, the Law on Local Government and Administration was adopted. Territorial structure is arranged in 1992, with the Law on Counties, Cities and Municipalities in the Republic of Croatia. After that, in 1993, the first local elections were held according to the new territorial organization. Over time, there have been several changes in the law which changed the position, the scope and the manner of election of local and regional government. After the war, by the Law on Counties, Cities and Municipalities in the Republic of Croatia from 1997, the previous Zadar-Knin

County was abolished and Zadar County was organized. Changing the Constitution from 2000, the citizens are still guaranteed the right to local and regional (regional) units of self-government, and the counties are established as a regional (local) self-government. Therefore, Croatia has two levels of self-government: local (municipalities and cities) and regional (counties) level. Following the amendments to the Constitution, the new Law on Local and Regional self-government is adopted, which determines that the county is a unit of district (regional) self-government, and its area represents a natural, historical, transportation, economic, social and administrative unit. The county is organized with the purpose of performing the tasks of local (regional) interest. It should be noted that the Republic of Croatia has ratified the European Charter of local self-government. According to that Charter, the local self-government denotes the right and the ability of local units to, within the legal limits, regulate and manage a substantial share of public affairs under their own responsibility and in the interests of the population.

Studying the historical development of the Croatian regional development, it is clear that Zadar had a central role on the Croatian Adriatic coast. That is particularly evident in the period of around 800 until 1918. In some periods it had a central role on a wider area, for example during the Anjou Administration (1358-1409), when it functionally had a status of the Croatian capital. During the functioning of the first modern administrations on Croatian soil (the first Austrian and French administration, as well as the second Austrian administration), from 1797 to 1918, Zadar was the centre of a broader administration. Moreover, since 1828, after the reform of the organization of the Catholic Church, Zadar is the centre of Dalmatian metropolitanate. It can definitely be said that during the 19th century, until 1918, Zadar was the administrative, political, religious, cultural and educational centre of Dalmatia. With the disintegration of the Austro-Hungarian Empire, the position of Zadar changed fundamentally. The city therefore became a part of the Kingdom of Italy, and was cut off from its natural hinterland, while Split assumed the role of the Dalmatian centre. After the creation of socialist Yugoslavia, such inappropriate positioning and policy toward Zadar continued. Only during the period from 1955 up to 1962 Zadar had an equal status in relation to other regional centres in Croatia. Regarding the improvements concerning local government in the legal system introduced after the independence of the Republic of Croatia, it should be clearly stated that for the first time in history the Croatian administrative system was completely defined by the regulations of the Croatian Parliament, and that after the long "reigning" of municipalities, the county system was established. It goes without saying that the county system in the case of Croatia has a long historical tradition. Zadar County was established as a regional

territorial unit based in Zadar, and covers a wider area of islands, the coast, hinterland and the part of Lika, making a complete and harmonious self-governing territory.

Constantly, the question of rationality and its effectiveness in fulfilling the role that belongs to the local or regional governments arises. What are the advantages of the existing county structure in terms of planning the realization of development, or creating better conditions of life for the residents of our county, taking into account historical experiences, and comparing the data with other states and current needs, considering the entry of Croatia into the European Union? A partial answer to this question can be found in a short twenty-year historical development of Zadar County. Namely, with the creation of the independent Croatian state, Zadar was given an equal status, which among other things resulted in that, in addition to war destruction, the occupation, huge demographic fluctuations, it became one of the most prolific Croatian centres. With the establishment of Zadar County, contemporary socio-economic development on its territory is administratively and territorially quite well framed. By positioning Zadar as an equal regional centre, Croatia was granted a new and successful gathering point for the area of northern Dalmatia, a part of Lika and Krbava and the areas in what is now Bosnia and Herzegovina (municipalities Drvar, Glamoč, Bosansko Grahovo), as well as the areas south of Bihać.

Damir Magaš

Centre for Karst and Coastal Research, University of Zadar

BASIC GUIDELINES OF TRANSPORT, GEOGRAPHIC AND GEOSTRATEGIC IMPORTANCE OF ZADAR REGION

This paper discusses the guidelines of transport, geographic and geostrategic importance of Zadar region. They arise from: 1. the needs of international, inter-regional and regional transport connectivity in the past and today, 2. the meaning of Zadar as one of the demographic, functional, gravitational, economic and transport regional first-class centres in Croatia, 3. geostrategic interests of the country for homogenous, decentralized and comprehensive development in the area in order to survive and prosper in the future. They are the result of the favourable geographical and geo-transport position, sensitive and specific geostrategic and geopolitical circumstances in the area of the region to this day, as well as relatively favourable characteristics of natural and geographical grounds. These factors reflect differently in time and space on the current development and they determine the perspectives of development in the future. Mainly suitable for economic, and thus demograph-

ic survival and development, especially the achievement of adequate levels and cultural strength, in the contemporary circumstances of development in Europe and the world, they form an essential framework that needs to be evaluated, used and actualized, especially when it comes to the geostrategic (preservation of the integrity of national territory in the framework of the contemporary world order), geopolitical (administrative structures and regionalization), geo-transport (strategic transport routes and checkpoints) and economic activities (development of all sectors of activity while preserving the ecological balance).

Zadar region today primarily covers the area of Zadar County (170,000 res.), and parts of adjoining counties (160,000 res.), in the central part of contemporary Adriatic Croatia as the European NUTS 2 region. Although of relatively low population density, it is a significant spatial, economic and especially transports resource of the country, with its centre in the gravitationally most prominent Zadar. With 72,000 residents (2011) within city limits and 125,000 residents in the city region Vir - Zadar - Drage, the urban complex of Zadar is today part of the most significant centres of regional gathering in Croatia. This is confirmed by a number of institutions and functions of regional and supra-regional significance in the fields of education, science, health, culture, administration, judiciary, religious life, etc. For more than a millennium, from the middle Ages to the early 20th century, this area, in a complex transport geographic and geo-strategic clash has performed important administrative, cultural and economic functions in Croatia and Dalmatia. The collapse due to the allocation to the alienated Italian enclave, the destruction in the Second World War, slow renewal until the end of the first half of the 20th century and the abolition of districts were mitigated by the end of the 20th century and after the terrible destruction during the Serbian aggression, with a new period of development of Zadar and its region.

The establishment of a separate county in the independent Republic of Croatia in this regard was of paramount importance, and the highway construction, road reconstruction, naval fleets, airports and seaports, as well as the development of tourism and agriculture are direct incentives for achieving a strong role as a regional centre in the central part of Adriatic Croatia. This opens up new prospects to a now weakened industry and railway connections, and further development of agriculture, tourism, transport, etc. in collaboration with science, education and the overall improvement. Modern recognition and optimal evaluation of Zadar and its region, already started by Europe (ROP; investment in the port of Zadar at the crossing of the Adriatic-Ionian direction with the Baltic - Pannonia basin - Zadar - Ancona - central Italy direction, etc.), is one of the strategic preconditions of a decentral-

ized and balanced development of Croatia, as well as her optimal structuring and analysis on the II and III level of contemporary European NUTS regionalization.

Josip Faričić

Department of Geography, University of Zadar

Tome Marelić

NATURAL AND GEOGRAPHIC FOUNDATIONS OF THE DEVELOPMENT OF ZADAR COUNTY

With the geographic position at the crossroads of South Croatia and Mountainous Croatia, including the geographic profile from the islands across the coastal area to the relief parsed hinterland, Zadar County makes an important geostrategic and geo-transport link of the continental and coastal parts of Croatia, which is being valued since prehistoric times, and is especially articulated in the contemporary circumstances of construction of the Croatian transport network within the European transport system.

The area of Zadar County is broken down into several geographic units - Ravni Kotari from Nin-Zadar-Biograd coastal area, Zadar islands, Bukovica, south eastern part of Velebit and the eastern part of Lika-Krbava area with Pounje. In the natural geographic terms, these segments are connected to the adjoining Kvarner Island and central mountain area of Velebit in the northwest, central Lika and Krbava area in the north, mountains Plješivica and Pounje in the northeast, the central and eastern part of the northern Dalmatian plateau in the east and the Šibenik littoral with islands in the southeast.

The main natural geographic features and processes greatly influence the shaping of the landscape, spatial organization and everyday socio-economic activities of Zadar County. This primarily refers to the importance of the geological composition, relief forms and processes, climatic characteristics, hydro geographical characteristics (especially oceanographic characteristics) and pedologic and biogeographic characteristics. Natural resources are the basis for the development of agriculture, animal husbandry, forestry, marine activities (shipping industry, shipbuilding, fisheries, aquaculture, etc.), energetics (particularly with regard to renewable energy sources), industry, tourism, catering, transport, shops, as well as various other activities. Simultaneously, various components of the diverse natural heritage where the sea and karst meet each other, under the influence of Mediterranean, semi-Mediterranean and mountainous region (a) form an attractive ambiance for housing, leisure and recreation, (b) make an important pledge for a sustainable economic growth, and (c) are the

object of scientific research and (d) the motive of inspiration for creating excellent works of art.

Given the intense growth in a narrow coastal strip that exists in the context of the litoralization of the entire Mediterranean, special attention should be paid to the protection of nature. With permanent protection and careful management, along with protected parts of nature where it is done intensively, it is necessary to encompass the entire county area to a certain extent. Namely, nature is not only a geographic scene of different social and economic processes, often labelled as superficial short-sighted exploitation in the interests of the few, but a valuable factor of the whole county system.

Vera Graovac Matassi

Department of Geography, University of Zadar

Dubravko Bacalja

Croatian Employment Service – Regional Office Zadar

DEMOGRAPHIC RESOURCES AND PROCESSES IN ZADAR COUNTY

The knowledge of demographic resources, basic processes and trends in a specific area is of great importance for the planning of social and economic development. The basic demographic processes in the Republic of Croatia in the last twenty years are the depopulation and aging of the population, and therefore Croatia has recorded a constant decrease in population, a decrease of young and increase in old population contingent. However, these processes do not occur with equal intensity in all parts of the country. From the first official population census in 1857 until the beginning of Homeland War, the area of the present-day Zadar County had a constant population growth, after which there was a significant decrease in population.

This paper will analyse the contemporary demographic development of Zadar County, more precisely it will explore population trends, natural and mechanical movements, and particular population structures (age, gender, education and economy related). The aim of this paper is to determine the underlying demographic trends in Zadar County and the demographic resources that this area has to offer. In addition to the entire County, these analyses will be carried out at the level of individual parts of the County – at the level of islands, coastal areas and hinterland – in order to determine the current spatial differences in demographic resources and possible trends in the future.

The second part of the paper will briefly discuss the implications of demographic trends within the socio-economic context in Zadar County, with special emphasis on the regional labour market. Namely, the structural and developmental guidelines of economically active population

and their influence on forming regional labour supply and employment will be identified, as well as the impact on the demand for labour following the shift in the structure of aggregated demand. The structure of the employed and unemployed population by economic activity, sex, educational level and occupational status will be analysed. The results of this research should be a relevant source of information when creating regional strategic development documents in the segment of human potentials.

Ana Pejdo

Department of Geography, University of Zadar

Denis Ikić

Croatian Chamber of Commerce – Zadar County Chamber

DEVELOPMENT OF TRANSPORT INFRASTRUCTURE IN THE FRAMEWORK OF CROATIAN AND EUROPEAN TRANSPORT SYSTEM

Transport is a complex and a dynamic system which is in its every segment in interaction with all human activities and branches of economy, especially with those of tertiary and quaternary sector. Although the development of transport system in the area where the Zadar County is located now can be traced sequentially from the 1st century, the integrated transport system began to function only during the 20th century, in parallel with more intensive development of litoralization. During the second half of the 20th century and at the beginning of the 21st century, the transport system of Zadar County was completely altered and now in many ways serves as the forefront of the transport system of the Republic of Croatia. However, there are a number of problems that need to be solved before the inclusion in the European transport system.

The components of the transport system of Zadar County include an extensive road network of local, regional and national roads among which the most prominent role is played by Adriatic motorway and Adriatic tourist road, Airport “Zadar”, an international railway line Zadar - Knin, passenger and sea port “Zadar”, freight port “Gaženica”, as well as a large number of ports, harbours, anchorages, marinas, ferry piers in the coastal area and on the islands.

As a result of studying the historical and geographic development of the transport system of Zadar County, a clear influence on transport nodal-functional structure of the region was established. All economic sectors, particularly transport, have evolved in historical and geographic circumstances when the region of Zadar was integrated into a single political community, as was the case during the Liburnian reign, the Roman Empire, the medieval Croatian state or the Republic of Croatia, while during any

type of separation the deterioration of the economy as a whole, and thus the transport network occurred.

The geographic position of Zadar County combined with the outcome of historical and geographic circumstances and contemporary socio-economic development, have given rise to a county intersection of important transport routes at the state, but also at the wider European level. The exit to the Adriatic Sea has always offered the possibility of including the area of Zadar County and the Republic of Croatia first in the Mediterranean, and then in the global transport flows. Zadar County today has the capability to develop all major forms of transport of people and goods, with an emphasis on road and maritime transport, with the relevant need for greater investment in the development of air and rail transport in particular. This would lead to the creation of an integrated transport hub that would fully correspond to the needs of economic development, especially tourism. With the aim of a more efficient inclusion of Zadar County into the European transport system, it is necessary to: encourage the construction of a complete Adriatic-Ionian transport corridor (motorway, road, rail links and shipping lines), to encourage the introduction of new ferry, ship and fast shipping lines between the islands of Zadar, bearing in mind the importance of linking Zadar islands to other Adriatic islands as well as other parts of the Adriatic, complete realization and putting into operation the project of new passenger and ferry port “Gaženica” as a port of national significance, which is marked as the most important project of Zadar County needed for the creation of a new maritime centre for further development of economy, transport and tourism. Furthermore, it is necessary to improve transport and technical features of the existing railway line, to plan the construction of a fast Adriatic railway line, to expand capacities and a level of service of the Airport “Zadar”, as well as of the port “Zadar”, especially their freight segment. Thanks to the favourable geographical position and the construction of modern transport infrastructure over the last 15 years, foundations have been created for the development of the economic system, and at the beginning of the 21st century Zadar County becomes one of the most economically dynamic areas of Croatian counties.

Pave Ivić

Croatia Bank, Branch of Zadar

POSSIBILITIES OF COMPLEMENTARY ECONOMIC DEVELOPMENT OF ZADAR COUNTY

In order to exploit the resources and in order to respond to key challenges, such as unemployment, economic stagnation and the war legacy, it is crucial that the strategic devel-

opment and investment in Zadar County is well targeted. Therefore, the importance of a common coordinated and integrated approach to the planning of the development of Zadar and the county is identified, with this fifth largest Croatian city as the centre of the same county. Such planning should ensure that the benefits and opportunities from the surroundings are exploited, and the threats and weaknesses are annulled.

Zadar and Zadar County, as well as areas of adjacent counties that gravitate toward Zadar, are, in economic terms, important and specific developmental areas with prominent strategic, economic and maritime locations for the development of industry, agriculture and fisheries, tourism, transport, trade and other economic activities.

In the economic sense, Zadar is an industrial, tourist, agricultural and piscatorial, maritime and transport centre of the large Croatian territory, which encompasses northern Dalmatia and a large part of Lika, and as such is known in Croatia, but also in Europe and the world. This area and Zadar as its centre, have all the basic prerequisites for an overall faster development, while keeping in mind that in the current development only a part of the major development opportunities is being used.

Vedrana Kevrić

Zadar County Development Agency (ZADRA)

STRATEGIC PLANNING IN ZADAR COUNTY AND SMART SPECIALIZATION

The role of strategic documents (strategies) in managing regional development is very important because these documents represent a comprehensive tool for routing development. Zadar County developed a County Development Strategy of Zadar County (CDS) for the period of 2011-2014, which is an official development document of Zadar County and a planning document of policies for Regional Development at the lowest level and thereby the official development document of all local government units (LGU) in Zadar County.

During 2013, drafting of CDS will begin for the new planned period, which will be coordinated with seven years of planning of the European Union. The Europe 2020 strategy which is based on a smart, sustainable and inclusive development should provide a way out of the economic crisis and prepare the EU economy for the next decade. In connection to this, one should observe the need and the challenge for Zadar County when it comes to planning and implementation of smart regional specialization.

Zadar County opted for a multi-sectorial development with the main focus on tourism, specific forms of tourist of-

fer and metal processing and food-processing industry with the use of modern technologies, innovations and knowledge, as well as an integrated care for the environment. The sector of agriculture, fisheries and aquaculture has been identified as a sector that has significant potential for the development for which the preconditions for producing high-quality, autochthonous and distinctive products should be created. The creative industry sector is also recognized as a sector that has the potential for development in Zadar County and in the Republic of Croatia. It is a constantly growing sector of global economy that creates and uses the products of intellectual property and creative services.

With the identified sectors and areas, and with their further development and effective cooperation between the economic sector, educational and research institutions, and local and regional authorities, the conditions for sustainable economic competitiveness are created.

Marina Dujmović-Vuković

Zadar County

REGIONAL POLICY AND SMART, SUSTAINABLE AND INCLUSIVE ECONOMIC GROWTH ON THE EXAMPLE OF ZADAR COUNTY

Confronting the major economic challenges, the united Europe finds an answer, creating an ambitious economic policy for the 21st century. In the basic strategic document for the forthcoming financial period of 2014-2020, the *Europe 2020 Strategy*, a vision of a European social and market economy is designed, which should overcome the structural weaknesses through the progress of three mutually interwoven priorities:

- a) Smart growth based on knowledge and innovation;
- b) Sustainable growth that originally promotes more efficient, greener and more competitive economy;
- c) Inclusive growth, supporting a high-employment economy that brings economic, social and territorial cohesion.

The central point of the *EU 2020 Strategy* and the most important new component of the European response to the economic crisis is the focus of significant investments in research, development and entrepreneurship. This document introduces a strategic and integrated approach to innovation, which should increase the European, national and regional research and innovation potential.

As stated by José Manuel Barroso in his foreword to the *Europe 2020 Strategy*: *Europe should return on the track of success and then remain on that track. That is the purpose of Europe 2020 Strategy. It is about jobs and a better way of life (better quality of life). This strategy shows that Europe has the ability to produce smart, sus-*

tainable and inclusive growth, and that it knows how to find a way to create new jobs. Consequently, the European Commission adopted the initiative “The Union of Innovation” because it is absolutely necessary to better transform research into new products and services in order for the EU economy to remain competitive in the global market and to improve the quality of life in Europe. It also adopted the program for digitization (*Digital Agenda*) of Europe, which is important for all regions and cities because it focuses on the essential elements needed for designing strategies for smart specialization (region/city).

The concept of smart specialization is also promoted in the communication document *Contribution of regional policy to smart growth in the EU 2020*. With this document the EC encourages the formation of regional research and innovation strategies for smart specialization for more efficient use of Structural Funds. The Republic of Croatia, becoming a member of the European Union, accepts the acquis, including the strategic orientation of the EU.

Smart specialization involves the identification of unique characteristics and potentials of each country and region, with an emphasis on competitive advantages, and all the national and regional authorities across Europe will have to conduct it for a more efficient use of structural funds. The process of systematic specialization is essential for a competitive and sustainable development of the Republic of Croatia and Zadar County. Through the committed identification of sectors, we can say that this process already started in Zadar County. It was continued with the support of Ministry of Economy through the project called *The Development of Clusters*, as well as the inclusion of future centres of competence in a national technology platform.

Based on the above mentioned principles, there are currently three projects under development for the three competence centres in Zadar County:

- a) The centre of new technologies with a focus on the implementation of metal processing industry with application options in the field of automation and robotics, mechanical engineering, tools and devices, medical engineering, integral transportation, underwater research;
- b) “Blue Green” centre of competence in the food processing industry with a focus on the processing of fish (blue) and fruit (green);
- c) As a third option, because of an extremely attractive territorial potential, there is a possibility for the opening of the centre of creative industries in the field of film, video and photography.

Leonardo Marušić

Department of Maritime Studies, University of Zadar

THE TRANSFERENCE OF KNOWLEDGE AND TECHNOLOGY AS A PRIMARY FUNCTION OF A MODERN UNIVERSITY: THE CASE OF THE UNIVERSITY OF ZADAR

Apart from the scientific research and education at the higher education level, the core activities of each university include social engagement through which university teachers contribute to the development and prosperity of the communities in which they carry out their duties. During the socialist regime, that activity was largely ignored and often suppressed, but with the introduction of democracy and with Croatia approaching to the European Union even Croatian universities increasingly adopt this practice well established at European and American universities. The practice is commonly referred to as the transfer of knowledge or the transfer of technology and is based, on the one hand on the orientation of universities towards researches that are associated with the needs of the economy and society as a whole, while on the other hand on establishing mechanisms through which knowledge and technologies incurred at the university can effectively be conveyed to those who need them. Such a practice is easier to establish in the fields of technical, biotechnological and biomedical sciences, and much more difficult to establish in the areas of natural, social sciences and humanities in particular. As is well known, the latter two areas are traditionally the strongest ones at the University of Zadar, which makes the construction of the transfer of knowledge and technology more difficult compared to other Croatian universities. This, of course, does not mean that the University of Zadar should abandon scientific fields that have evolved for decades because research and education in those areas that are not directly applicable are still necessary and important, but that it should systematically, strategically deal with improvements in our transfer of knowledge and technology in two directions. One direction is finding those scientific fields that already exist at the university and in which it is possible to transfer knowledge and technology, and to encourage that transfer. Examples of such fields are tourism, archaeology, geography (e.g. because of development of GIS) and active languages (because of the increasing demand for translators). The other direction is the launch of new scientific fields that can find partners in the local economy, such as biology and ecology of the sea (primarily because of implementation in aquaculture), navigation and mechatronics. University of Zadar in the last few years operates in both directions, although this might not be at all that simple in the circumstances of the

economic crisis and lack of employment opportunities in the public sector. The above mentioned fields in the areas of social sciences and humanities have recognized their capabilities and gradually developed them, while the Department of Maritime Studies and the Department of Agronomy, Ecology and Aquaculture develops cooperation with the local economy in their fields. Special efforts are directed to the development of research (and studies) in the field of mechatronics, and the establishment of the Centre of new technologies (CeNT) in cooperation with the County, the Development Agency, the city and companies in the area (HSTEC, SAS, etc.).

Sven Marčelić

Department of Sociology, University of Zadar

ASPECTS OF THE DEVELOPMENT POTENTIAL OF THE UNIVERSITY OF ZADAR

The University of Zadar is the leading scientific and research institution, as well as the largest higher education institution in the region of Zadar. In terms of a society of knowledge and the increasing openings of universities as institutions towards various development stakeholders, the university carries within itself a considerable development potential. According to modern definitions development is reflected in the economic, educational and civic-participatory aspect, and the university brings with it the dimension of transfer of knowledge and the creation of new values through innovations and new insights in each of these segments. Based on the results of the research conducted as a part of a doctoral study - *Sociology of regional and local development*, it becomes visible the extent in which Zadar is recognized by other regional development stakeholders as a partner and a resource that can contribute to the development potential of the region. Through the analysis of strategic documents, the attitudes of development stakeholders and the demographic data of Zadar County it will be shown how scientific orientation, resources and creation of human capital at the University of Zadar affect and how they might affect the development of the County. Research results show that regional stakeholders and the University mainly obtain the development consensus in the aspects of economic and infrastructural cooperation and orientation towards new scientific fields, primarily technical and natural, while the aspect of cooperation with civil society is less represented despite the dominant existing socio-humanistic component of the University, and a relatively low regional civil sector.

Željko Goja

HSTEC (Joint Stock Company)

THE SIGNIFICANCE OF REGIONAL INNOVATIONAL DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF NEW TECHNOLOGIES FOR THE DEVELOPMENT OF ZADAR COUNTY: THE HSTEC (JSC) CASE

One of the tasks of the development of counties is to strategically design and define measures, activities and incentives to encourage innovation in their area. Commercial success of small and medium-sized enterprises, employment, placement of products and services in the global market largely depends on the ability of innovation and development opportunities, adaptation and usage of new technologies.

On the example of the company HSTEC (JSC) a link was demonstrated between the innovation development processes and the creation of new and better solutions, and the company's competitiveness in the global market. Industry links with the academic community and the impact of this cooperation on the creation of open and prestigious labour market and stimulation of the growth of knowledge and competitiveness of the synergy of joint work of academia and industry were analysed on specific examples of completed projects. A brief general overview of the design and establishment of public research regional institutions for the development of innovation (innovation centres, new technologies, etc.) was given, as well as on their networking and partnerships in global innovation structure of the EU.

Based on past experiences and experiences of famous innovation and development centres from the EU, the opportunities for development of innovation and the opportunities to attract the capital for investment in new technologies are presented. The creation of an innovation strategy and the establishment of an "Innovation Centre" in collaboration with the University of Zadar created the opportunities to test new ideas oriented towards the market and the improvement of the testing process for still non-commercial and commercial innovations, as well as the systematic lifelong education of all of the employees for the upcoming technologies. The designed innovation development, education and the development of new technologies is very important for the further development of the economy suitable for the creation of new values and for a global competition on the world market.

Radomir Jurić

Archaeological Museum in Zadar

SOCIAL AND ECONOMIC EVALUATION OF THE TANGIBLE CULTURAL HERITAGE OF ZADAR COUNTY

In Zadar County, which includes a sizable part of northern Dalmatia and southern part of Lika-Krbava area, life runs from prehistoric times. Different nations and cultures have left us with an extremely rich cultural heritage from all cultural and historical periods. The level of research of that heritage is different in Zadar and Lika area of our county, which affects, and still determines, the level of its knowledge, and hence the evaluation.

Regardless of the poor transportation links between these two areas, ways of cultural contacts were present in the past. Influences from both sides of Velebit were circulating systematically, especially at the end of the Bronze Age and throughout the entire Iron Age, when these regions were inhabited by Japodes and Liburns. This continued in Roman Times, while in the early Middle Ages both areas were in the same Croatian state, although in different counties, and the first Croatian diocese in Nin, stretched all the way to Velebit area. The same was during the reign of the Croatian-Hungarian rulers. Princes of Krbava were on both sides of Velebit. In the connectivity of sub-Velebit and Velebit area, Mogorovići, Gusići and Lapčani (old Croatian tribes) stood out in particular. Along the coast, on the islands and in Zadar the authorities of the Croatian-Hungarian rulers and the Venetians were changing. The significance of that city both before and after was exceptional. In Ravni Kotari, Bukovica and Lika the Ottoman reign lasted for a long time, and the Venetian supremacy continued in the narrow coastal area. Similarities and differences in these two areas occurred in later historical eras as well, which reflected on the traditional culture, extremely valuable in the whole area of the present-day Zadar County. Various earnest researchers, writers and travel writers (foreign and domestic) over the previous centuries pointed out the significance of the heritage which has been present for centuries in Zadar, Nin, Biograd na Moru, Aserija, Pag and elsewhere. They admired and wondered at the same time about the beauty of the heritage and landscape.

On a larger area of Zadar, Palaeolithic and Neolithic sites are of interest, as well as those from metal eras especially from Liburnian times (especially Zadar, Nin, Radovin, Nadin, Asseria and others). Cerovačke pećine near Gračac are of great value for that periods in the Lika part of the County, both as natural and cultural phenomenon.

The Roman and Early Christian heritage of Zadar area, especially Zadar itself, is very rich. The area of Zadar is a central part of early feudal Croatian state with a lot of remnants of their material and spiritual culture, with two royal cities, Nin and Biograd. There are a lot of pre-Roman sacral objects and ornate church furniture. The 11th century in Zadar is something remarkable in the historical and cultural sense, not to mention the early Roman and Roman heritage. Other periods (and styles) of late middle Ages, early New Ages and the latter ones are represented in various sacral, profane and defensive objects.

The area of Zadar islands and Nin (and wider) with the area of Krbavsko is the most significant area of Glagolism. As it is well known, tombstones, inscriptions on houses and churches, graffiti, documents, codes and such were written in Glagolitic script and in Croatian language.

The potentials of cultural heritage of Zadar County are extremely great, which certainly had an impact on the economy of that area, especially in cultural tourism, as well as in tourism in general. Social and economic evaluation of material culture also implies our systematic concern (and protection) of the already mentioned culture.

Robert Bacalja

Department of Teacher and Preschool Teacher Education, University of Zadar

SOCIAL AND ECONOMIC EVALUATION OF WRITTEN CULTURAL HERITAGE

The area of Zadar County abounds in cultural heritage, which is in the national context one of the more significant ones. Layers of heritage are present from Liburnian and ancient times. In a cultural sense, a very prolific period is the middle Ages period that marked the overall development of Zadar and the area of Zadar until today. It is precisely the great geopolitical significance (a kind of metropolis on the eastern coast of Adriatic and the administrative centre of Dalmatia from Byzantine to the end of the WWI) and closely connected, the economic growth of Zadar that gave the incentive to numerous cultural, or literary, artistic, scientific, educational acknowledgements. Grammar teachers are active even since the 10th century in monastic and city schools, and since the 11th century numerous private and monastic libraries are active as well. In the 11th century there was a first music notation at St. Krševan Monastery.

Numerous documents which are the basis for the research of Croatian past were written in Zadar. Among the most important ones are, for example, the oldest Croatian mention of fishery (in a document dated around 995) from

St. Krševan Monastery, a grant of king Petar Krešimir IV from 1066 (issued in Nin) with which the island of Maun in „our sea“ was given to the above mentioned monastery, the Časoslov *of the Nun Čika* which is the oldest preserved manuscript book in Croatia (written sometime in the middle of the 11th century) and so on.

Zadar and the Zadar area gave some exceptional artists to the world such as Juraj Matijev Dalmatinac, brothers Luran from Vrana, Andrija Medulić and many others. In spite of constant war sufferings at the highlighted place of clash of the East and the West, the conditions for the launch of the first university in Croatia in 1396 were created very early in Zadar.

Zadar was already croatianized in 10th century. The singing of songs in “Slavic” language during Pope Alexander’s visit to Zadar in 1177 clearly confirms this early Croatian identity. The area of Zadar archdiocese was one of the centres of Croatian Glagolism. It should be pointed out that the echoes of medieval tradition of glagolitic singing can be seen even today in the series of chants present on Zadar islands and in Zadar hinterland.

In the cultural life of Zadar the medieval church apparitions are also important. Zadar can be rightfully considered a cradle of Croatian medieval drama. Jerolim Vidulić „wrote the oldest known secular song in Croatian literature *Ako mi nedaš lik pogiba život moj* at the end of the 15th century“ (Maštrović, 2011: 16), and Petar Zoranić, originally a noble man from Nin, wrote the first Croatian novel *Planine* (Mountains) in 1536. Both were published in Venice in 1569. Brne Karnarutić is the author of the first Siget epic (*Vazetje Sigeta grada*), and Juraj Baraković on the border of Renaissance and Baroque brings the singing of *Vila Slovinka* (a canto), which deals with the time and the area of Zadar, and the „artistic idea is basically the same as the one by Zoranić: the celebration of native lands.“ (Švelec, 1974: 192)

A special chapter in the development of cultural landscape in the Zadar area is the publishing of the first newspaper in Croatian language - *Kraljski Dalmatin* (1806-1810). The first Croatian journalist Dominik Budrović started writing for these newspapers. The first review of a book was published in that newspaper, as well as the first song in Croatian language in periodicals (a commemorative song which was sung in Napoleon’s glory). At the same time, the newspaper opens its doors toward Europe, so the news of cultural, artistic and political life from the areas ruled by the French were transmitted as well.

In the revival period in Zadar, exceptional contributions to Croatian literature and philology were made, thus Petar Preradović and Ante Kuzmanić worked in Zadar, and they assembled prominent associates from the north and the south of Croatia around *Zora dalmatinska* (first liter-

ary newspaper outside Zagreb). At the same time, Petar Preradović publishes in Zadar his first collection of poems *Pervenci* (1846). The publishing in Zadar during the 19th century is seen in the fact that newspapers and magazines in Croatian and in Italian language got published at the same time. Great contribution to Croatian culture was made by the newspaper *Narodni list*, *Iskra* magazine, *Smotra Dalmatinska* and other newspapers.

Zadar area also produced the first name of Croatian literary critic during the period of realism, Jakša Čedomil – Jakov Čuka from Zaglav on Dugi Otok. During the 19th century a lot of prominent musicians worked in Zadar, Franz von Supe, Donat Fabijanić, Nikola pl. Strmić, A. Salgethi-Driolli and so on. Prominent Austrian musician Felix Weingartner was also born in Zadar.

The role of Zadar is inevitable during the Croatian Modern style literary period. Vladimir Nazor, Ivo Vojnović, Milan Begović, Milutin Cihlar Nehajev, Rikard Katalinić Jeretov and others worked in Zadar. It is exactly the area of Zadar County that was the main motif in writing a first animal epic in Croatian literature, *Medvjed Brundo* by Vladimir Nazor. The action of that allegorical work is situated on Velebit. Larger area of Zadar and the north of Dalmatia encouraged Nazor to write one of the best works from the first phase of his opus, and the nationally aware *Croatian Kings* (a collection of historical national poems) who were published in *Zadar koledar Svačić* in 1904 for the first time.

The cultural, artistic, scientific and educational landscape of Zadar and the Zadar area was formed in a special way and in the period after WWII. In a nearly completely ruinous Zadar the theatre life and publishing are re-established, and in 1955, Faculty of Philosophy in Zadar was founded, which is, after Zagreb, the most important Croatian institution in the field of Humanities. In 2002, Faculty of Philosophy becomes the centre of a renewed University of Zadar.

After the WWII, the Theatre of Puppets starts acting in Zadar, which dominates the Croatian puppetry scene. Lately, the theatre in Zadar is becoming more dynamic, so the original texts from Zadar are performed on the theatre stage. In the sixties, Musical evenings in St. Donat were organised, because of which Zadar has been recognized as a musical centre with a special emphasis on the early music. That period gave the renewal of Chakavian lyric poetry in Zadar area, thus one can speak of Zadar Chakavian circle. The richness in motives by Chakavian poets who sing at local talks from Sali to Luna and from Novigrad to Molat is being published in structures from micro paintings from traditional life to larger structures that bring forth a true petit philosophy of a Croatian man. Homeland is the origin of their poetic activity, and the olive tree occupies a

special place as the main characteristic of the homeland. And because of that, Chakavian poets of Zadar worship the eternal olive tree with the utmost dose of love and human emotion, from academics to fishermen, in that way building our spiritual homeland.

The cultural mosaic of the Zadar area is greatly fulfilled by traditional non-material cultural contents, from Zadar islands to Velebit slope, or Lika. The rich ethnological structure is a witness of the centuries-old coexistence of nature and man and of cultural pervasion, but also the creation of unique patterns of behaviour, dressing up, singing and organising the commonplace activities and customs linked to the calendar of yearly activities which is based on the work in agriculture and in fisheries as well as the pace of the liturgical year.

Many contributions of Zadar area to the national culture should be evaluated in the context of socio-economic development of Zadar County. This can primarily be related to their evaluation in the system of upbringing and education as well as in science, and in a particular way in institutions of culture and in tourism.

In the socio-economic evaluation of written cultural heritage, the archives and libraries occupy a special place. The City of Zadar is a prominent archive and library centre with institutions which are of hyper-regional and national significance. Among them, there is the State Archive in Zadar and Research Library Zadar, which in the quantity and the value of the content are right behind the Croatian State Archive and National University Library in Zagreb.

Among them, we should point out, are the Library of the University of Zadar, the Library Stolni Kaptol of St. Stošija, the Library of the Monastery of St. Frane and the Archives of the Archdiocese of Zadar, as well as the libraries of other religious and secular institutions in Zadar County, or Zadar archdiocese. In these institutions the archival and library materials are being kept, which is a clear indication of cultural scope of Zadar and the Zadar region and an essential source for the study of the Croatian coastal area. Also, it should be noted that the Zadar City Library, with its fundamental role of the library centre, has become a real multimedia hub that enriches the cultural life of Zadar. With spatial coverage, but functionally very important for the environment in which they operate, some local libraries and reading rooms have an important local significance (e.g. in Biograd, Benkovac, Pag, Obrovac, Sali, etc.). These institutions play an important role in the transfer of information from different segments of social and economic life by having the obligation to contribute creatively to the preservation and popularization of the written cultural heritage.

One of the possibilities that can complement the tourist offer, especially the ones in the framework of the so-

called cultural tourism are the theatrical performances of ancient literary works in an authentic setting in which they were created and originally presented to the audience. Literature therefore can be interpreted in the context of space and time, that is, through geographic characteristics and social conditions in which it was written.

Davor Lonić

Department for Development and European processes,
Zadar County

Sanja Peričić

Zadar County Development Agency (ZADRA)

Martina Matešić

Zadar County Development Agency (ZADRA)

**ZADAR COUNTY IN THE CONTEXT OF
INTERNATIONAL COOPERATION, WITH SPECIAL
REFERENCE TO THE PERSPECTIVES WITHIN
THE ADRIATIC-IONIAN MACRO-REGION**

Zadar County, due to its central position in the Adriatic, the high-quality human resources and the developed infrastructure, represents the ideal partner in regional cooperation programs where as such, it guarantees the achievement of set program goals not only in Zadar County, but also in the Adriatic Croatia and the entire Adriatic-Ionian Macro-region. Therefore, special efforts should be invested in order for the Zadar County to be positioned as a key partner of the Adriatic Croatia in programs of cross-border, transnational and interregional cooperation. This can be achieved by joint local and regional initiatives while simultaneously taking into account the objectives of economic and social cohesion.

Given the position and the shape of Zadar County, whose boundary extends to 107.43 km, cross-border cooperation is particularly important for the sustainable development of border areas. The aim of cross border cooperation is to promote sustainable economic and social development of the border regions; working together to address common challenges such as environmental protection, natural and cultural heritage, research and development, public health and the prevention of and the fight against organized crime; ensuring efficiency and secure borders as well as promoting joint small scale actions involving local participants from the border regions.

With cross-border, transnational and interregional cooperation, macro-regional cooperation is extremely important as well. Macro-regional approach is a new form of cooperation between adjoining countries in the European Union and beyond to make better use of existing instru-

ments such as structural funds, namely that the synergy of different instruments and policies achieves added value without additional costs. Based on that, the initiative for the creation of the Adriatic-Ionian Macro-region was formed, which includes Italy, Greece, Slovenia, Croatia, Montenegro, Bosnia and Herzegovina, Serbia and Albania.

Countries of future macro-regions are connected by sea (except Serbia), and their main themes will be fisheries, tourism, protection of the sea and the environment, safety and standard of Adriatic ports, the protection of archaeological findings, the development of agriculture in coastal areas, as well as small and medium sized enterprises, associated with farming in the area of the Mediterranean climate and the prevention of risks arising from climate change impacts. All these activities, which are extremely interesting to development stakeholders of Zadar County, will be targeted at improving the coherence, coordination and harmonization of policies and instruments, and in order to achieve a common goal - the growth of the quality of life.

The paper will deal with the analyses of the effects of the current policies of transnational, cross-border, macro-regional and inter-regional cooperation, as well as with the perspectives for the next planning period from 2014 to 2020.

Nives Kozulić

Department of Physical Planning of Zadar County

Dolores Barić

Department of Physical Planning of Zadar County

PHYSICAL PLANNING AS A PLATFORM OF A BALANCED AREAL AS OPPOSED TO A POLARIZED DEVELOPMENT OF ZADAR REGION

In two decades of its existence, the Department for Physical Planning of Zadar County has undergone two characteristic decennial periods, from formative period to the full affirmation as a relevant factor of urban transformation of Zadar. The first period was marked by the reconfiguration of a former Urban Development Institute into a new planning oriented institution in relation to war events which were particularly traumatic in the Zadar area. After the war, the Department passed the stage of consolidation and adjustment to the new regulatory environment and post-war conditions in the area of its activity. The second period was marked by political and economic stabilization when after the consolidation of regulation followed the confrontation with new development issues and participation in the capital development programs.

The Department developed in parallel with the radical transformations of the administrative and economic sys-

tem showing remarkable adaptability to sudden and rapid changes. Reacting to changes of their own environment, the Department was not just a passive bureaucratic service, but also an active and creative incubator of new ideas and development incentives. From the very beginning, the Department was open to cooperation with other similar institutions at home and abroad, just as it was with universities, non-governmental organizations and various professional networks of international format. It encouraged the cooperation with institutions and individuals outside the local environment and it was engaged in numerous humanitarian projects of international importance.

Documents of physical planning are in the function of development of Zadar County. The Regional Plan of Zadar County defined the general development goals, while the specific ones were defined in spatial plans of cities and municipalities. The basic developmental assumptions were coordinated for all levels of spatial planning. The plans include situation analysis, principles of development, development objectives, spatial layout and the conditions of the use of space, which allows the strengthening of competitiveness and the realization of their own development potentials.

Zadar County is a complex natural and urban system for areas with five areas of different developmental potentials - from the archipelago to the south-eastern part of the Lika area. These elements form the basic spatial context for planning areas of the County. Their schedule, morphology, network of settlements, economy and infrastructural facilities profile urban systems of separate identities with different developmental potentials.

In the county, different standards, densities of activities and urban typology are clearly visible. In the totality of the County area they constitute a harmonious whole in which each spatial entity has a clearly recognizable criterion based on its natural and historical features. The standard of the overall structure of the County is traditional and it is preserved until today, regardless of demographic and technological changes. These are the basic features of the area, which are the basis for the future development of the County. The economic picture of the County is an integral part of its physical plan. It contains physical conditions as frameworks of activities in space, the disposition of economic activities considering the physical entities and basic physical parameters for all types of economic activities. In the conditions for the use of space, the location of activities and the conditions of the construction in these areas are defined. This principle is applied to all lower levels of physical planning documents, which ensures high-quality implementation of plans, considering the arrangement of the land, the construction of facilities and the necessary infrastructure.

